اصول فقه

جزء اول

مدخل

اثر

دارالفنون عثمانی حقوق فاكولته‌سی اصول فقه معلمی

مجلس اعیان اعضاسندن

محمد سید

استانبول — مطبعهٔ عامره

١٣٣٣

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد
وآله وصحبه اجمعين

بسمه سبحانه ونسأله غفرانه

الحمد لوليه والصلاة على نبيه وعلى آله وصحبه

افادهٔ مخصوصه

علم اصول فقه ، عنواننده آکلاشیله‌جغی اوزره فقهك ، احکام شرعیه‌نك اصللرینی و بو اصللر آره‌سنده تعارض و قوعنده هانکیلرینك دیکرلرینه ترجیح ایدیله‌جکنی کوستر بر علمدر . علوم اسلامیه آره‌سنده عالی و ممتاز بر موقعی واردر . احکام شرعیه‌نك حقایقنه حقیله کسب وقوف ایتمك ایسته‌ین بر ذات ، مطلقا بو علمی اطرافیله تحصیل ایتمك مجبوریتنده‌در . بو علمك وضع ایتدیکی اساسلری ، تعیین ایله‌دیکی قاعده‌لری بیلمین بر عالم ، تفسیر و حدیث کبی سائر علوم اسلامیه‌یه نه مرتبه واقف اولور ایسه اولسون ، ینه حقایق شرعیه‌نك مزایاسنی بحق ادراك ایده‌مز . مجتهدلر اجتهادلرنده بو علمك وضع ایتدیکی دستورلره استناد ایدرلر ، فقیهلر تخریج احکامده بو علمك قاعده‌لرندن استعانه ایلرلر .

شریعت اسلامیه‌نك ایکی اصل اصیل وایکی رکن رکینی اولان کتاب ایله سنتك یعنی قرآن کریم ایله احادیث نبویه‌نك معنالرینی بیلمك ایچون علوم لسانیه و قواعد ادبیه‌یه نه درجه‌ده احتیاج وارسه آنلرك محتوی اولدقلری احکام شرعیه‌نك حقایقنی آکلامق ایچونده علم اصول فقه قواعدینه او نسبتده احتیاج واردر .

بو علمه یالکز مجتهدلرك ، فقهجیلرك دکل ، زمانمز ارباب حقوقنكده احتیاجی واردر چونکه فقه ، حقوق اسلامیه دیمك اولدیغندن علم اصول فقهده حقوق اسلامیه‌نك مبتنی اولدیغی اساسلردن ، حکمت تشریعدن ، مقاصد شارعدن بحث

اولونور . بوندن باشقه خاص وعام ، امر و نهی ، ظاهر ونص ، خنی ومشكل ، حقیقت ومجازكبی الفاظك اقسام واحكامنه، كلامك معنای مقصودی صورافاده‌سنه، انواع دلالت واقسام بیانه ، كلامك منطوق ومفهومنه وسائر بومثللو اساسلی ویك شموللی مسائل لسانیه‌یه دائر مهم بحثلر دخی بوعلمه مخصوص اولان مباحث جمله‌سندندر. خلاصه، بوعلم قسماً حقوق اسلامیه‌نك اصول واساسات تشریعیه‌سندن، قسماًده هرلسانه شامل وتطبیقی قابل عمومی وغایت متین قواعد اصلیهٔ لسانیه‌دن باحثدر .

بوسببه مبنی علم حقوقده وبتخصیص حقوق اسلامیه‌ده صاحب اختصاص اولمق آرزوسنده بولونانلر ایچون بو علمی اطرافیله تحصیل ایتمك شرط اولدر . بونكله برابر كرك تنظیم قوانین خصوصنده وكرك احكام قانونیه‌نك حسن تطبیقی امرنده بوعلمك قواعدینه اولان احتیاج ، هرآن حس اولونمقده‌در .

بونك ایچوندركه مكتب حقوقك بدایت تأسسندنبری اصول فقه درسی، پروغرامه ادخال ایدلمش وبوآنه قدر تدریس ایدیله‌كلمشدر. یدی‌سنه‌دنبری دارالفنون عثمانی حقوق شعبه‌سنده بومهم درسك شرف تدریسی عاجزلرینه نصیب اولمش وبوندن اول بعض بحثلری حاوی فورمه‌لرده ایكی جزء اوله‌رق نشر ایدلمشدی . بوكره استفادهٔ عمومیه‌یه خدمت مقصدیله وممكن مرتبه آچیق برافاده‌ایله بوتون درسلری واصول فقهك بالجمله مباحثنی حاوی اولمق اوزره اشبواثر عاجزی‌یی تألیف ونشره قرار ویردم .

بوكتاب ، بر مدخل ایله اوچ قسم اساسی‌یی مشتمل اوله‌جقدر . مدخل ، اوچ فصلی محتویدر . برنجی فصلده اصول فقهك تاریخ وصورت تأسسندن ، ایكنجی فصلده اصول فقهك ماهیتندن ، موضوعندن وغایه‌سندن واوچنجی فصلده الك اول بیلنمسی لازم كلن وزمانمزده پك بیوك اهمیتی بولونان بعض اساسات شرعیه وفقهیه‌دن بحث اولنه‌جقدر .

ذكر اولونان اوچ قسمدن برنجی قسم ، ادلهٔ شرعیه و تعارضلری حالنده اصول ترجیحه ، ایكنجی قسم احكامه ، اوچنجی قسم احكامك ادله‌دن ومضای

مقصودك الفاظ و عباراتدن كيفيت استنباطنه متعلق مباحثی احتوا ايده جكدر. وطرف عاجزانه مدن من غير حد اجرا ايديلن تدقيقات، مطالعات عنديه يه حمل ايدلمه مك ايچون هر بحثك وهر مسئله نك نهايتنده — لزوم كورولدكجه — اولبابده كی مأخذلر ارائه اولونه جقدر. « ومن الله التوفيق وبيده ازمة التحقيق، عليه توكلت واليه انيب »...

٥ ربيع الآخر سنه ١٣٣٥ و ٥ شباط سنه ١٣٣٢

دار الفنون عثمانی حقوق شعبه سی اصول فقه معلمی
مجلس اعيان اعضاسندن
محمد سيد

— مدخل —

فصل اول

علم اصول فقهك تاريخ وصورت ظهور وتأسسى حقنده‌در

دور رسالت — دور اصحاب — دور تابعين — دور مجتهدين

— ۱ —

دور رسالت

علم اصول فقهده بحث اولونان ادلۀ شرعيه‌نك وبوادله‌يه متفرع سائر اساسلرك تاريخ وصورت تأسسى ، مختلف ادوار وصفحاته تابع اولديغندن بوصفحاتى حقيله وصره‌سيله تعقيب ايتمش اولمق ايچون تادور رسالتدن باشلامق ايجاب ايدييور . آنكچون بزده اول امرده دور رسالتده احكام شرعيه‌نك ومبتنى اولديغى اصللرك نه‌صورتله وضع و تأسيس بويورلديغنى پك مختصر بر صورتده تدقيق ايده‌جكز . شويله‌كه :

دوررسالتده نه‌فقه ، نه‌ده‌اصول‌فقه شمديكى‌شكليله‌مدون‌دكلدى ، واوله‌مازدى . رسالتپناه افندمز (عليه‌السلام) شارع ايدى . شارع حقيقى جناب حق طرفندن احكام دينيه‌يى تبليغه ، قوانين شرعيه‌يى وضع وتشريعه مامور ايدى .

معلومدركه عهد نبوتده كرۀ ارض اوزرنده بولونان انسانلرك برقسم قليلى اهل كتاب ، متباقيسى اهل شرك يعنى الوهيت ومعبوديتده جناب حقه باشقه‌لرينى شريك اتخاذ ايدن مشركلر ايدى . مشركلر ، اصل معبودلرينك تمثالى اولمق اوزره كندى

اللریله یاپدقلری اصنامه ، کونش وآی ، زهره ومشتری کبی بعض اجرام سماویه‌یه عبادت ودرلودرلو خرافاته اعتقادایدییورلردی. اهل کتابده کتب سماویه‌یی تحریف، احکام دینیه‌یی تبدیل ایتمشلردی. قوم عربده مشرک‌ایدی. کثیف ومظلم برجهالت ایچنده بولونیوردی، دین‌اصلیلری اولان‌دین ابراهیمی بوتون‌بوتون اونوتمشلردی. امی ایدیلر ، ایچلرنده اوقویوب یازانه پك نادر تصادف ایدیلیردی .

رسالتپناه افندمز ، اصول دینی و قوانین شریعتی ایشته بویله برزمانده واویله برمحیط ایچنده وضع وتأسیس ایده‌جك ایدی. انسانلره عصرلردنبری پك درین کوکلر صالمش اولان اخلاق وعاداتی، خصوصیله پك معزز و مقدس طانیدقلری اعتقاداتی کلیاً ترك ایتدیرمك نه‌قدر مشکلدر ، عادتا مستحیلدر .

بونك ایچوندرکه رسول اکرم افندمز ، وظیفهٔ رسالت وتشریعی تدریجی برصورتده یکرمی‌اوچ سنه‌ده ایفا واکمال ایله‌مشدر. احکام شرعیه‌نك اصل‌الاصولی اولان قرآن کریم ، دفعةً نازل اولمامشدی. احوال وحادثاتك اقتضاسنه کوره مختلف زمانلرده آیت آیت نازل اولمشدی . بعضاً برسوره‌نك‌ده دفعةً نازل‌اولدیغی واقع اولوردی. بعضاً‌ده اولجه برآیتله ثابت اولان برحکم شرعی ، مؤخراً حاصل اولان استعداد واقتضایه کوره دیکر برحکم شرعی‌یی متضمن برآیتله نسخ وتبدیل (فسخ) اولونوردی. برآیت‌جلیله نازل‌اولونجه رسالتپناه افندمز، اوآیتك خفی ومجمل اولان معنی وحکمنی قولاً بیان وتفسیر بویوردقلری کبی نماز قیلمق، آبدست آلمق وحج ایتمك مثللو افعال واشکاله تعلق ایدن جهتلرینی‌ده فعلاً تعلیم وتبیین‌ایدردی اصحاب کرام‌ده تعلیمات سنیه‌یه توفیق حرکتله او نصل نماز قیلارسه اونلرده اویله قیلارلر ، نصل آبدست آلیرسه اویله آلیرلر ، نصل حج ایدرسه اویله ایدرلردی.

حضرت پیغمبر ، واجبات دینیه‌یی وافعال وعقودات شرعیه‌یی تعلیم، احکامنی وضع وتبیین ایدر ایکن اویله فقهانك بیاناتی کبی بونك ارکانی درتدر ، شونك شرائطی آلتیدر ، یاخود بو عقدك شرائط انعقادی شونلردر . شرائط صحتی‌ده بونلردر صورتنده‌ونظری برطرزده ایضاحاتده بولونمازدی. بوتون احکام‌شرعیه‌یی عملی برطرز وشکلده وضع ایدردی. اکثریسنی امر ونهی صورتنده بیان‌ایلردی واکثریا امردن وجوبمی یاخود ندب و اباحه‌می ؟ نهیدن‌ده حرمت ویا

کراهتمی؟ قصد ایتدیکنی بیان ایتمزدی . بو جهتی اصحابك فهمنه ترك ایدردی .

دین اسلام ، دیانت وسیاستی جامع بر دین اولدیغندن رسالتپناه افندمز، امر حکومت وقضاییده بالذات ایفا بویوررلردی . بر طرفدن قوانین شریعتی وضع وتأسیس ایدر، دیکر طرفدن او قوانین احکامنی‌اجرا ، اختلاف ونزاع وقوعنده مرافعاتی استماع ایله حکملرینی اعطا، استفتا وقوعنده‌ده افتا ایلر ایدی . بوتون بونلر بر جماعت حضورنده واقع اولوردی . بو صورتله اصحابك اکثریسی اشبو بیانات، قضایا وفتاوای نبویه‌یه بالذات ویا بالواسطه کسب اطلاع ایدردی . بیانات وفتاوای منیفه‌لرینك اکثریسی‌ده قضایای سنیه‌لری کبی جوامع الکلم ایدی ، یعنی « ضرر ومقابله بالضرر یوقدر »، « بر شیئك نفعی ضمانی مقابله‌سنده‌در »، « ظالم کوك ایچون حق اولماز »، « بینه مدعی و یمین منکر اوزرینه‌در » مألنده اولان (لاضرر ولا ضرار)، (الخراج بالضمان) (لیس لعرق ظالم حق)، (البینة علی المدعی و الیمین علی من انکر) حدیث شریفلری کبی قاعدهٔ کلیه صورتنده شرفصادر اولور ایدی . فقهك احکام کلیه واصلیه‌سی‌ده ایشته بو وجهله تأسس ایدییوردی .

الحاصل ، ناسك افعال وحرکاتنده، بربرلریله اولان مناسباتنده ، حیاتك طبیعی احتیاجلرندن متولد بیع وشرا، ایجار واستیجار کبی عقود ومعاملاتده معروفی امر ، منکری نهی وتغریر وضرری، منع ایله عدل وحق، عرف وعادت، تراضیٔ طرفین، صدق واستقامت ، باطل ومنکراتدن اولمیان شرط وعهده رعایت اساسلرینی تثبیت ؛ مناکحات ومفارقاته ، ارث ووصیته عائد رؤس احکامی تأسیس ؛ انواع حلال وحرامی تبیین بویوردیلر .

الك زیاده اعتقادیات واخلاقیاته اعتنا ایتمشلردی. و « بن، آنجق مکارم اخلاقی اتمام ایچون بعث اولوندم» بویورمشلردی (انما بعثت لاتمم مکارم الاخلاق) اعتقادیاتی توحید یعنی الوهیتده وحدانیت ، اخلاقیاتی علویت اساسلری اوزرینه بنا قیلدیلر . حقایق اشیایه مخالف خرافاتی ، فضائل انسانیه‌یه منافی عادیلکلری شدت ونفرتله رد ایتدیلر .

اعتقادياتده افكار باطله‌يى رد وانكار خصوصـنده پك زياده التزام شـدت بويوردقلرى حالده، (يُريدُ اللّهُ بِكُمُ اليُسرَ ولا يُريدُ بِكُمُ العُسر) و (ماجعل كم فى الدين من حرج) آيت كريمه‌لرى ايله (إنّ الدّينَ يُسر) و (خير اَيْسَرُه) حديث صحيحلرى منطوقنجـه معـاملاته عائد احكام فرعيه‌ده تخفيف وتسهيلى سـور، مسـامحه جهتنى التزام ايدردى . حتى اطراف ورـيه مأموراً اعزام بويوردقلرى اصحاب كرامه، بوخصوصى يعنى خلقه سهولت كوسترلمسنى، لزومسز يره اسلاميتدن تنفيرى موجب اوله‌جق شـدتلر اسـتعمال ايدلمه‌مسنى خاصةً تنبيه وتوصـيه بويورردى . نته‌كيم اكابر اصحـابدن ابو موسى الاشـعرى ايله معـاذ بن جبلى يمنـه كوندردكلرى زمان « قولايلاشـديريكز كوجلشديرميكز، تبشير وتقريب ايديكز، تنفير ايتميكز » بويورمشلردى [يَسّرا ولا تعسّرا ابَشّرا ولا تُنفّرا] [١]

حكمى مسـكوت عنه قالان مسئله‌لر حقنده‌ده ـ تشـديدى موجب احكام ورودندن خوفاً ـ كنديلرينه سؤال ايراد ايدلمسنى اصلا سومزلردى. « بن سزى كنـدى حالكزه براقدقجه سزده بنى كندى حالمه براقـكز » بويورردى . [ذرونى ما تركتكم] . بر كون ذات رسالتپناهيلرى ايراد خطبه اثناسـنده « جنـاب حق، اوزريكزه حجى فرض قيلدى، حج ايديكز » بويوررلر . سامعيندن بر ذات « هر سنه‌مى » ديه صـورار . جناب نبوتمآب افندمز سـكوت ايدر، جواب ويرمك ايسته‌مز . سائل سـؤالى ايكى دفعه تكرار ايدر . اولوقت حضرت رسالتپناه جواباً « اوت ديسه‌يدم هرسنه واجب اولوردى، سزده اداسنه مقتدر اوله‌مازديكز . بن سزى كندى حالكزه ترك ايتدكجه سزده بنى كندى

[١] ذكر اولنان حديثلرك جمله‌سى الك صحيح والك معروف حديثلردر . آنكچـون مأخذلرينى نقله حاجت كورلمه‌مشدر .

حالمه براقیکز . سزدن اول هلاك اولانلر آنجق کثرت سؤاللری وپیغمبرلری اوزرینه اختلافلری سببیله هلاك اولمشلردر. بن نهیی امر ایدرسهم بقدرالاستطاعه آنی یاپیکز ، نه‌دن منع ایلرسهم آنی ترك وآندن اجتناب ایدیکز » بویوررلر .

بو حدیث شریف پك مهم وجوامع الکلمدر . امام نووی‌نك (شرح مسلم)ده دیدیکی کبی افعالده اصل اولان عدم وجوب وعدم مکلفیت اولدیغنه پك باهر بر دلیل شرعی اولدیغی ایچون عیناً وحرفیاً « صحیح مسلم » دن بروجه‌آتی نقله لزوم کورلمشدر :

[عن ابی هریرة رضی الله عنه ، قال خطبنا رسول الله علیه السلام فقال : « ایها الناس قد فرض الله علیکم الحج فَحُجّوا » ، فقال رجل أَكُلَّ عامٍ یا رسول الله ، فَسَكَتَ حتی قال ثلاثاً ، فقال رسول الله : « لَوْ قُلْتُ نَعَمْ لَوَجَبَتْ ولَمَا اسْتَطَعْتُمْ » ثم قال « ذَرُونِی ما تَرَكْتُكُمْ فَإِنَّما هَلَكَ مَن كان قبلكم بكثرةِ سؤالِهم وَاخْتِلافِهم علی أَنْبيائِهم فَإِذا أَمَرْتُكُم بِشيءٍ فَأْتوامنه مااسْتَطَعْتُم واذا نَهَيْتُكم عَنْ شيءٍ فَدَعوه » رواه مسلم والبخاری ومالك وغيرهم ومتن الحديث وعبارته لمسلم] .

ایشته جناب شارع اکرم « (صلی الله علیه وسلم) شریعت اسلامیه‌نك کرك اعتقادیات واخلاقیاته عائد احکام اصلیه‌سنی وکرك عبادات ، مناکحات ، معاملات وعقوباته متعلق احکام فرعیه‌سنی وجه مشروح اوزره عملی بر طرزده ، کلفتسز وهرکسك آکلایه‌بیله‌جکی بر صورتده وضع وتبیین ایتدیلر . ونهایت امر حکومتده (وشاورهم فی الامر) و (وامرهم شوری بینهم) نظم جلیللری مضمونجه اصول مشورت ، امر مأموریت وقضاده (إِنَّ اللهَ يأمُركم اَنْ تؤَدّوا الْاَمانات إِلىٰ اهلِها واذا حَكَمْتم بين الناس اَنْ تحكُموا بالعدل)

قول كريمى موجبنجه اهليت وعدالت ، (كلكم راعٍ وكلكم مسئول عن رعيته) حديث منيفيله‌ده الك بويوك آمردن الك كوچوك چوبانه وارنجه‌يه قدر هرفرد حقنده وهر ايش خصوصنده وظيفه ومسئوليت اساسلرينى تأسيس بويورديلر . معاملاته متعلق احكام فرعيه‌يه كلنجه بونلرك اكثريسى بيان ايتميوب علماى امتك اجتهادلرينه ترك ايتديلر .

بوقاريده بيان اولونديغى اوزره طرف رسالتپناهيدن وضع اولونان احكام مذكوره ، اويله بابلره وفصللره ترتيب وتفريق ايديله‌رك بر علم مخصوص صورتنده ويا بر قانون شكلنده تنظيم وتدوين اولونمامشدى . حتى احكام مذكوره‌يى جامع اولان احاديث شريفه دخى طوپلو اوله‌رق بر كتابده جمع وضبط ايدلمه‌مشدى . قرآن كريم بيله شمديكى مصحف شكلنده ترتيب ايدلميوب اصحاب كرامك حافظه‌لرنده ومتفرق صحيفه وقطعه‌لرده محفوظ ومكتوب بولونيوردى .

اصحاب كرام ، بر حادثه‌نك حكم شرعيسنى آكلامق ايستدكلرى زمان ، يا حضرت رسول اكرمدن استفتا ايدرلر وياخود حافظه‌لرنده ونزدلرنده محفوظ ومضبوط اولان آيات واحاديثه مراجعت ايلرلردى . فقط رسالتپناه افندمزدن آيرى بولوندقلرى يرلرده ، مأموراً اعزام قلندقلرى محللرده آيات واحاديثده بوله‌مدقلرى احكامى ، بالضروره رأى واجتهاد طريقيله استخراج ايدرلردى . قريباً ايضاح اولونه‌جغى اوزره ذات حضرت رسالتپناهى‌ده كنديلرينه بوصورتله حركته يعنى اجتهاده مأذونيت ويرمش ايدى . اجتهاد ، كتاب وسنتك دلالتندن ، اشارتندن ، عمومندن ومفهومندن استخراج احكام صورتيله اوله‌بيله‌جكى كبى قياس طريقيله‌ده اوله‌بيله‌جكندن دور رسالتده احكام شرعيه‌نك دليللرى ، تعبير ديكرله فقهك اصللرى اوچ نوع ديمك ايدى : كتاب ، سنت ، قياس .

— ٢ —

دور صحابه‌ده اصول فقه

اصول فقه علمی ، دور صحابه‌ده دخی تدوین اولونمامش ایدی . چونکه صحابه‌نك بوکا احتیاجی یوق ایدی . آنلر اهل لسان ایدی ، لسان عربی لسان مادرزادلری ایدی . ایچلرنده غایت بلیغ وپك بویوك خطیبلر وار ایدی . آیات قرآنیه واحادیث نبویه کندی عرف واستعماللری، شیوهٔ افاده‌لری وذوق ادبیلری اوزره نازل ووارد اولمش ایدی. بوجهتله آنلر آیات‌واحادیثك منطوق‌ومفهومنی دلالت واشارتنی ، ایما واقتضاسنی ، حقیقت ومجازینی ، تمثیل واستعاره‌سنی، عموم وخصوصنی ملکه وسلیقهٔ لسانیه‌لریله بیلیرلردی . بو خصوصده قواعد لسانیه واصولیه تحصیله هیچ احتیاجلری یوقدی . بالعکس لسان عربی‌یه متعلق قواعد لسانیه ، ادبیه واصولیه آنلرك طرز تلفظ ، شیوهٔ افاده وکلماتی صورت استعماللرندن ومعنای مقصود واحکامی، نصل ونه صورتله آ کلامقده اولدقلرندن تخریج اولونمشدر .

بوندن باشقه مشارالیهم ، احکام شرعیه‌نك بوتون حقایق واساساتی دوغریدن دوغری‌یه منبعندن ، حضرت شارعدن اخذ وتعلم ایتمشلر ، عهد نبوتده احکام شرعیه‌نك وضعنه باعث اولان حادثاتك بالذات شاهدی بولونمشلردی . آنکچون حکمت تشریعی ، مقاصد شارعی ، کتاب وسنتك ناسخ ومنسوخنی ، حدیثلرك صحیح وغیر صحیحنی هرکسدن زیاده بیلیرلردی . حضرت پیغمبرك احکام‌شرعیه‌یی تطبیق خصوصنده بالجمله افعال وحرکاتی‌نده رأی‌العین مشاهده ایتمشلردی . بوکا بناءً اونلرك نه علم فقه ، نه‌ده علم اصول فقه قواعدینه اصلا احتیاجلری یوقدی . بالعکس بو قواعدی واصول اجتهادی اونلر وضع ایدییورلردی .

اصحاب کرام ، بر حادثه‌نك حکم شرعیسنی استخراج ایچون اول‌امرده کتابه

ایکنجی درجه‌ده سنته مراجعت ایدرلردی . حکم مطلوب حقنده کتاب وسنتده صراحت ویا دلالت بولوندقجه رأی وقیاسه اصلا التفات ایتمزلردی. ممکن اولدیغی قدر آیت ویا حدیثك دلالت واشارتندن ، ایما واقتضاسندن تخریج احکامه چالیشیرلردی. موفق اوله‌مازلرسه اولوقت بالضروره قیاس طریقنه سلوك ایلرلردی. حکمت تشریعه ومقاصد شارعه واقف اولدقلری ایچون شارعك رعایت ایتدیکی حکمت ومصلحتی نظر اعتباره آله‌رق اولا احکام منصوصه‌نك علت ومناطنی استنباط ایدرلر، صوکره اشبو علتده متشابه ومتشارك اولان احکام غیر منصوصه‌یی ذکر اولونان احکامه الحاق ایلرلردی . یعنی اشباهی اشباهه وامثالی امثاله قیاس ایدرلردی .

یاپیله‌جق باشقه چاره‌ده یوقدی . کتاب ایله سنت یالکز امهات احکام ورؤس مسائلی جامعدر ، بوتون احکام فرعیه‌یی محتوی دکلدر . حضرت پیغمبر ، بالعموم حادثاتك احکام جزئیه‌سنی برر برر بیان ایتمه‌مشدی ولزومده یوقدی . بوکبی احکام فرعیه ، وضع اولونان احکام اصلیه‌یه قیاس ایله تخریج اولونه‌بیلیر . آنك ایچون اصحاب کرامده بویله حکمی شریعتده مسکوت عنه اولان حادثاتك تحققنده طریق اجتهاد وقیاسه سلوك ایله حل مشکل ایدرلردی. شارع‌ده کندیلرینه بوخصوصده مأذونیت ویرمش ایدی . نته‌کیم فقهای اصحابدن معاذ بن جبل حضرتلرینی یمنه قاضی نصب وتعیین ایتدکلرنده اجتهادله حکمه مأذون قیلمشدی . اولوقت حضرت رسول اکرم، برای امتحان حضرت معاذه شو سؤاللری ایراد بویوردیلر:

ر — یا معاذ ، نه ایله حکم ایده‌جکسك ؟

م — کتاب ایله حکم ایده‌رم .

ر — یا آنده بوله‌مازسه‌ك نه ایله حکم ایده‌جکسك ؟

م — سنت سنیهٔ رسالتپناهیلری ایله .

ر — آنده‌ده بوله‌ماز ایسه‌ك ؟

آرتق اولوقت رأیم ایله اجتهاد ایده‌رم .

ذات حضرت رسالتپناهی ، مشار الیه معاذك بو جوابلرندن ممنون اولورلر

و « جناب حقه حمد ایدەرم‌كه رسولنك رسولنی ، رسولنك راضی اولەجنی شیئه موفق بویورمشدر » دیرلر .

ایشته اصل ادلهٔ شرعیه ، كتاب ایله سنتدن عبارت اولدیغی حالده آنلره متفرع اولمق اوزره بروجه معروض قیاس‌ده اوچنجی بر دلیل عد اولوندی . مع‌هذا آنفاً بیان‌اولوندیغی وجهله قیاس، آنجق كندیسنه احتیاج حالنده‌مراجعت اولونور بر دلیل اولدیغندن اكابر اصحاب، مجبوریت كورمدكجه قیاس ایله‌استخراج حكمه قیام ایتمزلردی . قیاس ، نتیجه اعتباریله رأی وظندن عبارت وخطادن غیر مصون اولدیغی جهتله خطادن احترازاً كندیلرینه صورولان مسئله‌نك جوابنی یكدیكرینه احاله ایدرلر ، شخصاً جواب ویرمك مجبوریتنده بولونمدقجه‌ده جواب ویرمك ایسته‌مزلردی .

هنوز تحدث ایتمین برحادثه‌نك حكمندن بحث اولونمسنی‌ده منع ایدرلردی . اكابر فقهای اصحابدن عبدالله بن عمر حضرتلری، بویله تحقق ایتمه‌مش برمسئله‌نك حنی سؤال ایدن ذاته ، «اولمیان شیئك حكمنی صورمه ، پدرم‌حضرت عمرك ، هنوز اولمیان برشیئك حكمنی صوران ذاته لعنت ایتدیكنی ایشیتمشدم، دیمشدی. اصحابك اك بویوك فقهاسندن ابن مسعود حضرتلری‌ده ، كندیسندن استفتا ایدیلن وتحدث ایدن برحادثه‌نك حكمنی كتاب ایله سنتده بوله‌مدیغی ایچون - قیاس ایله فتوی ویره‌مەمك مقصدینه مبنی - تام برآی جواب ویره‌مشدی . حادثه واقع ، مستفتی‌ده استفتاسنده مصر اولدیغی جهتله قورتولش اولمدیغنی كوردیكندن نهایت « رأی‌واجتهادمله جواب ویرمكه مجبور اولویورم. اصابت ایدرسه‌م جناب حقدندر خطا ایدرایسه‌م بندن وشیطاندندر » دیه‌رك كرهاً جواب‌ویرمشدر [حجة‌الله البالغه]

اهل حجازك امامی ، نامنه منسوب اولان مذهبك مؤسسی امام مالك حضرتلری‌ده ، هم اصحاب كرامك اثرینه اقتفاءً ، هم‌ده بالاخره رأیندن رجوع ایتمك احتمالی بولونمسنه بناءً كندیسندن بر مسئله صورلدقده جواب ویرمزدن اول ، صوران ذاته « حادثه تحقق ایتمشمیدر ؟ » دیه صورارمش، «خایر» جوابنی آلیرسه افتادن امتناع ایدرمش .

[بعض علما ، ازجمله فقهای ظاهریه ، قیاسك دلیل شرعی اولدیغنی انكار ایدییور .

بو مسئله ، علم اصولك اك مهم واك اساسلى مباحثندن اولديغى جهتله بونك حقنده آشاغيده (مسالك فقهيه) بحثنده ايضاحات ويريله‌جكى كبى بحث خصوصنده‌ده تفصيلات اعطا اولونه‌جقدر]

دور اصحابده (فقه) و (فقها) تعبيرلرى زبانزد دكلدى . قرآن كريمده واحاديث نبويه‌ده (تفقه) و (فقه) تعبيرلرى مذكور ايسه‌ده بين‌الناس تعمم ايتمه‌مشدى . على‌العموم اصحاب علم ومعرفته علما دينيردى . قرآن كريمى تماميله حفظ ايدن ووجوه قرآنه واقف اولانلره‌ده (قارء) ك جمعى اولان (قراء) لفظى اطلاق اولونوردى. ابن خلدونك بيانه كوره اولوقت (قراء) ديمك (فقها) ديمكدى . علماى اصحابك جمله‌سى فقيه دكلدى . برقسمى اهل حديث (حافظ‌الحديث) بر قسمى‌ده فقيه ايدى . ابوهريره حضرتلرى كبى بعض كبار اصحاب ، اكثريا نزد پيغمبريدن آيرلمازلردى . بالطبع بونلر لسان سعادتدن پك چوق احاديث شريفه ايشيدوب حفظ ايتمشلردى . لكن اكثريسى ايش كوچ صاحبى اولدقلرندن هروقت حضور عالئ رسالتپناهيده اثبات وجود شرفنه نائل اوله‌مازلردى . وقتلرى مساعد اولدقجه مجلس نبويه‌يه كلوب استفاضه ايدرلردى . بو جهتله اصحابك بعضيسى چوق ، بعضيسى‌ده آز حديث روايت ايتمشدر .

آيات قرآنيه، رسالتپناه افندمز طرفندن صورت مخصوصه‌ده براعتناى مخصوص ايله وحى كاتبلرينه يازديريليردى . لكن احاديث نبويه‌لرينى يازديرمازلردى. حتى بالعكس – آيات قرآنيه ايله قارشمسندن خوفاً – قرآن كريمدن ماعدا فم سعادتلرندن صادر اولان احاديث سنيه‌نك يازلمسنى منع ايتمشلردى . بوكا بناءً اصحاب كرام ، ايشيتدكلرى حديثلرى يازمازلر ، حافظه‌لرنده حفظ ايدرلردى . [عن ابى سعيد الخدرى ان النبي عليه السلام قال : لا تكتبوا عنّى شيئاً الا القرآن ومن كتب عنى شيئاً غير القرآن فليمحه . اخرجه مسلم فى صحيحه]

بويله مجرد حافظه‌ده حفظ ايديلن احاديثى ، آره‌دن خيلى زمان مرور ايتدكدن صوكره بر قسمنى ويا عباره‌سنى اولسون اونوتميه‌رق عيناً وحرفياً نقل وروايت ايده‌بيلمك ، هر حافظه‌نك كارى دكلدر . آنكچون بعض اكابر اصحاب روايت حديث خصوصنده پك زياده احتياط ايدردى . حتى حضرت عمر (ر ،

ض) ، سهو وخطا وقوعندن احترازاً هركسك كثرتله حديث روايت ايتمسنی شدتله منع ايلردی . نته‌كيم برچوق حديثلرك الفاظ وعباراتی عيناً خاطرلرده قالمديغی ايچوندركه يالكز معنی ومأللری نقل وروايت اولونمشدر. مختلف حديث كتابلرنده ، حتی بر كتابده طرق مختلفه ايله باشقه باشقه راويلردن نقل اولونان عين حديثك مختلف الفاظ ايله نقل وروايت ايدلمش اولمسنك سببی بودر .

فقهای اصحابه كلنجه : بونلرك عددی پك چوق دكلدر . محققين علمای حنبليه‌دن مشهور ابن قيم، (اعلام الموقعين) نام كتابنده فقهای اصحابك يوز اوتوز بو قدر اولديغنی بيان ايدييورسه‌ده يكرمی يديسندن ماعداسندن آنجق بر ويا ايكی اوچ فتوی نقل ايدلمش اولديغنی سويله‌يور . اويله اوچ درت فتوی ويرمش اولان ذواته فقيه ومجتهد دينه‌ميه‌جكی ذكار اولديغی جهتله ينه مشاراليه ابن قيمك بيانه كوره فقهای اصحابك عددی نهايت اوتوزه بالغ اولويور دينلكدر . بونلرك ايچندن‌ده ـ اصوليون عندنده ـ الك زياده فقه واجتهاد ايله معروف اولانلری، خلفای راشدين يعنی ابوبكر صديق، عمر فاروق، عثمان ذی النورين، علی مرتضی حضراتی ايله ايله اوچ عبدالله يعنی عبدالله بن مسعود ، عبدالله بن عباس ، عبدالله بن عمر حضرتلری وزوجهٔ مطهرهٔ پيغمبری ام‌المؤمنين عايشه ، زيد بن ثابت ، معاذ بن جبل وابو موسی الاشعری كبی اون ، اون بش ذات محترمدن عبارتدر . واقعا اصحاب كرام ايچنده پك چوق علما وابی بن كعب ، سالم مولی ابی حذيفه ، مقداد بن اسود كبی غايت مشهور قرا وار ايسه‌ده بز بوراده علمادن دكل، فقهادن بحث ايدييورز . علما باشقه ، فقها باشقه‌در . هرفقيه عالمدر ، اما هرعالم فقيه دكلدر . آره‌لرنده عموم وخصوص مطلق واردر .

شو ذكر اولونان مشاهير فقهای اصحاب ايچنده‌ده الك چوق فتوی ويرن، الك زياده اجتهادده بولونانلری بدی كشيدر: عمر ، علی ، عبدالله بن مسعود ، عبدالله بن عباس ، ام‌المؤمنين عايشه ، زيد بن ثابت ، عبدالله بن عمر (رضی‌الله عنهم) . بو اوچ (عبدالله) لره عرف فقهاده عبداللهك جمعی اولمق اوزره (عبادله) اطلاق اولونور .

حضرت عمر ، بر حادثه‌نك حكمنی استخراج خصوصنده استعجال ايتميوب

اوزون اوزادی‌یه دوشونور ، پك زیاده تعمیقات اجرا ایدر ، فقهای اصحابی جمع ایله برر برر رأیلرینی آلیر ، قناعت تامه حاصل ایدنجه‌یه قدر مذاکره ومباحثه‌یدر، آندن صوکره افتا ویا حکم ایلردی . بونك ایچوندرکه ویردیکی فتوی وحکملرك اکثریسی وبلکه‌ده جمله‌سی، اصحاب‌واخلاف طرفندن قبول اولونمشدر. مشارالیه حضرتلری اجراآتنده نه قدر شدید ایدیسه برمسئلهٔ علمیه‌نك حلنده‌ده او نسبتده ملایم ایدی . استشاره‌سز افتا ویا حکم ایتمز وهرکسك رأیی آلمغه تنزل ایلردی .

حضرت عمر ، (مؤلفهٔ قلوب) نامیله معروف اولان اشراف عربه اموال بیت المالدن ویرلمسی نص قطعیٔ قرأن ایله منصوص ومشروع بولونان عوائد وتخصیصاتی ، مومی‌الیهمه ویرمیوب قطع واسقاط، نص قرأنك صراحتنه‌ظاهراً مخالف اوله‌رق تخصیصات مذکوره‌یی بیت‌المالك مصارف ترتیبندن اخراج ایلدی. وبو کیفیت ، بالجمله علمای اصحاب طرفندن بلااعتراض تصویب ایدلدی . ایشته مشارالیه بو معامله‌لریله فقهده پك مهم ایکی اساس وضع ایتمش اولدیلر . بری (بر علت غائیه‌یه مبتنی اولان حکم ، اول علتك انتفاسیله منتفی اولور) قاعده‌سی ، دیکری (برفائدهٔ‌مطلوبه‌نك استحصالی ایچون‌مشروع اولان بر حکم ، اجراسی حالنده اول فائده‌نك ضدینی استلزام ایدر ایسه باطل اولور) اساسیدر. حادثهٔ مذکوره ظاهراً نصه مخالف‌کوروندیکی وبو سببله ماهیت فقهیه‌سی حقنده فقهایی پك چوق دوشوندرمش اولدیغی جهتله حدذاتنده پك مهم اولمقله برابر بویله ایکی مهم اساسك تأسسنه باعث اولدیغندن بطریق الاستطراد نقل وبیانی مناسب کورلمشدر :

— استطراد —

رسالتپناه افندمز ، زمان سعادتلرنده ابو سفیان بن الحرث ، صفوان‌بن امیه ، حرث بن هشام ، سفیان بن حرب ، اقرع بن حابس ، عینیه بن حصن ، مالك بن

عوف وحكيم بن حزام كبي قرآن كريمده (مؤلفة قلوب) تعبيراولنان بعض صناديد قريش ورؤساى عربيه ، اهل اسلام اوزرندن فتنه وفسادلريني دفع وازاله ، قلبلريني اسلاميته تقريب وتأليف ، دين اسلامي اعزاز مقصديله اموال بيت المالدن عائدات مخصوصه تعيين بويورمشلر، آخر عمرلرينه قدرده عائدات مذكوره يي آنلره اعطاده دوام ايتمشلردي . ذاتاً بوكيفيت (اِنّما الصّدَقاتُ للفقراءِ والمساكينِ والعاملينَ عليها و المُؤلّفةِ قلوبُهُم الخ) آيت جليله سيله منصوص بر حكم شرعي ايدي .

برنجي خليفه حضرت ابوبكرك ايام خلافتنده ذكراولنان مؤلفة قلوبك بعضلري، ذات حضرت خلافتپناهي يه مراجعتله برموجب نص جليل تخصيصات مذكوره لرينك عهد رسالتده اولديغي كبي كنديلرينه اعطاسني استدعا وطرف خلافتپناهيدن بوبابده بر امرنامه استحصال ايتديلر حضرت عمر ، خليفهٔ مشاراليهك هم قاضيسي وهم ده وزير اعظمي مثابه سنده اولديغندن بو امرنامه يي حضرت عمره تقديم ايلديلر . مشاراليه امرنامه يي ييرتدي و « جناب پيغمبر ، اوتخصيصاتي سزي اسلاميته تقريب وتأليف ايچون اعطا ايديبوردي . بوكون جناب حق ، ديني اعزاز وشوكت اسلاميه يي اعلا بويوردي . آرتق سزه وسزي تأليف كبي شيلره احتياج قالمامشدر. اسلامده ثبات ايدرسه كز فبها ، ايتمزسه كز سزكله آره مزده قيلنجدن باشقه برشي يوقدر » ديدي ، تخصيصاتلريني ويرمدي .

بونك اوزرينه مومي اليهم براى شكايت حضور خليفه يه كيدوب كيفيتي عرض ايتديلر و « خليفه سزميسكز ، يوقسه عمرمي ؟ » ديديلر . خليفه حضرت ابوبكر صديق (ر ، ض)، جناب عمر فاروقه اولان كمال صميميتني مشعر وغايت مسكت بر جواب ويردي : « ديلرسه عمردر » ديدي ! ومشاراليهك فكر واجتهاديني قبول ايتدي . علماى اصحابدن هيچ برى ده بوكا اعتراض ايتمدي . بو صورتله بروجه معروض نصاً ثابت اولان عائدات مذكوره نك سقوطنده اجماع اصحاب منعقد اولدي .

بعض علما ومفسرين ، ذكر اولونان عائداتك بو وجهله سقوطنه ، نسخ ديمك ايسته يور واجماع ايله حكم شرعينك جواز نسخنه قائل اولويور. حالبوكه (اجماع) ك نص ايله ثابت بر حكم شرعي يي ناسخ اوله بيله جكني ، ائمهٔ اصولدن ومتقدمين مشايخ

حنفیه‌دن یالکز عیسی بن ابان ایله دیکر بر ایکی علما تجویز ایتمشدر . عامهٔ فقها وعلمای اصوله کوره ایسه اجماع نه ناسخ ، نه‌ده منسوخ اوله‌ماز. نسخ انجق زمان نبوته وحضرت شارعه مخصوص ومنحصردر. بوکبی مسائلده فقهادن ویا اصولیوندن معدود اولمیان مفسرینك ودیکر علمانك سوزلرینه باقلماز. چونکه مسائل فقهیه‌ده معتمد ومعتبر اولان اقوال فقهادر ، اقوال مفسرین ومحدثین دکلدر.

کشف بزدوی وتلویح کبی الك معتمد اصول کتابلرنده ، بدایع وهدایه شرحلری عنایه وفتح القدیر کبی الك معتبر فقه کتابلرنده بیان اولوندیغنه کوره بومسئله ، نسخ مسئله‌سی دکلدر. بلکه بوقاریده ذکر اولوندیغی وجهله « علتك انتفاسیله معلولك‌ده منتفی اوله‌جغی » و « اوزرینه موضوع و مبتنی بولوندیغی مقصدك بالآخره نقیضی موجب اولان حکمك اعتباردن سقوط ایده‌جکی » اساسلری اوزرینه متفرع برمسئله‌در. نته‌کیم بوجهت ، حضرت عمرك تخصیصات مذکوره‌یی نیچون ویرمدیکنه دائر صراحةً بیان ایتدیکی سبب و علت موجبه‌دن پك آشکار بر صورتده منفهم اولویور . آرتق بوبابده مشارالیهك هردرلو شبهه‌وتردد ایراثندن بری وپك صریح اولان بیاناتنی براقوبده تأویله و مثلا « مشارالیه باشقه‌سنك واقف اولمدیغی بر نص شرعی‌یه مطلع اولدیغی ایچون مؤلفهٔ قلوبك ذکر اولونان تخصیصاتنی قطع واسقاط ایتمشدر » کبی تعلیله قالقشمق پك کولونج وواهی اولور . . .

مشارالیه جناب فاروقك کرك شوکت اسلامیه‌نك اعتلاسنه ، وکرك دین اسلامك نشر واستقرارینه دائر سبق ایدن خدمتی پك بویوکدر . حضرت ابوبکردن صوکره بو دینه وبو دولته مشارالیه قدر خدمتی مسبوق بر ذات دها کلمه‌مشدر . اجتهاداتنی برر برر بوراده نقل ایتمك پك اوزون کیده‌جکندن او تفصیلاتی تاریخ فقه درسنه ترك ایله بز بوراده یالکز زمان خلافتلرنده کندی قاضیلرندن ومشاهیر فقهای اصحابدن اسمی یوقاریده کچن (ابوموسی الاشعری) حضرتلرینه ، احکام قضایه دائر تعلیماتنامه مقامنده یازوب کوندردکلری نامهٔ خلافتپناهیلرینی عیناً وترجمةً نقل وتحریر ایله اکتفا ایده‌جکز . ائمهٔ حنفیه‌دن امام محمد حضرتلری اشبو مکتوبه (کتاب السیاسة) تسمیه ایتمش ، بین الفقهاده (سیاست قضا وتدبیر حکم) کتابی عنوانیله کسب اشتهار ایله‌مشدر . اکابر فقهای حنفیه‌دن امام شمس الائمة السرخسی ، مکتوب مذکوری

(مبسوط) نامنده‌کی کتاب مشهورینه مشارالیه امام محمددن نقلاً وعیناً درج وجمله جمله شرح ایتمشدر . برصورتی ده محققین حنبلیه‌دن وحفاظ حدیثدن ابن قیمك (اعلام الموقعین) نده مندرجدر. بو ایکی صورت آره‌سنده بعض الفاظ و تعبیراتجه فرق وارسه‌ده اساس ومعنی اعتباریله هیچ فرق یوقدر . بز ایکی صورتی ده نظر اعتباره آله‌رق ترجمه ایده‌جکز. هامشده (اعلام الموقعین) ده‌کی اصل وصورتی عیناً درج ایده‌جکز [١] .

— کتاب سیاسة القضا —

خلیفهٔ ثانی جناب عمر فاروقدن ، حضرت ابو موسی الاشعری یه

بعد اداء ماوجب علینا

امر قضا فریضهٔ محکمه ، اتباعی واجب طریقت مسنونه‌در . سکا رفع خصومت ایدلدکده متخاصمینك کلاملرینی دقتله دیکله ، مقصدلرینی وحقیقتی ایجه آکلا ، زیرا نفوذی اولمیان حق تکلم ، فائده بخش اولماز. جنس ومذهب تفریق ایتمکسزین علی العموم خصمین بیننده مجلسکه ادخال واجلاسده ، نظریکی آنلره توجیهده ، کلاملرینی استماع ایله حکمده تمامیله مساواته رعایت ایت . تاکه شریف وقوی ظلمکه طمع ایتمسین ، ضعیف وبیکس ده عدلکدن مأیوس اولماسین .

بینه مدعی ، یمین منکر اوزرینه‌در . بین المسلمین صلح جائز و معتبردر . آنجق حرامی حلال و حلالی حرام قیلان صلح معتبر اولماز . مدعی تبین حق واحضار بینه ایچون برمهل طلب ایدرسه ویر . اکر اقامهٔ بینه ایدرسه حقنی

[١] روی ابن القیم الجوزیة فی « اعلام الموقعین » باسانید مختلفة عن ابی العوام قال کتب عمر الی ابی موسی الاشعری: اما بعد، فان القضاء فریضة محکمة و سنة متبعة . فافهم اذا ادلی الیك فانه لاینفع تکلم بحق لانفاذ له . آس الناس فی مجلسك وفی وجهك وقضائك، حتی لایطمع شریف فی حیفك ولا ییأس ضعیف من عدلك . البینة علی المدعی والیمین علی من انکر والصلح جائز بین المسلمین الا صلحاً احل حراماً او حرم حلالاً . ومن ادعی حقا غائباً اوبینة فاضرب له امدا ینتهی الیه. فان بینه اعطیته بحقه وان اعجزه ذلك استحللت علیه القضیة، فان ذلك هو ابلغ فی العذر واجلی للعمی. ولایمنعنك قضاء قضیت فیه الیوم فراجعت فیه رایك فهدیت فیه لرشدك ان تراجع فیه الحق، فان الحق قدیم لایبطله شئ ومراجعة

آ كا ايصال ايدرسك . اظهار عجز ايلرسه عليهنه حكمه كسب استحقاق ايدرسك .
بو صورتله حركت ، شبهه‌يى ازاله‌ده دها جلى ، معذرتكى افاده‌ده دها بليغدر .
صاقين بو كون بر حادثه‌ده اعطا ايدوبده مؤخراً رشد ورويتكله خطاسنى ادراكه مظهرهدايت اولديغك حكمى ، يارين سنى احوال مماثله‌ده حقه مراجعتدن منع ايتمسين ، چونكه حق دها قديمدر ، آنى هيچ بر قوت ابطال ايده‌مز ، حقه مراجعت البته باطلده اصراردن خيرليدر .

مسلمانلر عدول ، يكديكرلرى عليهنه شهادتلرى مقبولدر . آنجق شهادت زورى مجرب ويا حد شرعى ايله محدود ، ياخود ولاء ويا قرابت سببيله مظنون ومتهم اولانلر مستثنادر . جناب حق عبادينك سرائرينى تولى وحدودينى آنلر اوزرينه ستر ايتمشدر . سرائر مذكوره‌يه قول مجردله دكل ، بينات وأيمان ايله كسب وقوف ايديليبر .

حكمى كتاب وسنتده منصوص اولميان بر دعوى وقوعنده هر شيدن اول ، مسئله‌نك حقيقتنى فهم وادراكه بذل مقدرت ايت . صوكره امورى مقايسه ، امثال واشباهى فرق و تميز ايله . آندن صوكره رأى وفكرنجه حقه الك شبيه ، جناب حقه الك سوكيلى كورديكك جهتى اختيار ايت .

اثناى مرافعه‌ده حدت وشدتدن اجتناب ايت ، رفق و ملايمتله معامله ايله . يوز چويرمه ، اوصانج كتيرمه ، سوز كسمه ، اضطراب و تأذى كوسترمه . صبر واعتدالكى محافظه ايت ، مكين ومتين اول . بيلكه مواقع حقده قضا ، جناب حقك اجر جزيل وذكر جميل احسان بويورديغى امور مبجله‌دندر .

الحق خير من التمادى فى الباطل والمسلمون عدول بعضهم على بعض الا مجرباً عليه شهادة زور اومجلوداً فى حد اوظنينا فى ولاء اوقرابة فان الله تولى من العباد السرائر وستر عليهم الحدود الابالبينات والأيمان . ثم الفهم فيما ادلى اليك مماورد عليك مماليس فى قرأن ولاسنة ، ثم قايس الامور عند ذلك واعرف الامثال والاشباه ثم اعمد فيما ترى الى احبها الى الله واشبهها بالحق ، واياك والغضب والقلق والضجر والتأذى بالناس والسكر عند الخصومة اوالخصوم [شك الراوى] . فان القضاء فى مواطن الحق مما يوجب الله به الاجر ويحسن به الذكر . فمن خلصت نيته فى الحق ولو على نفسه كفاه الله مابينه وبين الناس ومن تزين بما ليس فى نفسه شانه الله فان الله تعالى لايقبل من العباد الا ماكان خالصاً فما ظنك بثواب غيرالله فى عاجل رزقه وخزائن رحمته والسلام عليك ورحمة الله . . .

بر کیمسه‌نك ولوکه کندی علیهنه اولسون حق یولنده نیتی خالص اولورایسه جناب حق آکا کفایت ، ناسك شر ومضرتندن آنی حمایت‌ایدر . هرکیم که‌ساخته خصال ایله سوسله‌نیر ، ریاکاراق یولنه صاپارسه حضرت ذوالجلال‌ده آنی خلائق آره‌سنده رذیل وبدنام‌ایلر . چونکه جناب‌خداوند مجید ، آنجق صدق‌نیت وحسن طویته مقرون اولان افعالی قبول ایدر . شوحالده سن ، رزاق کریم اولان‌اللهك رزق عاجلنه ، خزائن رحمتنه بدل ، انسانلردن کله‌جك یالانجی مکافاتك نه قیمتی اوله‌بیلیر ظن ایدرسك ؟ ! والسلام علیك ورحمة‌الله . . .

امام علی « کرم‌الله وجهه » حضرتلرینه کلنجه : مشارالیه خلفای راشدینك دردنجیسی ورسول‌اکرم افندمزك دامادمکرمی ؛ سبطین‌مکرمین حضرت (حسن) و (حسین) ك پدر معالی پروریدر . اصحاب کرام ایچنده مشارالیه درجه‌سنده عالم وفقیه برذات یوقدر . بوجهتله عموم اصحابك اك بویوك عالمی ، اك بویوك فقیه ومجتهدی مشارالیه حضرت‌علی مرتضادر. حضرت عمر ، « برحادثهٔ مشکله‌حقنده حضرت علینك بولونمدیغی مجلس مشاوره‌ده جناب حقه صیغینیرم » دیمشدر . ومشارالیه حضرت‌عمرك (اقضاناعلی) یعنی « بزم اك‌بویوك قاضی وفقیهمز علیدر» دیدکلری مرویدر .

لکن ابن قیمك دیدیکی کبی مع‌التأسف غلات شیعه ، کندیسنه کمال ارتباط والوهیت‌درجه‌سنه‌چیقاره‌جق‌درجه‌ده‌فرط‌محبتلری‌سبیله‌حق‌عالیلرنده‌درلودرلویالانلر ترتیب ، اعطا ایتدیکی حکم وفتوالرینی تحریف وتغییر ایتدیلر . بوندن‌دولاییدرکه مشارالیهك اکثرفتاواسی ، کندیلرندن ثابت وصادراولدیغی وجهله انتشارایتمه‌مش ، خیلی تبدله اوغرامشدر . آنك ایچون حکم وفتوالرینك اکثریسی علما نزدنده مظهر حسن قبول اولمامشدر . یالکز اولاد واحفاد کرامی ویاران صدق انسامی طرفندن نقل وروایت اولونانلری قبول اولونمشدر . [اعلام‌الموقعین] .

عبدالله بن مسعود حضرتلری ، حضرت عمر وعلیدن‌صوکره اصحاب کرامك اك‌بویوك فقیهیدر. ارتحال پیغمبریدن صوکره (کوفه) ده اختیار اقامت ایله‌مشدی. (مبسوط‌سرخسی) ده بیان اولوندیغی‌اوزره حلقهٔ تدریسنده درت‌بیك طلبهٔ علوم

حاضر بولونەرق كنديسندن تعلم ايدردی. مشاراليه ابن‌مسعود حضرتلری ، بالجمله علمای عراقك استاذ كلی ، و آشاغیده تفصيل ايديلەجكی اوزره فقهده عراقيون مسلكننك معلم اوليدر.

عبدالله بن عباس حضرتلری ، فقهای اصحابك اك كنجی واك چوق فتوی ويرنيدر. «اعلام‌الموقعين» ده ائمهٔ‌حديثدن واكابر فقهای‌ظاهريه‌دن (ابن‌حزم) دن نقلاً بيان اولونديغنه‌كوره ، مشاراليه ابن‌عباس حضرتلرينك مؤخراً جمع‌وتحرير اولونان فتوالری يكرمی كتاب تشكيل ايله‌مشدر. مشاراليه بالجمله مفسرينك امامی ومكه‌ده يتيشن علما وفقهای تابعينك مقتدی‌سيدر. اكثر مجتهداتنده اسلافنه‌مخالفت ايتمشدر. حلقهٔ تدريسنده تفيض ايدن علمای تابعين ، اكثر مسائلده آنك رأی واجتهاديله عمل ايتمشلرسه‌ده اسلافنه مخالفتله تفرد ايتديكی اجتهاداتنك اكثريسنده جمهور فقها ، مشاراليهه اتباع ايتمه‌مشدر [حجة‌الله‌البالغه] .

حضرت عايشه « رضی‌الله‌عنها » ، حضرت‌پيغمبرك رفيقهٔ محترمه‌لری اولمقله برابر خارق‌العاده ذكايه ، وپك قوتلی حافظه‌يه مالك ايدی. بو جهتله رسالتپناه افندمزدن بحق استفاضه ايله‌مش و بناءً‌عليه حقايق شرعيه‌يی پك چوق علمای اصحابدن دها اي آكلامشدر. بونك ايچوندركه فقهای اصحابك برنجی طبقه‌سنه داخل اولمشدر. كبار اصحابدن پك‌چوقلری كنديسنه مراجعتله حل‌مشكل ايدردی.

زيدبن‌ثابت حضرتلری ، عهدرسالتده وحی كتابتی خدمت‌مبجله‌سنده بولونان ذوات كرامدن وقرآن كريمی باشدن باشه حفظ ايدن مشاهير قرادندر. قريباً بيان‌اولونه‌جغی‌وجهله اولا برنجی‌خليفه حضرت‌ابوبكرك امريله بالجمله آيات قرآنيه‌يی متفرق قطعه‌لردن منتظم صحيفه‌لره جمع وتحرير ، صوكره‌ده اوچنجی‌خليفه حضرت عثمانك امريله اليوم يدتوقيرمزده بولونان مصحف‌شريفی تنظيم وترتيب‌ايدن ذات ستوده‌صفاتدر. فقهده قدرت‌كليه‌سی‌اولمقله‌برابرعلم‌فرائضده مهارت‌كامله‌سی‌واردی. حضرت عمر ، همان دائما حضرت علی‌ايله برابر مشاراليهی مجلس مشورتنه دعوت ايدر ، رأينی آليردی. حتی مشاراليه عبدالله بن عباس حضرتلری ، برای استفاده

مشاراليه زيدبن ثابت حضرتلرينه مداومت ايدر . وحيوانه بينه جكى زمان اوزنكيسنى طوتارمش .

عبدالله بن عمر حضرتلرى‌ده مشاهير فقهاى اصحابدن وبرنجى طبقه‌يه داخل اولانلردندر . علماى تابعيندن پك چوقلرى حلقهٔ تدريسلرنده تفيض ايتمشدر . زهد وتقوى اصحابندندر . دنيا كنديسنه پك زياده طالب اولديغى وحتى خليفه‌بيله ياپلمق ايستنديكى حالده قبول ايتميوب رد ايتمشدر .

ابن‌قيم جوزيه «اعلام الموقعين»ده ديبوركه‌دين، فقه وعلم امت اسلاميه‌ده عبدالله بن مسعود ، زيد بن ثابت ، عبدالله بن عمر وعبدالله بن عباس حضراتنك اصحاب وشاكردانندن انتشار ايتمشدر. بوتون امت اسلامك علم وعرفانى ، معلومات دينيه وفقهيه‌سى ايشته بودرت ذات فضائل صفاتك طلبه‌سندن مأخوذدر .

اهل مدينه ، زيد بن ثابت ايله عبدالله بن عمر حضراتنك اصحابندن اخذ علوم ايتمشدر . اهل مكه عبدالله بن عباس حضرتلرينك شاكردانندن ، اهل عراق‌ده عبدالله بن مسعود حضرتلرينك طلبهٔ علم وعرفانندن اخذ وتعلم ايله‌مشدر .

جمع قرأن ، ترتيب مصاحف

اصحاب كرامك كرك نشر دين خصوصنده، وكرك دولت اسلاميه‌نك تعاليسى امرنده پك بويوك خدمتلرى سبق ايتمشدر. الك بويوك خدمتلرندن برى وبلكه‌ده برنجيسى قرأن كريمك جمع وترتيبي كيفيتيدر . شويله‌كه :

قرأن كريم آيت آيت نازل اولدقجه رسول اكرم « صلى الله عليه وسلم » حضرتلرى هر آيتك يرنى يعنى هانكى سوره‌نك نره‌سنه يازيله‌جغنى تعيين ايدر واو ترتيب اوزره يازلمسنى وحى كاتبلرينه امر ايلردى . آنلرده اولوجهله يازارلردى . ديكر اصحاب كرام‌ده هپ بو ترتيب اوزره قرأن كريمى ضبط وحفظ ايدردى . فقط كيمى برمقدارينى ، كيمى جمله‌سنى ازبر ايدردى . قرأن كريمك جمله‌سنى ازبر ايدنلره شمدى (حافظ) دينلديكى كبى اوزمان (قراء) دينليردى. وقتيله عرب امت اميه اولديغندن ايچلرنده اوقويوب يازمق بيلان پك نادر ايدى وبو كيفيت آنلره پك

غريب كورونوردي . آنكچون قارء قرأن‌اولان كبارصحابه‌يه (قراء) ديرلردي . زمانمزده‌ده قرأن كريمى تجويد تام اوزره اوقويان ووجوه قرائتى بيلن حافظلره (قراء) اطلاق اولونور .

بعض اصحاب كرام دخى ، وقت سعادتده قرأن كريمى ده‌ريلر ، تخته‌لر ، كميكلر اينجه وبياض طاشلر ومرمرلر اوزرينه يازارلردى .

ذكر جميللرى يوقاريده سبق ايدن حضرت امام على ، عبدالله بن مسعود ، زيد بن ثابت وابى بن كعب كبى تماماً قرأن كريمى يازوب جمع ايدنلر دخى وارايدى .

زمان سعادتده پك چوق قراء اولوب سائر ناسه تعليم قرأن ايدرلردى . فقط ايچلرندن دردى پك زياده شهرت بولمشلردى كه (عبدالله بن مسعود) ، (سالم مولى ابى حذيفه) ، (ابى بن كعب) ، (معاذ بن جبل) حضراتيدر « رضى الله عنهم »

[وفى صحيح البخارى عن النبى عليه السلام انه قال : خُذُوا الْقُرْأنَ مِنْ اَرْبعةٍ مِن عبدالله بن مَسْعود وسالم ومُعاذٍ واُبَىّ بنِ كَعْبٍ]

ايشته بووجهله قرأن كريم ، زمان پيغمبريده تماميله حفظ ايدلمش ويازلمش ايدى . فقط مجموعى طوپلو اوله‌رق بريرده جمع اولونمامشدى .

حضرت ابوبكر صديقك ايام خلافتنده ساخته پيغمبرلك ادعاسيله ظهور ايدوب پك چوق خلقى اضلال ايدن وبوصورتله اطرافنه كليتلى قوت طوپلايان مشهور مسيلمة الكذاب ايله (يمامه) ده وقوع بولان محاربه‌ده برروايتده يتمش ، ديكر بر روايتده دها زياده قراء اصحاب شهيد اولمشدى كه آنلردن برى‌ده سالف الذكر دورت قراء مشهوره‌دن (سالم) ايدى .

حضرت عمر ، بوحادثه‌دن اوركدى . همان حضور خليفه‌يه كيتدى و ، « قورقارم كه سائر مواقع حربيه‌ده دخى برچوق قراء شهيد اولور ، بوصورتله آزوقت ظرفنده آنلره انقراض كلير ، بونك نتيجه‌سنده‌ده آيات قرأنيه اونودولور . بناءً عليه قرأن كريمك جمعنى امر ايتمليسك » ديدى . خليفه ابوبكر حضرتلرى ، ابتداتردد كوستردى . و « امر دينده حضرت پيغمبرك ياپمادیغى برشيئى نصل ياپارسك ؟ » ديدى . حضرت عمرده « جناب حقه قسم ايدرم كه بو ، برامر خيردر » ديدى وفكرنده اصرار ايلدى .

[١] خیلی ترددن صوکره نهایت حضرت ابو بکر صدیق ، جناب رسالتمآب افندمزك وحی کاتبی اولان اکابر فقهای اصحابدن وقراء اربعهٔ مشهورهدن سالف الذکر (زید بن ثابت) حضرتلرینی چاغیردی وقرأن کریمك جمعنی آکا اراده بویوردی بخاری شرحی (عینی) و (اتقان سیوطی) ده ذکر وبیان اولوندیغی اوزره حضرت عمرده مشارالیهه معاونت ایتمهنی امر ایتدی .

مشارالیه زیدبن ثابت حضرتلری؛ عهد رسالتده وحی کاتبی اولوب قرأن کریمی کاملاً جمع وحفظ ایدنلردن اولدیغی حالده ؛ عهدهسنه تحمیل اولونان وظیفهنك فوق العاده اهمیت ونزاکتنه مبنی ؛ بوبابده صوك درجهده دقت واحتیاطه رعایت ایله ایفای وظیفهیه باشلادی .

شویله که : حضرت عمرده حاضر اولدیغی حالده هرکیمده قرآندن یازلمش برشی وار ایسه جلهسنی طوپلادی . سائر قرایهده مراجعت وآنلری استشهاد ایلدی . بوصورتله آنلرکده شهادت وتصدیق ایتدکلری سور وآیات قرأنیهیی تماميله صحیفه صحیفه یازوب جمع ایلدی .

اشبو صحائف مطهره؛ حضرت صدیقك نزد خلافتپناهیلرنده حفظ اولوندی . آنك وفاتندن صوکره خلیفهٔ ثانی حضرت عمرك یاننده طوردی . بعده کریمهسی ام المؤمنین حضرت حفصهنك (ر ، ض) نزدنده قالدی .

---

[١] فی صحیح البخاری ان زید بن ثابت رضی الله عنه قال اَرسلَ اِلَیَّ ابو بکر مقتَلَ اَهلِ الْیمامة فاِذا عمر بن الخَطّاب عنده قال ابو بکر رضی الله عنه : اِنَّ عمر اَتانی فقال اِنَّ القَتْلَ قَدِ اسْتَحَرَّ یومَ الیمامة بقُرّاء القرأن واِنّی اَخْشی اَنْ یَسْتحِرَّ القتلُ بِالْقُرّاء بِالْمواطِنِ فَیَذْهَبَ کثیرٌ مِن القرأن و اِنّی اَریٰ اَنْ تَأْمُرَ بجمع القرأن قُلْتُ لِعُمَرَ : کیْفَ تَفْعَلُ شَیئاً لَمْ یَفْعَلْهُ رسولُ الله صلی الله علیه وسلم ؟ قال عمر هذا واللهِ خیرٌ فَلَمْ یَزَلْ عمرُ یُراجِعُنی حتی شَرَحَ اللهُ صَدْری لِذٰلِكَ وَرَأَیْتُ فی ذٰلِكَ الّذی رأی عمرُ قال زیدٌ قال ابو بکر اِنَّكَ رَجُلٌ

بروجه مشروح آيات قرآنيه ؛ زمان پيغمبريده نه‌وجهـله ترتيب اولونديسه بومصحف شريفه‌ده دخی هر سـوره‌نك آيتلری او ترتيب اوزره يازلمش ايدی . لكن سوره‌لر ، صره‌سيله ترتيب اولونميوب هرسوره يالكز باشنه بر كتاب ايدی .

صوكره اوچنجی خليفه عثمان ذی‌النورين « ر ، ض » حضرتلرينك عهد خلافتنده سوره‌لر دخی صره‌سيله يازلدی و (مصحف) دنيلدی .

شويله‌كه : قرآن كريم ، لسـان عربی اوزره نازل اولوب عرب ايسـه قبائل كثيره‌يه منقسم ولغتلری ، طرز ادا وشيوهٔ تلفظلری بعض الفاظ وكلماتده يكديكره مخالف ايدی . بو لغات ووجوه ادانك‌يديسی ، سائرينه‌نسبتله فصيح ايدی. لكن جمله‌سنك افصح وارجحی ، حضرت پيغمبرك قبيله‌سی اولان (قريش) قبيله‌سنك لغتی‌ايدی . بوجهتله قبائل عرب آره‌سنده وجوه قرائتجه فرق‌واختلاف وارايدی. بوندن‌باشقه مأخذلری‌دخی‌مختلف‌اولوب هربری، قراء صحابه‌دن‌برينه استناد ايلردی.

شَابٌّ عاقلٌ لَا نَتَّهِمُكَ وَقَدْ كُنْتَ تَكْتُبُ الْوَحْيَ لِرسولِ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم فَتَتَبَّعِ الْقرآنَ فَاجْمَعْهُ . فَوَاللّٰهِ لَو كَلَّفُونِى نَقْلَ جَبَلٍ مِنَ الْجِبالِ ما كان اَثْقَلَ عَلَيَّ مِمَّا اَمَرَنِى بِهِ مِنْ جَمْعِ الْقرآن . قُلْتُ كَيفَ تَفْعلونَ شيئاً لَمْ يَفْعَلْه رسول الله صلى الله عليه وسلم ؟ قال هو واللّٰهِ خيرٌ . فَلَمْ يَزَلْ ابو بكر يُراجِعُنى حتّى شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرِى لِلَّذِى شَرَحَ لَهُ صَدْرَ ابى بكر وعمر رضى الله عنهما. فَتَتَبَّعْتُ القرآنَ اَجْمَعُهُ مِنَ العُسُبِ وَاللِّخافِ وصُدورِ الرِّجالِ، حتّى وَجَدْتُ آخِرَ سُورَةِ التَّوبَةِ مع ابى خُزَيْمَةَ الْاَنْصارى لَمْ اَجِدْها مَعَ اَحَدٍ غيرِهِ «لَقَدْ جاءَكُمْ رسولٌ مِن اَنْفُسِكُمْ عزيزٌ عَلَيْهِ ما عَنِتُّم» حتى خاتِمَةِ بَراءَةَ . فَكانَتِ الصُّحُفُ عند ابى بكر حتى تَوَفّاهُ الله، ثم عِنْدَ عمر حَياتَهُ، ثم عند حَفْصَةَ بِنْتِ عمر رضى الله عنه...

چونکه قرآن کریمی ، کوفه‌لیلر (عبدالله‌بن مسعود) دن ، بصره‌لیلر (ابو موسی‌الاشعری) دن ، دمشق‌شام اهالیسی (ابی‌بن کعب) دن ، حمص‌اهالیسی‌ده (مقداد بن اسوددن) اخذ وتعلم ایله‌مشدی .

یکرمی‌بش سنهٔ هجریه‌سنده کوفه اردوسی ، ارمنیه وآذربایجان جهتلرینه سفر ایتدکده افاضل اصحابدن (حذیفه بن‌الیمان) حضرتلری دخی برابر ایدی . اونلره امداد ایچون شامدن دخی بر فرقهٔ عسکریه کوندرلمش اولدیغندن بو سفرده اهل عراق ایله اهل شام برله‌شوب برلکده غزا ایتمشلردی. لکن هربری اثناء صلاتده کندی قرائتنك صحتنی ادعا ایله دیکرینك قرائتنی قبول ایتمدیکندن بینلرنده منازعه وقوع بولدی . یکدیکرینی تکفیره قدر کیدنلر اولدی . آز قالدی ، فتنه ظهور ایده‌جك وبینلرنده بویوك بر قتال وقوع بوله‌جقدی .

حذیفه حضرتلری، بو اختلافدن قورقدی . وناسی بر قرائت اوزره جمع ایتمك افکارینه دوشدی . وکوفه‌یه عودتنده بوبحثی میدانه قویدی . لکن ابن مسعود حضرتلری آکا مخالفت ایتدی، اوده مدینهٔ منوره‌یه کیتدی وبو اختلافك وخامت عاقبتنی حضرت عثمانه عرض ایلدی .

حضرت عثمان دخی هربرده مرجع ومأخذ اولمق اوزره برمصحف شریف ترتیبنی رأی وتنسیب ایدوب حضرت علی‌یی وسائر کبار اصحابی جمع ایله بورأیی آنلره سویلدی ، آنلرده تصویب ایلدی .

آنك اوزرینه حضرت‌عثمان، حضرت حفصه نزدنده محفوظ اولان آلف‌البیان صحف‌مطهره‌یی جلب‌ایله آنلردن‌قریش قرائتی اوزره برمصحف شریف‌یازمه‌لرینی سالف‌الذکر (زید بن ثابت) حضرتلری ایله (عبدالله بن الزبیر) و (سعید بن العاص) و (عبدالرحمان بن الحرث بن هشام) حضراتنه امر ایتدی . هر سمته کوندرلمك اوزره متعدد مصحفلر یازلمق لازم کلدیکندن مؤخراً (انس بن مالك) و (عبدالله‌بن‌عباس) کبی دیکربعض اکابر اصحاب دخی مشارالیهمه الحاق اولوندی. قوة‌الظهر اولمق اوزره (ابی بن کعب) دخی بوجمعیته ادخال ایدلمش وجمله‌سنك عددی اون ایکی‌یه ابلاغ اولونمشدر .

چونکه : حضرت صدیق زماننده‌کی جمع صحف ، آنجق متفرق‌اولان قرآنی

بریره جمع وتحریردن عبارت اولەرق صرف کتابته وامر تحریره عائد برایش ایدی. اما حضرت عثمانك ارادەسی اوزره جمعنه تشبث اولونان مصحف شریفده لغت وقرائت قریش اوزره قصر وحصر اولونیور ایدی ، بوایسه تدقیقه محتاج بر امر مهم ایدی .

وبرده مصحفده سورەلرك صرەسیله تحریر وترتیبی لازم کلوب بوده پك مهم وپك معتنی برمسئله ایدی . زیرا اصحاب کرامدن بعضلری ، زمان رسالتده قرآن کریمی تماميله جمع ایلەمش ، بعضلریده اکثرنی جمع ایدوب وفات نبویدن صوکره تماملامش ایدی . حالبوکه مصحفلری ، بعض سور شریفەنك ترتیبنده یکدیکره موافق دکل ایدی . مثلا ابن مسعود حضرتلرینك مصحفنده (سورهٔ بقره) دن صوکره (سورهٔ نسا) آندن صوکره (سورهٔ آل عمران) یازلمشدی. حضرت امام علی ایسه سورەلری ترتیب نزول اوزره جمع وترتیب ایدەرك مقدم نازل اولانی تقدیم، مؤخر نازل اولانی تأخیر ایتمش ایدی . بوندن دولایی قرائتده قدم وملکه ومهارت اصحابندن بعض ذواتك تألیف مصحفه مأمور اولان جمعیتده بولونمسی لازم کلمشدی.

حالبوکه وقت سعادتده کسب شهرت ایتمش اولان قراء اربعهٔ مذکورەدن (سالم مولی ابی خذیفه) ، آنفاً بیان اولوندیغی اوزره (یمامه) محاربەسنده ، (معاذ بن جبل) ده حضرت عمرك زمان خلافتنده وفات ایلەمش ایدی. بوجهتله بو درت مشهور قرادن یالکز (عبدالله بن مسعود) ایله (ابی بن کعب) برحیات بولونیوردی. ابن مسعود ایسه کوفەده بروجه مشروح حذیفەیه مخالف رأیده بولونمش اولدیغندن آنك دعوت واحضارندن صرف نظر اولونەرق ابی بن کعب ایله اکتفا اولونمشدر.

اشبو جمعیت امر وارادهٔ خلافتپناهی موجبنجه بویوك برسعی واقدام ایله برروایتده بش ، دیکر برروایتده یدی نسخه مصحف شریف وجوده کتیردی خلیفه حضرت عثمان (ر، ض) بونسخەلردن بردانەسنی مکهٔ مکرمەیه ، شامه ، یمنه ، بحرینه ، بصرەیه و کوفەیه کوندردی . بردانەسنیده مدینهٔ منورەده آلیقویدی . ذکر اولونان صحف شریفەیی‌ده حضرت حفصەیه اعاده ایلدی .

بخاریٔ شریفده بیان اولوندیغی اوزره حضرت عثمان ، صحف مذکوره ایله اشبو (مصحف عثمانی) دن ماعدا ایادیٔ ناسده نەقدر صحف ومصحف وار ایسه جملەسنك محو واحراقنی امر واراده بویوردی .

فقط كوفه‌يه مصحف عثمانى ورودايتديكنده ابن مسعود حضرتلرى، كندى ترتيبندن واصـول قرائتندن واز كچمديكندن برمدت آنك مصحفى كوفه‌ليلردن آكا تابع اولانلر يدلرنده مرعى ومعتبر قالدى. ايكى سنه صكره عبدالله بن مسعود ايله ابى بن كعب وفات ايتدى وبناءً عليه علم قرائتده رياسـت ، زيد بن ثابت حضرتلرنده استقرار بولدى . آندن صـوكره مشاراليه ابن مسعود حضرتلرينك مصحفى ، ديكر صحف ومصاحف كبى متروك ومنسى اولدى .

«مصحف عثمانى ايسه هر يرده وهر زمانده مقبول وتواتراً منقول اولوب اوزماندن برى ايادىٔ ناسده متداول اولان مصـاحف شريفه ، هپ آندن استنساخ اولونه كلمشدر... [بخارىٔ شريفده، اتقان سيوطيده ، تاريخ ابن‌اثيرده ، تواريخ خلفاده بويله‌جه مذكور ومحرردر] .

— ٣ —

دور تابعینده اصول فقه

قرن ثانی رجالی یعنی تابعین حضراتی دخی ، قرن اول رجالی کبی اهل لسان اولدقلرندن آنلرده ، نصوص شرعیه‌نك منطوق ومفهومنی ، دلالت واشارتنی ، اقتضا وایماسنی وبالجمله مزایاسنی سلیقهٔ مادر زادلری ایله آکلارلردی . بناءً علیه آنلرکده اصحاب کزین کبی نه قواعد لسانیه‌یه ، نه‌ده قوانین اصولیه‌یه احتیاجلری یوقدی . فضله اوله‌رق اصحاب کرامك شاکرد علم وعرفانلری اولدقلری جهتله آنلرك بوتون معلوماتلرینی توارث ایتمشلردی . صدر اسلامده بولونملری سببیله‌ده احادیث نبویه‌نك سندلرنده نظر وتدقیقه محتاج دکللردی . راویلر اصحاب کزین ویا کندیلری کبی کبار تابعین ایدی . آنلرك بوتون تراجم احوالی ایسه کندیلرینه تماميله معلوم ایدی . بو جهتله کندیلرینه نقل و روایت اولونان حدیثلرك صحیحلرینی غیر صحیحندن تمیزده کوچلك چکمزلردی .

آنلرده تخریج احکامده استادلری بولونان صحابهٔ کزینك اثرینه اقتفا ایدرلردی . یعنی بر حادثه وقوعنده اولا کتابه ، صوکره سنته والك صوکره رأی واجتهاده مراجعت ایلرلردی . لکن تابعین زماننده قیاسدن باشقه وآنك فوقنده بر دلیل شرعی دها ظهور ایتمشدی که اوده (اجماع) در .

شویله که : اصحاب کرام بعضاً بر مسئله‌نك حکمنده اختلاف ایتدکلری کبی بعضاً‌ده اتفاق ایدرلردی . بویله اتفاق ایتدکلری مسائلده کندیلرینه مخالفت ایدن بولونورسه شدتله رد وانکار ایلرلردی . آنلرك بو وجهله اتفاقلری ایسه شبهه‌سز شرعاً ثابت اولان بر دلیلدن ناشی ایدی . زیرا بویله ارکان دین وناشر شریعت اولان اعاظم امتك بلا دلیل بر حکم شرعیده جملةً اتفاق ایتملری متصور دکلدر .

بوندن باشقه بحث خصوصنده ایضاح اولونه‌جغی اوزره [لَا تَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَىٰ ضَلَالَةٍ] کبی بعض نصوص شرعیه دخی (اجماع) ك خطا وضلالتدن مصون اولدیغنه دالدر .

بونك ايچون تابعين زماننده دها دوغریسی دور اصحابده (اجماع) دخی بر دلیل شرعی عد اولوندی . هم‌ده قیاسك فوقنده طوتلدی . بو صورتله ادلهٔ شرعیه دردده بالغ اولدی : کتاب ، سنت ، اجماع ، قیاس . .

دور تابعینده عالم اسلامك هر طرفنده ، بك چوق علما ، فقها و محدثین یتشدی . اکثریسی‌ده مجتهد ایدی ، بر یولربنه اصلا تقلید اتم‌لردی . اصحاب کرامك اتفاق واجماعیله ثابت مسئله‌لری عیناً قبول ایدرلر ، اجماعه مخالفت ایتمه‌مك ایچون اولبابده رأی واجتهادده بولونمازلردی .

لکن اصحاب آره‌سنده اختلافلی اولان مسائلده هانکیسنك رأی و فکرینی ، دها قوتلی وکندی اجتهادلرینه دها موافق بولورلرسه آنی ترجیح ایلرلردی . ایچلرنده (سعید بن مسیب) ، (علقمه) ، (مسروق) و (ابراهیم نخعی) کبی کبار اصحاب حضورنده بالاجتهاد فتوی ویره‌جك قدر ارباب علم و اقتدار واردر . اصحاب کزین‌ده آنلرك بو صورتله اجتهاد وافتاده بولونملرینی تجویز ایدرلردی .

یوقاریده ذکر اولونان فقهای اصحابك ارتحاللرندن صوکره دور تابعینده ریاست فقهیه ، مدینه‌ده اکابر فقهای تابعیندن مشارالیه (سعید بن مسیب) ه ، مکه‌ده (عطا بن ابی رباح) ه ، کوفه‌ده (ابراهیم نخعی) یه ، بصره‌ده مشهور (حسن بصری) یه ؛ یمنده (طاوس بن کیسان) ه ، شامده (مکحول) ه ، خراسانده (عطاء خراسانی) یه ، یمامه‌ده (یحیی بن ابی کثیر) ه انتقال ایتمشدر .

مدینهٔ منوره‌ده سعید بن مسیب زماننده و آنك درجه‌سنده دها آلتی ذات ، فقه ایله کسب شهرت ایتمشدی که آنلرده (عروة بن الزبیر) ، (قاسم بن محمد بن ابی بکر) ، (خارجه بن زید بن ثابت) ، (ابو بکر بن عبدالرحمان) ، (سلیمان بن یسار) ، (عبیداه بن عبدالله بن عتبة بن مسعود) . .

(سعید بن مسیب) ایله برابر بونلره (فقهای سبعه) اطلاق اولنور . مشارالیهم فقهی فقهای اصحابدن ام المؤمنین عایشه ، زید بن ثابت وعبدالله بن عمر حضراتندن اخذ وتعلم ایتمشلردر .

مکه‌ده (عطا بن ابی رباح) دن باشقه (مجاهد) ، (عبید بن عمیر) ، (عمرو بن دینار) ، (ابن ابی ملیکه) ، (عکرمه) اشتهار ایله‌مشدر .

کوفه‌ده (ابراهیم نخعی) دن اول (علقمه) ، (اسود بن یزید) ، (مسروق) ، مشهور قاضی (شریح) بین العلما فقه ایله تمیز ایتمش ایدی . ریاست فقهیه‌ده (علقمه) ده ایدی . ابراهیم نخعی‌یه علقمه‌دن انتقال ایتمشدر . ابراهیم نخعیدن‌ده (حماد بن ابی سلیمان) ه ، آندن‌ده اهل عراقك امامی ، مذهب حنفینك مؤسسی امام اعظم (ابوحنیفه نعمان بن ثابت الکوفی وفاتی : ١٥٠) حضرتلرینه انتقال ایله‌مشدر .

مدینه‌ده ریاست فقهیه ، مشارالیه سعید بن مسیبدن سالم بن عبدالله بن عمره ، آندن‌ده ربیعة الرأی بن ابی عبدالرحمانه ، آنلردن‌ده اهل مدینه‌نك امامی ، مذهب مالکینك مؤسسی امام الائمه (مالك بن انس الاصبحی وفاتی : ١٧٩) حضرتلرینه انتقال ایتمشدر .

— ٤ —

دور مجتهدینده اصول فقه

تابعیندن صوکره حال بوس بوتون دکشدی . دها دور تابعینده ممالك اسلامیه پك زیاده توسع ایتمشدی . بونك نتیجه‌سی اوله‌رق زراعت ، تجارت وصناعتده پك بویوك وسعت وانکشاف حاصل اولدی . معاملات ناس توسع ایتدی . حقوقی حادثه‌لر چوغالدی . اختلاف ونزاع آرتدی . عرفلر ، عادتلر تبدل‌ایلدی . علما هرکون یکی یکی مسئله‌لر قارشوسنده ، یکی یکی اجتهادلرده بولونمق مجبوریتنده قالدی .

عربك اقوام سائره ایله اختلاطندن‌ده لسان عربینك صفوتنه خلل کلدی . غلطات ومولدات چوغالمغه باشلادی . اسکی ملکه وسلیقهٔ لسانیه بوزلمیه یوزطوتدی . لسانك اصلنده مندمج بولونان صرف ونحو قاعده‌لرینه رعایت ایدلمز اولدی. حتی حضرت امام علی ، دها کندی زماننده اصول اعرابی ضبط ایتمك مجبوریتنی حس ایتمشدی .

وبرده خلافت غوغالری یوزندن مقدما مشار الیه امام عاینك ایام خلافتنده ظهور ایدن شیعه وخارجیه فرقه‌لری ، مؤخراً متعدد حزبلره آیرلدیلر . بونلر مقصدخفیلرینی ترویج ایچون دینی آلت اتخاذ ایتدیلر ، شریعته مقاصد سیاسیه قارشدیردیلر . درلو درلو یالان حدیثلر اویدردیلر . آیات قرآنیه و احادیث صحیحه‌ی‌ده کندی غرض فاسدلرینه کوره عقل واذعان ، قواعد لسان خارجنده تأویله قالقدیلر . نصوص شرعیه‌نك الفاظ وعباره‌سندن دوغریدن دوغری‌یه منفهم اولان معنای ظاهرندن بشقه ، برده معنای باطنی اولدیغنی ، حتی بونك‌ده ایکنجی واوچنجی ودها زیاده درجه‌ده معنای باطنیسی بولوندیغنی ادعا ایتدیلر . خاطره کلیه‌جك ، الك احمق انسانلری کولدیره‌جك خرافات وترهاتی آیات واحادیثه اسناد ایلدیلر .

بعضلری‌ده احکام اعتقادیه ومسائل دینیه‌یی تعمیقه قویولدیلر . بونك نتیجه‌سی اولمق اوزره‌ده صدر اسلامده ایشیدلمدك یکی یکی فکرلر ، اعتقادلر ومرجئه ، جبریه ، معتزله و مشبهه کبی بربرینه تماماً ضد اعتقاد فرقه و مذهبلری ظهور ایتدی .

علمای اسلام ، بالطبع بوحاللره قارشی لاقید قاله‌مازدی . بوجریانلرك برآن اول اوکنی آلمق ایجاب ایدییوردی. عکس تقدیرده دین وشریعت ، بوس بوتون انحلاله اوغرایه‌جقدی . بوکا محل براقمامق ایچون الك اول یاپیله‌جق شی ، قواعد لسانیه‌یی وضع وتمهید ، احادیث نبویه‌یی جمع وتدوین وصحیحنی غیر صحیحندن تفریق وتمیزه مدار اوله‌جق اساسلری تثبیت ایتمك ایدی .

چونکه دین اسلامك اس الاساسی اولان قرأن کریم ایله احادیث نبویه ، لسان عربی اوزره نازل ووارد اولمش ایدی. لسان عربینك قواعد صرف ونحوی ضبط وتدوین ایدلمیه‌جك اولور ایسه ، آلدیغی جریانه کوره لسان عربی بوتون بوتون اصلندن چیقه‌جق ، باشقه براسان اوله‌جق ؛ بوده آیات واحادیثك ، معنالری آکلاشلماز مبهم الفاظ وکلماتدن عبارت قالمسنی انتاج ایده‌جك ایدی .

احادیث نبویه ، قرأن کریم کبی اصحاب کرام طرفندن جمع وترتیب ایدلمه‌مش ایدی . حدیثلرك آیات قرأنیه‌یه قارشمسی احتمالندن خوفاً اکا براصحاب ، احادیث شریفه‌یی جمع وتحریردن اجتناب ایتمشلردی . حتی رسالتپناه افندمز ، کندیلرندن قرأن کریمدن باشقه بر شیئك یازلمسنی منع ایتمشدی . بونك ایچوندرکه اکابر اصحاب ، احادیث نبویه‌نك یازلمسی جائز اولوب اولمیه‌جنی خصوصنده اختلاف ایله‌مشلردر . عمر فاروق ، عبدالله بن مسعود ، زید بن ثابت ، ابوموسی الاشعری وابوسعید الخدری کبی برچوق فقهای اصحاب ، کتابت وتحریر احادیثك کراهتنه قائل اولمشلر . امام علی ، ومخدوم عالیلری حسن مجتبی ، انس وعبدالله بن عمرو بن عاص کبی دیکر افاضل اصحاب‌ده بلاکراهه جوازینه ذاهب اولمشلر [کذا فی کشف البزدوی] .

بوندن دولاییدرکه احادیث نبویه ، دور تابعینك اواخرینه قدر جمع وتحریر اولونمامشدی . یوقاریده بیان اولندیغی وجهله قرأن کریم ، اصحاب کرام طرفندن

جمع و ترتیب ایدلمش اولدیغی کبی اسلافدن اخلافه‌ده تواتراً نقل اولونه کلمش ایدی . آنك بوصورتله مضبوط و تواتراً منقول اولمسی ، آیات جلیله آره‌سنه ساخته واویدرمه آیتلرك قارشمه‌سنه مانع ایدی . لکن احادیث نبویه بویله دکلدی . آنلر جمع و ضبط ایدلدیکی کبی تواترآده منقول دکلدی . اکثریسی خبر واحد ایدی ، یعنی بر ویا بر قاچ کشی طرفندن نقل و روایت اولونمشدی . بو جهتله حدیثلرك آره‌سنه ساخته ویالان حدیث قارشدیرمق غایت قولای بر شی ایدی . نته‌کیم اویله اولویوردی . قرآنه و احادیث صحیحه‌یه مخالف بر چوق یالان حدیثلر ، عنعنه‌سیله واویدرمه سنداتیله نقل و روایت ایدلمکه باشلامشدی . آرتق احادیث صحیحه‌یی طوپلامق ، وغیر صحیحلرندن تفریق ایله‌مك لازم کلیوردی .

ایشته بو ملاحظاته مبنی علمای اسلام ، بوبابده عهده‌لرینه ترتب ایدن وظیفه‌نك آغیرلغی نسبتنده‌ده بویوکلکنی تقدیر ایتدیلر . جملهٔ اختصاصلری دائره‌سنده پك بویوك بر سعی واهتمام ایله بذل مقدرت ایلدیلر . بر طرفدن علوم لسانیه‌یی ، دیکر طرفدن علوم شرعیه‌یی تدوین ایتدیلر .

ارباب لسان ، هم بالعموم الفاظ ولغات عربیه‌یی جمع و تحریر ، هم ده لسانك صرف ، نحو وادبیاتنه عائد قواعد لسانیه وادبیه‌یی تدوین و تمهید ایلدیلر . علمای حدیث ده موجود ومروی حدیثلرك جمله‌سنی جمع وضبط ایتدیلر . صحته مقرون اولانلرینی درجهٔ صحتلرینه کوره (صحیح) ، (حسن) و (ضعیف)ناملریله اوچ قسمه تقسیم ، صحته مقرون اولمیانلرینی‌ده (موضوع) نامیله اولکی اوچ قسمدن تفریق ایلدیلر .

بوندن باشقه حدیثلرك اقسام مذکوره‌سنی تمییزه مدار اوله‌جق قاعده‌لر تعیین ، رجال روایتی تنقید و سندات احادیثی یعنی سلسلهٔ روات وعنعنهٔ روایتی تدقیق ایله راویلرك حال وشانلرینی ودرجات وثوق وعدالتلرینی تبیین ایتدیلر . [جعل الله سعیهم مشکورا]

فقهاده بوتون همت واقتدارلرینی صرف ایده‌رك شرع شریفك کرك اعتقادیات واخلاقیاته عائد اولان احکام اصلیه ووجدانیه‌سنی ، وکرك عبادات ومناکحات ، معاملات وعقوباته متعلق بولونان احکام عملیه و فرعیه‌سنی تنسیق ، فقهك مبتنی

اولدیغی اصللری وفقهانك استنباط احکامده محتاج بولوندقلری اساسلری وضع وتأسیس ایلدیلر . [انارالله براهینهم]

بوقاریده بیان اولوندیغی وجهله صدر اسلامده (فقه) و (فقها) تعبیرلری زبانزد دکلدی . علی‌الاطلاق اصحاب علم ومعرفته (علما) دنیردی . کرچه بعض آیات واحادیثده (تفقه) ، (فقه) و (فقیه) کلمه‌لری نازل و وارد اولمشدی ، لکن بین‌الناس براصطلاح مخصوص اولمق اوزره تعمم ایتمه‌مشدی. ابن خلدون ، اولوقت فقهای اصحاب وتابعینه (قراء) اطلاق اولوندیغی بیان ایدییورسه‌ده پك او قدر دوغری کورونمیور . زیرا صدر اسلامده قرأن کریمی یازوب اوقویان ووجوه قرائته آشنا اولان بالجمله علمای اصحاب وتابعینه (قراء) دنیردی . حالبوکه بونلرك جمله‌سی (فقیه) دکلدی . (رُبّ حامل فقه غیر فقیه) منطوقنجه برچوق مسائل فقهیه‌یی بیلن نیجه علما واردرکه فقیه دکل ، حافظ‌المسائلدر . فقیه دیه ، فقهانك (فقیه‌النفس) دیدکلری نظر فقهی‌یه مالك اولان مدققین علمایه دنیر .

خلاصه ، دور مجتهدینده امراجتهاد حد کماله واصل ، علم فقه بر صنعت مخصوصه وفن مستقل حالنی اکتساب ایدنجه بوعلمده صاحب اختصاص و امر اجتهاده قادر اولان علمایه (فقها) ، علم مذکورده (فقه) اطلاق اولوندی.

دورمجتهدین‌اوائلنده فقه ، زمانمزده اولدیغی کبی یالکز احکام عملیه‌یه مخصوص ومنحصر دکلدی . احکام اعتقادیه واخلاقیه دخی (فقه) لك دائرهٔ شمولی داخلنده ایدی. آنکچوندرکه امام اعظم ابوحنیفه حضرتلری، احکام اعتقادیه‌یه دائرتألیف ایتمش‌اولدیغی‌رسالهٔ مشهوره‌سنی (فقه اکبر) تسمیه ایتمش ایدی. فقهی‌ده (انسانك لهنه وعلیهنه اولان احکامی بیلمسیدر) مفهومنده وبالجمله احکام دینیه‌یه عام‌وشامل برصورتده تعریف ایلمش ایدی .

بالآخره اعتقادیات واخلاقیات ، دائرهٔ بحثلری توسیع ایدیله‌رك آیری آیری بررعلم مستقل حالنه وضع ایدلدیکندن متأخرین فقها ، فقهی احکام اعتقادیه واخلاقیه‌دن تجرید ایله یالکز احکام عملیه وقضائیه‌یه حصر وتخصیص ایتدیلر.

فقهك مبنی‌اولدیغی اساسلره ، ادلهٔ شرعیه‌نك احوالنه ، امراجتهادك سلامت

جریانی تأمین ایده‌جك قواعد اصولیه‌یه متداثر مسائل ومباحثی‌ده، اصل علم فقهدن آییره‌رق برعلم مستقل ارلمق اوزره تدوین، فقه ایله مناسبتنی کوسترمك ایچون‌ده (اصول فقه) توسیم ایلدیلر.

بو دورده یعنی قرن ثالث ورا بعده آرتق پك چوق اصحاب فقه واجتهاد یتشدی. هرطرفده خصوصاً بویوك شهرلرده وعین زمانده برچوق مجتهد بولونیوردی بونلرده فقهای تابعین کبی مجتهد مطلق ومستقل ایدی. هیچ بری دیکرینك مقلدی دکلدی. افراد ناس‌ده لدی الحاجه دیلدیکندن ویا تصادف ایلدیکندن استفتا ایلردی. افراد زمانمزده اولدیغی کبی برمذهب معینه مربوط دکلدی.

بویله اجتهاد مطلق درجه‌سنه واصل اولان بویوك مجتهدلردن الك زیاده تبارز ایدن، وناملری عالم اسلامك هرطرفنه یاییلان اعاظم فقها شونلردر:

امام اهل عراق امام اعظم (ابوحنیفه نعمان بن ثابت)، (ابن ابی لیلی)، (ابن شبرمه)، (قاضی شریك)، (سفیان ثوری)، (سفیان بن عیینه)، امام اهل حجاز (مالك بن انس الاصبحی المدنی)، امام اهل شام (عبدالرحمان الاوزاعی)، امام اهل مصر (لیث بن سعد)، (عمرو بن الحارث)، (عبدالله بن ابی جعفر)..

بونلردن صکره امام شافعی (محمد بن ادریس القرشی)، امام المحدثین (احمد بن حنبل)، (وکیع بن الجراح)، (حفص بن غیاث)، (ابوعبید قاسم بن سلام)، (ابوثور).. دها صوکره ظاهریه مذهبنك مؤسسی امام (داود بن علی الاصفهانی)، جریریه مذهبنك مؤسسی رئیس المفسرین وامام المورخین (ابن جریر الطبری)..

بونلردن باشقه امام اعظمك اصحابندن قاضی القضاة امام (ابویوسف) وامام (محمد بن الحسن الشیبانی) وامام (زفر بن الهذیل) وامام (حسن بن زیاد اللؤلئی)، امام مالکك اصحابندن (ابن القاسم) و (ابن وهب) و (یحیی بن یحیی الاندلسی)، امام شافعینك اصحابندن (المزنی) و(البویطی)، سفیان ثورینك اصحابندن (الاشجعی) و (یحیی بن آدم) کبی اجتهاد مطلق درجه‌سنی احراز ایده‌جك اقتداره مالك دها پك چوق مجتهد ظهور ایتمشدر. آنجق بونلر معین ومستقل بر مذهب تأسیس

ایمیوب کندی استاذلرینه انتسابلرینی محافظه ایلەمشلردر . آنك ایچون بو کبی مجتهدلره (مجتهد منتسب) اطلاق اولنور .

مشارالیهم امام ابویوسف، امام محمد، امام زفر وامام حسن بن زیاد، تاریخاً امام شافعی وامام احمد بن حنبل وامام داود ظاهری وابن جریردن ودیکرلرندن مقدم اولدقلری حالده آنلردن صوکره ذکر ایدلملری ، کندیلرینه مخصوص مستقل بر مذهب صاحبی اولمیوب امام ابوحنیفه‌یه انتسابلرینی محافظه ایتدکلرندندر . یوقسه بونلر ، خصوصیله امام ابویوسف ایله امام محمد مجتهد مطلق ومستقل درجه‌سنده اقتدار فقهی‌یی حائزدرلر . وبرده سالف الذکر (وکیع بن الجراح) ك مجتهد مطلق ومستقللر میاننده ذکر اولونمسی، ابن قیم جوزیه کبی بعض علمانك قولنه اتباعاًدر. محقق هندی عبدالحی لکنوینك (فوائد بهیه) سنده تحقیقنه کوره مشارالیه امام اعظمك اصحابندن وآنك قولیله فتوی ویرنلردندر، شوحالده مشارالیه وکیع‌ده امام ابویوسف کبی مجتهد منتسبلر میانه داخل اولمق لازم کلیر . مشارالیه بك ذکرلی برذاتدر . وعین زمانده ائمهٔ حدیثدندر .

بونلردن صوکره‌ده مجتهد فی المذهب ومجتهد فی المسئله کلیر . ارتق بونلرك عددی لایحصی‌در. بعض علما امام ابویوسف وامام محمد کبی مجتهد منتسبلره مجتهد فی المذهب اطلاق ایدییور. لکن محققین بو اطلاقی تخطئه ایله‌یور. محل مخصوصنده ایضاح اولنه‌جقدر .

افادات مسروده‌دن آکلاشلدیغی اوزره اشبو دور مجتهدین ، دور مذاهبدر. دور اصحاب وتابعینده احکام فقهیه مضبوط اولمیوب داغینق ایدی. برعلم مخصوص حالنه وضع ایدلمدیکی کبی ولوکه متفرق صورتده اولسون برکتابه‌ده درج ایدلمه‌مش ایدی . اصول اجتهاد ومسالك فقهیه‌ده معین بر صورتده تأسس ایتمه‌مش ایدی . دور مجتهدینده فقه، آرتق داغینق ومتفرق حالدن چیقاریله‌رق علمی وفنی برانسجام آلتنده تنظیم وتدوین اولوندی . اصول اجتهاد ومسالك فقهیه‌ده تأسس ایتدی . آشاغیده مسالك فقهیه بحثنده ایضاح اولونه‌جغی اوزره فقه، عادتا بردرس مخصوص اوله‌رق تدریس ایدلمکه باشلادی .

بونك نتیجه‌سی اوله‌رق فقهاء عراقیون وحجازیون ناملریله ایکی قسمه آیرلدی. عراقیونه اهل رأی، حجازیونه اهل حدیث دینلدی. اهل رأیك رئیس وپیشواسی امام اعظم ابوحنیفه، اهل حدیثك رئیس وپیشواسی‌ده امام مالك ایدی. دور تابعینده ادلهٔ شرعیه کتاب، سنت، اجماع وقیاسدن عبارت اولمق اوزره درت نوع ایدی.

امام اعظم، بو درت دلیله (استحسان) نامیله بشنجی بر دلیل دها علاوه ایتدی. بر چوق مسائل فرعیه‌نك احکام فقهیه‌سنی، اشبو استحسان دلیلی ایله استنباط ایلدی. امام اعظم حضرتلری، (استحسان) نامیله اورته‌یه قویدقلری اساسی هرکسك آکلایه‌بیله‌جکی وجهله تعریف ایتمه‌مش اوله‌جق که معاصرلری مقصدینی آکلایه‌مامشلر، وبوندن دولایی علیهنه قیامت قوپارمشلر.

حالبوکه امام مالك حضرتلری‌ده استحسان ایله عمل ایدییوردی. شوقدرکه او، بو ؟ استحسان دیمیوردی. (مصلحت مرسله) نامی ویرییوردی. حقیقتده ایسه ایکیسی‌ده برشیدن عبارتدر. تعبیرلر باشقه باشقه، لکن مقصد متحد. گرچه اصولیونك بیاننه گوره (استحسان)، (مصلحت مرسله) دن اعم اولمق لازم گلییور، فقط فقهای حنفیه‌نك تعریفلرینه نظراً بونلر آره‌سنده نتیجه اعتباریله فرق یوقدر. بونلرك ماهیت فقهیه‌لری وهرایکیسنك‌ده نتیجه‌سی بر اولوب آره‌ده‌کی اختلاف ونزاعك نزاع لفظیدن عبارت بولوندیغی فصل ثالثده مذاهب ومسالك فقهیه بحثنده ایضاح اوله‌جقدر. بوراده یالکز اصول فقه اساسلرینك تاریخ ظهوری تدقیق وتعقیب ایدلدیکی جهتله بونلرك ایضاح ماهیتلرندن صرف نظر اولونمشدر.

امام مالك حضرتلری، (سدذرائع) نامیله دیکر بر اساس دها وضع ایتمشدی. ذکر اولونان مسالك فقهیه بحثنده ایضاح اولونه‌جغی اوزره سدذرائعدن مقصد، ممنوعات شرعیه‌یه وسیله تشکیل ایدن افعال مباحه‌نك‌ده ممنوع اولمسندن عبارتدر. امام ابوحنیفه حضرتلری بونی قسماً قبول ایدییورسه‌ده صورت مطلقه‌ده بر اساس اولمق اوزره قبول ایتمیور.

امام مالك، امور شرعیه‌ده اهل مدینه‌نك اتفاقنی‌ده اجماعدن باشقه، آیری

ومستقل بردليل شرعي اولمق اوزره قبول ايديوردی. مشار اليه بونی ، رسالتپناه افندمزك افعال سنيه‌لرينی مشاهده ايدن اصحابدن اعتباراً سلفدن خلفه انتقال ايده‌گلمش برطريقت مسنونه وسنت شايعه تلقی ايديوردی .

لكن امام ابوحنيفه ، امام مالكك بوتلقيسنی قبول ايتميور وبناءً عليه (اتفاق اهل مدينه) يی بردليل شرعی، براساس فقهی عد واعتبار ايله‌ميوردی. مشاراليه حضرتلری ، اهل مدينه‌نك اتفاقيله مثلا مكه ويا كوفه اهاليسنك اتفاقی اره‌سنده برفرق بولميور .

امام ابوحنيفه ايله امام‌مالك وامام مالكدن صوكره حجازيون مسلكنده‌رياستی احراز ايدن امام شافعی ، استصحاب وبرائت اصليه كبی بالاده ذكر اولونان اساسلردن باشقه بدطاقم اساسلر دها وضع ايتمشلر ، وبينلرنده آزچوق اختلاف ايله‌مشلردر. بونلرصره‌سيله آشاغيده‌بربر ايضاح اولونه‌جغندن بوراده تفصيلندن صرف نظر اولونمشدر .

ايشته بوصورتله دور مجتهدينده علم اصوله عائد برچوق مهم اساسلر وضع ايدلمش ، آنلره متفرع ديكر قاعده‌لرده صوكره‌دن كلن فقها طرفندن تأسيس واكمال اولونمش، هراساسك اركان وشرائطی وهرقاعده‌نك اصطلاحات لازمه‌سی تعيين قيلنمش، بووجهله اصول فقه تكمل ايده‌رك برعلم مستقل اولمشدر.

الك اول احكام فقهيه‌يی كتابلره، كتابلری بابلره، بابلری فصللره ترتيب وتفريق ايده‌رك فقهی برعلم مخصوص حالنه وضع ايدن امام اعظم ابوحنيفه (رضی‌الله‌عنه) حضرتلريدر . عقائد اهل سنته دائر الك اول كتاب تأليفی شرفنه مظهر اولان‌ده مشاراليهدر . بوبابده (فقه اكبر) ناميله تأليف ايتدكلری رسالهٔ مشهوره‌لری ، اليوم متداول ومطبوعدر . كتاب (العالم والمتعلم) ناميله معروف ديكر بر اثرلری دها واردركه اوده مطبوعدر . لكن مشاراليه حضرتلری، علم فقهه دائر بر كتاب تأليف ايتمه‌مشدر . تقريرات عاليه‌لرينی طلبه‌سی نوط صورتيله ضبط ايتمشلردر . اصول فقه حقنده‌ده براثر نشر ايتمدكلری كبی قواعد اصوليه‌يی شفاهاً دخی طلبه‌سنه تفصيل ايتمه‌مشدر .

امام مالك حضرتلری، (الموطأ) نامیله احادیث نبویه‌یی جامع بر کتاب مستطاب تألیف ایتمشدرکه پك مشهور وپك معتبردر . زماننده بو کتابی کندیلرندن قرائت واستنساخ ایچون عالم اسلامك هرطرفندن وحتی اك اوزاق یرلردن بیکلرجه طلبهٔ علوم، مدینهٔ منوره‌یه قدر شدرحل ایدرلردی . امام شافعی حضرتلری، مشارالیهدن تعلم وتدرس ایتدکلری کبی ائمهٔ حنفیه‌دن اسمی یوقاریده کچن امام محمد حضرتلری‌ده، کتاب مذکوری بالذات مشارالیهدن قرائت واستنساخ مقصدیله بغداددن مدینهٔ منوره‌یه کیده‌رك اوچ سنه اقامت وامام مالکه ملازمت ایله‌مشدر .

امام ابو حنیفه حضرتلرندن صوکره، تأسیس ایتدکلری مسلك فقهیده ریاست، اك کزیده طلبه‌سندن اولان وفقهده پك چوق مجتهد مطلقلرك فوقنده اقتداره مالك بولونان، خلفای عباسیه‌دن اوچ خلیفه‌نك یعنی مهدی، هادی و هارون رشیدك قاضی‌القضاتی امام ابو یوسف حضرتلرینه انتقال ایتمشدر [وفاتی:١٨٢]. ایشته مسلك عراقیون یعنی مذهب حنفی اوزره اصول فقه قواعدینی، اك اول تمهید وتأسیس ایدن، مشارالیه امام ابو یوسفدر. لکن مشارالیه اصول فقهه دائر کتاب تألیف ایتمه‌مشدر . احکام فقهیه‌یی تدریس اثناسنده قواعد اصولیه‌یی‌ده طلبه‌سنه تقریر ایله‌مشدر .

مشارالیهك علم فقهه دائر (امالی) و (نوادر) نامیله ایکی اثری واردر . ظن اولونورکه علم فقه حقنده اك اول وجوده کتیریلان کتابلر بونلردر . امام ابو یوسفك بو ایکی کتابدن باشقه، هارون رشید ایچون قلمه آلدیغی کتاب (الخراج) ی پك مشهور وزمانمزده موجود ومطبوعدر . حقیقةً مجتهدانه یازلمش برشاه اثردر، حجمی کوچك اولدیغی حالده مؤلفنك علو قدرینه وجلالت اقتدارینه برهان قاطعدر .

اصول فقه حقنده اك اول نشر اثر شرفی، نام عالیلرینه منسوب اولان مذهبك مؤسسی امام شافعی حضرتلرینه میسر اولمشدر. مشارالیهك بو علمه دائر تألیف ایتدکلری رسالهٔ مشهوره‌لری، اجمال وبیان، امر ونهی، عام وخاص، ناسخ ومنسوخ، سنت واجماع، قیاس واستحسان مسائلندن باحثدر .

امام ابویوسفدن صوكره مسلك عراقيونده رياست فقهيه، ينه امام ابوحنيفه‌نك خواص شاكردانندن امام محمد بن حسن شيبانى حضرتلرينه انتقال ايتمشدر (وفاتى : ١٨٩) . امام اعظم ابوحنيفه حضرتلرى، امام زفر، امام حسن بن زياد، كندى مخدومى امام حماد، كبار اولياءاللهدن داود طائى، ائمهٔ حديثدن عبدالله بن المبارك ووكيع بن الجراح، قاضى عافيه، نوح الجامع بن ابى مريم، امام حفص بن غياث نخعى، ابومطيع بلخى، اسد بن عمرو ابومنذر بجلى، يوسف بن خالد، يحيى بن ذكريا بن ابى زائده كبى — امام طحاوينك بيانه نظراً — هر برى بر مجتهد مستقل درجه‌سنده اقتدار كلى‌يه مالك قرق قدر بويوك عالم ومجتهد يتشديرمشدر . لكن تأسيس ايتديكى مذهب فقهى‌يى، كرك تدريس وكرك تأليف صورتيله الك زياده نشر وتعميم ايدن بو ايكى بويوك امام همام، امام ابو يوسف ايله بالخاصه امام محمددر .

مشاراليه امام محمد حضرتلرى، علم فقهه متعلق پك چوق كزيده و فياض اثرلر تأليف ونشرينه موفق اولمشدر . فقه حنفى الك زياده مشاراليهك آثارندن انتشار ايتمشدر . امام شافعى ايله مذهب حنبلى مؤسسى امام احمد بن حنبل‌ده مشاراليهك آثار فقهيه‌سندن پك چوق استفاده ايتمشلردركه بونى كنديلرى‌ده معترفدرلر . فقه حنفى ايله مشار اليه امام محمدك آثارى حقنده، آشاغيده مذاهب فقهيه بحثنده ايضاحات كافيه اعطا اولونه‌جقدر. اصول فقهك تاريخ وصورت ظهورى حقنده‌كى سلسلهٔ افاداتمزى اخلال ايتمه‌مك ايچون بوراده فضله ايضاحات اعطا-سندن صرف نظر اولونمشدر .

امام ابويوسف ايله امام محمددن صوكره، آنلرك حلقهٔ تدريسلرنده يتيشن اعاظم علمادن ابوعصمه عصام بن يوسف بلخى وبرادرى ابراهيم بلخى، ابن سماعه، ابن رستم، هشام، هلال بن يحيى الرأى، ابوسليمان جوزجانى، ابوحفص كبير بخارى، قاضى عيسى بن ابان كبى اكابر سادات حنفيه، اصول فقه قواعدينى برقات دها تدقيق وتوسيع ايتديلر . مشاراليه عيسى بن ابان، قوعد مذكوره‌يى جامع اولمق اوزره (الحجج) ناميله بركتاب تأليف ايتمشدركه اصول حنفيه‌يه دائر الك اول تأليف اولونان كتاب، بو اولسه كركدر (مشاراليهك وفاتى : ٢٢١ ده در) .

بونلردن صوکره فقه حنفیده ریاست ، خوارزم وخراسان جهتلرنده (ابوبکر جوزجانی) یه ، ترکستانده ابوحفص کبیرك مخدومی (ابو حفص صغیر بخاری) یه، عراقده (ابوخازم بغدادی) ایله (ابوسعید بردعی) یه، مصرده (ابوجعفر احمد بن ابی عمران) ه انتقال ایتدی . بونلردن‌ده بغداده (ابوالحسن کرخی) یه، مصرده (ابوجعفر طحاوی) یه، دیکر یرلرده‌ده بونلرك امثالنه انتقال ایلدی .

بونلر آرتق اصول فقه مباحثنی تعمیقه قویولدیلر ، پك چوق مسائل تخریج وتفریع ایتدیلر . بونلرك ایچلرندن مشارالیهم (عیسی بن ابان) ، (ابوسعید بردعی) و(ابوالحسن کرخی) علم اصولده پك زیاده اشتهارایلدیلر . بونلر علم اصولده‌مستقل رأی واختیار صاحبیدرلر . نامهلری واختیار ایتدکاری مسلکاری، فخرالاسلام بزدوینك اصولنده پك‌چوق ذکر اولونور . کرخی جمله‌سندن زیاده اکتساب شهرت‌ایتمشدر [وفاتی : ٣٤٠] .

سالف‌الذکر ابوخازمك طلبه‌سندن امام (ابو طاهر دباس) ده ، اصول فقه قواعدینی تدقیق و تخریج ایدن اعظم اصولیوندندر . مشارالیه ، کرخی عیارنده و آنك اقراننـدن ، قواعد کلیهٔ فقهیه‌یی الك اول تخریج وتأسیس ایدن مدققین فقهادندر . متأخرین فقهادن ابن نجیمك (اشباه) ده بیانته نظراً مشارالیه، باجمله قواعد فقهیی اون یدی قاعدهٔ کلیه‌یه ارجاع ایله‌مشدر .

آنف‌البیان ابوالحسن کرخینك الك کزیده شاکردانندن (جصاص) دیمکله معروف امام ابوبکر رازی‌ده، اصول‌فقهك تکمله خدمت‌ایدن اساتذهٔفقهادندر . اصول فقهه دائرغایت مفید برکتاب تألیف ایتمشدر. (احکام القرآن) نامیله‌تألیف ایتدیکی اثر عالیلری ایسه غایت فیاض وپك محققانه یازلمش براثر جلیلدر .

بوقدر افاخم فقها ، علم اصولك تکمله صرف مقدرت ایلدکاری حالده، ینه علم مذکور حدکماله واصـل اولمامشدی . ازجمله قیاس بحثی هنوز نقصان ایدی . نهایت ترکستان (ماوراءالنهر) علماسـندن مشهور قاضی ابوزید دبوسی کله‌رك بو نقصانی اکمال وبناءً‌علیه علم اصولی حدکماله ایصال ایتدی . مشار الیه کندینه‌خاص برنفوذ نظرله اصـول فقه مسائلنی یکی باشـدن بر بر تشریح وتحلیل ، احکام

واحوال قیاسی تدقیق ایله شرائط لازمه‌سنی تکمیل ایلدی، وعلمای اصول عندنده پك زیاده مشهور ومعتبر اولان (الاسرار)، (تقویم الادله) و(الامد الاقصی) ناملریله اوچ کزیده کتاب قلمه آلدی .

مشارالیه، دهات فقهادندر . خارق‌العاده ذکاسی و اقتدار علمیسی ، کعبنه یتیشیله‌میه‌جك درجه‌ده یوکسکدر . انفاذ نظرده و الزام خصمده نام عالیسی ، السنهٔ علماده دائر مثل سائر حکمنی احرازایتمشدر. وقتیله تحصیلنه پك‌زیاده‌رغبت ایدیلن وفقهانك اختلافاتندن واختلافات مذکوره‌نك راجع ومبتنی اولدیغی اساسلردن باحث اولان (علم خلاف) ك واضع وموجدی‌ده مشارالیه ابوزید دبوسیدر . بوعلمه دائر (التعلیقه) نامیله نشر ایتدیکی اثر مشهوری ، مؤخراً بوعلمده‌تألیف اولونان آثاره نمونه‌ومأخذاولمشدر. ینه بوعلم خلاف حقنده (تأسیس النظر)عنوانیله قلمه آلدیغی مختصر برکتابی الیوم مطبوعدر . مشارالیه ترکدر ، سمرقند کویلرندن (دبوسیه) ده تولد و (٤٣٠) سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایتمشدر . عصرینك بوتون علماسنه تفوق ایتمش ، بالجمله مباحثات علمیه‌ده خصملرینه غلبه ایله‌مشدر. برکون فقهادن بر ذات ایله بعض مباحثات فقهیه‌ده بولونمش . خصمی ملزم اولدقجه یوزی قیزاره‌جغی یرده بالعکس قهقهه ایله کولرمش . قوجه دبوسی ، خصمنك بر حسسزلکنی کورنجه دایانامه‌مش ، ارتجالاً قطعهٔ آتیه‌یی انشاد ایله‌مشدر :

مالی اِذا اَلْزمتُه حُجةً ‌ ‌ ‌ ‌ قابَلَنی بالضِّحكِ وَالْقهقهه
اِنْ كانَ ضِحْكُ المرءِ مِنْ فقْهِهِ ‌ ‌ ‌ ‌ فالدُّبُّ فی الصّحْراءِ ما اَفْقهه

ابوزید دبوسی‌دن صوکره بری ترکستان ، دیکری خراسان علماسندن فخرالاسلام بزدوی و شمس‌الائمهٔ سرخسی عنوان مفخرتلریله مشتهر ایکی بویوك ذات دها کله‌رك اصول حنفیه‌یی بوتون بوتون تکمل ایتدیرمشلردر . بونلر مشارالیه ابوزید دبوسی‌نك ذکر اولونان کتابلرینه مفصل شرحلر یازه‌رق مسائل اصولیه‌یی پك واسع ونافذ برنظرله استکناه ودلائلنی استقصا ایتمشلر ، هرقاعدهٔ

اصولیه‌یه فقهدن پك چوق شواهد ایراد ایده‌رك تطبیقات فقهیه جهتنی توسیع وتكمیل ایله‌مشلردر. صوكره‌ده اوشرحلرك واوتحقیقات واسعه‌نك خلاصه‌سی اولمق اوزره غایت كوزل وپك معتبر متنلر یازمشلردر.

ایشته بواوچ بویوك ذات، مذهب حنفیده اصول فقهك اوچ ركن ركینیدر، وكندیلرندن صوكره كلان عموم علمای اصولك متبوع و پیشواسیدر. بونلره اصولیون حنفیه عندنده ائمهٔ ثلاثه، فخرالاسلام ایله شمس‌الائمه‌یه‌ده (شیخین) اطلاق اولونور.

فخرالاسلام بزدوی، تركدر، مسقط رأسی تركستانده (نَسَف) جوارنده (بَزْده) دنیلن برقلعه‌در. سمرقندده نشأت ایتمش و (٤٨٢) ده وفات ایله‌مشدر. مشارالیه امام ابوزید دبوسی، علم اصولده امام‌الائمه واستاذ كلدر. فخرالاسلام‌ده امام ثانیدر. مذهب حنفیده امام ابویوسفك امام اعظمه نسبتی نه‌درجه‌ده ایسه، اصول فقهده فخرالاسلامك ابوزید دبوسی‌یه نسبتی‌ده اودرجه‌ده‌در. یعنی بوده اونك قدر مقتدر وعلم اصوله خدمتی اونك درجه‌سنه قریبدر. امام ابوزید دبوسی آندن اول كلمش اولماسه‌یدی فخرالاسلام، آنك علم اصوله ایفا ایتدیكی خدمت اكالی ایفا ایده‌بیلیردی.

مشار الیه فخرالاسلام بزدوی، یالكز اصول فقهده دكل، فروع فقهده دخی استاذ كل وامام‌الفقهادر. زماننده بوتون اقرانه تفوقی مشهراولمق‌اوزره كتب تراجمده (امام‌الدنیا) وصف افتخاریله توصیف اولونمشدر. علم فقهه دائر هربری اون، اون‌بر بویوك جلددن مركب متعدد كتابلر تألیف ایتمشدر. امام محمدك (جامع‌الصغیر) و (جامع‌الكبیر)ناملرنده‌كی كتابلرینی شرح ایتمش، وقرآن كریم اوزرینه هربری مصحف شریف حجمنده یوزیكرمی جلدی حاوی برتفسیر كبیر یازمشدر. خلاصه مشارالیه (فخرالاسلام) عنوان مفخرتنی بحق احراز ایدن اعاظم فقهای حنفیه‌دندر. اصول فقهه دائر قلمه آلدیغی متن مشهوری، شرحی (كشف‌الاسرار) ایله برلكده مطبوعدر. مع‌التأسف دیكر اثرلری نه مطبوعدر، نه‌ده بوراده موجوددر.

شمس الائمة سرخسی‌یه کلنجه: مشارالیه خراسانك بلادقدیمه‌سندن (سرخس) شهرنده تولد ایتمشدر. تاریخ وفاتی مضبوط دکلدر. برروایتده (٤٩٠)، دیکر برروایتده (٥٠٠)، اوچنجی برروایتده‌ده (٤٨٣) تاریخنده ارتحال ایله‌مشدر. مشارالیه‌ده علم اصولده امام ثالثدر. بونكده مشارالیهما فخرالاسلام ایله ابوزید دبوسی‌یه نسبتی، فقه حنفیده امام محمدك امام ابو یوسف ایله امام اعظمه نسبتی کیبدر.

بوجهتله مشارالیه امام سرخسی‌ده باشلی‌باشنه علم اصولی ایجاد واکمال ایده‌جك درجه‌ده اقتداره مالکدر. فخرالاسلامدن کری قالیر هیچ برجهتی یوقدر. اونك کبی اصول وفروعده متأخرین فقهانك امامیدر ورتبهٔ اجتهادی احراز ایدن اساتذهٔ حنفیه‌دندر. اقتدار فوق‌العاده‌سنه وحافظه‌سنده‌کی خارقه‌یه حیران اولماق قابل دکلدر.

مشارالیه، خوارزم امیرینه مظالم واقعه‌سندن دولایی بعض نصایحده بولونمق ایسته‌مش، براز سرتجه سویله‌مش اولملی‌که درحال توقیف واوزون مدت حبس ایدلمش. تشدید مجازات مقصدیله‌ده یاننده برلغت کتابی بیله بولونمسنه مساعده اولونمامش. یالکز بعض اکابرك شفاعتیله پنجره خارجنده دوره‌جق اولان طلبه‌سنه داخلدن شفاهاً وازبره درس تقریرینه مساعده اولونمش.

مشارالیهده‌کی قدرت علمیه‌یه وحافظه‌سنده‌کی وسعت وقوته باق‌که بو مساعده اوزرینه، هرکون حبسخانه پنجره‌سی خارجنده دوران طلبه‌سنه، هیچ برکتابه مراجعت ایتمکسزین صرف ازبره اوله‌رق حافظه‌سندن هربری دردریوز صحیفه‌لی اون بش بویوك جلددن متشکل (مبسوط) نامنده‌کی کتاب مشهورینی، شفاهاً تقریر ایدوب یازدرمشدر. بو مبجل کتاب، اویله دلائلندن تجرید ایدلمش، علی‌العاده مسائل فقهیه‌دن عبارت دکلدر. هر مسئله‌نك آیری آیری آیت، حدیث واجماع کبی بوتون دلائلنی، تدقیقات وتعلیلات فقهیه‌سنی، کرك ائمهٔ حنفیه‌نك وکرك سائر مذاهب فقهیه مؤسسلرینك اقوال وافکار مختلفه‌سنی‌ده جامعدر. اصل موجب حیرت اولان جهتی‌ده بودر. اکر کتاب مذکورك متعدد

يرلرنده مؤلف مشاراليه طرفندن كاه متين و متوكل ، كاه حزين ومتأثر بر لسانله بو كيفيت صراحةً ذكر ايدلمش اولماسه يدى، بوتون مورخلرك بالاتفاق واقع اولان افاداتنه رغماً بوكا بر درلو اينانيله مازدى .

مشاراليه اشبو (مبسوط)دن باشقه اصول فقهه دائر نشر ايتديكى اثر مشهوريني، وبرده ائمهٔ حنفيه دن امام محمدك مشهور (سير كبير) شرحني ده ، ينه مدت محبوسيتى اثناده بروجه معروض تقرير واملا صورتيله وجوده كتيرمشدر . شو قدركه سير كبير شرحني اكمال ايتمدن اطلاق اولونديغى جهتله تركستانده واقع (فرغانه) اميرينك دعوتى اوزرينه اورايه كيدرك مظهر اعزاز اولور و شرح مذكورى اوراده اكمال ايدر .

الحاصل ذكر اولونان شو اوچ بويوك ذات محترم (رحمهم الله)، كنديلرندن صوكره كلن علماى اصولك سرآمدانيدرلر . اصول فقه حنفيده رياست وامامت، بونلرده نهايت بولمشدر . آرتق بوتون متأخرين ارباب اصول ، بونلرك آثارينى كنديلرينه مرجع ومأخذ اتخاذ ايله مشلر ، تأليف ايتدكارى اثرلرنده مسائل اصوليه يى اختصار ايتمكدن وبعض مباحثك يرلرينى دكشدرمكدن باشقه برشى ياپمامشلردر .

واقعا مشاراليه فخر الاسلام بزدوينك برادرى صدر الاسلام ابواليسر بزدوى كبى آنلر زماننده ومفتى الثقلين امام نجم الدين عمر نسفى ، برهان الدين كبير ابن مازه ، ومخدومى صدر الشهيد ابن مازه ، مشهور كتاب (الميزان) مؤلفى علاء الدين سمرقندى كبى آنلرك زمانى ولى ايدن عصرده مشار اليهمه قريب وبعضلرى آنلر درجه سنده اقتداره مالك ، پك بويوك وغايت محقق برچوق علماى اصول دها كلمشدر . لكن بونلرك بعضلرى يالكز علم اصولى تدريس ايله اكتفا ايدوب كتاب تأليفنه لزوم كورمه مش بعضلرينك اثرلرى ده هر نصلسه مشاراليهمك آثارى قدر انتشار و اشتهار ايده مه مشدر . معهذا بونلر ، بويوك براقتداره مالك اولمقله برابر، آرتق مشاراليهمك بسط وتمهيد ايتدكلرى قواعد اصوله علاوه ايده جك برشى ده بوله مامشلردر. آنكچون هيچ برى مشاراليهم ابوزيد دبوسى، فخر الاسلام

بزدوی و شمس الائمهٔ سرخسی‌نك یرینی طوتمامشدر . .

برآز‌ملق اصول حنفیه اندراس بولمق اوزره ایکن یدنجی عصر هجریده ینه ترکستان علماسندن مشهور (شمس الائمهٔ الکردری، وفاتی : ٦٤٢) کله‌رك یکیدن احیا ایله‌مشدر. مشار الیه عصرینك فریدی، زمانینك ابوزید دبوسیسیدر. مشار الیهك تلمیذ خاصی امام ابوالبرکات حافظ الدین نسفی‌ده، استاذی قدر علم اصوله خدمت ایتمشدر . (المنار) نامیله تألیف ایلدیکی متن مشهوری اوزرینه غایت کوزل بر شرح یازمشدر .

علم اصولك، خصوصیله بعض مسائل اصولیه‌نك علم کلام (علم اعتقاد) ایله مناسبتی بولوندیغندن متکلمین (علم اعتقاد علماسی) ده، اصول فقهه پك زیاده رغبت واعتنا ایده‌رك بویوك کوچك متعدد کتابلر وجوده کتیرمشلردر . لکن بونلر، مسائل اصولیه‌نك تدقیقنده استدلالات عقلیه جهتنه زیاده‌جه میل ایدوب تطبیقات فقهیه جهتنه اعتنا ایتمه‌مشلردر. بونك نتیجه‌سی اوله‌رق قواعد ومسائل اصولیه‌نك تنظیم وتدوینده ایکی مسلك حصوله کلمشدر : مسلك فقها ، مسلك متکلمین .

مسلك فقها، فقهه امس واوفقدر . چونکه فقها ، قواعد اصولیه‌یی نکت فقهیه اوزرینه بنا ایتمشدر . مسلك فقها اوزره یازیلان امهات کتب اصولده، هر قاعدهٔ اصولیه ایچون برچوق امثله و شواهد فقهیه ایراد اولونمشدر . فقها ماهر بر دالغیچ کبی فقهك اعماق روحنه دالارق متنوع ابواب فقهیه‌یه عائد مسائل مختلفه‌یی تحلیل وتدقیق ایله برلشدکلری اساسلری بولوب چیقاریر، قاعدهٔ اصلیه اولمق اوزره وضع ایدر . او مسائل مختلفه‌نك‌ده بو قاعده اوزرینه جهت تطبیقنی بر بر کوسترر . فخر الاسلام بزدوینك اصولی مطالعه اولونورسه افاده‌مزك صدقی تبین ایدر .

متکلمینه کلنجه : بونلر فقهای حنفیه قدر فقهده مهارت ونفوذ نظره مالك اولمدقلرندن دائما قواعد اصولیه‌نك اوزرنده کزرلر، آنفاً بیان اولوندیغی وجهله تحقیقاتلرنده استدلالات عقلیه جهتنه میل ایدرلر . مسائل اصولیه‌یی شواهد فقهیه‌دن تجرید ایله

تفریعات وتطبیقاته التفات ایتمزلر . شافعی، مالکی وحنبلی فقهاسی، مسلك متكلمینی التزام ایدرك مؤلفات اصولیه‌لرینی اوبولده یازمشلردر .

مسلك متكلمین اوزره الك چوق کتاب یازان علمای شافعیه اولدیغی ایچون مسلك متكلمینه اصول شافعیه، مسلك فقهایه‌ده اصول حنفیه اطلاق اولونور . مسلك متكلمین، فقها مسلکندن دها قولای، دها صیقینتیسز اولدیغندن متكلمین مسلکی ، فقهای حنفیه مسلکندن زیاده مظهر رغبت اولمش ، اکثر کتب اصولیه بومسلك اوزره تألیف ایدلمشدر . ایشته بوسببه مبنیدرکه برکیمسه مسلك متكلمین اوزره یازیلان مؤلفات اصولیه‌نك کافه‌سنی اوقوموش اولسه دخی ، فقها مسلکی اوزره تألیف اولونان برکتابی ومثلا امام فخرالاسلام بزدوی‌نك اصولنی اوقومدقجه اصول فقهك مزایاسنی ، احکام فقهیه‌نك حقایقنی آکلامش اولماز . فقط امهات اصول حنفیه‌یی حقیله آکلامق وذوقنه وارمق ایچونده اول امرده اولدقجه احکام فقهیه‌یه آشنا اولمق شرطدر .

— مؤلفات اصولیه —

مسلك متكلمین اوزره تألیف اولونان آثار مشهوره

برهان، مستصفی، عُمد، معتمد

محصول، احکام

مسلك متكلمین اوزره یازیلان آثار اصولیه‌نك الك مشهورلری ، بالاده کوستریلن آلتی کتابدر . (برهان) امام‌الحرمین دیمکله معروف اولان ابوالمعالی-

الجوینی‌نك ، (مستصفی) مشهور امام غزالی‌نك اثریدر . امام‌الحرمین ، امام‌غزالی نك استاذیدر . هرایکیسی‌ده علم کلام واهل سنت امام‌لرندن ومذهب شافعی فقهاسندندر. علوم عقلیه ونقلیه‌ده پك‌واسع معلومات واقتداره مالکدرلر. شهرت شایعه‌لری تعریف وتوصیفدن مغنیدر . هله امام غزالی آوروپاجه‌ده معروفدر . علم اصوله ، علم فقهه ، علم کلام واخلاقه دائر پك چوق کتابلری واردر . جمله‌سی‌ده پك معتبردر . ذکر اولونان (مستصفی)سی مطبوعدر ، غایت محققانه یازلمش فیاض بر اثرجلیلدر . امام‌الحرمین (٤٨٧) ده وامام غزالی (٥٠٥) ده ارتحال ایله‌مشدر .

(عمد) معتزله امام‌لرندن عبدالجبارکدر . (معتمد) آنك شرحیدر . وکذا معتزله امام‌لرندن ابوالحسین‌بصری‌نك اثریدر. مشارالیه فقهده شافعیدر. عبدالجبارك وفاتی (٤١٥) ده ، ابوالحسینك وفاتی (٤٦٣) ده‌در . بودرت کتاب ، علمای اصول عندنده اصول متکلمینك ارکان اربعه‌سی عد اولونمشدر .

مؤخراً بودرت کتابی ، ینه علم کلام امام‌لرندن ایکی بویوك ذات تلخیص ایله‌مشدر. بری مشهور تفسیر کبیر صاحبی امام فخرالدین رازی [وفاتی : ٦٠٦] ، دیکری سیف‌الدین آمدیدر [وفاتی : ٦٣١] . فخرالدین رازی بالاده محرر (محصول) ی ، سیف‌الدین آمدی‌ده (احکام) ی تألیف ایتمشدر . هرایکیسی‌ده ذکر اولونان درت کتابك بالجمله مباحثنی ، اشبو کتابلرینه درج ایله‌مشلردر . رازی تکثیر دلائل جهتنه ، آمدی تحقیق مذاهب وتفریع مسائل جهتنه اعتنا ایتمشدر. بوایکی امام هامده مشارالیهما امام‌الحرمین وامام غزالی درجه‌سنده احاطهٔ کلیه‌یه مالك مشاهیر علمای اهل سنتدن وفقهای شافعیه‌دندر . هرایکیسنك‌ده زمانلرنده موجود اولان بوتون علوم عقلیه و شرعیه‌یه دائر تألیفات متعدده‌لری واردر.

بالآخره ذکر اولونان (محصول) ی ، مشارالیه امام رازینك یتشدیردکلرندن قاضی سراج‌الدین ارموی تلخیص ایدرك (تحصیل) ی ، تاج‌الدین ارموی‌ده

(حاصل) ى تأليف ايتمشدر. محققين فقهاى مالكيه‌دن امام قرافى‌ده، مشارالیهما كبى (محصول) ى اختصاراً (تنقيح الفصول) نامنده‌كى متن وجيزى تأليف، صوكره‌ده شرح ايتمشدركه مطبوع وهريرده موجوددر. مشهور قاضى بيضاوى‌ده ينه بووجهله (منهاج) نام متن مختصرنى قلمه آلمشدر. بوصولك ايكى اثرك مختصر اولديغى ايچون مصرده مبتديلر، بونلره رغبت ايتمش وبوندن دولايى اوزرلرينه پك چوق شرحلر يازلمشدر.

سيف الدين آمدينك مذكور كتاب (احكام) نى‌ده ائمهٔ مالكيه‌دن مشهور ابن حاجب، تلخيص ايده‌رك (منتهى الوصول) نام كتاب مختصرنى تأليف ايتمش، صوكره‌ده كويا بومفصلمش كبى بونى‌ده بالاختصار (مختصر منتهى) نى تصنيف ايله‌مشدر. اشبو (مختصر منتهى) پك زياده رغبت عموميه‌يه مظهر اولديغندن آرتق اوزرينه پك چوق فحول علما، ازجمله علامهٔ شيرازى وقاضى عضد كبى متبحرين طرفندن شرحلر، وبوشرحلر اوزرينه حاشيه‌لر يازلدى. عالم اسلامك هرطرفنده بونلرك تدريس وتدرسنه شتاب ايدلدى. ايدلدى اما، نتيجه‌سنده نوجه علم اصولده سوندى كيتدى. زيرا بوشرحلرى يازانلرك همان اكثريسى، داعيهٔ تفوقله يازمش اولديغى ايچون دائما يكديكرينك خطاسنى آرامقله مشغول اولمشلر، برينك ولوكه لفظه عائد اولسون اوفاق برخطاسنى بولونجه صانكه بويوك برحقيقت كشف ايتمشلر كبى اونى اوزون اوزادى‌يه موضوع بحث ايتمشلر وبوصورتله بربرلرينه اعتراض وجواب ويرمكله اوغراشه‌رق اصل مقصدى اونوتمشلر.

براز ذكاسنه، اقتدارينه كووه‌نن نه‌قدر اصحاب تحصيل وارسه جمله‌سى‌ده، بوبى‌سود مناقشات لفظيه وجدليه ايچنده حياتلرينى افنا ايتدكلرندن، يوقاريده ذكر اولونان آثار مبجلهٔ اسلاف اوقونماز اولمش وكيده‌رك آثار مذكوره‌يى بحق اوقوده‌بيله‌جك ارباب اختصاص‌ده قالمامشدر. بركون آثار اسلافدن (مستصفى) و (اصول بزدوى) كبى آنجق برايكى دانه‌سى مطبوع اولوب ديكرلرى، يا بوس بوتون محو اولمش، ياخود كتبخانه رافلرنده چوروم‌كده بولونمشدر.

برعلمه، برفنه دائر صوکره‌دن کتاب یازه‌جق اولانلرك الك برنجی وظیفه‌سی آثار اسلافی اطرافیله تدقیق وتتبع ایدرك آنلردن قالان بوشلقلری طولدرمق، نقصانلری اکمال ایتمك، صوکره‌ده اوعلمی، اوفنی منتهای کمالنه ایصال ایچون نه‌یاپمق لازم‌کلییورسه آنلری اجرا ایتمکدر. متأخرین علماء مع التأسف بووظیفهٔ اصلیه‌لرینی کلیاً اونوتمشلر، ایشی لزومسز وفائده‌سز لفظی وجدلی مناقشاته دوکمشلر، نتیجه‌سنده اسلافدن قالان نقصانلرك اکمالی شویله دورسون، اسلاف کرامك بونجه امکلرله وجوده کتیردکلری اوفیاض، اومبجل آثارك اورته‌دن قالقمه‌سنه وبناءً علیه علم فقه کبی علم اصولك‌ده انقراضنه سبب اولمشلردر . .

مسلك فقها اوزره نشر اولونان آثار مشهوره

اسرار، اصول بزدوی، اصول سرخسی، اصول ابوالیسر

میزان

مسلك فقها اوزره اصولیون حنفیه طرفندن مفصل ومختصر پك چوق آثار نشر اولونمشدر. آثار اسلاف میانده الك زیاده کسب اشتهار ایدنلری، بالاده ذکر اولونان شوبش کتابدر .

(اسرار) یوقاریده‌ده بیان‌اولوندیغی‌وجهله قاضی‌امام ابوزید دبوسی‌نك اثریدر، علمای اصول عندنده پك‌معتبر بر کتاب‌جلیلدر. مع‌التأسف هیچ طبع‌اولونمامشدر. یازمه‌سنه‌ده تصادف ودسترس اولونه‌یور. مشارالیهك (تقویم‌الادله) سی‌ده پك مشهوردر امام فخرالاسلام طرفندن ودیکر برچوق اعاظم فحول علما طرفندن شرح ایدلمشدر. هیچ برینك مطبوعی یوقدر .

(اصول بزدوی)، امام فخرالاسلام بزدوی‌نك کتابیدر. مسلك فقهااوزره یازیلان کتابلرایچنده الك‌زیاده شهرت واعتبارقازانان کتاب، اشبو اثر بر کزیده‌در.

بك محققانه و مجتهدانه یازلمش براثردر. بك چوق اکابر علمای اصول طرفندن شرح ایدلمشدر. اك مشهور شرحی، محقق کبیر عبدالعزیز بخاری‌نك (کشف الاسرار) نامیله یازدیغی شرح کبیردر. تشکر اولنورکه نصاسه شرح مذکور متنیله برابر درسعادتده طبع اولونمشدر. مشارالیه عبدالعزیز بخاری، (منتخب حسامی) نامیله معروف اولان کتاب لطیفی دخی شرح ایتمش و (غایة التحقیق) تسمیه ایله‌مشدر. بوده غایت نفیس براثردر. هندستانك لکنه شهرنده طبع اولونمشدر.

ذکر اولونان (کشف الاسرار)، عباره‌سی واضح وافاده‌سی طاتلی، غایت کوزل و پك مفید براثر کزیده‌دردر. متأخرین اصولیونك‌ده مأخذ و مرجعیدر. علامهٔ تفتازانی بیله (تلویح) نامیله شهرتشعار اولان کتابنده اکثر تحقیقاتنی اشبو (کشف) دن اخذ ایدر. تلویحك اکثر افاداتی، حتی یرینه کوره یارم صحیفه‌دن زیاده عباراتی عیناً (کشف) دن مأخوذدر.

(اصول سرخسی)، آنفاً ذکر جمیلی سبق ایدن امام شمس الائمة السرخسی‌نك اثریدر، و اصول بزدوی کبی کندیسندن صوکره یازیلان آثار اصولیه‌نك اساسیدر. مع التأسف طبع اولونامشدر. احتمال‌که استانبول کتبخانه‌لرنده‌ده نسخه‌سی موجود دکلدر.

(اصول ابوالیسر)، مشارالیه فخرالاسلامك برادری صدرالاسلام ابوالیسر بزدوی‌نك آثار قلمیه‌سندندر. بوده امهات کتب اصولدندر. مؤلفی صدرالاسلام‌ده امام الائمه‌دردر، و ترکستانك مایه الافتخاری اولان اعاظم اصولیوندندر و برادری درجه‌سنده صاحب اقتداردر. حلقهٔ تدریسنده مفتی الثقلین امام نجم الدین عمرنسفی کبی برچوق اکابر فحول علما یتشمشدر.

(میزان)، «میزان الاصول فی نتایج العقول» نامیله موسوم اولان بواثر جلیل، امام ابوبکر علاءالدین سمرقندی‌نك تألیف بهیدر. ذکر اولونان (کشف) ده اسمی چوق کچر. صاحب کشف، اك مغلق مسائلك تحقیقنده اکثریتله بوکتابدن استعانه ایدر. مؤلفی علاءالدین سمرقندی، مشارالیه صدرالاسلامك شاکردی

ومشهور (بدائع) صاحبی ابوبکر بن مسعود کاشانی‌نك استاذی و قاین پدریدر . کریمه‌سی (فاطمه) ده کندیسی وزوجی کبی بویوك فقیه ایمش ، امضاسی آلتنده فتوی ویرر ایمش . کاشانی ، صاحب (میزان) نك فقهدن (تحفة‌الفقها) نامنده‌کی کتابنی شرح و توضیح ضمننده (بدائع) ی تألیف و صاحب میزانه تقدیم ایدر . بدائع ، حقیقةً اسمی مسماسنه مطابق ، غایت لطیف برکتاب اولدیغندن مشارالیه پك زیاده ممنون اولور ومکافات اولمق اوزره حسن‌وآن، علم واقتدار ایله‌معروف اولان کریمه‌سی مشارالیهابی کاشانی‌یه تزویج ایلر . بوندن دولایی زمانلنك بعض ظرفاسی طرفندن کاشانی حقنده (شرح تحفته وتزوج ابنته) دینلمشدر .

مشارالیهمدن صوکره کلن بعض فقهاده ، ذکر اولونان امهات اصولیه‌یی تلخیصاً مختصرکتابلر تألیف ایتمشلردر. بونلرك‌ده‌اك‌مشهورلری (منتخب حسامی)، (مغنی) ، (منار) نام کتابلردر . منتخب حسامی ، آنفاً بیان اولونان (کشف) صاحبی عبدالعزیز بخاری طرفندن غایت مفید برصورتده شرح ایدلمشدر. (مغنی) مشارالیهك شاکرد خاصی ، جلال‌الدین خبازی‌نك اثر کزیندیدر . قاآنی ، محقق کبیر سراج‌الدین هندی واورخان‌غازی حضرتلرینك عهدسلطنتلرنده (قره‌خواجه) دیمکله معروف علاءالدین اسود کبی پك بویوك محقق و علامه‌لر طرفندن شرح اولونمشدر .

(منار) ، زمانمزده‌ده پك مشهور و متداول اولان مؤلفات معتبره‌دندر .

مؤلفی ، فقهدن مشهور (کنز) صاحبی امام حافظ‌الدین نسفی‌در . مشارالیه اشبو (منار) ی متن اوله‌رق یازدقدن صوکره اوزرینه بری مفصل ، دیکری مختصر ایکی شرح یازمشدر . بالآخره پك‌چوق علما طرفندن شرح ایدلمشدر. اك‌مشهور شرحی، زمانمزده مدارس‌اسلامیه‌ده تدریس ایدلمکده‌اولان‌ابن‌ملکك شرحیدر[١].

[١] مشارالیه ابن ملك ، جد اکبر عاجزیدر . عن اصل ترکستانلیدر. بویوك پدری، آیدین اوغللرینك دعوت مخصوصه‌سی اوزرینه ترکستاندن آیدین سنجاغنه کلمشدر. مشارالیه ابن ملك ، الیوم ازمیر سنجاغنه مضاف تیره قصبه‌سنده مدفوندر . فقهدن (مجمع‌البحرین) ، حدیثدن (مشارق) نام کتابلر اوزرینه‌ده غایت کوزل ومفید شرحلری واردر. مشارق‌شرحی مطبوعدر . مخدومی‌ده کندیسی کبی متبحریندندر . وفاتی ، ٨٨٥ ده‌در .

بعض متأخرين حنفيه‌ده مسلك متكلمين ايله مسلك فقهانی، تعبیر دیگرله اصول شافعیه‌ایله‌اصول حنفیه‌یی جامع اثرلر تألیف‌ایتمشلردر. بونلرك الك‌مشهورلری (بدیع)، (تنقیح)، (فصول‌البدایع) و (تحریر)در.

(بدیع)، ابن‌الساعاتی دیمکله معروف امام مظفرالدین بغدادی‌نك اثریدر. مشارالیه بوکتابنده فخرالاسلام بزدوینك اصولی ایله سیف‌الدین آمدینك کتاب «احکام» نده موجود مباحثی تلخیصاً جمع ایتمش، وهر بحثك نهایتنده خلافیاته متعلق مسائلی‌ده درج ایله‌مشدر. بدیع، جداً اسمی مسماسنه مطابق براثرلطیف اولدیغی ایچون برچوق افاضل علما طرفندن شرح ایدلمشدر. خصوصیله محقق کبیر سراج‌الدین هندی، وخاتمهٔ مجتهدین ابن همام کبی ایکی بویوك نحریر طرفندن مفصل ویك مکمل شرحلر یازلمش اولمسی، اثرك بوتون بوترن قیمتنی آرتیرمشدر. بونلر مع‌التأسف مطبوع دکلدر. بویله کزیده و فیاض اثرلر موجود اولدیغی حالده، بونلر کوشهٔ نسیانه آتیله‌رق مدارس علمیه‌ده (مرأت) تدریس‌اولونمسنه نه‌قدر تأسف اولونسه آزدر.

مشارالیه ابن‌الساعاتی، علوم شرعیه‌ده عصرینك امامی، فنون ادبیه‌ده‌زمانك فریدی ایدی. حتی یوقاریده اسمی کچن (محصول) شارحی شمس‌الدین اصفهانی، مشارالیهی (مختصر منتهی) صاحبی مشهور ابن حاجبه تقدیم و تفضیل ایدرمش. فقهدن مشهور (مجمع‌البحرین) نام کتاب معتبرك مؤلفی‌ده مشارالیه ابن ساعاتی‌در [وفاتی : ٦٩٤].

(تنقیح)، مشهور صدرالشریعه‌نکدر. حقیقةً منقح و متین بر اثردر. مشارالیه بونی، اصول بزدوی، محصول رازی و مختصر ابن حاجبی تلخیص واختصار صورتیله تألیف ایله‌مشدر. بعده اوزرینه (توضیح) نامیله غایت کوزل برشرح یازمشدر. توضیح، پك محققانه یازلمش جلیل‌القدر بر تألیف مفیددر. محتوی اولدیغی تحقیقات، مؤلفنك محصول دهاسیدر. حسن‌وقبحه وارادهٔجزئیه‌یه دائر (مقدمات اربعه) نامیله معروف اولان بحث مخصوصی حقنده برچوق‌فحول

علما طرفندن آیریجه شرحلر یازلمشدر . مشارالیه صدرالشریعه پك مدقق و پك درین نفوذ نظره مالك ، فقیه‌النفس برذات جلیل الصفاتدر. علوم شرعیه‌وعقلیه‌ده عصرینك امامی ، علم اصول وعلم کلام ، منطق ، فلسفه وتصوف کبی علوم‌مبجله‌ده زمانینك استاذ کلیدر . فقهدن (نقایه) نامیله کوزل برکتابی واردر . بویوك‌پدری تاج‌الشریعه‌نك (وقایه) اسمندکی کتابنی‌ده پك کوزل و پك مفید بر صورتده شرح ایتمشدر . علم منطق ، علم کلام ، علم اخلاق ، فلسفه وتصوف وعلم‌هیئت کبی مختلف ومتنوع علومی جامع بولمق اوزره (تعدیل‌العلوم) نامیله تألیف ایتدیکی اثرجلیلی ، وقتیله بین‌العلما پك زیاده شهرت و رغبته مظهر اولمشدی . مطبوعی یوقدر ، فقط یازمه‌سی موجوددر .

مشارالیه صدرالشریعه ترکدر وبخارالیدر . عائله‌سی علم وفضیلت اوجاغیدر . کرك پدری وکرك‌والده‌سی جهتندن ابا واجدادی آره‌سنده تاج‌الشریعه، برهان‌الدین ، صدرالشریعهٔ اکبر ومشهور امام جمال‌الدین محبوبی کبی بویوك عالم ومجتهدلر واردر . (درر) و (مرآت) صاحبی مشاهیر علمای عثمانیه‌دن منلاخسرو مرحوم، درره ومرآتده مشارالیه صدرالشریعه ایله پك‌چوق اوغراشیروبرچوق اعتراضلر سرد ایدرسه‌ده بزم منلا ، اولسه اولسه اونك ایی برتلمیذی اوله‌بیلیر .

مشهورتیمورلنکك پك زیاده حرمت‌واعزازایتدیکی محقق‌شهیر علامهٔ‌تفتازانی‌ده اشبوتوضیح اوزرینه (تلویح) نامیله موسوم کوزل‌برحاشیه یازمشدر . صدرالشریعه حنفی وماتریدی اولدیغی جهتله تدقیقاتی علمای شافعیه واشعریه علیهنه یورودر ودائما آنلرك‌افکارونظریاتنی جرح وابطال‌ایدر. علامهٔ تفتازانی‌ده اشعری‌اولدیغندن آنلری مدافعه وصدرالشریعه‌یه مقابله ایلر . ایکیسی‌ده بویوك مدقق و پك مقتدر اولدقلری ایچون مشارالیهمادن صوکره کلن علماء بوایکی کتابی بویوك برمراقله مطالعه وتدقیقه قویولمشلر ، واوزرلرینه متعدد حاشیه‌لر یازه‌رق طرفینك مدعیات ومدافعاتنی محاکمه‌یه قیام ایتمشلر. بونك نتیجه‌سی اوله‌رق آرتق مذکور (توضیح) ایله (تلویح)ك شهرتی بوتون جهان‌اسلامه یایلمش ، بوکونه کلنجه‌یه قدر هرطرفده

بو ایکی کتابك تدریس وتدرسنه رغبت عمومیه حاصل اولمشدر . مشارالیه تفتازانی (٧٩٢) ده سمرقندده وفات ایتمشدر.

(فصول البدائع) ، منلا فناری دیمکله معروف اولان علامه شمس الدین فناری نك اثر بدیعیدر ایکی بویوجك جلددن مرکبدر وپك چوق مسائلی جامعدر . مشارالیه ، منطقدن (ایساغوجی) نامیله مشهور اولان رساله یی موسم شتانك اك قیصه بر کوننده طلوعدن غروبه قدر کچن سکنز طقوز ساعتلك برمدت قابله ده تماماً شرح ایتدیکی حالده (فصول البدائع) ی ، تام اوتوز سنه ده تألیف ایتمشدر.

مشارالیه علمای عثمانیه نك اك بویوکیدر . علوم عقلیه ونقلیه ده وحیدالزمان ایدی. دولت علیه ده ایلك دفعه شیخ الاسلام اولان ذات فضائل سماندر. (وفاتی ٨٣٤) ده در . مخدومی محمد شاه فناری ده اکابر علمای عثمانیه دندر .

(تحریر)ه کلنجه : بوده اصول حنفیه ایله اصول شافعیه یی جامع وپك دکرلی برکتابدر . وپك درین تحقیقاتی محتویدر . مؤلفی مشهور (هدایه) شرحی (فتح القدیر) صاحبی امام کمال الدین ابن همامدر . اسکندریه لیدر ، (٨٦١) تاریخنده وفات ایتمشدر . مشارالیه اصول وفروعده امام ، علم وتفسیر وحدیثده وبالجمله علوم شرعیه وادبیه ده مرجع انام ایدی. مذهب حنفیده خاتمهٔ مجتهدیندر. زماناً پك کریده کلدیکی حالده علماً پك ایلری یه کچمش ، برچوق علمانك اعتراف وشهادتلری وجهله رتبهٔ اجتهادی احراز ایله مشدر . ذکر اولونان (تحریر) ایله (فتح القدیر) ی وبرده علم کلامه متعلق تألیفکرده سی اولان (مسایره) نام کتابی جداً مجتهدانه یازلمش آثار مخلده دندر . لکن (تحریر) ، پك قیصه جمله لر ایله ، باشلری اوجلری کسیك عبارات ایله یازلمش اولدیغندن برعلم کتابی اولمقدن چیقمش ، عادتا لغز ومعمی حالنی اکتسا ایله مشدر . اکر بو کتاب ، آثار اسلاف کبی بسیط وآچیق برافاده ایله یازلمش اولسه ایمش ، آثار اسلافی آراتدیرمیه جق ایمش. صانکه مشارالیه ابن همام ، بو کتابنی استفادهٔ عمومیه ایچون دکل ، لغز ترتیبنده اقتدارینی

تجربه ایچون یازمش . تشکر اولونور که مؤخراً کندی تلمیذ ممتازی فحول علمادن ابن امیر حاج حلبی ، مبحوث عنه (تحریر) ی کلمه بکلمه ، جمله بجمله شرح ایتمش‌ده بوصورتله آکلاشیله‌بیلیر برحاله قویمش .

زمانمزده اك زیاده متداول اولان اصول کتابی ، یوقاریده بیان اولونان کبار علمای عثمانیه‌دن منلاخسرو مرحومك (مرآت) نامنده‌کی اثر مشهوریدر. اولدقجه محققانه یازلمشدر . لکن پك مختصر اولوب برچوق مباحث مهمه‌یی جامع دکلدر. اصحاب تحصیلده اسکی همت قالمدیغندن کتابك مختصر اولمقله برابر برازده تحقیقاتی محتوی اولمسی رغبت عمومیه‌یی جلب ایتمشدر . مشارالیه، سلطان فاتح حضرتلرینك پك زیاده مظهر اعزازی اولان اعاظمدندر وپك دعوالی بر ذاتدر . کندیسنی اسملری یوقاریده کچن صدرالشریعه وعلامهٔ تفتازانی ایله مساوی طوتار، وبواثرنده دائما اونلرله اوغراشیر . لکن حد ذاتنده اونلر عبارنده اولمدیغی ایچون اکثریا سقوطایدر . علم فقهه دائر تألیف ایتمش اولدیغی (درر) ی پك مشهوردر، والیوم مکتب قضاتده تدریس اولونمقده‌در . (هدایه) وآنك شرحی اولان (فتح القدیر) کبی حقیقةً فقیهانه یازلمش فیاض ومبجل آثار فقهیه موجود ومطبوع اولدیغی حالده (درر) ك تدریسنده‌کی حکمتی آکلامق قابل اوله‌میور . مشارالیه منلا خسروك تاریخ وفاتی ، (٨٨٥) سنهٔ هجریه‌سیدر .

مشاهیر علمای عثمانیه‌دن ابن کمال مرحومده ، علم اصوله دائر (تغییرالتنقیح) نامیله براثر قلمه آلمش ایسه‌ده ، (تنقیح) کبی جداً دکرلی برکتابی موقع اعتباردن اسقاط مقصدیله یازلمش وبناءً علیه خلوص نیته غیر مقرون بولونمش اولدیغندن اثار سائره‌سی کبی بوده رغبت عمومیه‌یه مظهر اوله‌مامشدر .

دها صوکرهلری اصول فقهه متعلق برچوق آثار دها نشر اولونمش ایسه‌ده هیچ بری شوذکر اولونان تألیفات اصولیه درجه‌سنده بر موقع طوته‌مامشدر . بونلرك اك کوزلی ومدققانه یازیلانی هندستان علماسندن (١١١٩) تاریخنده وفات ایدن محب الله بن عبدالشکورك (مسلم الثبوت) نام کتابیدر. شرحیله برابر مطبوعدر. بونك‌ده بودرجه‌ده کوزل اولمسی، سالف الذکر (تحریر) ك نسخهٔ ثانیه‌سی مثابه‌سنده بولونمسندندر صانکه مؤلف ، (تحریر) ی عباراتنده‌کی اکسیك ، محذوف ومقدر

اولان كلمه‌لرى علاوه ايده‌رك استنساخ ايله‌مشدر. تحريره اوقدر بڭزه‌يور. بونڭ ايچوندركه (مسلم الثبوت) ى اوقومق ديمك، (تحرير) ى اوقومق ديمكدر. ينه بونڭ ايچوندركه تحريرك حائز اولديغى قيمت علميه، مسلم الثبوتده دخى موجوددر. شوقدركه فضل تقدم (تحرير) كدر.

بيانه حاجت يوقدركه بورايه قدر ذكر اولونان كتابلرڭ جمله‌سى، شرق علماسنڭ آثاريدر. تونس، فاس واندلس كبى ممالك غربيه‌ده دخى بر چوق ويك بويوك عالملر، ابن رشد كبى هم فقيه وهم حكيم نحريرلر كاوب كيتمش ايسه‌ده بونلرڭ اصول فقهه متدائر تأليف ايتدكلرى مؤلفات، بزه واصل اولمديغندن اسملرى معلوممز دكلدر. يالڭز اندلس علماسندن (٧٨٠) تاريخنده ارتحال ايدن ابواسحاق ابراهيم شاطبى‌نڭ تأليف و (موافقات) تسميه ايتديكى ايكى بويوك جلدى مشتمل كتاب مستطابى، تونسده طبع ايدلمشدركه بر نسخه‌سى نزد عاجزيده موجوددر.

بو كتاب مجددانه يازلمش غايت كوزل وبالاده محرر اصول كتابلرينڭ محتوى اولمديغى، زمانمز ايچون پك مهم مباحثى مشتملدر. مشاراليه بو اثريله اصول فقه علمنده اصل تحقيق ايدلمسى لازم كان مسائلڭ نه كبى مسئله‌لر اولدقلرينى كوسترمك ايسته‌مش، وعلم اصولجه تعقيبى مقتضى اولان غايه‌يى تعقيب ايله‌مشدر. لكن يوقاريده‌ده سويلديكم كبى مع التأسف بزم شرق علماسنڭ صوكره‌دن كلنلرى، مشاراليه ابراهيم شاطبينڭ طوتديغى يولى تعقيب ايتمه‌مش، بالعكس ايشى لفظ وجدل غوغاسنه دوكمش اولدقلرندن مشاراليهڭ آچديغى چيغرى شاهراه ايده‌جك كيمسه ظهور ايتمه‌مشدر. وقتيله اندلسڭ احراز ايتديكى موقع بالاترين مدنيته نظراً اورالرده «موافقات» طرزنده وبلكه‌ده دها مكمل آثار بر كزيده وجوده كتيرلمش اولمسى قوياً ملحوظدر.

فقط اخيراً اندلسڭ اسپانياليلر طرفندن استيلاسنده آيين مخصوص اجراسى صورتيله بالعموم آثار اسلاميه احراق ايدلدكندن همان هيچ برى شرقه واصل اولمامشدر. نصل كه شرقده دخى جنكيز وهلاكو اوردولرى طرفندن بالجمله آثار اسلاف، محو وافنا ودجله‌يه آتيله‌رق اتلاف ايدلديكى جهتله بوكون آثار مذكوره‌دن هيچ برينه دسترس اولونه‌ميور . . .

فصل ثانی

اصول فقهك تعريفی — موضوعی — غايه‌سی — قواعدی وعلوم سائره‌دن استعانه‌سی

اصول فقهك تعريفی

اصول فقه تعبيری ، فی الاصل مركب اضافيدر . فقهك اصللری ديمكدر ، بالآخره بوعلمك اسمی اولمشـدر واعلام منقوله‌دندر . بوجهتله تعبير مذكور ، لفظ اعتباريله مركب ايسه‌ده علم اولمق اعتباريله‌ده مفرددر . بعضاً بوكا برده (علم) لفظی علاوه اولنه‌رق (علم اصول فقه) دنير وبونكله علميتنه اشـارت ايديلير . بعضاً ده (فقه) لفظی حذف ايديلوب ساده‌جه (علم اصول) اطلاق اولونور .

آشـاغيده بحث مخصوصـنده ايضاح اولونه‌جغی وجهله اسم علملر ، مرتجل ومنقول ناملريله ايكی‌يه آيريلير . برلفظ برشـيئه علم ياپيلديغی وقت ، اول لفظك معنای اصليسی ايله معنای علميسی آره‌سـنده برمناسبت ووجه تسـميه ملاحظه اولونمامش ايسه ول لفظه « علم مرتجل » ، اولونمش ايسـه « علم منقول » تسميه اولونور .

مدحی ويا ذمی مشعر اولان اسم علملرده « لقب » دنير . « اصـول فقه » تعبيری‌ده بوعلمك اسمی اولمقله برابر لقبيدر . چونكه تعبير مذكور ، فقه كبی مهم بر علمك آنك مسماسی اولان علم اوزرينه مبتنی اولديغنی كوسترمكده‌دركه شبهه‌سز مدحی مشعردر .

« اصول فقه » تعبيری ، بروجه مشروح علميته نقل ايدلميوبده مركب اضافی

حالنده ابقا ایدیله‌جك اولسه اولوقت معناسی ، فقهك اصللری ودلیللری دیمك اوله‌جغندن یالکز ادلهٔ شرعیه‌یه متعلق قواعده منحصر قالیر ، احکامه متعلق اساسلره شامل اولماز . حالبوکه بو علمده احکام شرعیه‌دن‌ده بحث اولونور . بوملاحظه‌یه مبنی (اصول فقه) تعبیری ترکیب اضافی حالندن چیقاریله‌رق علمیته نقل ایدلمش وآرتق مفرد اولمشدر لفظی اعتباریله اللهك قولی دیمك اولان (عبدالله) اسمی کبی که فی‌الاصل مرکب اضافی ایکن مؤخراً برشخصه علم قلنمش وبناءً علیه مفرد حکمنده بولونمشدر .

اکثر مؤلفین ، « اصول فقه » ی برکره مرکب اضافی اولمق اعتباریله ، برکره‌ده اسم علم اولمق اعتباریله تعریف وایضاح ایدرلر . بواصوله رعایتده بوعلمك ماهیتی دهازیاده توضیح وتنویر ایدلمش اوله‌جغندن بزده آنلرك ازینه اقتفا ایده‌جکز . تعبیر مذکورده مرکبیت ، علمیتدن مقدم اولدیغی ایچون اول امرده تعریف ایضافی‌یی ، صوکره‌ده اصل تعریف علمی‌یی بیان وایضاح ایلیه‌جکز :

برمرکبی ایضاح ، آنی ترکیب ایدن مفرداتنی ایضاحله حاصل اوله‌جغندن « اصول فقه » مرکب اضافیسنی ایضاح ایچون اولا مضاف اولان « اصول » کلمه‌سنی ، ثانیاً « فقه » لفظنی بیان ایتمك اقتضا ایدییور .

اصول ، (اصل) ك جمعیدر . اصل ، لغتده کندیسی اوزرینه غیریسی مبتنی اولان شی دیمکدر . ابتنا بوراده ابتناء حسی ایله ابتناء عقلیدن اعمدر . بناءً علیه بنانك تمله ابتناسی کبی ابتناء حسی‌یه ، مدلولك دلیله ومعلولك علته ابتنالری کبی ابتناء عقلی‌یه شاملدر . بوجهتله بنایه نسبتله تمل ، سقفه نسبتله دیوار اصل اولدیغی کبی مدلوله نسبتله دلیل ، معلوله نسبتله علت دخی اصلدر . شوایضاحدن آکلاشیلیرکه فقه اصوله مبتنیدر ، آنك اوزرینه ابتنا ایدییور ، « اصول » ده مبنی‌علیه ومستندالیه اولویور .

(اصل) لفظی ، عرف واصطلاحده راجح ، قاعده ودلیل معنالرینه نقل اولونمشدر . فقط ابتنا ، بروجه مشروح ابتناء حسی ایله ابتناء عقلیدن اعم اولونجه

« اصل » ی دلیل معناسنه نقله حاجت قالماز . (برائت ذمت اصلدر) ، (کلامده اصل اولان حقیقتدر) قاعدهٔ فقهیه‌لرنده‌کی اصل لفظی راجح معناسنه‌در. « بوبابده اصل اولان بودر » دنیرکه قاعده بودر دیمکدر. « بومسئله‌ده اصل اولان کتابدر» سوزی‌ده ، بومسئله‌نك دلیلی کتابدر دیمك اولور . بوراده (دلیل) معناسی مقصوددر . شوحالده « اصول فقه » تعبیری ، فقهك دلیللری دیمکدر .

«فقه» ك تعریفنه کلنجه : فقه لغتده آکلامق دیمکدر. بعض علمانك بیانه کوره شویله‌جه آکلامق دکل ، امعان وفطانتله آکلامقدرکه برشیئك روحنه ، ایچ یوزینه‌وبوتون‌انجه‌لکلرینه‌واقف‌اولمق‌دیمك‌اولور. بو، فقهك‌معنای لغویسیدر. معنای اصطلاحیسنه کلنجه : ایکی درلو تعریف اولونمشدر . بری اصولیون حنفیه‌نك ، دیکری اصولیون شافعیه‌نك تعریفیدر .

علمای حنفیه‌نك تعریفنه کوره [فقه ، انسانك من جهة العمل لهنه وعلیهنه اولان احکام شرعیه‌یی بیلمسیدر .] اصولیون شافعیه‌نك تعریفنه کوره [فقه ، احکام شرعیهٔ عملیه‌یی ادلهٔ تفصیلیه‌سندن بیلمکدر] .

بوایکی‌تعریف، لفظاً متغایرایسه‌ده نتیجهٔ متحددرلر. چونکه برنجی‌تعریفده‌کی (بیلمك) دن مقصد ، ملکه ایله بیلمکدر . بومقامده ملکه‌دن مقصدده ، احکام شرعیه‌یی ادله‌سیله برلکده مکرراً تدقیق وتتبع، امعان وادراکدن‌حصوله کلن کیفیت راسخه وقوهٔ استنباطیه‌در .

دیمك اولویورکه فقه ، انسانك لهنده وعلیهنده اولان احکام شرعیهٔ عملیه‌یی ادلهٔ تفصلیه یعنی ادلهٔ مخصوصه‌سی کراراً تدقیق وتتبع نتیجه‌سی اوله‌رق حصوله کلن ملکه ایله بیلمسیدر . ایشته احکام شرعیه‌یی ادلهٔ مخصوصه ومفصله‌سندن استخراج ایله بیلن، تعبیر دیکرله ذکراولونان ملکه استنباطه مالك اولان علمایه (فقیه) اطلاق‌اولونورکه « مجتهد» دیمکدر . ملکهٔ استنباطه مالك اولمیان برذات، نه‌قدر چوق مسائل فقهیه‌یی تحصیل وحفظ ایتمش اولور ایسه اولسون ینه (فقیه)

دیمز . اویله‌لرینه دینسه دینسه عالم دنیر . عالم باشـقه ، فقیه باشـقه‌در . آره‌لرنده عموم وخصوص مطلق واردر. یعنی هرفقیه عالمدر ، اما هرعالم فقیه دکلدر. فقیه اولمق ایچون مسائل شرعیه‌یی حفظ ایتمك ، دلائلندن مجرد اوله‌رق بسیط برصورتده اوکرنمك کافی دکلدر. استنباط وتخریج احکام خصوصنده ملکهٔ راسـخه‌یه مالك اولمق لازمدر .

بویله برملکه وقدرت استنباطه مالك اولان برفقیهك ، بوتون احکام فقهیه‌یی بیلمسی شرط دکلدر . زیرا بعض مسائلی بیلمه‌مك ، بوملکه‌نك وجودینه منافی دکلدر . نته‌کیم فقیه ومجتهد مطلق اولدیغنده کیمسـه‌نك شبهه‌سی بولونمیان ، نامنه منسوب قوجه برمذهبك مؤسسی بولونان امام مالك حضرتلری ، کندیسـنه صـورولان قرق مسئله‌دن یالکز دردینه جواب ویرمش ، اوتوز آلتیسی حقنده (لاادری) بیلمیورم دیمشدر .

بویله دفعةً صورولان مسـئله‌لره درحال جواب ویره‌مه‌مك ، برفقیه ایچون نقیصه تشـکیل ایتمز . مشـارالیه کبی برمجتهدك درحال جواب ویره‌میشی ، عدم اقتدارندن دکلدر. بلکه او مسائل حقنده‌کی دلائل شرعیه‌نك ظاهراً تعارضندن واولجه دوشونلمه‌مش اولمسندندر. بعض مسائل بولونورکه فقیه ، اونلرك احکامنی استخراجده اوزون اوزادی‌یه تدقیق وتأمله محتاج اولور . ایشته بوکبی مسائل ، اولجه آنلری هیچ دوشونمه‌مش اولان بر فقیهه صوروله‌جق اولورسه طبیعی دفعةً حکملرینی استخراج ایده‌مز . لکن کندیسنه تدقیق وتأمل ایچون مهلت ویریله‌جك اولورایسه اسـتخراج ایده‌بیلیر. حالبوکه حدذاتنده فقیه‌النفس اولمدیغی حالده تقلید طریقیله بیکلرجه ، یوزبیکلرجه مسائلی اوکرنمش وحافظه‌سنده بیرکدیرمش نیجه علما واردرکه آنلره اوکبی مسـائل ایچون سنه‌لرجه مسـاعده ایدلسـه ینه حکملرینی استخراج ایده‌مزلر . [رُبَّ حامِلِ فقهٍ غیرِ فقیهٍ] . ایشته فقیه ایله عالم آره‌سنده‌کی فرق بوکبی یرلرده کندینی کوسترر . مع هذا هرفقیه ، هرمسئله‌یی بیله‌مز. یترکه آنفاً بیان اولوندیغی وجهله قوهٔ استنباطه مالك اولسون .

خلاصه ، برنجی تعریفده‌کی (بیلمك) ، ملکهٔ استنباط معناسنه ، ایکنجی تعریفده‌کی (بیلمك) ده ادلهٔ تفصیلیه‌دن استخراج صورتیله بیلمك معناسنه اولدیغی ایچون بو قیدلرله ، درجهٔ اجتهاده واصل اولمیان علمای مقلدینك علمی تعریفلردن خارج قالمشدر . چونکه اونلرك علمی ، متبوعلری اولان مجتهدلره تقلیداً حاصل اولمشدر . ملکه وادلهٔ شرعیه‌دن استدلال طریقیله حاصل اولمامشدر . بونك ایچوندرکه (ادلهٔ مقلدین ، اقوال مجتهدین‌در) دنیر .

برنجی تعریفده‌کی (من جهة العمل) قیدی‌ده قید احترازیدر . بو قیدله علم اعتقاد ایله علم اخلاق تعریفدن خارج قالیور . یوقاریده فصل اولده بیان اولونمشدی‌که صدر اسلامده واوائل دور مجتهدینده اعتقادیات ایله اخلاقیات دخی ، فقهك دائرهٔ بحث وتدقیقی داخلنده ایدی . آنك ایچون (فقه) ی اك اول تعریف ایدن امام اعظم ابو حنیفه حضرتلری [معرفة النفس مالها وما علیها] دیه تعریف ایتمش و « عملا » قیدینی ذکر ایتمه‌مشدر . یعنی مشارالیه ، فقهی اعتقایات واخلاقیاته‌دخی شامل اوله‌جق صورتده [نفس انسانینك لهنه وعلیهنه اولان احکام شرعیه‌یی بیلمکدر] دیه تعریف ایدوب « من جهة العمل » قیدینی آتیان ایله‌مه‌مشدر . نته‌کیم اعتقادیاته دائر قلمه آلدیغی رسالهٔ مشهوره‌سنی (فقه اکبر) تسمیه ایتدیکی یوقاریده بیان ایدلمشدی .

مؤخراً اعتقادیات واخلاقیاته متعلق اولان مباحث ، پك زیاده توسع وتکمل ایده‌رك آیری آیری برر علم مستقل اولدقلرندن متأخرین علما ، آنلری علم فقهك دائرهٔ بحثی خارجنده براقمشلر وبو جهتله آنلری فقهك تعریفندن اخراج ایچون حضرت امامك ذکر اولونان تعریفنه (عملا) یعنی من جهة العمل قیدینی علاوه ایتمشلردر . ایکنجی تعریفه کوره‌ده بونلر (عملیه) قیدیله تعریفدن خارج قالیر .

فقهك بو صورتله تعریفی ، اصولیونه ومتقدمین فقهایه کوره‌در . آنلرك اصطلاحنده ملکهٔ استنباطه مالك اولمیان علمایه (فقیه) اطلاق اولونماز . اطلاقی تقدیرنده مجازاً اطلاق ایدلمش اولور . لکن صوکره‌لری ولو تقلید طریقیله اولسون

برچوق مسائل فقهیه‌یی ذهننده جمع وحفظ ایدن علمایه دخی (فقیه) اطلاقی پك زیاده زبانزد اولدیغندن وزمانك فقیه‌یتشدیرمکده‌کی اسکی‌سماحتی‌قالمدیغندن متأخرین فقهایه کوره اشبو اطلاق، آرتق حقیقت عرفیه حالنی‌اکتساب‌ایله‌مشدر. انکچون بونلر فقهی [مسائل شرعیهٔ عملیه‌یی حفظ‌ایتمکدر] دیه تعریف ایدییورلر.

شو تعریفه کوره آزچوق مسائل شرعیه‌یی بیلن ذواته (فقیه) اطلاقی‌صحیح اولور . بونك ایچوندرکه بر کیمسه (فلان مملکتده ویا محله‌ده‌کی فقهایه شو قدر غروش‌وصیت‌ایتدم ، ویرلسون) دیسه بووصیت‌انفاذاولنور. بناءً علیه اومملکتده ویا محله‌ده موجود علمانك جمله‌سی بو وصیتده داخل اولور .

بورایه قدر اولان ایضاحات ، (اصول فقه) تعبیرینك مرکب اضافی اولمق اعتباریله تعریفنه متدائر ایدی . شمدی‌ده علمیت اعتباریله تعریف وایضاح ایده‌لم:

علم اصول فقه ، « احکام شرعیهٔ عملیه‌یی ادلهٔ تفصیلیه‌سندن استنباطه کندیلریله توصل اولوناز قاعده‌لری بیلدیرن علمدر . »

ایشته اصل علم اصول‌فقهك تعریفی بودر . تعریفده‌کی قیدلر ، قیود احترازیه اولدیغندن تعریف حقیله آکلاشلمق ایچون هربری بروجه‌آتی ایضاح اولونور :

(احکام) حکمك جمعیدر . حکم مختلف معنالرده استعمال اولونور ، فی‌الاصل منع معناسنه‌در . لغةً فصل خصومت واجرای‌حکومت ایتمك‌کبی دیکر معنالرده‌دخی قوللانیلیرایسه‌ده‌بومعنالرده‌استعمالی، منع‌معناسنی تضمن‌ایتدکلرندندر.

لسان عرفده حکم ، بر شیئی دیکرینه ایجاباً ویا سلباً اسناد ونسبت ایتمکدر. بوکا حکم عرفی دنیر . حکم ، عرفده برشی اوزرینه ترتب ایدن اثر معناسنده‌دخی قوللانیلیر . مثلا « بیعك حکمی ملکیتدر » دنیلیرکه « عقد بیع اوزرینه ترتب‌ایدن اثر ، ملکیتدر » دیمکدر . بر شی اوزرینه ترتب ایدن اثر ، اول شیئه ایجاباً نسبت اولونه‌بیله‌جکندن حکم لفظنك شو ایکی معنای عرفیسی نتیجه اعتباریله بردر .

منطق علماسی نسبت مذکوره‌یه یعنی بر شیئی دیکرینه اسناد ونسبته نسبت خبریه دیرلر . بو نسبت خبریه‌یی علی وجه‌الاذعان ادراك کیفیتنه‌ده حکم وتصدیق دیرلرکه منطق اصطلاحنده حکم ایله تصدیق ، بر شیدن عبارتدر وتصور مقابلیدر.

بوراده بونلرك هیچ‌بری مقصود دکلدر. بوراده (حکم) دن مقصد ، حکم شرعیدر . آنك ایچون تعریفده « احکام » لفظی ، « شرعیه » قیدیله توصیف وتقیید اولونمشدر . بوتقیید سببیله‌درکه احکام شرعیه‌دن ماعدا بالجمله احکام عقلیه ، حسیه ، فنیه واصطلاحیه تعریفدن خارج قالمشدر .

حکم شرعی ، افعال عباده متعلق خطاب شارع ایله ثابت اولان شیدر . یعنی خطاب شارع اوزرینه ترتب ایدن اثردر . [ما ثَبَتَ بِخطابِ الشارعِ المُتعلّقِ بأفعالِ العباد]

بو تعریفه نظراً حکم شرعی ، نفس‌خطاب شارع دکلدر . بلکه خطاب شارعك اثریدر ووجوب وحرمت کبی افعال مکلفینك صفتیدر . بوتعریف فقهایه کوره‌در.

متکلمین عندنده حکم شرعی، نفس خطابدر . بونلرحکم شرعی‌یی « اقتضا ویا تخییر صورتیله افعال‌مکلفینه تعلق‌ایدن خطاب‌شارعدر » دیه تعریف ایدییورلر [١] بوتعریفه « مقصد ، بین‌الفقها مصطلح‌اولان حکمی‌تعریفدر. فقهایه کوره‌حکم‌ایسه وجوب ، حرمت کبی خطاب شارع‌ایله ثابت‌اولان اثردر وافعال مکلفینك‌صفتیدر. شارعك صفتی اولان نفس‌خطاب دکلدر . بوجهتله بو تعریف فقهانك اصطلاحنه توافق ایتمیور » دیه اعتراض ایدلمشدر .

بو اعتراضه بر قاچ درلو جواب ویرلمش ایسه‌ده اك دوغریسی بعض علماء شافعیه طرفندن بروجه آتی ویریلن جوابدر :

« حکم شرعی ، حقیقتده ایجاب وتحریم وامثالیدرکه خطاب شارعدن‌عبارتدر.

---

[١] الحکم خطاب‌الله تعالی المتعلق بافعال المکلفین بالاقتضاء او التخییر وبعضهم زاد فی‌التعریف قید (اوالوضع) فادرج‌الخطاب‌الوضعی فی‌الحکم وبعضهم جعل‌الاقتضاء اعم‌من‌الصریح والضمنی فادرجه بهذا الاعتبار فی‌الحکم (المرأة وشرح مختصرالمنتهی) .

وجوب وحرمت كبي صفات افعاله (حكم اطلاقی مجازدر ، مسامحه یه مبتیدر . خلق مجازاً مخلوق معناسنده قوللانلدیغی کبی حکم لفظیده بعضاً محکوم معناسنده استعمال اولونور وبو صورتده خطاب شارعك اثری اولان وجوب وحرمت كبي اوصاف مراد ایدیلیر .)

لكن حكم لفظنك وجوب وحرمت كبي معنالرده استعمالی شایع اولدیغندن آرتق بو معناده حقیقت شرعیه اولمشدر. افادات سالفه‌دن اكلاشیلیور که حکم لفظی، اصطلاحده ایکی معناده قوللانیلیور . بری ایجاب وتحریم کبی دوغریدن دوغری‌یه خطاب شارع ، دیکری وجوب وحرمت كبي خطاب شارعك اثریدر .

وبرده ذکر اولونان تعریفلرك هرایکیسندن‌ده منفهم اولدیغی وجهله حکم شرعی افعال مکلفینه تعلق ایدر ، اعیان واشیایه تعلق ایتمز . بناءً علیه بو فعل واجبدر ، شو ایش حرامدر دنیر . اعیانه یعنی ماده‌لره اشارتله بو شی واجبدر ، شو شی حرامدر دینمز . مگرکه مجازطریقیله دینمش اولسون . (حرمت علیکم المیتة) کبی بعض آیات قرآنیه واحادیث نبویه‌ده حل وحرمتك دوغریدن دوغری‌یه بعض اعیانه نسبت اولونمسی بروجه معروض مجاز طریقیله‌در ، علی وجه الحقیقه دکلدر. مع هذا ائمهٔ اصولدن فخرالاسلام بزدوی کبی بعض اعاظم اصولیون ، بو نسبتك حقیقت اولدیغنه قائل اوله‌رق بو بابده باشقه بر طریقه سلوك ایتمشلردر . نته‌کیم قریباً ایضاح اولونه‌جقدر .

خطاب شارع ایکی نوعدر : بری خطاب تکلیفی ، دیکری خطاب وضعیدر. خطاب تکلیفی ، اقتضا ویا تخییر صورتیله افعال مکلفینه تعلق ایدن خطابدر. اقتضا ، بوراده طلب معناسنه‌در . یعنی مکلفدن بر فعلك اجرا ویا عدم اجراسنی طلبدر . اکر بو طلب جازم وقطعی ایسه ایجاب ویا تحریمدر . غیر جازم ایسه ندب ویا کراهتدر . تخییر ، بر فعلك اجرا ویا عدم اجراسنده مکلفی مخیر قیلمقدرکه اباحه دیمکدر .

خطاب وضعی ، بو شونك رکنی ویا سببی ویا شرطیدر طرزنده واقع اولان

خطابدر . مثلا طهارتك شرائط صلاتدن برشرط اولدیغنه دائر وارد اولان خطاب شارع، خطاب وضعی نوعندندر . بالاده علم اصولك تعریفنده « احکام » ، « شرعیه » قیدیله تقیید ایدلدیکی کبی « عملیه » قیدیله‌ده تقیید ایدیله‌رك [احکام شرعیهٔ عملیه‌یی] دینلمشدر . بو قیدلر قید احترازیدر . « شرعیه » قیدیله احکام عقلیه ، حسیه وفنیه‌دن احتراز اولوندیغی کبی «عملیه» قیدیله‌ده احکام شرعیه‌نك اعتقاد ووجدانه تعلق ایدن احکام غیر عملیه‌دن احتراز اولونمشدر . بناءً علیه شرعیه قیدیله عقل وحسه ، علوم وفنون سائره‌یه تعلق ایدن احکام ، تعریفدن خارج قالدیغی کبی (عملیه) قیدیله‌ده علم کلام وعلم اخلاق خارج قالمشدر .

تعریفده [ادلهٔ تفصیلیه‌سندن] دینیور . ادله ، دلیلك جمعیدر . دلیل ، اصطلاحده « کندیسنه نظر صحیح ایله نظر اولوندقده بر مطلوب خبری‌یه ایصال ایلین شیدر » دیه تعریف اولونور . (مایمکن التوصل بصحیح النظر فیه الی مطلوب خبری) . نظردن مقصد فکردر. فکر ، بر مجهولی استحصال ایچون امور معلومه‌یی ترتیب ایله‌مك دیمکدر . بیلنمسی مطلوب اولان او مجهوله‌ده (مطلوب خبری) اطلاق اولونور . بونلر علم منطق وجدل اصطلاحاتندندر .

شو تعریف ایله معروف اولان دلیل ، مرکب ومفرد اولمق اوزره ایکی‌یه آیریلیر . دلیل مرکب ، صغری وکبری نام‌لری ویریلان ایکی مقدمه‌دن ترکب ایدن دلیلدرکه قیاس منطقیدن عبارتدر. مثلا (عالم حادثدر) مطلوب خبریسنی اثبات ایتمك ایسته‌یورز. بونك ایچون [عالم متغیردر ، وهر متغیر حادثدر .] قیاس منطقیسنی ترتیب ایده‌رز . بو بردلیلدرکه ایکی مقدمهٔ معلومه‌دن ترکب ایتمشدر . برنجیسنه صغری، ایکنجیسنه کبری دنیر . ایشته بودلیلی نظر صحیح وفکر تام ایله تدقیق ایتدیکمزده بزی (عالم حادثدر) مطلوب خبریسنه ایصال ایدرکه قیاسك نتیجه‌سیدر .

دلیل مفرد ، بویله ایکی مقدمه‌دن ترکب ایتمز . او بر شیدرکه آنك احوال واوصافنه امعان نظر اولوندقده آنکله باشقه بر شیئه یعنی مطلوب خبری‌یه توصل

اولونور. مثلا شو کائنات، صانع عالم اولان جناب حقك وجودینه دلیلدر. زیرا عقللره حیرت ویرن شو بدایع مکوناتی امعان واذعان ایله تدقیق ایتدیکمزده مبدأ فیاض اولان قدرت فاطره نك وجودینه قائل اولورز. بو مثالده اویله ایکی مقدمه دن ترکب ایتمش بر قیاس منطقی یوقدر. یالکز برشی واردرکه اوده عالمدن ، کائناتك هیئت مجموعه سندن عبارتدر . ایشته بو وامثالی دلیللره دلیل مفرد دنیر .

تعریفده کی [ادله] دن مقصود اولانده بودر یعنی دلیل مفردلردر. چونکه اصول فقهده موضوع بحث اولان ادلهٔ شرعیه کتاب ، سنت ، اجماع ایله قیاس فقهیدن عبارتدرکه جمله سی ده مفرددر. زیرا بحث مخصوصنده بیان اولونه جغی اوزره مثلا (کتاب) ، معنایه دال اولان نظم جلیلدر . بر کلمه وحتی حروف معانیدن بر حرف دخی اوله بیلیر . قیاس فقهی ده مفرددر . قیاس منطقی کبی ایکی مقدمه دن مرکب دکلدر .

[ادلهٔ تفصیلیه] دن مقصدده ، ادلهٔ معینه ومشخصه در . بو قید ، احکام شرعیه دن هر برینك کندیسنه مخصوص اولان معین و مشخص بر دلیلدن استنباط اولونه جغنی کوسترر. مثلا صلاتك وجوبی « اقیموا الصلاة » امر مخصوص ومعیننden استخراج اولوندیغی کبی زکاتك ، صومك و سائر واجبات شرعیه نك کافه سنك وجوبلری دخی کندیلرینه مخصوص ومعین اوامر الهیه دن استنباط اولونمشدر .

[قاعده] قاعده ، جزئیاتی اوزرینه منطبق اولان بر قضیهٔ کلیه درکه آنکله او جزئیاتك احکامی استخراج اولونور .

ایشته علم اصول فقهك ماهیتی حقنده بالاده ذکر اولونان تعریفك ایضاح قیودی بوندن عبارتدر . شو تعریف و ایضاحدن آکلایورزکه اصول فقه علمی ، بزه بر طاقم قاعده لر بیلدیره جك ، بزده حین حاجتده بر مسئله وبر حادثه حقنده آکلامق ایسته دیکمز حکم شرعی یی او قاعده لر واسطه سیله دلیل مخصوصندن استخراج ایده بیله جکز .

مثلا بن ، نمازك شرعاً واجب اولوب اولمديغنى بيلميورم ، بونى اوكرنمك ايستهيورم . بو ، بنم ايچون بر مطلوب خبريدر . ادلهٔ شرعيهدن كتابه يعنى قرأن كريمه مراجعت ايتدم ، (اقيموا الصلاة) امرجليلنى بولدم . اصول فقه قاعدهلرى آرهسندهده « صيغهٔ امرك » وجوب افاده ايتديكنى و بناءً عليه مأمور شارعك واجب اولديغنى اوكرنمشدم . شو حالده بن ، آكلامق ايستهديكم نمازك وجوبى مسئلهسنى ، بو قاعدهٔ اصوليه وساطتيله وبر قياس منطقى ترتيبيله ذكر اولونان دليل مخصوص شرعيدن يعنى « اقيموا الصلاة » امر جليلندن استنباط واستنتاج ايلرم . ديرم كه :

مطلوب خبرى — نماز واجبدر .

صغرى — چونكه نماز ، « اقيموا . . . . . . » امرجليلى ايله مأمورشارعدر .

كبرى — وهرمأمور شارع واجبدر .

نتيجه — او حالده نمازده واجبدر .

ايشته تعريفدهكى [كنديلريله توصل اولونان] سوزندن مقصد ، بو صورتله اولان استدلالدركه بوكا « طريق توصل » اطلاق اولونور . ايشته بورايه قدر اولان ايضاحات ايله اصـول فقهك كرك اضافت وكرك علميت اعتباريله تعريفنى توضيح وتشريح ايتدك . شمديده اصول فقهك موضوعنى بيان ايدهلم .

— علم اصول فقهك موضوعى —

معلومدركه برعلمك ديكر علملردن تميزى ، موضوعى اعتباريله‌در. هرعلمك كنديىنه مخصوص برموضـوعى اولديغى كبى علم اصول فقهك موضوعى‌ده ، ادله واحكام شرعيه‌در . اصول فقهك موضوعنده علماى اصول اختلاف ايتمشلردر . بعضلرى اصـول فقهك موضـوعى يالكز ادله‌در ، بعضـلرى يالكز احكامدر ، بعضلرى‌ده ادله و احكامك مجموعيدر ديبور . بواوچنجى فكر ، « موضـوع » تعبيرينك ماهيت وتعريفنه دها موافق اولديغى جهتله بزده بوفكرى ترجيح ايتدك.

برعلمك موضوعى ، اوعلمده كنديسنك احوال واعراض ذاتيه‌سندن بحث اولونان شيدر . برعلمده هانكى شيئك احوالندن بحث اولونيور ايسه ايشته اوعلمك موضوعنى اوشى تشكيل ايديور ديمكدر . اصول فقه علمنده‌ده ادله ايله احكامك احوال واعراضـندن بحث اولونديغى جهتله ادله ايله احكام ، بو علمك موضوعنى تشكيل ايتمش اولويور .

وبرده برعلمده كندى موضوعنك ذاتندن، ماهيت وحقيقتندن بحث اولونماز. بوجهت اوعلمده مسـلم عد اولونور . اوندن ، بشقه برعلمده بحث اولونور . بوكا بناءً دركه اصول فقهده ادلهٔ شرعيه‌نك اساسى اولان قرآن كريمك ذاتندن بحث اولونماز. مثلا قرآن كتاب سماويميدر، حقايق آموزانم افندمز حضرتلرينك برمعجزهٔ باهره‌سيميدر ؟ كبى مباحث ، اصـول فقهك دائرهٔ بحثى خارجنده‌در . بوكبى مسـائل ، اصول فقه علمنده مسلماتدن عد اولونور . قرآن كريمك ذاتنه عائد مباحث مذكوره‌نك يرى علم كلامدر . بونلردن اوراده بحث اولونور . علم اصولده ايسه قرآنك اثبات احكامه راجع اولان اعراض واحوالندن مثلا عاميميدر ،

خاصمیدر، حقیقتمیدر، مجازمیدر، بونلرك حكملری نه‌در؟ بونلر تعارض ایدرسه نه‌یاپلمق لازمدر؟ كبی احكام شرعیه‌یی اثباته مدار اولان احوالندن بحث اولونور.

(موضـوع) تعبیرینك منطق اصطلاحاتندن اولمق اوزره ایكنجی برمعناسی دها واردر. بوهرنه‌قدر صدددن خارج ایسـه‌ده بونكله اولكی معنای اصطلاحی آره‌سنده التباس بولونديغندن بوالتباسی رفع ایچون (موضوع)ك بوایكنجی معناسنی‌ده مجملاً بیان ایتمك ایجاب ایدییور. شویله‌كه :

علم‌منطقده صدقه، كذبه احتمالی اولان سوزه، یعنی « فلان كلدی »، « شو شویله اولدی »، « بوشـودر » كبی كلام اخباریلره « قضیه » نامی ویریلیر. ایشته بوقضیه‌نك جزءاولنه موضوع، جزء ثانیسنه‌ده محمول‌اطلاق ایدیلیر. مثلا «فضلیت علمیه، ثروت معنویه‌در» سوزی بر قضیه‌در. بونك جزء اولی اولان « فضیلت علمیه » تعبیری موضوع، جزء ثانیسی اولان «ثروت معنویه» تركیب توصیفیسی‌ده محمولدر. « در » اداتی‌ده ادات رابطه‌در.

(موضوع بحث)، (موضوع مسئله) كبی محاوراتده مستعمل اولان تعبیرات آره‌سنده كچن « موضـوع » كلمه‌سی هپ بومعنایه‌در. بونكله بوقاریده تعریف ایدیلن « موضوع علم » ی ایشته بوصورتله تفریق وتمیز ایتملیدر.

بوقاریده بر علمك موضوعی نه دیمك اولديغنی تعریف ایدر ایكن (اعراض ذاتیه‌سندن بحث اولونان) دیمشدك. « اعراض » عرضك جمعیدر. عرض لغتده برشیئه لاحق وعارض اولان حال وصفت دیمكدر. اصطلاحده ایسه برشیئك ماهیتندن خارج وفقط آكا محمول اولان شیئه اطلاق اولونور. مثلا انسانه نسبتله ضاحكیت برعرضدر. چونكه ضـاحكیت، انسـان ماهیتندن خارجدر. بونكله برابر دائما انسـانه محمول اولور. بونك ایچوندركه برقضیه‌ده انسانی موضـوع، ضاحك لفظنی محمول‌یاپه‌رق « انسان، ضاحكدر » دنیلیرسه بوقضیه دوغری وواقعه مطابق اولور.

« ذاتیه » قیدی ، اعراض غریبه‌دن احتراز ایچوندر زیرا هیچ بر علمده اعراض غریبه‌دن بحث اولونماز ، اعراض ذاتیه ، برشیئك ذاتیاتندن نشأت ایدن اعراض واحوالدر . اعراض غریبه ایسه برشیئك ذاتیاتندن نشأت ایتمیوب باشقه اسبابدن ناشی اول شیئه عارض اولان احوالدر .

« بحث » لفظنه کلنجه : بحث لغتده تفتیش وتفحص معناسنه‌در . اصطلاحده برشیئی دیکرینه حمل واثبات دیمکدر . بوراده بومعنای اصطلاحیسی مقصوددرکه اعراض واحوال ذاتیه‌یی ، موضوع علم اوزرینه حمل ایتمك دیمك اولور .

بوندن آکلاشیلیرکه برعلمك موضوعی ، اوعلمده ذکر اولونان مسائلك‌ده موضوعی اولور . اعراض ذاتیه‌ده مسائل مذکوره‌نك محمولارینی تشکیل ایدر . نته‌کیم اصول فقه مسائلنده دلیل شرعی موضوع ، آنك اعراض واحوال ذاتیه‌سندن بری‌ده محمول اولور . مثلا (کتاب حکم شرعی‌یی مثبتدر) مسئلهٔ اصولیه‌سنده موضوع علم اولان « کتاب » بوقضیه‌نك موضوعی ، « مثبت » ده کتابك عرض ذاتیسی وقضیه‌نك محمولیدر کذلك (امر ، وجوب افاده‌ایدر) قضیه‌سی‌ده برمسئلهٔ اصولیه‌در . موضوعی دلیل شرعیك برنوعی اولان « امر » محمولی‌ده اعراض ذاتیه‌دن بولونان « وجوب افاده ایدر » سوزیدر .

ایشته مسائل وقواعد علمیه‌نك ترتیب علمی وفنیسی بومنوال اوزره اولور . بعضاً مسئله‌نك ظاهر الفاظنه نظراً بوترتیبك تبدل ایتمش اولدیغی ظن اولونورسه‌ده بوحال ، اصطلاحات علمیه‌نك محو واثباتندن متولد برتبدل ظاهریدر . تبدل حقیقی دکلدر . مثلا (خاص ، حکم قطعی ایجاب ایدر) مسئلهٔ اصولیه‌سنده ظاهره نظراً دلیلك اعراض ذاتیه‌سندن اولان « خاص » موضوع مسئله واقع اولمش ظن اولونور . حقیقت حالده ایسه اویله دکلدر . بومسئله‌نك موضوعی ، ادلهٔ شرعیه‌دن اولان « نظم » در ، یعنی کتاب وسنته شامل اولان « نص » در . زیرا خاص دیمك ، نظم خاص ویا نص خاص ؛ یاخود دلیل خاص دیمکدر . اختصار کلام ایچون موصوف عباره‌دن حذف اولونمش ، صفتی اولان لفظ خاص آنك مقامنه اقامه ایدلمشدر . .

ادلهٔ شرعیه

بو قاریده علم اصولك موضوعی؛ ادله واحکام شرعیه‌در دینلمشدی آشاغیده ادله بحثنده بر تفصیل ایضاح اولونه‌جغی اوزره ادلهٔ شرعیه، دردتدر: کتاب، سنت، اجماع، قیاس. کتاب ایله سنت، شریعت اسلامیه‌نك ایکی رکن رکینی، ایکی اساس متینیدرلر. هر ایکیسی‌ده من کل الوجوه وبالاستقلال دلیل مثبتدرلر. یعنی هر بری هر جهتله رأسا ومستقلاً احکام شرعیه‌یی مثبتدر.

اجماع‌ده جمهور علمای اسلامه کوره رأساً اثبات احکامده دلیل مستقل وحجت شرعیه‌در. لکن معتزله علماسندن نظام ایله شیعه‌دن امامیه فرقه‌سی وبعض علمای خارجیه، اجماعك دلیل شرعی اولدیغنی انکار ایدییورلر. دیکر بعض علماده اجماعك فعلاً ومادةً ثبوتنه امکان بولونمدیغنه، بعضلری‌ده اجماع نفس الامرده واقع وثابت اولسه بیله آنك ثبوتنه وقوف واطلاعك مستحیل اولدیغنه قائل اولمشلردر.

قیاسه کانجه: بوده جمهور علمایه کوره بر دلیل شرعیدر. لکن دلیل مستقل دکلدر. یعنی رأساً ومستقلاً حکم شرعی‌یی اثباته کافی دکلدر. تعبیر دیکرله قیاس، من کل الوجوه بر دلیل مثبت دکلدر. حکمك کندیسنه مبتنی اولمسی اعتباریله من وجه اصل ودلیل ایسه‌ده، کندیسی‌ده کتاب، سنت ویا اجماعدن مأخوذ اولان علته مستند بولونمسی اعتباریله من وجه فرعدر. بونك ایچوندرکه قیاس ایله ثابت اولان حکم، حقیقتده ادلهٔ ثلاثهٔ مذکوره‌دن برینه مستنددر. ینه بونك ایچوندرکه قیاس دلیل مظهردر، مثبت دکلدر. یعنی قیاس، ذکر اولونان ادلهٔ ثلاثه‌دن بریله مقیس علیهده ثابت اولان حکمی، ینه او دلیلدن مستنبط اولان علت مشترکه‌یه استناداً مقیسده اظهار ایدر. یوقسه ادلهٔ ثلاثه کبی کندیسنه مخصوص یکی بر حکم اثبات ایده‌مز. قیاسك اشبو ماهیت وحکمی، آنفاً بیان اولوندیغی وجهله جمهور علمایه کوره‌در. اهل سنتدن فقهای ظاهریه ایله بعض علمای معتزله، قیاسك حجیتنی یعنی دلیل شرعی اولمسنی قبول ایتمه‌مشلردر.

بو درت دلیل شرعیدن باشقه شرایع سالفه ، استصحاب ، استصلاح یعنی مصلحت مرسله ، عرف وعادت ، مذهب صحابی ، عموم بلوی ، سدذرایع وبرائت اصلیه کبی فقها عندنده مابه‌الاحتجاج اولان بر طاقم دلیللر دها وارسه‌ده بونلر باشلی باشنه مستقل برر دلیل اولمیوب هر بری ، ذکر اولونان ادلهٔ اربعه‌دن برینه راجعدر . محللرنده آیری آیری تفصیل وایضاح اولونه‌جقدر .

احکام شرعیه

احکام تکلیفیه ، احکام وضعیه

یوقاریده حکم شرعینك تعریف وایضاحی صددنده خطاب شارعی ، خطاب تکلیفی وخطاب وضعی نامله‌ریله ایکی نوعه تفریق ایتمش ایدك . بونك نتیجهٔ طبیعیه‌سی اولمق اوزره حکم شرعی‌ده ، حکم تکلیفی وحکم وضعی اوله‌رق ایکی‌یه تفریق اولونور.

حکم تکلیفی وجوب ، ندب ، اباحه ، حرمت ، کراهت ، انعقاد ، بطلان ، صحت ، فساد ، نفاذ ، عدم نفاذ ، لزوم ، عدم لزوم کبی حکملردر . حکم وضعی‌ده رکنیت ، علیت ، سببیت ، شرطیت کبی حکملردر. حکم تکلیفینك بش اولکیلرینه احکام اخرویه ، دیکرلرینه احکام دنیویه اطلاق اولونور . بونلر ، ایلروده احکام بحثنده برر برر تشریح وتوضیح اولونه‌جقلرندن صدددن بالکلیه آیرلمامق ایچون بوراده تفصیل وایضاحلرندن صرف نظر اولونمشدر . آنجق مباحث آتیه‌نك اکثریسنده سالف‌الذکر احکام خمسهٔ اخرویه‌نك و بتخصیص وجوب ، حرمت واباحه‌نك اسملری پك چوق مرور وتکرر ایده‌جکندن بوراده آنلرك بروجه آتی توضیح ماهیتلری مناسب کورلمشدر :

احکام خمسهٔ اخرویه

وجوب ، ندب ، اباحه ، حرمت ، کراهت

آنفاً بیان اولوندیغی اوزره وجوب ، ندب ، اباحه ، حرمت وکراهتدن

عبارت اولان احکام اخرویه، بین‌العلما احکام خمسه نامیله معروفدر. بونلرك مشتقاتی‌ده واجب، مندوب، مباح، حرام ومکروهدر.

برفعل مکلفك ایشله‌نوب ایشلنمه‌مسی نظر شارعده یا مساویدر ویا دکلدر. مساوی ایسه اول فعل مباحدر. مساوی دکل ایسه شوحالده یا ایشلنمسی راجح ومطلوبدر، یاخود ترکی راجح و مطلوبدر. ایشلنمسی مطلوب اولدیغی صورتده اکر طلب جازم ایله مطلوب و بناءً علیه ترکی ممنوع ایسه او فعل واجبدر. یوق اکرطلب غیرجازم ایله مطلوب اولوب ترکی‌ممنوع دکل ایسه مندوب‌دیمکدر. ترکی راجح ومطلوب اولدیغی تقدیرده اکر ایشلنمسی منع اولونمش ایسه بوفعل حرامدر، منع اولونمامش ایسه مکروهدر.

شوتقسیمدن مستبان اولویورکه «واجب» نظر شارعده ایشلنمسی طلب جازم ایله مطلوب وترکی ممنوع اولان فعلدر. «مندوب» ایشلنمسی راجح وفقط ترکی غیر ممنوع اولان فعلدر. «مباح» ایشله‌نوب ایشلنمه‌مسی مساوی اولان فعلدر. «حرام» ترکی طلب جازم‌ایله مطلوب وایشلنمسی ممنوع اولان فعلدر. «مکروه» ترکی راجح وفقط ایشلنمسی غیر ممنوع اولان فعلدر.

فقهای حنفیه عندنده واجب ایکی قسمدر. بری دلیل قطعی ایله، دیکری دلیل ظنی ایله ثابت‌اولان واجبدر. اولکیسنه فرض، ایکنجیسنه ساده‌جه واجب اطلاق‌ایدرلر. «فرض» ده هم عمل، هم‌ده حقیتنی اعتقاد لازمدر. «واجب» ده ایسه یالکز عمل لازم اولوب حق‌اولدیغنی اعتقادلازم دکلدر. بوندن‌آکلاشیلیرکه واجب تعبیرینك ایکی معناسی واردر. بری معنای اعمی، دیکری معنای اخصیدر. اصولیون‌عندنده عندالاطلاق معنای اعمی قصداولونور. نته‌کیم احکام‌مذکوره‌نك بروجه بالا بشه‌تقسیم وحصرنده‌ده «واجب» تعبیرندن‌معنای اعمی مراداولونمشدر. واجبك معنای اعمندن مقصدده ایستر دلیل قطعی ایله اولسون، ایستر دلیل ظنی ایله اولسون، علی‌الاطلاق ایشلنمسی مطلوب‌وترکی ممنوع اولان فعل دیمکدر.

مندوب‌ده سنت ایله نفل (نافله) دن اعمدر. سنت، دینده طریقت مسلوکه

اولان فعلدر . وایکی نوعدر : سنت هدی ، سنت زائده. مکروهده هم کراهت تحریمیه ایله هم‌ده کراهت تنزیهیه ایله مکروهه شاملدر .

وجوب، ایجاب‌وامر شارعك، حرمت تحریم ونهی‌شارعك‌موجب واثریدر . بناءً‌علیه واجب مأموربه ، حرام منهی عنه‌در. واجبی ترك ، ایجاب وامر شارعه، حرامی ارتکاب تحریم ونهی شارعه عدم اطاعت دیمك اولدیغندن جناب حقه قارشی معصیت وبوسببله مستوجب عقوبتدر .

ندب وکراهت ، ایجاب وتحریم دیمك اولمیوب آنلرك دوننده بولوندقلرندن معنای اصطلاحیجه مندوب مأموربه ، مکروه منهی عنه دکلدر . بوتون فقها واصولیونك اتفاقیله مندوبی ترك وتنزیهاً مکروهی ارتکاب ، معصیت تشکیل ایتمز وبوجهتله مستلزم عقوبت اولماز .

شوحالده واجبك فاعلی مظهر ثواب ، تارکی مستحق عقاب اولور. حرامك فاعلی مستحق عقاب ، تارکی‌مثاب اولور . مندوبك فاعلی مثاب اولورسه‌ده تارکی مستحق عقاب اولماز . شوقدر وارکه مندوب ، اکر اوقات خمسه‌ده قیلینان سنن مؤکده ورواتب کبی‌سنت‌هدی‌نوعندن ایسه تارکی اساءتکارولوم وتکدیره دوچار اولور. وبرده اذان واقامت، جماعتله صلات‌کبی‌شعائر اسلامدن‌معدود اولان سنت هدالر واجب منزله‌سنده‌در. حتی برقریه اهالیسی بونلری ترکده اصرار ایدرلرسه سیاسةً قوۂ جبریه واستعمال‌سلاح ایله ایفایه سوق اولونورلر .

تحریماً مکروه ، حرامه قریبدر. لکن حرام دکلدر ، فاعلی مستحق مجازات اولماز . لوم ومعاتبه‌یه کسب استحقاق ایتمش اولور. فقط ائمۂ حنفیه‌دن امام‌محمده کوره تحریماً مکروه حرام حکمنده‌در . تنزیهاً مکروه ایسه حلاله اقربدر . هرایکیسنك‌ده تارکی مظهر مکافات اولور . مباحه کلنجه : اونك نه‌فاعلی ونه‌تارکی نه‌ثوابه نه‌ده عقابه مستحق اولماز ، طرفینی نزد شارعده مساویدر [اصول بزدوی وشرحی کشف کبیر ، توضیح وتلویح کبی عموم معتبرات اصولیه‌ده بوصورتله مصرحدر] .

واجبك شرعاً فاعلی مدح ، تارکی ذم اولونور. حرامك فاعلی ذم ، تارکی مدح اولونور. حرامه، محظور ومحرم دخی دنیر. مندوبك فاعلی مدح اولونورسه‌ده تارکی ذم اولونماز. مکروهده امر بر عسکدر. یعنی کراهت تنزیه ایله مکروه اولان فعلك تارکی مدح اولونور، لکن فاعلی ذم اولونماز. مباحك نه‌فعلنده، نه‌ده ترکنده مدح وذم جاری اولماز. مباحه، حلال و جائز دخی دنیر [کذا فی ارشاد الفحول] .

شو ذکر اولونان احکام خمسه‌نك احکام تکلیفیه‌دن عد اولونمسی، مسامحه‌یه مستند وتغلیب طریقیله‌در. فی‌الحقیقه وجوب ایله حرمت احکام تکلیفیه‌دن ایسه‌ده اباحه حکم تکلیفی دکلدر. زیرا اباحه‌ده تکلیف یوقدر. تکلیف، کلفت ومشقتلی برایشی الزامدر. اباحه ایسه تخییردر، الزام دکلدر. حتی جمهور اصولیونه کوره ندب وکراهت دخی احکام تکلیفیه‌دن معدود دکلدر. زیرا بونلرده‌ده الزام یوقدر. وانما ندب ایله کراهتده طلب وارایسه‌ده اشبو طلب، جازم وقطعی اولمدیغندن معنای الزامی متضمن دکلدر. بناءً علیه حقیقتده اباحه ایله ندب و کراهتده مکلفیت شرعیه یوقدر. بوجهتله مباح، مندوب و مکروه تکالیف شرعیه‌دن خارجدرلر [ارشاد الفحول ، فصول البدایع] .

اباحهٔ شرعیه ، اباحهٔ اصلیه

اشیاده اصل اولان اباحه‌در

اباحه ایکی نوعدر: اباحهٔ شرعیه، اباحهٔ اصلیه. . اباحهٔ شرعیه، خطاب شارع ایله ثابت اولان اباحه‌درکه تخییر معناسنه‌در. اباحهٔ اصلیه ، شرعك ورودندن اول ثابت اولان اباحه‌در. بو اباحه ، عدم مؤاخذه معناسنه‌در .

قبل‌الشرع اشیاده اصل اولان اباحه‌میدر ، حرمتمیدر ؟ بو مسئله‌ده علما اختلاف ایتمشلردر . جمهوره کوره اشیاده اصل اولان اباحه‌در. بعضلری حرمت

وممنوعيتك اصالتنه قائل اولمش ، بعضلری‌ده توقف ايتمشدر. بواختلاف، فخرالاسلام بزدوينك ديديكی كبی شريعت اسلاميه‌نك ورودندن اولكی زمان فترت و جاهليته عائددر .

لكن شرع شريفك ورودندن صوكره آرتق «اشياده اصل اولان اباحه‌در » قضيهٔ فقهيه‌سنده فقها اتفاق ايتمشلردر. اصول بزدوی شرحی (كشف الاسرار)ده و (تحرير) شرحی (تقرير)ده امام صدالاسلام ابواليسر بزدوی‌يه عطفاً بومسئله حقنده اجماع منعقد اولديغی بيـان ايديليور . بواباحه ، آرتق آنفاً بيان اولونان اباحهٔ اصليه نوعندن دكل ، بلكه اباحهٔ شرعيه نوعندندر . چونكه (خَلَقَ لَكُمْ مافِي الْأَرْضِ جَمِيعاً) خطاب عامی ايله ثابتدر . بو آيت كريمه، نصوص مخصوصهٔ معينه ايله صراحةً ويا دلالةً حرمتی ثابت اولان ممنوعات شرعيه‌دن ماعدا كافهٔ اشيانك شرعاً مباح اولديغنی صراحةً افاده ايديور .

[قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي اَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ] و[قُلْ لَا اَجِدُ فِيمَا اُوحِيَ اِلَيَّ مُحَرَّماً عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ اِلَّا اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً] كبی آيات قرآنيه وصحيح بخاری و مسلمده موجود اولان [اِنَّ اَعْظَمَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْمُسْلِمِينَ جُرْماً مَنْ سَأَلَ عَنْ شَيْءٍ لَمْ يُحَرَّمْ فَحُرِّمَ عَلَى النَّاسِ مِنْ اَجْلِ مَسْئَلَتِهِ] حديث شريفی ايله امام ترمذی و ابن ماجه‌نك تخريج ايلدكلری [اَلْحَلَالُ مَا اَحَلَّهُ اللّٰهُ فِي كِتَابِهِ وَالْحَرَامُ مَا حَرَّمَهُ اللّٰهُ فِي كِتَابِهِ وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ] حديث منيفی كبی احاديث نبويه دخی بونی مؤيددر .

ايشته شـو ايات جليله واحاديث نبويه‌دن آكلاشيليوركه عقلاً اولديغی كبی شرعاً‌ده اشياده اصل اولان اباحه‌در . حرمت ، طاری اولوب ثبـوتی دليل مخصوص ومعينه متوقفدر . ائمهٔ مالكيه‌دن (موافقات) صاحبی امام شـاطبی كبی بعض علما ، اشبو اباحهٔ اصليه‌يه « مرتبهٔ عفو » اطلاق ايدييور و ذكر اولونان

احکام خمسه‌دن خارج بر قسم مخصوص عد ایله‌یور . بومسئله ، شریعتده مسکوت اولان مسائلك حکم شرعیلری اولوب اولمدیغی مسئله‌سیدرکه آشاغیده آیریجه ایضاح اولونه‌جقدر .

حرام لعینه ، حرام لغیره

حرام ایکی نوعدر : حرام لعینه، حرام لغیره . حرام‌لعینه ، عینی وذاتی‌حرام اولان شیدر . لاشه، قان کبی . حرام لغیره، ذاتی حراماولمیوب حرمتی ماهیتندن خارج باشقه برشیدن نشأت ایدن شیدر . غیرك مالنی اکل ایتمك کبی . برنجیسنده منشأ حرمت ، اول شیئك ذاتی وماهیتیدر . مثلا لاشه‌نك منشأ حرمتی ، کندی ماهیتیدر . ایکنجیسنده منشأ حرمت ، کندی ماهیتندن خارج باشقه بر شیدر . مثلا باشقه‌سنك اکمکنی بلا اذن اکل ایتمك حرامدر . لکن بونك حراماولمسی، اکمکك ماهیتندن متولد دکلدر . باشقه‌سنك مالی اولماسندن وبناءً علیه غیرك‌حقی تعلق ایتمسندن دولابیدر . اکمکك کندیسی ایســه ماهیتنه نظراً حرام دکلدر . بونك ایچون صــاحبنه حلالدر . حالبوکه برنجی نوع حرام یعنی حرام لعینه ، صاحبنه‌ده حرامدر . هیچ برکیمسه ایچون حلال اولماز . مکرکه ضرورت تحقق ایده . مواقع ضرورت قواعد عمومیه‌دن مستثنادر .

یوقاریده تعریف وایضاح اولوندیغی وجهله حکم شرعی ، افعال مکلفینه‌متعلق خطاب شارعك اثری اولدیغی ایچون حل وحرمت کبی احکام شرعیه، افعاله‌تعلق ایدر . اعیانه تعلق ایتمز . بوجهتله احکام شرعیه افعالك صفیتدر ، اعیانك صــفتی دکلدر . بونك ایچوندرکه شوفعل واجبدر ، بوفعل حرامدر ، اوفعل‌ده مباحدر دنیر . شوحالده لاشه ، قان کبی شیلرده دخی حرمت، آنلردن مقصود اولان‌فعله نسبت اولونمق ولاشه‌یی یمك حرامدر، قانی ایچمك حرامدر دیمك لازم کلیرکبی کورونور . حالبوکه اکثریا حرمت کندیلرینه نسبت اولونورده لاشه حرامدر ،

قان حرامدر دنیر . نته‌کیم (حرمت علیکم المیتة) و (حرمت علیکم امهاتکم) کبی بر چوق نصوص شرعیه‌ده دخی حل و حرمت ، اشیانك عینلرینه نسبت اولونمشدر .

بونك سببی شودر که شارع ، بعض شیلری کندیلرندن مقصود اولان افعاله محل اولمقدن چیقارمش ، آنلری اوافعالی قبوله غیر صالح قیلمشدر . آرتق اوکبی شیلرك کندیلرندن مقصود اولان افعاله قابلیت وصلاحیتی قالمامشدر . مثلا لاشه ، مادةً وطبعاً اکله صالح اولمدیغی کبی شرعاً‌ده صالح دکلدر . شاراب [شرب] مادةً شربه صالح ایسه‌ده شرعاً صالح دکلدر . شرع شریف ، آنك بو صلاحیتنی آنی فعل شربه محل اولمقدن چیقارمشدر . او آرتق نظر شریعتده یوق اولمشدر . مادةً موجود اولسه‌ده شرعاً یوق دیمکدر . برفعلك محلی موجود اولمینجه اوفعل‌ده موجود اوله‌میه‌جغندن بالضروره بوکبی شیلردن مقصود اولان افعـال دخی نظر شارعده غیر موجود دیمك اولور .

دیمك که بو کبی شیلردن مقصود اولان افعالك حرمت وممنوعیتنده محل فعل اصل ، فعل آکا تابعدر . اولا محل فعل یوق ایدلمش یعنی منع اولونمش ، صوکره اوکا تبعاً آندن مقصود اولان فعل‌ده منع ایدلمشدر . بو ، طبقی صویی یره دوکمك صورتیله دیکرینی اونی ایچمکدن منع ایتمکه بکزر . بوراده دوغریدن‌دوغری‌یه منع ایدیلن صودر ، اونی ایچمك ایسته‌ین کیمسه دکلدر . فقط صو یره دوکولنکه آرتق اونی ایچمك ایسته‌ین شخص‌ده ایچمکدن منع ایدلمش اولور .

ایشته بوصورتله ممنوع وحرام اولان شیلره حرام لعینه اطلاق اولونور . بونکته‌یه اشارت ایچون‌ده حرمت ، کندیلرینه نسبت ایدیلیر . بناءً علیه لاشه حرامدر ، شراب حرامدر دنیر .

حرام لغیره‌یه کلنجه : بونده حرمت ، دوغریدن‌دوغری‌یه فعله نسبت اولونور . محل فعل ، اول فعلی قبوله صالحدر . شارع آنی فعله محل اولمقدن چیقارمامشدر . باشقه‌سنك اکمکنی اکل ایتمك کبی که بومثالده دخی فعل اکل حرامدر . بونکله

برابر محل اكل اولان اكمك ، شرعاً فعل اكلى قبوله صالحدر . چونكه بوراده فعل اكلك حرمتى ، اكمكك ذاتندن وماهيتندن تولد ايتمه‌مشدر . بلكه باشقه‌سنك ملكى اولمسندن نشأت ايتمشدر . بونك ايچوندركه صاحبنك اذن ورضاسى لاحق اولور ايسه اكلى حلال اولور . بوكبى شيلرك منع وتحريمى‌ده ، صو ايچمك ايسته‌ين كيمسه‌يى ، اوكنه حائل اوله‌رق ايچمكدن منع ايتمكه بكزر . بوراده صو دورويور ، دوكولمه‌مشدر . اول كيمسه‌نك او صويى ايچه‌مه‌مسى ، صويك يانته تقربدن منع ايدلمش اولمسندندر .

بوندن آكلاشيليركه حرام لغيره‌ده محل فعل ، حرمت وممنوعيتده اصل دكلدر . بالعكس او منع اولونمامش وفعله محل اولمقدن چيقارلمامشدر . اونك فعله اولان قابليت وصلاحيتى شرعاً موجود وباقيدر . منع اولونان يالكنز فعلدر . بوده باشقه برسبب خارجيدن نشأت ايتمشدر .

الحاصل شارع ، حرام لعينه‌ده فعلك محل ومتعلق اولان شيئى ، يره صويى دوكمك قبيلندن اوله‌رق فعله محل اولمقدن چيقارمش وبوصورتله اونى ساحهٔ شرعيتده معدوم قيلمشدر . بونك نتيجه‌سى اولمق اوزره فعل‌ده ممنوع اولمشدر . حرام لغيره‌ده ايسه دوغريدن دوغرى‌يه فعلى منع ايتمشدر . اول فعله محل اولان شيئى منع ايتمه‌مش وآنى يوق حكمنده قيلمامشدر . او ينه شرعاً موجوددر .

شو حالده حرام لغيره‌ده حرمت ، فعلك محل ومتعلق اولان شيئه نسبت اولونه‌رق « فلانك شو اكمكى حرامدر » دنيله‌جك اولسه ذكر محل وارادهٔ حال قبيلندن مجاز اولور . يعنى بطريق المجاز « اكمك » ذكر ايديلوب آندن مقصود اولان « يمك » فعلى مراد ايدلمش اولور . اوحالده « اكمكى حرامدر » ديمك ، « اكمكنى يمك حرامدر » ديمك اولور . لكن حرام لعينه‌ده مثلا « لاشه حرامدر » دنيلدكده او وجهله مجاز اولماز .

واقعا برچوق علماى اصول ، بونك‌ده بروجه مشروح مجاز اولديغنه قائل اولمشلردر . فقط فخر الاسلام بزدوى ، شمس الائمة السرخسى وصاحب ميزان علاء الدين سمرقندى كبى ائمهٔ اصول ، بوفكرى رد ايله حقيقت اولديغنه ذاهب اولويورلر .

محقق شهیر صدرالشریعه‌نك (توضیح) نامیله‌معروف اولان کتابنده تحقیقنه کوره بونلرك ایکیسنده‌ده یعنی « شو اکمك حرامدر » سوزیله « لاشه حرامدر » سوزنده‌ده مجاز واردر . لکن شو فرق ایله‌که برنجیسنده مجاز ، مسند الیهده یعنی (اکمك) کلمه‌سنده‌در. ایکنجیسنده ایسه‌مجاز ، مسندده یعنی(حرام) لفظنده‌در. برنجیسنك معناسی « شوا کمکی ییمك حرامدر » دیمکدر . ایکنجیسنك معناسی‌ده « لاشه ، منشأ حرمتدر » دیمکدر . [کذا فی اصول البزدوی والتوضیح والتلویح]

بو بحث ، حد ذاتنده پك مهم وپك دقیق بر بحث اولمقله برابر بر چوق یرلرده ، ازجمله نسخ مسائلنده بیلنمسی لازم کلن بر بحثدر . (حسن وقبح) بحثنده‌ده شدت تعلق وارتباطی واردر . بحث مذکورده ونهی بحثنده دها زیاده توضیح و تنویر ایدیله‌جکدر .

— اصول فقهك غايه‌سى —

علم اصول فقهك مقصد و غايه‌سى ، احكام شرعيه‌نك ادلهٔ مخصوصه‌سندن نه صورتله استنباط ايديله‌جكنى بيلديرمكدر احكام شرعيه‌نك حقيقتلرينه بوتون شرائطيله كسب وقوف ايده‌بيلمك ، آنجق بوعلم سايه‌سنده ميسر اولور . علم اصولك وضع ايتديكى قاعده‌لرى بيلمين برذات ، تفسير وحديث بيلمكله حقايق شرعيه‌نك مزاياسنى ادراك ايده‌مز . آيات قرآنيه واحاديث نبويه‌نك تضمن ايتديكى احكامى حقيله آكلامق ايچون علوم لسانيه‌يى بيلمك كافى دكلدر ، بو علمده صاحب اختصاص اولمق لابددر .

مجتهدلر اجتهادلرنده ، فقهلر تخريج احكامده بوعلمك قاعده‌لرندن ، اساسلرندن استعانه ايدرلر . بو علمه انتسابى اولميانلرك قرآن ايله حديثدن استخراج احكام خصوصنده فاحش خطالره دوشمكده اولدقلرى هروقت كورلمكده‌در . مجتهدلر طرفندن نه صورتله استنباط احكام ايدلمش اولديغى ، هانكيسنك رأى واجتهادى ديكرلرينككنه راجح بولونديغى‌ده آنجق بوعلم ايله بيلنه‌بيلير .

كتب فقهيه‌ده مندرج احكامى وفقهانك تعليلات فقهيه‌سنى حقيله آكلامق صاحب شريعتك وضع ايتديكى اصل احكام شرعيه ايله فقهانك استخراج ايلديكى احكام فقهيه‌يى تفريق وتمييز ايتمك ايچون‌ده بوعلمه احتياج شديد واردر . شارعك مقاصدى وحكمت تشريعيه‌سى‌ده بوعلم معرفتيله ادراك اولونور .

زمانمزده علم حقوقده وتخصيص حقوق اسلاميه‌ده اختصاص تام صاحبى اولمق ايسته‌ينلر ايچون‌ده ، بوعلمى اطرافيله تحصيل ايتمك شرطدر . بو علمك قواعد واساساتنى بيلمين برذات ، يالكز احكام فقهيه‌يى تحصيل ايتمكله حقوق اسلاميه‌ده اختصاص تام صاحبى اوله‌ماز .

— لاحقه —

برفعل اوزرینه ترتب ایدن حکمت ومصلحت ، درت درلو تسمیه اولونور : غایه ، فائده ، غرض ، علت غائیه .. بودرت شی بالذات متحد اولدقلری حالده بالاعتبار مختلفدرلر . شویله که :

برفعل اوزرینه ترتب ایدن حکمت ومصلحت ، اوفعلك نهایتنده واقع اولمق اعتباریله غایه ، فعلك نتیجه وثمرهسی اولمق اعتباریله فائده ، فاعل ایچون اوفعلدن مطلوب بولونمق اعتباریله غرض ، فاعلی او فعل اوزرینه اقدامه باعث اولمق اعتباریلهده علت غائیه تسمیه اولونور . بوندن دولاییدرکه بونلر ذاتاً متحد ، اعتباراً مختلفدرلر ...

— اصول فقهك قواعدی وعلوم سائره‌دن استعانه‌سی —

کتاب ، سنت ، اجماع وقیاسدن عبارت اولان ادلهٔ اربعه‌یه متعلق مسائل اصلیه ، علم اصول قواعدندن اولدیغی کبی بودلیللر آره‌سنده تعارض وقوعنده هانکیسنك دیکرینه ترجیح ایدیله‌جکنه دائر اولان مسائل دخی بوعلمك قواعد مهمه‌سندندر . استحسان ، استصحاب ، مصلحت ، عرف وعادت ، سد ذرائع ، حکمت تشریع ، مقاصد شارع کبی فقهك وحقوق اسلامیه‌نك اك مهم واك مفید اساسلری دخی بوعلمك مسائلی جمله‌سندندر . حسن وقبح ، ارادهٔ بشریه ، حکمت الٰهیه کبی علم کلامه عائد مباحث اصلیه‌ده علم اصولك دائرهٔ مباحثی داخلنده‌در . وجوب وحرمت ، صحت وفساد ، رکنیت وعلیت کبی احکامه ؛ ذمت ، اهلیت وعوارض اهلیت کبی مکلفینه متعلق مسائل فقهیه ایسه علم اصولك احکام بحثنی تشکیل ایدر .

بونلردن باشقه ، خاص ، عام ، مشترك ، مؤول ، امر ، نهی ، ظاهر ، نص ، مفسر ، محکم ، خفی ، مشکل ، مجمل ، متشابه ، حقیقت ، مجاز ، صریح ، کنایه کبی الفاظك اقسام واحکامنه ؛ عباره ، اشاره ، دلالت ، اقتضا کبی دلالت انواعنه ؛ بیان تفسیر ، بیان تقریر ، بیان تغییر ، بیان ضرورت کبی اقسام بیانه ؛ مفهوم موافق ومفهوم مخالف کبی انواع مفهومه متدائر مباحث لفظیه وقواعد لسانیه دخی علم اصول فقهك قواعد مخصوصه‌سندندر .

افادات مسروده‌دن آکلاشیلیورکه علم اصول فقه ، قسماً حقوق اسلامیه‌نك اصول وحکمت تشریعیه‌سنی ، قسماً ده هرلسانه شامل وتطبیقی قابل قواعد اساسیهٔ لسانیه‌یی تدقیق ایدر . تدقیقات واقعه‌سنده‌ده لغات عربیه وقواعد لسانیه‌دن ؛ منطق ، کلام وفقه علملرندن استعانه ایلر .

قواعد اصولیه واساسات فقهیه‌نك صورت استخراجی

علم اصول فقه ، خاص وعام ، امر ونهی ، حقیقت ومجاز ، دلالت وبیان ، منطوق ومفهوم كبی الفاظ وعباراته راجع قاعده‌لری لغات عربیه وقواعد لسانیه‌یی تدقیق وتتبع ایده‌رك تخریج ایتدیكی كبی مقاصد شارعه ، حكمت تشریعه ، استحسان ومصلحت ، عرف وعادت كبی اساسات فقهیه‌یه متعلق قواعد اصلیه‌یی دخی ، بالجمله نصوص شرعیه‌یی وموارد احكامی برر برر تتبع واستقرا ایله استخراج ایدر .

اجماع ، قیاس ، استحسان ، استصحاب ، استدلال مرسل یعنی مصلحت مرسله مثللو اساسات شرعیه بروجه معروض استقرا طریقیله تخریج وتأسیس اولونمشدر . كذلك ،

« برایشدن مقصد نه ایسه حكم آكا كوره‌در » ،
« مشقت تیسیری جلب ایدر » ،
« ضرر ازاله اولونور » ،
« ضرورتلر ممنوع اولان شیلری مباح قیلار » ،
« عادت محكمدر » ،
كبی قواعد اصلیهٔ فقهیه دخی هپ بوصورتله استخراج ایدلمشدر . واقعا بوقبیل كلیات فقهیه‌نك بعضلری دوغریدن دوغری‌یه یالكز بردلیل معیندن مأخوذدر ، لكن اكثریسی بروجه مشروح استقرا محصولیدر .

اعاظم اصولیون مالكیه‌دن امام شاطبی‌نك (الموافقات) نامنده‌كی كتاب مستطابنده دیدیكی كبی بویله استقرا طریقیله ثابت اولان قواعد اصولیه ، معین بردلیل شرعیدن مأخوذ قاعده‌لردن دها قطعیدر . چونكه یكدیكرینی تأیید ایدن دلائلك هیئت مجموعه‌سنك معنای مقصوده دلالتی ، معین بر دلیلك علی الانفراد

دلالتندن دها قوتليدر . بردليل معينك شارعدن ثبوتی ، متواتر اولمق حسبيله قطعی اولسه بيله معنای مطلوبه دلالتی ظنی وبناءً عليه شبهه ومناقشه‌يی داعی اوله‌بيلير .

حالبوكه برچوق دليللرك مقصد واحده دلالتلرنده يكديكرينی تأييد ايتملری آرتق شبهه وترددە محل براقماز ، تأويل وتخصيص احتماللرينی قطع ايدر وهر نوع باب مناقشه‌يی سد ايلر . نصل‌كه اينجه برايپك مقاومتی آز وفقط متعدد اينجه ايپلردن متشكل قالين ايپك مقاومتی‌چوق اولور . ايپلرك عددی نه‌قدرچوغالیرسه مجموعنك مقاومتی‌ده او نسبتده آرتار ، بر درجه‌يه كليركه آرتق اونی قوپارمق امكان‌خارجنه‌چيقار . مادياتده بويله اولدينی كبی‌معنويات ومعقولاتده دخی بويله‌در. بوكا بناءً دركه تواتر بينه‌سی، بينهٔ عاديه‌دن يعنی‌شهادتدن اقوادر. بينهٔ عاديه ظنيدر، ظن افاده ايدر . حالبوكه ينه او بينهٔ عاديه‌لردن تركب ايدن تواتر قطعيدر ، علم يقين افاده ايلر .

مثلا : (لاحرج‌فی‌الدين) = (دينده حرج يوقدر) ، تعبيرديكرله (مشقت تيسيری‌جلب‌ايدر) قاعدهٔ اصليه‌سی، يالكز [ماجعل‌عليكم‌فی‌الدين من حرج] آيت جاليله‌سندن استخراج اولونمشدر دنيله‌جك اولسه قطعيتنده تردد حاصل‌اوله‌بيلير. كرچه بونص‌جليل ، قرآن اولدينی ايچون ثبوتی‌قطعی‌اولمقله برابرقاعدهٔ مذكوره‌يه دلالتی‌ده ظاهردر . فقط هر خصوصه شامل اوله‌جق وجهله عموميتنده نظر ومناقشه‌يه احتمالی‌ده يوق دكلدر .

بوجهتله فقها ، قاعدهٔ مذكوره‌نك تخريج وتأسيسنده يالكز آيت مشاراليهايه استناد ايله اكتفا ايتممشلردر . آنكله برابر [يُريدُ اللهُ بِكُمُ اْليُسْرَ ولايريد بِكُمُ الْعُسْرَ] قول كريمی و (اِنّ الدينَ يُسر) و(خيرُ دينكم اَيسره)و(بُعِثتُ بِالْحنيفيةِ السَّمحة) حديث شريفلری كبی بوبابده وارد اولان نه قدر نصوص شرعيه وار ايسه جمله‌سنی وشارعك جميع ابواب شريعتده وضع ايتديكی اساسلری

تدقيق وتتبع ايتمشلر ؛ نتيجهٔ تتبعلرنده شارعك — كرك عباداتده اولسون وكرك معاملاتده اولسون — دائما تسهيل وتخفيف جهتنى ، مكلفين اوزرندن حرج ومشقتك ممكن اولديغى قدر رفع وتبعيدينى التزام ايتديكنى كورمشلر ؛ بونك اوزرينه آرتق قاعدهٔ مبحوث عنهانك صحت شرعيه‌سنده تردده محل اولمديغنه قناعت حاصل ايده‌رك آنى فقهك ثابت وقطعى براساسى اولمق اوزره وضع ايله‌مشلردر . ديكر قواعد اساسيه‌ده بووجهله استخراج اولونمشدر. كذلك صلات وزكاتك فرضيتلرى كبى ضروريات دينيه‌دن اولان احكام قطعيهٔ شرعيه دخى وجه مشروح اوزره بطريق الاستقرا ثابت وبناءً عليه حقلرنده علم قطعى حاصل اولمشدر . حتى بونك ايچوندركه بوكبى ضروريات دينيه واحكام قطعيه حقنده اجماع عام منعقددر .

الحاصل نصوص شرعيه‌نك آحاد وافرادنده هرنوع شك وشبهه‌يى ، بالجمله احتمالاتى رفع وازاله ايده‌جك درجه‌ده قطعيت بولونه‌ماز ، بولونسه‌ده پك نادردر. زيرا نصوص شرعيه‌نك افرادى خبر واحد ايسه ، بحث مخصوصنده توضيح اولونه‌جغى اوزره خبر واحد دليل ظنيدر ، قطعيت افاده ايتمز . متواتر ايسه بونك ذكر اولونان قطعيتى افاده ايتمسى ، محتوى اولديغى الفاظده اشتراك ويا مجاز بولونمامسى ، نقل شرعى ويا عرفينك وجود ويا عدمى ، تخصيص ويا تقييدك فقدانى ، ناسخك ويا تقديم وتأخيرك وياخود برمعارض عقلينك عدم وجودى كبى برطاقم مقدماته متوقف ومبتنيدر . مقدمات مذكوره‌نك جمله‌سى ويا اكثريسى ايسه ظنيدر . برامر ظنى اوزرينه مبتنى اولان شيئك‌ده دائرهٔ ظنى تجاوز ايده‌ميه‌جكى دركاردر .

فقهك اساسلرينى تشكيل ايده‌جك اولان قواعد اصوليه‌نك هردرلو شائبه‌دن مصون وقطعى اولمسى ، لازمه‌دن بولونديغى جهتله قواعد مذكوره‌نك تخريج وتثبيتنده معتبر اولان دليل ، دليل استقرائيدر . يعنى بالاستقرا ثابت اولان عموم ادله وقرائن شرعيه‌نك هيئت مجموعه‌سيدر . ادلهٔ مذكوره‌نك افرادى ، ظنى اولمسنده بأس يوقدر. چونكه بونلرك معناى مقصوده دلالتده متشارك وهربرينك بوخصوصده ديكرينى مؤيد بولونملرى ، آنلردن تشكل ايدن (كل) ده وهيئت

مجموعه‌ده اویله بر قوت وقطعیت حصوله گتیرر که آرتق هر نوع شك وشبهه مندفع ، هر درلو احتمال مرتفع اولور . زیرا بوقاریده بیان اولونان (ایپ) مثالندنده منفهم اولدیغی وجهله افتراق وانفرادده موجود اولمیان قوت ، اشتراك واجتماعده حصول بولور . تعبیر دیگرله فردلرك حائز اولمدیغی قوتی ، کللر ومجموعلر حائز اولور .

بوندن دولاییدر که تواتر ، قطع ویقین افاده ایدر . بوده اونك یعنی تواترك برنوع دیگریدر ، تواتر معنوی قبیلندندر . شو حالده برمسئله‌ٔ اصولیه‌یه متدائر ادله وامارات موجوده‌یی استقرادن ، علم قطعی‌یی مفید بر مجموع تحصل ایدرایسه او مسئله‌نك مطلوب اولان دلیلی ، ایشته اومجموع تشکیل ایدر . حضرت امام علی‌نك شجاعتی ، حاتم طائی‌نك جود وسخاسی حقنده نقل وروایت اولونان وقایع وحادثاتك هیئت مجموعه‌سی کبی که اولبابده علم قطعی‌یی مفید ادله‌ٔ نقلیه‌دن وتواتر معنوی نوعندندر .

شو مناسبتله مختصراً عرض ایده‌یم که تواتر ، تواتر لفظی وتواتر معنوی ناملریله ایکی‌یه آیریلیر . تواتر لفظی ، کذب اوزرینه اتفاقلری عادةً ممتنع اولان بر جم غفیرك یعنی جماعت کثیره‌نك خبریدر . تواتر معنوی ، بر چوق راویلرك مختلف وفقط بینلرنده مشترك برمعناده متفق قضیه وحادثه‌لری نقل ایتمسیدر . بعض راویلرك سالف الذکر حاتم طائیدن مثلا بر کیمسه‌یه یوز آلتون ویردیگنی ، بعضلرینك برذاته برآت اعطا ایتدیگنی ، باشقه‌لرینك‌ده برشخصه یوزقویون احسان ایلدیگنی ، دیگرلرینك دخی اشخاص سائره‌یه دیگر شیلری هدیه ایتدیگنی نقل وروایت ایلمه‌لری کبی . شو مختلف حادثه‌لرك هربری احتمال که بر ویا برقاچ راوی طرفندن نقل اولنور وبوجهتله هیچ برنده تواتر بولونماز . لکن بونلرك جمله‌سی بر معنای کلیده — مثالمزده کیفیت اعطا واحسانده — متشارك و متفق اولدقلرندن اومعنای کلیده تواتر وار دیمك اولور . او معنای کلی‌یه (قدر مشترك) اطلاق اولور . ایشته بوقدر مشترك — که مثال مذکورده کیفیت اعطادر — مومی الیه حاتمك مشهور اولان جود وکرمنه بردلیل قطعی تشکیل ایدر وآرتق قطع ویقینی مفید اولور .

ایشته کرك علم کلامده و کرعلم اصولده مابه‌الاحتجاج اولان دلائلك اکثریسی بوقبیلدندر . یعنی ادلهٔ شرعیه‌نك هیئت مجموعه‌سیدر ، تعبیر دیکرله آنلرك اشتراك واتفاق ایتدکلری قدر مشترکدر .

شوراسنی‌ده علاوه ایده‌یم‌که برقاعدهٔ اصولیه‌نك تثبیتنده، معین بردلیل شرعینك بخصوصه آکا صراحةً دلالت و شهادت ایتمسی شرط دکلدر . ادله وامارات شرعیه‌نك هیئت مجموعه‌سندن مستفاد اولمسی کافیدر . مثلا فقها « شریعت، ضرو-ریات خمس اطلاق اولونان دین ، نفس ، نسـل ، مال وعقلك محافظه‌سی ایچون وضع اولونمشدر » دیبور . بوبابده عامهٔ فقهای اسلام متفقدر وبوکا علمك لحوقی، عندالامة قطعی وضروریدر. حالبوکه بومسئله ، بردلیل معینك صورت خصوصیه وصریحه‌ده شهادتیله ثابت دکلدر . بو قضیهٔ اصـولیه‌نك شریعته ومقصد شـارعه موافقتی ، اویله بردلیل معینك صراحتیله دکل ، بلکه بطریق الاسـتقرا مجموع ادلهٔ شرعیـه‌نك دلالتیله ثابتدر . بر نص معین وخصوصـیده صراحةً مذکور دکلسه‌ده شرع شریفك روحنده مندمجدر. اکر بومسـئله حقنده برنص مخصوص بولونسه‌یدی علمانك آنی نقل ایتمسی واهل اجماعك آکا مراجعت ایلمه‌سی‌واجب اولوردی . حالبوکه بوخصوصده اویله بر نص شرعی نقل ایدلمیور .

امام شاطبی، مطالعات‌سابقه‌یی سردوبیان ایتدکدن صوکره نتیجه اوله‌رق‌شو: [هرهانکی برقاعدهٔ اصلیه‌که اوکا برنص معین شهادت ایتمه‌مکله برابر شارعك تصرفاتنه ملایم ومعناسی آنك دلیل و اساسـلرندن مأخوذ اولور ایسـه اوقاعدهٔ اصلیه ، صحیح وفقهه مرجع اولور]

اساسنی وضع ایدییور و «زیرا قاعدهٔ مذکوره مستنداولدیغی دلائل‌واساسات شرعیه‌نك هیئت مجموعه‌سـندن مستبان اولدیغی ایچون قطعی اولور . چونکه بو دلائلدن برینـك علی‌الانفراد اوقاعده‌یه صـورت قطعیه‌ده دلالت ایتمسی لازم دکلدر ، هیئت مجموعه‌سنك دلالتی کافیدر. ایشته (استدلال مرسل) یعنی مصلحت مرسله ایله عمل و (استحسان) قاعده‌لری، ذکر اولونان‌اساس اوزرینه‌مبتنیدر» دیبور ....

بو بحث اصوليونك قواعد اصوليه‌یی ، فقهانك اساسات فقهیه‌یی نه صورتله استخراج ایتدكلرینی كوسترر غایت مهم بر بحثدر . مشارالیه شاطبینك (موافقات) نده بو بحثه دائر دها زیاده تفصیلات واردر . آرزو ایدنلر وسوزمزه اعتماد ایتمینلر اورایه مراجعت ایتسونلر . . .

خاتمه

بحثه ختام ویرمزدن اول شو جهتی‌ده بیان ایده‌یم كه علم اصول ، براهین عقلیه‌دن دخی استعانه ایدر . لكن زیرده (حسن وقبح) بحثنده تفصیل اولونه‌جغی اوزره عقل ، عدل واحسان ، ظلم وعدوان كبی بعض افعالك حسن و قبحنی ادراكده وبرقسم علمای حنفیه عندنده معرفت الٰهیه‌نك وجوبنده مستقل بردلیل كافی ایسه‌ده احكام شرعیه‌نك دیكر افعاله تعلقنی اثباتده علی‌العموم علمای اهل سنته كوره مستقل وكافی بردلیل دكلدر .

اصول فقه مسائلنده دلائل عقلیه ، ادلهٔ شرعیه‌یه مظاهرت و آنلرك مناطنی یعنی علل واسبابنی تحقیق وتبیین ایچون ایراد اولونور . یوقسه رأساً ومستقلاً بر قاعدهٔ اصلیه ویرمسئلهٔ فقهیه‌نك تخریج واثباتی ایچون ایراد و استعمال اولونماز . چونكه اصول فقهده موضوع بحث اولان امور شرعیه‌در . عقل ایسه شارع دكلدر . بناءً علیه علم اصولده عمده ، ادلهٔ شرعیه‌در . . .

فصل ثالث

بعض مباحث مهمه واساسات متقدمه

دين و شريعت ـ فرق اسلاميه ـ مسالك فقهيه ـ حسن قبح ـ حكمت تشريع و مقاصد شارع ـ قبل الشرع احكامك افعاله عدم تعلقى ـ تكليف مالايطاق ـ قدرت ـ افعالده اصل اولان عدم تكليفدر

دين وشريعت

شرع منزل، شرع مؤول وشرع مبدل ـ شريعتده نيابت جارى اولماز ـ خلافت ـ اجتهاد وتقليد ـ بر مذهبدن ديكرينه انتقال

زمانمزده بر حادثهٔ حقوقيه حقنده كتب فقهيهٔ حنفيه‌ده موجود هر هانكى برمسئلهٔ اجتهاديه‌يه منافى برمطالعه درميان ايديله‌جك اولسه ويا دولتجه بر مادهٔ قانونيه تنظيمنه تشبث ايدلسه، ولوكه او مطالعه وبوتشبث سائر مذاهب فقهيه‌يه موافق اولسون ، حقايق شرعيه‌دن غافل بعض ذوات طرفندن درحال (شرعاً جائز دكلدر) حكمى ويريليور .

هيچ دوشونلميوركه شريعت باشقه، فقهانك رأى واجتهادندن متول مسائل فقهيه ينه باشقه‌در . ومذهب حنفى ايله سائر مذاهب فقهيه بيننده شرع شريفه نظراً هيچ برفرق يوقدر . بوحال يالكز مذهب حنفى سالكارينه مخصوص ومنحصر دكلدر، ديكر مذاهب فقهيه منتسبلرى دخى بوخصوصده آنلرله همحالدر. مسئله‌نك زمانمزده پك بيوك اهميت ونزاكتى بولونديغندن هر شيدن اول

بو یا کلش ذهابی تصحیح وحقیقت شریعتی توضیح ایتمك اقتضا ایدییور. بونك ایچون بوبحثی مباحث سائره‌یه تقدیم ایلدك . افادات واقعه ، مطالعات عندیه‌یه حمل ایدلمه‌مك ایچون هر بحثده اولدیغی کبی بوراده‌ده اك معتبر مأخذلر ارائه واعاظم علمانك اقوال معتبره‌سینه استشهاد اولونه‌جقدر .

دین وشریعت

(دین) فی‌الاصل جزا وطاعت، آیین وعبادت کبی مختلف معنالره کلیر. معنای لغوی وعرفیسی اعتباریله حقده ، باطلده‌ده اطلاق اولونور وبناءً علیه دین حق ، دین باطل دنیر . لسان شرعده ایسه دین ، طرف الهیدن وضع اولونان طریقت مخصوصه معناسنه نقل ایدلمش ، آرتق بومعناده حقیقت شرعیه اولمشدر .

علمای اصول ، دینی (اصحاب عقولی حسن اختیارلری ایله کندلری ایچون بالذات خیره سوق ایدن وضع آلهیدر) دیه تعریف ایدییورلر . [وضع آلهی سائق لذوی العقول باختیارهم المحمود الی الخیر بالذات] . اصول بزدوی شرحی کشفده وتلویح تفتازانی‌ده بویله‌جه مذکوردر .

بوتعریفه کوره دین ، اصول وفروعه یعنی احکام اعتقادیه وعملیه‌یه شاملدر . احکام اعتقادیه‌یه احکام اصلیه ویا سادهجه اصول ، احکام عملیه‌یه یعنی عبادات ومعاملات کبی کیفیت عمله تعلق ایدن احکامه‌ده احکام فرعیه ویا یالکز فروع اطلاق اولونور. ایشته دین لفظی ، عندالاطلاق بو احکامك جمله‌سنه شامل اولور. فقط بعضاً ، بلکه‌ده اکثریا مجاز طریقیله یالکز احکام اصلیه‌ده استعمال ایدیلیر . یالکز احکام فرعیه‌یه اطلاق اولوندیغی‌ده واردر . [کذا فی کلیات ابی البقا] .

(شریعت) ، لغتده انسانلرك وحیواناتك ایچمك ایچون ورود ایتدکلری صو یوانه دنیر . شاهراه مستقیم معناسنه‌ده کلیر . بوایکی معناده موجود وجه ومناسبتله اصطلاح شرعده دین معناسنه نقل وتعیین اولونمشدر . سالف الذکر

(کشف پزدوی) ایله (تلویح) ده بیان اولوندیغی وجهله اصـولیون شریعتی (جناب حقك قوللری ایچون وضع وتشریع ایتدیکی احکام دینیه‌در) دیه تعریف ایدییورلر. (ماشَرَعَ اللهُ لِعبادِهِ مِنَ الدّین)

بو تعریفدن آکلاشـیلیورکه شریعت ، دین دیمکدر . ایکیسی‌ده برشـیدن عبارتدر . شریعت لفظی‌ده دین لفظی کبی احکام اصلیه وفرعیه‌یه شاملدر . لکن اکثریا بالکز احکام فرعیه‌ده استعمال اولونور . « شرایع » دیه جمعله‌نیر . نته‌کیم ائمهٔ اصولدن امام فخرالاسلام پزدوی ، اصول کتابنك مقدمه‌سنده (العلم نوعان علم التوحید والصفات وعلم الشرایع والاحکام) عباره‌سنده « شرایع » لفظی احکام فرعیه معناسنده استعمال ایله‌مشدر .

شو ایضـاحات کوستریبورکه دین وشریعت ، مفهوماً متغایر ایسه‌لرده ماهیةً متحددرلر ایکیسی‌ده برپیغمبر واسطه‌سیله وضع اولونان قوانین آلهیه‌دن عبارتدر. بوجهتله اکثریا یکدیکری مقامنده استعمال اولنورلر . آره‌لرنده‌که فرق ، یالکز مفهوم ووجه تسـمیه اعتباریله‌در. مفهوملری بیان اولوندی . وجه تسـمیه‌لرینه کلنجه : دینه « دین » دیمسی ، کندیسـیله جناب حقه طـاعت وعبادت ، یاخود دین سـببیله جناب حق طرفندن مکافات ومجازات اولوندیغندندر . « شریعت » تسمیه‌سی‌ده کندیسـندن اقتباس احکام اولونمق ، یاخود سلوك ایدیله‌جك صراط مسـتقیم اولمق مناسبتیله‌در. واجب التسلیم اولمق اعتباریله‌ده «اسلام» تسمیه اولونمشدر. (اِنّ الدینَ عندَ اللهِ الاسلام) .

شرع منزل ، شرع مؤول ، شرع مبدل

(شرع) ، فی الاصل اظهار وبیان معناسنه‌در. بالآخره شریعت وضع ایتمك معناسنه نقل اولونمشدر. مصدر اولدیغی ایچون یرینه کوره بعضاً (شارع) ، بعضاده (مشروع) معناسنده استعمال اولونور . زیرا لسان عربیده مصدرلرك اسم فاعل

واسم مفعول معنالرنده استعمالی جائز وشایعدر. « شرع شریف » تعبیرنده اولدیغی کبی شریعت معناسنده قوللانلدیغی زمان ، « مشروع » معناسی قصد ایدلمش دیمك اولور . شارع ، واضع شریعت دیمکدر حقیقتده شارع ، جناب حقدر . انبیای عظام حضراتی ، احکام شرعیه‌یی تبلیغه مأمور اولدقلری ایچون آنلره‌ده (شارع) اطلاق اولونور .

ائمهٔ حنبلیه‌دن وفحول محققیندن مشهور ابن تیمیه ، (الفرقان) نامنده‌کی کتابنده « برچوق ذوات ، شریعت لفظنی شرع منزل ایله حکم حاکمی تفریق ایتمکسزین استعمال ایدییور . حالبوکه حاکم بعضاً مخطی و بعضاً مصیب اولور . » دیدکدن وبوبابده بعض ایضاحات ویردکدن صوکره (شرع) ی ، شرع منزل وشرع مؤول ، اوچنجی برقسم اولمق اوزره برده شرع مبدل ناملریله اوچ نوعه تقسیم ایدییور . کتاب وسنت ایله ثابت اولان احکام احکام شرعیه‌یه (شرع منزل) ، رأی واجتهاددن متولد اقوال فقهایه (شرع مؤول) تسمیه ایدییور وشرع منزله اتباع هرکس اوزرینه واجبدر . شرع مؤوله اتباع ایسه هیچ برکیمسه اوزرینه واجب دکلدر دییور .

برطاقم اویدرمه ، یالان حدیثلری شارعه اسناد ایتمك ویا نصوص شرعیه‌یی فاسد وصرف عندی برصورتده مراد شارع خلافنه تأویل ایله‌مك کبی برطریق باطل ایله حقایق شرعیه‌یی تعریفدن متحصل خرافاته‌ده (شرع مبدل) نامنی ویرییور . آرتق بواوچنجی قسمه نه مجاز ، نه‌ده تأویل طریقیله شرع وشریعت اطلاقی اصلا صحیح اولمیه‌جغی جای تردد دکلدر . اونك ایچوندرکه مشاراالیه بواوچنجی قسمه شر مبدل تسمیه ایتمشدر .

شو ایضاحاتدن مستبان اوله‌جغی وجهله دین ، شریعت وشرع تعبیرلرینك مدلوللری احکام موضوعه‌در ،، شارع طرفندن وضع اولونان قوانین آلهیه‌در . بوده بالضروره آنجق شارعك کندی نصوصیله ثابت اولان احکامدن عبارتدر . شارعك نصوصی ایسه کتاب ایله سنتدر . بونلرك براوچنجیسی یوقدر .

فقهانك رأی واجتهادلریله حصوله کلن احکام فقهیه‌یه کلنجه : بونلر شارعك

وضع ایتدیکی احکام آلهیه دکلدر. صرف مجتهدلرك کندی آکلایشلرندن عبارتدر. بوجهتله بونلره دین ، شریعت وشرع تعبیرلرینك اطلاقی صحیح اولماز . شوقدر وارکه ذکر اولونان احکام اجتهادیه ، شرعك وضع ایتدیکی اساسلره مستند اولدیغی ایچون شریعته ملحق ومنسوبدر. بواعتبارایله ونسبت صیغه‌سیله احکام مذکوره‌یه‌ده (احکام شرعیه) اطلاق اولونه‌بیلیر .

لکن بواطلاقدن مسائل اجتهادیه‌نك حقیقةً شریعت اولمسی لازم کلمز . شریعت باشقه ، شریعته منسوب وملحق اولمق ینه باشقه‌در . بو جهتله مسائل اجتهادیه‌یه بطریق الحقیقه شریعت وشرع اطلاق اولونه‌ماز . مکرکه مجاز وتأویل صورتیله اطلاق ایدلمش اولسون . نته‌کیم آنفاً بیان اولوندیغی اوزره ابن تیمیه ، بونلره « شرع مؤول » اطلاق ایدییور .

بومقامده « نصوص شرعیه » ایله « ادلهٔ شرعیه » تعبیرلرینی‌ده بربرندن تفریق وتمییز ایتمك لازمدر. آره‌لرنده عموم وخصوص مطلق واردر. نصوص شرعیه اخص ادلهٔ شرعیه اعمدر . اجماع ایله قیاس ادلهٔ شرعیه‌دندر، لکن نصوص شرعیه‌دن دکلدر. اجماعك برسنده مستند اولمسی لازمدر. اوسندده یانصدر، یاخود رأیدر. نص ایسه اوحالده اجماع ایله ثابت اولان حکم ، نص شارع ایله ثابت دیمکدر . وعین شریعتدر. رأی ایسه قیاس ایله ثابت دیمك اولور شوحالده رأیه مستند اجماع ایله ثابت اولان حکم، نص شارع ایله ثابت اولمدیغندن عین شریعت اولماز . شوقدر وارکه وقتیله منعقد اولان اجماعك نصه‌می ، رأیه‌می مستند اولدیغنی تفریق پك مشکل اوله‌جغندن علما ، علی‌الاطلاق اجماع ایله ثابت اولان حکمی نص ایله ثابت حکم قوتنده طوتمشلر وبناءً علیه اجماعه مخالفتی تجویز ایتمه‌مشلردر . بحث مخصوصنده تفصیلات اعطا اولونه‌جقدر . بو مطالعه‌یه مبنی بزم بوقاریده « احکام فقهیه » و « مسائل اجتهادیه » دیدیکمز احکامده اجماع ایله ثابت اولان احکام داخل دکلدر . احکام فقهیه ویا اجتهادیه، فقهانك صرف قیاس و اجتهاد ذاتیسیله ثبوت بولان احکامدرکه احکام اجماعیه‌یه شامل دکلدر .

کرچه اکثریا « فقه » و « احکام فقهیه » تعبیرلری ، بونلرك جمله‌سنه شامل

اوله‌رق اطلاق اولونور ، لکن بو اطـلاق لغته وماهیتلرینه نظراً بطریق‌الحقیقه دکل ، تغلیب طریقیله‌در . بونك‌ده سببی شودرکه دور مجتهدیندن اعتبـاراً فقه ، آرتق بر علم اولمش وکرك نص ویا اجماع وکرك رأی وقیاس ایله ثابت احکامك جمله‌سنه شامل بولونمشدر . بونك ایچون فقهـا ، آرتق احکام مذکوره‌یی تفریق ایتمیه‌رك وبالعکس جمله‌سـنی بر خلیطه حالنـده مزج ایده‌رك کتب فقهیه‌یه درج وتحریر ایتمشلردر. حتی اکثر کتب‌فقهیه‌ده احکام فقهیه دلائلندن تجریدایدیله‌رك یازلمش اولدیغندن‌فقهده اختصاص تامی بولنمیانلرایچون اوکبی کتابلرك مطالعه‌سنده احکام مذکوره‌دن هانکیلرینك نص ویا اجماع ایله ، هانکیلرینك رأی و قیاسله ثابت اولدقلرینی تفریق وتمییز قابل اوله‌ماز .

خلاصه ؛ کتب فقهیه‌ده محرر اولان احکام اوچ نوعدر : احکام منصوصه ، احکام اجماعیه ، احکام اجتهادیه . . احکام منصوصه، صراحةً ویا دلالةً نصوص شرعیه ایله ثابت اولان احکامدر. احکام اجماعیه، اجماع ایله ثابت‌اولان احکامدر. احکام اجتهادیه‌ده ، قیاس واجتهاد ایله ثبوت بولان احکامدر . « فقه » تعبیری ، آنفاً بیان اولندیغی وجهله لغته نظراً مجـاز وتغلیب طریقیله ، اصطـلاحه نظراً حقیقت اصطلاحیه اولمق اوزره احکام مذکوره‌نك جمله‌سنه شامل اولور .

ایشته اصل شریعت ، احکام منصوصه‌دن عبارتدر . نصه‌مستند احکام‌اجماعیه، احکام منصوصه جمله‌سندن وبناءً‌علیه شریعتده داخلدر . رأیه مستند احـکام اجماعیه ، حقیقت شریعتده داخل دکلـــه‌ده آکا ملحق وحکمده اوقوتده‌در . احکام اجتهادیه‌ده ، احکام منصوصـه‌یه قیاس ایله ثابت وآنلرك مبتنی بولندقلری اساسات شرعیه‌یه مســتند اولدیغندن شریعته منســوبدر . فقط حقیقتده شریعت دکلدر. مع‌هذا یوقاریده‌ده سویلدیکمز وجهله‌بونلرك جملـه‌سنه‌مجاز وتأویل طریقیله ونسبت صیغه‌ســیله « احکام شرعیه » اطلاقی جائز اولور . مســئله ، حقیله تنور ایتمش اولمق ایچون ایضاحات آتیه‌یه لزوم کورلمشدر .

شریعت اسلامیه‌ده نیابت جاری اولماز

یوقاریده بیان ایتمشدك که شارع وواضع شریعت ، حقیقتده جناب حقدر . فقط جناب حق، ادیان وشرایعی پیغمبرلر واسطه‌لریله وضع وتشریع بیوردیغندن پیغمبران عظام حضراتنه دخی شارع اطلاق اولنور . بعض ادیان وشرایعده بویوك کوچوك متعدد پیغمبر وشارع واردر. بزم دینمزده ربیغمبر وبرشارع واردرکه اوده آنجق رسول اکرم حضرت محمد علیه‌السلامدر. بناءعلیه شریعت اسلامیه‌ده رسالتپناه افندمزدن بشقه شارع یوقدر . بوندن بشقه دین اسلامده ، قانونك مذهبنده اولدیغی کبی تشریع احکامده یعنی وضع شریعتده نیابت اصولی جاری دکلدر . بنابرین اسلامیتده روحانیت یوقدر . بو مقدمات ، بعض غلات روافض مستثنا اولمق اوزره عموم علمای اسلام عندنده بدیهیات درجه‌سنده مسلمات دینیه‌دن معدوددر .

بو جهتله مجتهدلر ، مذهب مؤسسی امامار شارع اولمدقلری کبی وضع شریعتده شارع طرفندن وکالت مخصوصه‌یی‌ده حائز دکلدرلر . هیچ برینك دیکرلری اوزرلرینه دینی رجحانی یوقدر . (اِنَّ اَکْرَمَکُمْ عِنْدَاللّٰهِ اَتْقیکُمْ) آیت جلیله‌سی منطوقنجه اسلامیتده نزد الٓهیده الك زیاده مکرم اولان ذات ، جناب حقدن الك چوق قورقان وخصال تقوی ایله متصف اولاندر .

أوت، علما ورثهٔ انبیادر. علوم‌دینیه‌یی انبیادن توارث ایتمشلردر. محترمدرلر، اللری اوپولور ، کندیلرینه هروقت وهر یرده حرمت وتعظیم اولونور . لکن هیچ بری افراد اوزرنده ولایت دینیه‌یی حائز دکلدر . آنلره حرمت ، علم وفضیلته حرمتدندر ، یوقسه ولایت دینیه‌یی حائز اولدقلرندن دولایی دکلدر .

دین اسلامده ، نه مرتبه عالم اولورسه اولسون ، ولوکه اعظم اصحابدن ویا اولاد رسولدن بولونسون هیچ بر عالم ، شیخ ، مرشد ، مجتهد وامامك اویله

روحانيت يعنى دينى نيابت وولايت اعتباريله افراد امتدن فرقى يوقدر. جمله‌سى‌ده افراد كبى شريعته تابع وآنكله عاملدر. بونك ايچوندركه شريعت اسلاميه‌ده اهتدا ونكاح كبى كيفيتلر، هيچ بر مراسم مخصوصهٔ دينيه‌يه تابع دكلدر.

بر كيمسه الوهيت ووحدانيت الـهيه‌يى، سائر ضروريات دينيه‌يى قلباً تصديق ولساناً اقرار ايدرسه مسلمان اولمش اولور. وآرتق حقنده اسلام قادين تزوج ايتمك، بينلرنده توارث جريان ايله‌مك، اسلام قبرستاننه دفن اولونمق كبى احكام اسلاميه اجرا اولنور. بوبابده هيچ بر مراسم دينيه‌يه‌لزوم‌شرعى يوقدر. نكاحده بويله‌در، ايجاب وقبول ايله منعقد اولان عقود ومقاولات سائره‌دن فرقلى دكلدر. يالكز شو فرق واردركه نكاحده ايكى شاهدك حضورى شرطدر. بوده تهمت زنادن، زوج ايله زوجه‌يى فحشه نسبتدن وارسته بولوندرمق ايچوندر. بوجهتله شرع شريفده نكاح، زوج وزوجه‌نك بالتراضى ايجاب وقبولى وايكى شاهدك حضورى ايله منعقد وصحيح اولور. باشقه مراسمه لزوم يوقدر. هيچ بر ذات ومقام، كرك كيفيت اهتدايه‌وعقد نكاحه وكرك چوجغه اسم طاقمق كبى‌خصوصات سائره‌يه مداخله‌يه صلاحيت دينيه‌يى حائز دكلدر. نكاحده محله امامنك حضورى، محكمهٔ شرعيه‌دن اذننامه اخذى كبى معاملات، حادثاتك ضبطى وبر وثيقهٔ رسميه‌يه ربطى كبى مقاصده بناءً احداث ايدلمش اصول اداريه‌دندر. دينه تعلقى يوقدر.

مجتهدلك، امامليق دينك توجيه ايتديكى بر مقام روحانى دكلدر، علم‌واقتدارك بخش ايتديكى صلاحيت علميه‌دن عبارتدر. مجتهد وفقيه ديمك، علم شريعتده وحقوق‌اسلاميه‌ده متخصص ديمكدر. مجتهدى مجتهدياپان كندى‌قدرت علميه‌سيدر. ذكى اولمق شرطيله هرفرد سعى وغيرتى نتيجه‌سنده مجتهد اوله‌بيلير. بوكا هيچ بر مانع شرعى يوقدر. اجتهاد شرعاً تحت انحصاره آلنمش دكلدر. اونك بر شرطى واردركه اوده علم واقتداردر. (باب اجتهاد، مسدوددر) سوزى دوغرى دكلدر. آچيقدر، هروقت ايچون آچيقدر. حتى بر قسم فقهاى اهل سنت، زمانك مجتهددن خالى اولمسنى تجويز ايتميورلر. اوسوز، زمانمزده مجتهد درجه‌سنده اصحاب اقتدار يتشمديكنى اشعار ايچون سويلنمش بر سوزدر.

مجتهد، امام کبی تعبیرلرصکره‌دن ظهور ایدن تعبیرات عرفیه واصطلاحیه‌دندر. «(امام) فی‌الاصل اوکه کچن دیمکدر. بو مناسبتله هرهانکی برعلمده، برمسلکده پیشوا ومقتدی به اولان ذاته «امام» اطلاق اولونور. مجتهدلره، بیوك عالملره حتی محله وجامع اماملرینه امام دینمسی بوندن ناشیدر. خلیفه‌یه‌ده (امام‌المسلمین) دنیر.

(مفتیلك)، (شیخ‌الاسلاملق) ده بر مقام دیانی وروحانی دکلدر. هرعالم مفتی اوله‌بیلیر. دولتجه توجیهه حاجت یوقدر. چونکه «افتا» بر مسئله‌نك حکم شرعیسنی بیاندن عبارتدرکه هرعالمك وظیفهٔ اصلیه‌سیدر. حتی کندیسندن بر مسئله‌نك حکم شرعیسی استفسار اولونان بر عالم، حکم مذکوری بیلدیکی وجواب وبره‌جك باشقه بر عالمده بولونمدیغی حالده جوابدن امتناع ایدرسه آثم اولور. بو بابده شدیدالمآل حدیث صحیحلر واردر.

«شیخ‌الاسلاملق»، دولت علیه‌ده، همده بالآخره کورولن لزوم سیاسی‌یه بناءً احداث اولنمش برمقام رسمیدر. دولت علیه‌یه کلنجه‌یه‌قدر هیچ برحکومت اسلامیه‌ده بو شکلده بر مقام مشیخت، تشکیل اولونمامشدی. کرچه وقتیله بعض ممالك اسلامیه‌ده، ازجمله خراسان وترکستان جهتلرنده (شیخ‌الاسلام)، (فخرالاسلام)، (صدرالاسلام)، و (حجةالسلام) کبی عنوانلر وار ایدی. لکن او وقت بو عنوانلر، دولت تشکیلات اساسیه‌سنده داخل ومستمر بر مقام رسمینك عنوانلری دکلدی. بلکه اکثریسی وبالکده جمله‌سی، زماننده بالجمله اقران وامثالنه تفوق ایده‌جك درجه‌ده بویوك براقتداره مالك اولان اعاظم‌فقهایه، ینه علما طرفندن توجیه اولنان عنوان احتشام ونشانهٔ اقتدار ایدی.

اوائل اسلامده بوکبی عنوانلر اصلا ایشیدلمه‌مشدی. هرشیده اولدیغی کبی اسملرده، لقبلرده دخی بر سادهلك واردی. اکابر علمای اصحاب وتابعینك، حتی بو امتك اك بیوك واك محترم رجالی اولان خلفای راشدینك یعنی ابوبکر، عمر، عثمان وعلی (رضی‌الله عنهم) حضراتنك بیله بویله‌مدبدب عنوانلری یوقدی.

جمله‌سی ساده‌جه کندی کنیه و اسملری ایله یاد اولنورلردی . نته‌کیم مشارالیهم حضراتی بوکونده او صورتله ذکر اولنمقده‌درلر .

خلاصه ؛ زمانمزده دخی شیخ‌الاسلام حضرتلری ، مفتی دیمکدر . رسماً ورتبةً دیکر مفتیلردن بیوك ایسه‌ده شرعاً آنلردن هیچ فرقی یوقدر . مقام مشیختدن اصدار اولنان (فتوی) ، رسمی وغیر رسمی دیکر مفتی وعالملر طرفندن ویریلن فتوالر اوزرینه شرعاً حائز رجحان دکلدر . «فتوی» کیمك طرفندن ویرلش اولورسه اولسون ، حتی ولوکه برمجتهداعظم طرفندن ویرلمش بولونسون ، اکر نصوص شرعیه ایله ثابت بر حکم شرعی‌یی مبین ایسه آنکله عمل واجب اولور . یوق اکر بر مجتهدك رأی وقیاسندن متولد بر حکم فقهی‌یی محتوی ایسه قناعت بخش اولمدقجه آنکله عمل واجب اولماز . مکرکه مستفتی ، تدقیق وتأمل خاصهٔ انسانیه‌سندن محروم اولان عوام ناسدن بولنمش اولسون . بوصورتده آنکله عمل ، او مستفتی اوزرینه واجب اولور . چونکه عوامك دلیلی مفتینك فتواسیدر .

لکن اولدقجه تحصیل کورمش ، ادراك واذعان صاحبی برذات ، آلدیغی فتوی ایله قناعت حاصل ایتمز ایسه ایکنجی بر مفتی‌یه مراجعت ایدر . بونك فتواسی‌ده قناعت بخش اولماز ایسه بر اوچنجی‌یه وقناعت حاصل ایدنجه‌یه قدر دردنجی وبشنجی‌یه مراجعت ایلر . هانکیسنك فتواسی قناعت بخش اولور ایسه آنکله عمل ایدر . بو تدقیق وتأمل ، اونك حقیدر . دها طوغروسی وظیفه‌سیدر . یترکه کندیسنده حسن نیت بولنسون . استفتاء بیلمینك بیلمدیکنی بیلندن صوروب اوکرنمسی مسئله‌سیدر . مقصود اولان بیلنمین بر حکمك اوکرنلمسیدر . بونك ایچون معین بر مفتی‌یه مراجعت مجبوریت شرعیه‌سی یوقدر . هرهانکی بربیلندن صورولوب اوکرنیلیرسه مقصود حاصل اولور . بو مسئله آشاغیده (اجتهاد) وتقلید بخشنده ایریجه توضیح اولنه‌جغندن بوراده‌بوقدرله اکتفامناسب کورلمشدر .

بو مقامده (افتا) ایله (قضا) یی بر برینه قاریشدیرمامليدر . بونلر بشقه بشقه شیلردر . کرچه (مبسوط سرخسی) ده بیان اولندیغی وجهله ایکیسی‌ده

بر حادثه‌نك حكم شرعیسنی بیاندن عبارت اولمق اعتباریله بر جنسدندرلر . لكن ماهیت نوعیه‌لری اعتباریله آره‌لرنده بیوك بر فرق واردر . شویله‌كه :

« افتا » ولایت نوعندن دكلدر . مفتینك افراد اوزرنده حق ولایتی یوقدر . « قضا » ایسه ولایت نوعندندر . چونكه قاضینك افراد اوزرنده حق ولایتی واردر . (ولایت) ، « ایستر قبول ایتسین ، ایستر قبول ایتمسین غیر اوزرینه جبراً سوز كچیرمك » دیمكدر .

قاضی ، اشبو ولایت حقنی حائزدر و دوغریدن دوغری‌یه خلیفه‌دن اخذ ایله‌مشدر . مفتی‌یه ، طرف خلافتپناهیدن بویله بر ولایت بخش اولونمدیغی ایچون او ، بو حقی حائز دكلدر . بوندن دولاییدر كه قضا حكم شرعی‌یی الزامدر . افتا بلا الزام بیاندر . بوندن شو نتیجه حاصل اولور كه قضایه رضا مجبوریدر ، فتوایی قبول مجبوری دكلدر . مگر كه فتوی ، بر نص شرعی‌یه مستند اوله . بونده ده مطاوعت نصه‌در ، فتوانك كندیسنه دكلدر .

امر قضا ، ولایت عامه‌یی حائز اولان خلیفه‌نك توجیه ایلدیكی بر منصبدر . بو اساساً خلیفه‌یه عائد بر وظیفه‌در ، قاضیلر آنك نامنه و آكا وكالةً اعطای حكم ایدرلر . بو جهتله خلیفه طرفندن كندیسنه تقلید و تفویض قضا اولونمیان بر ذات — ولوكه اك بویوك فقیه و مجتهد اولسون — كندیلكندن قاضی اوله‌رق اعطای حكم ایده‌جك اولسه حكمی نافذ اولماز . مگر كه طرفین متخاصمین آنی تحكیم یعنی كندیلرینه حكم تعیین ایتمش اوله‌لر . افتا ، بویله دكلدر . افتا ، علم و اقتدار ارك بخش ایتدیكی بر صلاحیت علمیه‌در . بو سببله حق افتا ، رسمی مفتیلره مخصوص و منحصر اولمیوب كفایت علمیه‌سی بولونان هر عالم حق افتایی حائزدر .

حق افتانك صلاحیت علمیه جمله‌سندن اولمسنه ، امر قضانك ده ولایت نوعندن بولونمسنه بناءً‌ در كه اصولیون بر مجتهد ایچون كندی رأی و اجتهادی خلافنه اوله‌رق دیگر بر مجتهددن صادر اولان فتوی ایله عمل ایتمك جائز اولمدیغنی بیان ایتدكلری حالده ، اول مجتهدك علیهنه و رأی و اجتهادی خلافنه واقع اولان حكم قاضی‌یه اتباع ایتمسی واجبدر دیورلر . چونكه قریباً ایضاح اولونه‌جغی اوزره قاضی (اولوالامر) دندر .

اولوالامره اطاعت ایسه نصوص شرعیه ایله واجبدر . قاضی اولمیان مجتهد ایسه اولوالامردن اولمدیغی جهتله آنك رأی وقولنه اطاعت واجب دکلدر .

افادات سابقه‌يي خلاصة‌الخلاصه اوله‌رق تلخیص ایتمك ایسته‌نیرسه دیرزکه علی‌العموم مفتیلر ، شیخلر ، مرشدلر ، شیخ‌الاسلاملر ، فقیهلر ومجتهدلر ، حضرت شارعك لایخطی وکیللری دکلدرلر. فقه‌واجتهاد اکلایش مسئله‌سیدر. هر آکلایشده اصابت بولونه‌ماز . فقیه و مجتهد ، معصوم و خطادن مصون اولمدیغندن اجتهادنده بعضاً اصابت ، بعضاً‌ده خطا ایدر . نه‌قدر بویوك عالم‌وفقیه اولور ایسه اولسون حسب‌البشریه خطادن سالم اوله‌ماز . بو سببله مسائل اجتهادیه‌ده هیچ بر مفتی ومجتهدك فتوی واجتهادی ، نص شارع قوتی حائز حجت ملزمه دکلدر .

شریعت‌اسلامیه‌ده سوزی نافذوملزم ، امر ونهی واجب‌الاتباع یالکز برمقام واردرکه اوده مقام خلافتدر . بونك حقنده‌ده بر طاقم یاکلش‌فکرلر موجود اولدیغندن بوبابده‌کی یاکلشلقلری تصحیح‌ایچون مقام‌مشارالیهك حقیقت‌شرعیه‌سنی تبیین ایتمك وجیبه صره‌سنه کلمشدر .

— خلافت —

خلافتك تعريفى — خلافتك صورت اكتسابى وعقد وكالت نوعندن اولديغى — ولايت عامه‌نك ماهيتى — خليفه‌يه اطاعتك وجوبى — وضع قوانينده درجهٔ صلاحيتى .

— ١ —

خلافتك تعريفى

زمانمزده مقام خلافت حقنده برى افراط، ديكرى تفريط اولمق اوزره يكديكرينه ضد ايكى فكر متخالف جارى اولديغى كورلمكده‌در . برقسم خلق ، مقام خلافته بر نوع قدسيت وروحانيت اسناد ايده‌رك غلو درجه‌سنه وارييور . بر قسمى‌ده امور عامه‌يى تمشيت خصوصنده مقام مشاراليهى بوس بوتون تقييد ايليه‌رك مذاهب معروفهٔ فقهيه خارجنده ، حتى مذهب حنفى خلافنده وضع قوانينه صلاحيتدار اولمديغنه قائل اولويور . بو ايكى فكرك ايكيسى‌ده ياكلش اولمقله برابر مسئله‌نك زمانمزده پك بيوك اهميت ونزاكتى بولونديغندن بو بابده براز اوزون ايضاحات ويرمكه ، مسئله‌نك ماهيت حقيقيه‌سنى فقه وحقوق اسلاميه نقطهٔ نظرندن اطرافيله تدقيق وتشريحه مجبوريت حاصل اولمشدر .

بناءً عليه اولا خلافتى تعريف وتوضيح ، ثانياً خلافتك صورت اكتسابنى وعقدوكالت نوعندن بولونديغنى ، ثالثاً خليفه‌نك حائزاولديغى ولايت عامه‌نك ماهيتنى ، رابعاً خليفه‌يه اطاعتك وجوبنى ، خامساً وضع قوانينده صلاحيتنك درجهٔ شمولنى بيان وتفصيل ايده‌جكز :

بوقاريده خليفه‌يه (امام المسلمين) اطلاق اولونديغنى سويله‌مشدك . بوكابناءً دركه

« خلافت » مسئله‌سی ، علم کلامده (امامت) بحثی نامیله معروفدر. بعض علمای خارجیه خلیفه وامام نصبنك وجوبنی منکر ، علمای شیعه‌ده امام المسلمین وخلیفه اوله‌جق ذاتك معصوم اولمسی لزومنه قائل اولدقلرندن (امامت) بحثی ، علم کلامك‌ده مباحث مهمه‌سی میانه‌نه داخل اولمشدر . بز بورده بونلرك افکار ومطالعاتندن وعلمای اهل سنتله اولان اختلافاتندن بحث ایده‌جك دکلز . مقصدمز علمای اهل سنتك وفقهانك بیاناتنه کوره مسئله‌نك ماهیت فقهیه وحقوقیه‌سنی واوزرینه ترتب ایدن احکام فقهیه‌یی بیلدیرمکدر .

(خلافت) لغتده برکیمسه‌یه خلف اولمق معناسنه‌در. امیرالمؤمنین وامام المسلمین اولان ذات محترم ، حضرت پیغمبره خلف اولدیغی ایچون کندیسنه (خلیفه) اطلاق اولونمشدر. نه‌ده ونه مقصدله خلف اولدیغی ایضاحات آتیه کوستره‌جکدر.

« خلافت » اصطلاحده « امامت » مرادفیدر. نمازده جماعته امام اولمق معناسنه اولان امامتدن تفریق ایچون بوکا « امامت کبری » دنیر. بویوك محقق صدرالشریعه‌نك (تعدیل العلوم) نده ، (مواقف) و (مقاصد) کبی اك مشهور واك معتبر کتب کلامیه‌ده « امامت » شو صورتله تعریف اولونیور : (امامت ، حضرت رسول اکرمدن خلف اولەرق امور دینیه و دنیویه‌ده ریاست عامه‌در .) ترجمه = [ریاسة عامة فی امور الدین والدنیا خلافةً عن النبی علیه السلام] .

خاتم المجتهدین امام ابن همامده علم کلامه دائر اولان [مسایره] نامنده‌کی کتاب کزیننده امامتی ، (ملت اسلامیه اوزرنده تصرف عامه استحقاقدر .) دیه تعریف ایدیسور [هی استحقاق تصرف عام علی المسلمین]

بو ایکی تعریف ، لفظاً و مفهوماً متغایر ایسه‌لرده نتیجه اعتباریله ایکیسنك‌ده مدلول وماصدقی بردر . زیرا اولکی تعریفده ذکر اولونان « ریاست عامه » ده ملت اسلامیه اوزرنده حق تصرف بولونمیه‌جق اولور ایسه ریاستك معناسی قالماز. ایکنجی تعریفه کوره « تصرف عامه استحقاق » خصوصیده ، ریاست عامه‌سز حصول بولماز . وهلهٔ اولاده ایکنجی تعریف ، برنجینك لازمی کبی کورونورسه‌ده مطالعهٔ آنفه نظر تدقیقه آلینجه آره‌لرنده تلازم بولوندیغی ، هرایکیسی‌ده یکدیکرینك لازم

وملزومی اولدیغی مستبان اولور . برنجی تعریف علم کلامه ، ایکنجی تعریف فقهه اوفق وامسدر . مشارالیه ابن همام ، مجتهد درجه‌سنده بویوك فقیه اولدیغی ایچون ایکنجی تعریفی اختیار ایتمشدر .

(تصرف عام) دن مقصد ، ملتك امور عامه‌سنده تصرفدرکه (ولایت عامه) دن عبارتدر . ولایت عامه‌نك نه دیمك اولدیغی و دائرهٔ شمولی زیرده آیریجه ایضاح اولونه‌جقدر .

فصل اولده ، طرف رسالتدن احکام شرعیه‌نك صورت وضعی بحثنده بیان اولونمشدی که دین اسلام ، هم دیانت و هم سیاستی جامع بر دین عالیدر . حضرت رسالتپناه افندمز ، یالکز وضع شریعتله اکتفا بیورمدیلر . بر طرفدن قوانین شرعیه‌یی وضع وتبلیغ ایتدیلر ، دیکر طرفدن‌ده اوقوانین شرعیه‌نك اجراسنی بالذات درعهده بویوردیلر . مصالح ملتی رؤیت و امور عامهٔ امتی تمشیت ایلدیلر . اطرافه والیلر وقاضیلر نصب واعزام ایتدکلری کبی امر جهادده دخی باش قوماندانلق وظیفه‌سنی بالنفس وبالفعل ایفا بویوردیلر . بوایسه اهل اسلام اوزرنده تصرف عام دیمکدرکه اسلامیتك جهت سیاسیه‌سیدر . « شرح مسایره » ده بوکا ، «نبوت» اوزرینه مترتب « امامت » دینلیورکه زمانمز عرف واصطلاحنجه (حکومت) تعبیرندن قصد اولونان معنادن باشقه برشی دکلدر . کرچه بز « حکومت شویله یاپدی ، بویله اجرا ایتدی» سوزنده اولدیغی کبی بعضاً « حکومت » تعبیرینی ، هیئت ورجال حکومت معناسنده استعمال ایدرز . لکن بو استعمال بطریق المجازدر ، مجاز حذفی قبیلندندر .

ایشته شو ذکر اولونان سیاست ، امامت وحکومتده جناب نبوتمآبه خلف اولدیغی ایچون امام المسلمین حضرتلرینه (خلیفه) وحائز اولدیغی صفت ومقامه‌ده (خلافت) تسمیه اولونمشدر . بین الناس زبانزد اولان [خلیفه پیغمبرك وکیلیدر ، پیغمبر پوستنده اوطورویور] کبی سوزلرك معناسی بودر . یوقسه « وضع شریعتده وکیلی وخلفی » دیمك دکلدر . اویله اولور ایسه خلیفه‌نك پیغمبر اولمسی لازم کلیرکه بو ، هیچ بر کیمسه‌نك خاطرندن بیله کچمه‌مشدر .

تعریفات وایضاحات مسروده‌دن آکلاشیلیورکه خلیفه حکومت وملت اسلامیه‌نك

رئیسیدر. حائز اولدیغی حق تصرف وولایت ، عوام وخواص بالجمله مؤمنینه وکافهٔ امور ملته شاملدر . بونکله برابر اشبو ولایت عامه ، اویله پاپانك ولایتی کبی دیانی وروحانی اولمیوب بر حکمدارك ولایت عامه‌سی کبی اداری وسیاسیدر . وظیفه‌سی دین اسلامی حفظ وصیانت ، امور عامه‌ده اجرای حکومت وسیاستدر . .

— ۲ —

خلافتك صورت اکتسابی وعقد وکالت نوعندن اولدیغی

آنفاً ذکر اولونان تعریفات ، « خلافت » لفظندن حاصل مصدر معناسی مراد ایدلمش اولمسنه کوره‌در . یعنی خلیفه اولمقدن متحصل « خلیفه‌لك » صفت وکیفیتی تعریف وتبییندن عبارتدر . بو صفتك صورت اکتسابنه ومعنای مصدریجه یعنی خلیفه اولمق معناسنجه (خلافت) ك ماهیت فقهیه‌سنه کلنجه ؛ بونی حقیله آکلامق ایچون ایضاحات آتیه‌یی کمال دقتله تعقیب ایتمك اقتضا ایدر :

عموم معتبرات فقهیه‌ده وبتخصیص اعاظم فقهای شافعیه‌دن مشهور «ادب الدین والدنیا» نام اثرجلیلك مؤلفی امام ماوردینك (احکام سلطانیه) نامنده‌کی کتابنده صراحةً بیان اولندیغنه کوره فقهای اسلام ، « خلافت » ی ملت اسلامیه ایله خلیفه آره‌سنده بر نوع عقد ومقاوله اولمق اوزره قبول وتلقی ایتمشلردر . یعنی خلافت ، فقه وحقوق اسلامیه‌جه ملت ایله خلیفه آره‌سنده عادتا ایجاب وقبول ایله منعقد بر عقددر ، هم‌ده عقد وکالت نوعندندر .

حضرت رسول اکرم ، حین ارتحاللرنده خلیفه نصب وتعیین ایتمه‌مش وبونی امتنك حق اولمق اوزره کندیلرینك اختیار وانتخابنه ترك ایله‌مش ایدی . حتی بو خصوصده هیچ بر توصیه‌ده دخی بولونمه‌مشدی. ارتحال نبویدن صکره اکابر امت یعنی مدینهٔ منوره‌ده بولنان اصحاب کرام ، اوفاق بر مذاکره ومناقشه‌یی متعاقب بالاتفاق حضرت ابوبکر صدیقی ایلك خلیفه انتخاب ایتدیلر .

بديهيات فقهيه‌دندرکه هيچ بر کيمسه ، شخصاً وکنديلکندن عامهٔ ناس اوزرنده تصرفه مالك خليفه اولمق حقنی حائز دکلدر . بو جهتله خليفه اولمق ، امتك انتخابنه وابسته‌در . فقط ممالك اسلاميه‌نك وسعتی ، نفوسك کثرتی سببيله انتخاب عام اصولنه رعايت متعذر وپك بيوك محذوری مستلزم اولديغندن فقها ، ياالکز (اهل حل وعقد) ك يعنی پای تختده بولنان رجال حکومت واصحاب تجربه ورويتك (مبعوثان واعيان) انتخاب وبيعتی ، عموم افراد ملتك انتخابی مقامنه قائم اوله‌جغنی بيان ايديورلر . بعضيلری‌ده هيچ اولمازسه مراكز ولايات اهل حل وعقدی انتخابده داخل اولميدر ديپور . مختار اولان اولکی قولدر. اصحاب کرام‌ده اويله يابمشلردی .

مع‌هذا خلافت ، خليفه طرفندن ولی عهد تعيين ايتمك صورتيله‌ده منعقد اولور. زيرا بعدالارتحال خلافته انتخاب کورولتوسی يوزندن اهل اسلام آره‌سنده فتنه وتفرقه وقوعنه محل براقمامق ايچون قبل‌الارتحال خلافته اهل اولان ذاتی ولی‌عهد تعيين ايتمك خليفه‌نك جملهٔ حقوقندندر. نته‌کيم حضرت ابوبکر، ملاحظهٔ سابقه‌يه بناءً حضرت عمری کنديسنه ولی‌عهد تعيين وامته عرض وتبيين ايتمشدی . بوندن‌ده آکلاشيليرکه ولی‌عهد تعيينده کيفيتی، اهل حل وعقدك تصويبنه عرض ايتمك لازمه‌دندر . تاکه عقد وکالت تمام اولسون . ايشته دولت عليه‌ده من‌القديم جاری اوله‌کان ولی‌عهد تعيينی اصولی بو اساسه مبتنيدر .

خلافت، بروجه معروض عقدوکالت نوعندن اولديغی ايچوندرکه خليفه برطرفدن حضرت پيغمبرك خلفی ، ديکر طرفدن ملتك وکيليدر . قاعدةً موکل ، وکيلنی عزل ايتمك حقنی حائز اولديغی جهتله کتب فقهيه‌ده بيان اولونان اسباب وشرائطك تحقق حالنده خليفه‌نك خامی يعنی موکلی بولونان ملت طرفندن وکالتدن عزلی جائز اولور . خليفه ، اکر ملتك وکيلی اولمامش اولسه‌يدی ، اشبو خلع کيفيتی مشروع اولمازدی .

خلاصه ، خلافت برنوع وکالت ديمك اولديغندن کتب فقهيه‌ده تصريح اولنديغی وجهله حقنده تماميله قاعدهٔ وکالت احکامی جاری اولور . بو جمله‌دن اولمق اوزره

خلیفه‌نك خلعی ویا وفاتی حالنده وکلای دولت ومأمورین حکومتدن هیچ بری منعزل اولماز. چونکه وکلا ومأمورین حکومت ، هرنه‌قدر ذات حضرت خلافتپناهی طرفندن نصب وتعیین ایدلمش اولملرینه‌مبنی ظاهرده آنك وکیلی ایسه‌لرده، حقیقتده ملتك وکیلیدرلر . خلیفه حضرتلری ، آنلری عقدخلافتله آلمش اولدیغی مأذونیت ضمنیه‌یه بناءً تعیین وتوکیل ایله‌مشدر. قاعدهٔ فقهیه‌جه توکیله‌مأذون اولان وکیلك توکیل ایتدیکی کیمسه ، حقیقتده موکلك وکیلی اولور . بوقسه اول وکیلك وکیلی اولماز وبناءً علیه وکیل‌اول عزل ایدلمك ویا وفات ایله‌مکله وکیل‌ثانی منعزل اولماز. [مجله‌نك « ١٤٦٦ » نجی ماده‌سنه باق] . عین‌قاعده ، رأساً وبلااراده مأمور نصبنه مأذون اولان وکلا ، ولات وقضاتك نصب و تعیین ایتدکلری مأمورین و نواب حقلرنده دخی جاریدر . نته‌کیم دولت علیه‌ده علی‌العموم وکلا ، امرا و مأمورین سائره حقنده بو قاعده احکامی جاری اولمقده‌در .

کذلك قاعدهٔ وکالت اقتضاسنجه وکیل، موکلنك قیدوشرطنی رعایته مجبوردر. عکسی تقدیرده وکیلك تصرفی مؤکلی حقنده معتبر ونافذ اولماز . بناءً علیه ذات حضرت خلافتپناهینك ضرورت‌تحقق ایتمدکجه ملتك‌ضرر محضنه اوله‌رق‌واقع اولان تصرفاتی معتبر اولماز . چونکه بوکا دلالةً مأذون دکلدر .

بوقاعده بالجمله رجال و مأمورین حکومته‌دخی شاملدر. آنلرده مقام‌خلافتدن صادر اولان قیود و شرطه حسب‌الوکاله رعایته مجبوردرلر . قضات دخی بو مجبوریتده داخلدر . قاضیلر ، حاکملر دخی مأمورین سائره کبی امام‌المسلمین حضرتلرینك وکیلی اولدقلری و بناءً علیه حائز بولوندقلری ولایت قضا آندن مأخوذ و مستفاد اولدیغی ایچون آنك قید و شرطنه مخالفتلری شرعاً صحیح و نافذ اولماز . زیرا بو صورتده ویردکلری حکملر ، فضولی اوله‌رق بلا ولایت ویرلمش اولور .

ایشته مجلهٔ احکام عدلیه‌نك (١٨٠١) نجی ماده‌سنده [قضا ، زمان و مکان و بعض خصوصاتك استثناسیله تقید و تخصص ایدر] دیه محرر اولان مسئلهٔ قانونیه‌نك علت فقهیه‌سی بودر . مثلا : مادهٔ مذکوره‌ده بیان اولوندیغی وجهله

بر مجتهدك رأى و قوليله عمل اولونمق اوزره امر خلافتپناهى صادر اولسه آرتق حكام ، اول مجتهدك رأينه منافى ديكر بر مجتهدك رأييله عمل ايده‌مزلر ، ايدرلر ايسه حكملرى صحيح و نافذ اولماز ..

— ٣ —

ولايت عامه‌نك ماهيتى و درجهٔ شمولى

(ولايت) ، بوقاريده دخى بالمناسبه بيان اولوندبغى وجهله « ايستر راضى اولسون ايستر اولماسون غيراوزرينه سوزكچيرمك » ديمكدر. بعض فقها تعريفده‌كى (سوز كچيرمك) تعبيرى يرينه (تصرف نافذ اولمق) تعبيرنى ذكر ايديبور [١]. ايكنجى تعبير برنجينك معناى لازميدر . نتيجه اعتباريله هرايكيسى‌ده بردر .

ولايت ، اعتبارات مختلفه ايله اقسام و مراتب متنوعه‌يه تقسيم اولنور . بركره خصوصى و عمومى اولمق اعتباريله ايكى‌يه منقسم اولور : ولايت خاصه ، ولايت عامه . . (ولايت خاصه) بدرك اولاد صغارى اوزرنده‌كى ولايتى كبى ماهيت خصوصيه‌يى حائز اولان ولايتدر . (ولايت عامه) عموم افراد و افعاله شامل اولان ولايتدر . قضات و حكامك حائز اولدقلرى ولايت كبى . مع هذا بونلرك ولايتلرى مطلق صورتده عام دكلدر . بر جهتدن عام ، ديكر جهتدن‌ده خاصدر. دائرهٔ قضا و حكملرى داخلنده بولنان كافهٔ افراده شامل اولديغندن دولايى عام ايسه‌ده ، دائرهٔ مذكوره خارجنده قالان افراده غير شامل و بعض خصوصاته منحصر بولونديغندن دولايى‌ده خاصدر . اصل « ولايت عامه » ، امام‌المسلمين حضرتلرينك حائز اولديغى ولايتدر كه على‌العموم افراد ملته و هر نوع امور عامه‌يه شاملدر .

ولايت ، ذاتى وغير ذاتى اولمق اعتباريله‌ده ايكى قسمه تفريق اولنور: ولايت

---

[١] عرفت الولاية فى فتح‌القدير و العناية و الكفاية شروح الهداية بانها تنفيذ القول على‌الغير شاء اوابى . و فى شرح الاشباه للحموى ان‌الولاية نفاذ التصرف على‌الغير شاءاوابى

ذاتیه ، ولایت غیر ذاتیه . (ولایت ذاتیه) ولینك ذاتندن نشأت ایدن ولایتدر. پدر وبویوك پدرك اولاد واحفاد صغاری حقنده‌كی ولایتی كبی. (ولایت غیرذاتیه) ولینك ذاتندن نشأت ایتمیوب عقد وكالت كبی بر سبب خارجیدن تولد ایدن ولایتدر . وكیل ، وصی ، متولی ، قاضی و والینك ولایتی بو قبیلدندر . ولایت ذاتیه ، ولینك شخصیله قائم بر وصف ذاتی اولدیغی ایچون آندن انفكاكی قابل دكلدر . بو جهتله پدر ویا بویوك پدر نفسنی ولایتدن عزل و اخراج ایتسه معتبر ومنعزل اولماز. [قال فی الاشباه: ونقل ابن السبكی الاجماع علی انهما لو عزلا انفسهما لم ینعزلا.]

ولایت غیر ذاتیه ، وصف ذاتی دكلدر . صوكره‌دن طاری اولان بر امر خارجیدن متولد وصف عارضیدر و بناءً علیه انفكاكی قابلدر . مثلا موكلك عزلیله وكیل منعزل و ولایتی زائل اوله‌جغی كبی وكیلك نفسنی عزلیله‌ده منعزل اولور . بویوك كوچوك علی العموم مأمورین حكومت‌ده بویله‌در . بونلرك حائز اولدقلری ولایت‌دخی وصف ذاتی و لازم اولمدیغندن عزل واستعفالری صحیح ومعتبراولور. امام المسلمین حضرتلرینك حائز اولدیغی ولایت عامه‌ده بوقبیلدندر . یعنی انفكاكی قابل بر وصف عارضی و غیر ذاتیدر . بناءً علیه اسباب مشروعه‌یه مبنی خلعی و كندیسنك امامت و سلطنتدن فراغتی شرعاً جائزدر .

الك موثوق و معتمد مؤلفات فقهیه‌دن مشهور (هدایه) صاحبی عمدة الفقها امام برهان الدین مرغینانی [۱] حضرتلری ، وكالت و تولیت كبی بر عقد مخصوص

---

[۱] مشارالیه امام برهان الدین مرغینانی تركستان علماسندن واعاظم فقهای حنفیه‌دندر و پك محترم بر ذات فضائل‌سمادر . بالجمله كمالات انسانیه و علمیه‌یی نفسنده جمع ایتمشدر . زمانتك الك غدار و الك خونخوار ظلمه‌سی بیله كندیسنه پك‌زیاده حرمت ایدرلرمش. اصول و فروعده امامدر . سوزلری بین الفقها سند اتخاذ اولونور. مسقط رأسی تركستانده فرغانه ایالتنده (مرغینان) قصبه‌سیدر . (۵۹۳) تاریخنده ارتحال ایتمشدر . اولاد و احفادی‌ده اكابر فقهادن‌در بو جهتله تأسیس ایتدیكی عائله محترمه‌سی علم وفضیلت اوجاغی اولمشدر . مشارالیهك (هدایه)،(منتقی) ، (تجنیس)، (مختارالنوازل)، (نشرالمذهب) ، (مزید) كبی فقها عندنده پك قیمتلی تألیفات فقهیه‌سی واردر .

هله ذكر اولونان (هدایه) ، بوتون كتب فقهیه‌نك مأخذیدر . پك محققانه یازلمش بر اثر جلیلدر . اوزرینه ابن همام ، تاج الشریعه ، شیخ اكمل الدین كبی فحول فقها طرفندن پك‌چوق شرحلر یازلمشدر. انكلیزجه‌یه‌ده ترجمه ایدلمشدركه برنسخه‌سی منظورعاجزی اولمشدر. هدایه ، شرحلری ایله برابر مطبوعدر .

سببيله حصوله كلن ولايته (ولايت تفويض) اطلاق ايديور . چونكه بو نوع ولايت ، اصل حق تصرفه مالك اولان ذاتك حقى اولوب آنك طرفندن عقد مذكور ايله صورت مخصوصه‌ده مثلا وكيله ويا متوليه تفويض اولونمشدر . زيرا وكيل و متولى ، موكل‌به اولان ايشده و امور وقفيه‌ده اساساً حق‌ولايت وتصرفه مالك دكلدرلر . آنلر بو حقى پدرك ذاتنده مندمج ابوت وصفى كبى بر امر ذاتى سببيله احراز ايتمه‌مشلردر ، بلكه صوكره‌دن طارى و اختيارى اولان عقدوكالت وتوليت ايله موكل وواقفدن اخذ و تفوض ايله‌مشلردر. وصيلر، قاضيلر، حاكملر، واليلر، قوماندانلر و ناظرلر دخى بويله‌در. آنلرك ولايتلرى‌ده بروجه معروض « ولايت تفويض » جمله‌سندندر .

ايشته اميرالمؤمنين حضرتلرينك حائز بولوندقلرى (ولايت‌عامه) بونوعدندر. ملت‌طرفندن عقدخلافت وبيعتله كنديلرينه تفويض اولونمشدر . بونك ايچوندركه خلع ويا فراغت وقوعنده حق ولايتلرى ساقط اولور . آرتق بو خصوصده افراد امتدن هيچ فرقلرى قالماز . بيانه حاجت يوقدركه ذات خلافتپناهيلرى ، خليفه اولمازدن اول اويله بر ولايتى حائز دكللردى . ولايت مذكوره‌يى عقد خلافتله احراز ايتمشلردر. طبيعى خلع ويافراغت وقوعنده حال‌سابقلرينه عودت ايدرلر .

شو ايضاحات فقهيه صورت‌قطعيه‌ده كوستريوركه‌حقوق اسلاميه‌ده دوغريدن دوغرى‌يه اصالةً ورأساً هيچ بر كيمسه ، حر ورشيد اولان افراد اوزرنده امر ونهى وماللرنده خود سرانه تصرفاتى انفاذ ايله‌مك حقنى حائز دكلدر . اولاد صغار ، مجنون وسفيه اوله‌رق سن بلوغه واصل اولان اولاد كبار حقنده آبا واجدادك حق ولايتلرى‌ده ، آنلرى حمايت واموال وحقوقنى ضياعدن‌صيانت مقصدينه مبنى مشروع قيلنمشدر . بو اساسه بناءً دركه پدرك صغار حقنده ضرر محض اولان تصرفى نافذ اولماز، رشيد اوله‌رق بالغ‌اولان ويا بالآخره اكتساب رشد ايدن اولاد كبار اوزرنده‌ده بركونا حق ولايتى قالماز. بالعكس بونلرطرفندن خود بخود اجرا ايديلن عقد نكاحك صحتنده وليلرينك اذن ورضاسى شرط اولوب اولمامسى مسئله‌سى بين‌الفقها مختلف فيه‌در .

آوروپا حقوقنده ازدواج ، زوجه‌نك اموالنده زوجه حق تصرف و ولايت بخش ايدييور . زوجه‌يى زوجك اسارتى آلتنه وضع ايدن بو اساس غير معقول، حقوق اسلاميه‌جه شايان قبول دكلدر . شريعت اسلاميه‌ده زوجه‌نك اموالنده زوجك اصلا حق تصرفى يوقدر . زوجه تماميله حريت تصرفيه‌يه مالكدر ، ديلديكى وجهله تصرف ايده‌بيلير ، زوجى قطعياً مانع اوله‌ماز .

الحاصل على العموم افراد ملتدن هرهانكى بر فردك بر سبب شرعى‌يه مستند اولميان تصرفى ، ديكرلرى ايچون مطاع وامرى واجب الاتباع دكلدر . چونكه آنفاً بيان اولونديغى وجهله هيچ بر كيمسه‌نك بلا سبب شرعى ديكرلرينه سوز كچيرمك (ولايت) حقى يوقدر . مثلا بر كيمسه بلا وكالت ديكرينك مالنى صاتسه ويا ايجار ايلسه مال صاحبى موافقت ايتمدكجه بيع ويا ايجار مذكور معتبر اولماز . كذلك ايكى كشى آره‌سنده تحدث ايدن بر نزاعى فصل ايچون ، صلاحيت قضائيه‌سى اولميان بر ذات چيقوبده خود بخود بر حكم اعطا ايلسه حكم واقع صحيح ونافذ اولماز . ولوكه اول ذات پك محترم ومجتهد مطلق درجه‌سنده عالم بر ذات اولسون . آنك مجرد علم واقتدارى كنديسنه ولايت قضا بخش ايتمز وبناءً عليه خود بخود واقع اولان حكمى مطاع وامر ونهيى واجب الاتباع اولماز .

لكن بر كيمسه‌نك باشقه‌سى حقنده وقوع بولان تصرفى ، بر سبب شرعى‌يه مستند ايسه معتبر اولور . بناءً عليه آنفاً ذكر اولونان مثاللرده اول مالى بيع ويا ايجار ايدن شخص مال صاحبى طرفندن توكيل ، نزاع مذكورى حكماً حل وفصله قيام ايلين ذات متخاصمين طرفندن تحكيم يعنى حكم نصب وتعيين اولونمش ايسه بو صورتده وكيلك بيع ويا ايجارى موكلى حقنده ، حكمك حكم واقعى ده متخاصمين اوزرنده نافذ اولور . چونكه كرك وكيلك تصرفى وكرك حكمك حكمى ، موكل ومتخاصمين طرفلرندن توكيل وتحكيم ايله كنديلرينه تفويض اولونان ولايته مستنددر . عاقل ومختار اولان هر فرد ، كندى امور وخصوصنده ديلديكى وجهله تصرف و ولايت حقنى حائز اولديغى كبى بو حق تصرف و ولايتى ديكرينه بخش و تفويض ايله‌مك حقنى دخى حائزدر .

بر كيمسه‌نك بالذات واقع اولان تصرفی كندی حقنده نصل ونه‌دن دولایی نافذ اولمق لازم كليورسه ، بالرضا توكيل وتفويض ولايت ايلديكی ذاتك بو وكالت و ولايته استناداً وقوع بولان تصرفی ، اوصورتله وعين سببه مبنی اول كيمسه حقنده نافذ ومعتبر اولمق لازم كلير . اكر افراد كندی رضالريله اجرا ايتدكلری عقود وتصرفاتك نتايجنی قبوله مجبور طوتولميه‌جق اولسه‌لر، هيچ بر عقد ومقاوله‌نك حكمی قالماز . ودنياده هيچ بر معامله نتيجه پذير اولماز . قوت حقه غلبه ايدر . بوده حقوقك ضياعنی موجب اولور . آرتق هيچ بر فردك عقد ومقاوله‌سنه يعنی سوزينه اعتماد ايدلمز . مناسبات بشريه انقطاعه وبالنتيجه حيات اجتماعيه انحلاله اوغرار . بوكا محل براقامق ايچون انسانلری حقوق غيره تملق ايدن سوزلرينه صادق ومربوط قيلمق ضرورتی حاصل اولمشدر .

بوملاحظه‌يه مبنيدركه « كشی اقراريله مؤاخذه والتزاميله الزام اولونور» وهر كيم كه كندی طرفندن تمام اولان شيئی نقضه سعی ايدر ايسه سعيی مردود اولور » قضيه‌لری ، فقهك برر قاعدهٔ اساسيه‌سنی تشكيل ايدر .

فردلر حقنده جاری اولان بوقاعده، جماعتلر حقنده دخی جاريدر. يعنی جماعتلرده بينلرنده مشترك وعمومی اولان ايشلرينی آرزو ايدرلرايسه مجتمعاً وبالذات اداره ايدرلر، ايسترلر ايسه برينی توكيل وآكا تفويض ايلرلر . وشق ثانيده وكيلك نافع ويانافع ايله ضرر بيننده دائر اولان تصرفاتنی قبوله مجبور اولورلر . ايچلرندن هيچ بری تصرفات مذكوره‌يی قبولدن امتناع ايده‌مز. زيرا بر جماعتك وكيلی ، عين زمانده اول جماعتی تشكيل ايدن افرادن هر برينك ده وكيلدر .

عين قاعده اك بويوك جماعت ديمك اولان ملت يعنی هيئت اجتماعيهٔ اسلاميه حقنده دخی جاريدر. شوقدر واركه بونجه مهام امور دولتی، تفرقه‌يه دوشمكسزين حسن تدوير وتمشيت امكان خارجنده بولونديغندن اموردولت ومصالح ملتی رؤيت وتمشيتده مطلوب اولان اوصاف وشرائطی جامع ، قوانين شريعتی اجرايه وشوكت اسلامی اعلايه قادر ، مملكتك داخلی وخارجی سياستنی تدويره وايجابات حق ومعدلتی تنفيذه مقتدر برذاتی كنديلرينه وكيل مطلق ومفوض ، يعنی سوزی

مطاع وامر ونهيي واجب الاتباع امام نصب وتعيين ايلهمك امت اسلاميه اوزرينه واجبدر . علمای خارجيه ايله برايكی معتزله علماسی اشبو «نصب امام» قضيه‌سنك وجوبنی انكار ايله جوازينه قائل اولويورلرسه‌ده آنلردن ماعدا بالعموم علما وفقهای اسلام بونك وجوبنده متفقدرلر. اصحاب كرام حضراتی‌ده ارتحال نبويده هرشيدن وحتی دفن پيغمبريدن اول بوامر مهمك ايفاسنه شتاب ايده‌رك كوچرك (كوچك) برمناقشه‌دن صكره جناب ابوبكر صديق كنديلرينه امام انتخاب وتعيين ايله‌مشلردی .

ايشته شواوزون ايضاحاتدن كركی كبی آكلاشامشدركه خليفه وامام المسلمين حضرتلری، نفس الامرده اموردولت ومصالح ملتی رؤيت وتمشيتده ملت اسلاميه‌نك وكيل ورئيسيدر . حائز اولديغی قوت وولايت‌ده دوغريدن دوغری‌يه ملتدن مأخوذدر . وامور ومصالح مذكوره‌نك بالجمله اقسامنه ، امتك رجال ونساء صغار وكبار كافهٔ افرادينه عام وشاملدر . (ولايت عامه) تعبيرينك معناسی‌ده بودر . خليفه‌دن ماعدا هيچ بر كيمسه بو «ولايت عامه» يه مالك دكلدر . قاضيلرك ، واليلرك وناظرلرك ولايت عامه‌لری خليفه‌دن مقتبسدر . آنلرك ايفا ايتمكده اولدقلری وظائف ، حقيقتده ذات خلافتپناهينك وظائفی جمله‌سندن اولوب بالذات وعلی الانفراد ايفاسی قابل اوله‌ميه‌جغندن بالضروره آنلره تفويض ايله‌مشدر .

(ولايت عامه) نك درجهٔ شمولنه گلنجه : آنفاً بيان اولونديغی وجهله كرچه ولايت مذكوره عام ومطلقدر ، لكن بوتون بوتون‌ده مطلق دكلدر . هرشيده اولديغی كبی بونك‌ده برحدی واردر . اونی تجاوز ايده‌مز . ايدر ايسه شرعاً معتبر ونافذ اولماز . او حدده (مصلحت عامه) ملاحظه‌سيدر . بونكله مقيددر . ذاتاً اشبو «مصلحت» قيدی علی الاطلاق هرنوع ولايتده جاری ووجودی مقتضی اولان برقيددر . بناءً عليه ولايت ايستر ولايت خاصه نوعندن اولسون ، ايستر ولايت عامه نوعندن بولونسون آنك شرعاً معتبر اولمسی ، اولبابده رعايتی لازمه‌دن بولنان مصلحتك وجودينه وابسته‌در . زيرا ولی ، وصی وقاضی كبی اصحاب ولايتك تحت ولايتلرنده بولونان افراد اوزرينه حق تصرف وولايتلری ، آنلرك حقوقنی صيانت ومنافعنه نظارت ايچون مشروع

قیلنمشدر . مصلحتی تضمن ایتمین تصرف ایسه حقوقی صیانت ومنافعه نظارت جمله‌سندن دکلدر .

فقها بالجمله نصوص شرعیه وموارد احکامی تتبع واستقرا ایده‌رك بو اساسی تخریج ایتمشلر وبونی تبیین ایچون [رعیه اوزرینه تصرف مصلحته منوطدر] قاعده‌سنی تثبیت ایله‌مشلردر . شو حالده امورعامه‌یه متعلق خصوصلرده دولتجه تبعه اوزرینه واقع اولان تصرفات ، مصلحت عامه‌یی متضمن ایسه شرعاً صحیح ومعتبر اولور . دکل ایسه معتبر اولماز. مثلا مصلحت‌عامه ملاحظه‌سنه بناءً دولتجه بعض ویرکولر طرحنه لزوم کورولور ایسه قدر معروف ومقدار کافی ویرکو طرح وجبایتی جائز اولور . فقط احتیاجدن فضله‌سی اسراف دیمك اولوب مصلحتی متضمن اولمدیغندن طرح اولونه‌جق ویرکولرك مقداری ، مصارف لازمه‌یی تجاوز ایتمه‌ملیدر . ایدر ایسه شرعاً جائز اولماز .

کذا مجلهٔ احکام عدلیه‌نك [٩١٩] نجی ماده‌سنده محرراولدیغی اوزره برمحلده وقوع بولان حریقك اطرافه سرایتنی منع ایچون برکیمسه‌نك خانه‌سنی رضاسی اولمقسزین امرولی‌الامر ایله‌ییقمق جائز اولور. لکن مذکور خانه‌یی ولی‌الامرك امرمخصوصی بولونمقسزین قومشوسی مجرد کندی خانه‌سنی قورتارمق مصدیله ییقمش ایسه قیمتنی ضامن اولور . چونکه امورعامه‌ده تصرف ، دوغریدن دوغری‌یه رأساً وابتداءً امام المسلمینه وثانیاً آنك وکیلنه یعنی بوکبی خصوصاتده توجیه صلاحیت وتفویض ولایت ایله‌دیکی ولی‌الامره عائددر . باشقه‌سنك بو بابده برکونا ولایتی یوقدر . قومشونك کندی خانه‌سنی حریقدن قورتارمق ضرورتی آنی ضماندن تخلیص ایده‌مز . چونکه اضطرار غیرك حقنی ابطال ایتمز . قومشونك حرکت واقعه‌سی بروجه مشروح جواز شرعی‌یه‌ده مستند دکلدر . آنکچون ضمان لازم کلیر .

کذلك مجله‌نك [١٢١٦ و ١٢١٧] نجی ماده‌لرنده بیان اولوندیغی وجهله « لدی‌الحاجه امر سلطانی ایله برکیمسه‌نك ملکی آنك رضاسنه باقلمقسزین قیمتیله آلینوب طریق عامه الحاق اولونه‌بیلیر . فقط تأدیهٔ ثمن اولونمدقجه ملکی یدندن

آلینه‌ماز . » و « ماره‌یه مضرتی اولمدیغی حالده برکیمسه طریق عامك فضله‌اولان یرینی ثمن‌مثلیله جانب میریدن آلوب خانه‌سنه الحاق ایده‌بیلیر . » برنجی صورت، ملك صاحبنك حریت تصرفیه‌سنی اخلال ایتدیکی جهتله ضرر خاصی متضمن ایسه‌ده مقابلنده نفع عامی مستلزمدر . چونکه مرور وعبوری تسهیل ایچون اختیار اولونیور . نفع عام ایچون ضرر خاص اختیار اولونور . ایکنجی صورت ایسه نه خاص، نه‌ده عام هیچ برضرری متضمن دکل، فضله اوله‌رق نفع خزینه‌یی موجب . بناءً علیه هرایکیسی‌ده منفعت عمومیه‌یی مستوجب اولدیغندن بووبومثللو تصرفات ایچون مساغ شرعی واردر .

لیمانلر ، ریختیملر ، اسکله‌لر ، شمندوفر خطلری انشاسی، شهره صو اساله‌سی کبی نفعی عمومه عائد تأسیسات ایچون جبراً وفقط ذکر بهاسنی ویرمك شرطیله استملاك معامله‌سنك جوازی بو اساسه مبتنیدر .

ایشته‌خلیفه وذات حضرت پادشاهینك ولایت ونظارت عامه‌سی، وجه‌مشروح اوزره مصلحت عامه قیدیله مقیددر . تصرفات واجرا آت واقعه‌سی مصلحت عامه ملاحظه‌سنه مبتنی ایسه شرعاً جائز ونافذ اولور ، دکل ایسه یعنی کیفی وشخصی بر مقصده مستند ایسه جائز اولماز . مثلا امام‌المسلمین حضرتلری مجرد کندی نفسی ایچون ویا اولاد وتعلقاتندن برینه عائد شخصی بر مقصد ایچون بر ذاتك ملکنی رضاسی اولمقسزین – ولودکرندن فضله بربدل ایله اولسون – جبراً ایدندن آلسه شرعاً جائز اولماز . مشارالیهك ولایت عامه‌سی ، کندیلرینه بویله بر حق بخش ایتمز . ذات خلافتپناهیلری امور دولت ومصالح ملته نظارت ایچون مقام خلافته اجلاس اولونمشلردر ، یوقسه هیچ بر مصلحت ومنفعت‌عامه بولونمقسزین مجرد کندی آرزوی شخصیلرینه‌اتباعاً دیلدیکی وجهله حرکت وبلاموجب شرعی خلقه ایقاع مضرت ایچون خلیفه نصب وتعیین اولونمامشلردر . « رعیه اوزرینه تصرف مصلحته منوطدر » .

ولی، وصی ، متولی وقاضیلرك اموال صغار وایتامده و اوقاف وترکاتده‌وقوع بوله‌جق تصرفلرنده حکم ، بو منوال اوزره جاریدر . یعنی بونلرك تصرفلری‌ده مصلحت ایله مقیددر .

صاحب (بدايع) امام كاشانى ، كتاب مذكورك [قصاصدن عفو] بابنده ديوركه : [قصاصدن عفوك شرائط صحتندن برىده كيفيت عفوك صاحب حق طرفندن صدوريدر . زيرا عفو مذكور ، حق قصاص اسقاطيدر . بر حقه مالك اولميان كيمسه طرفندن اوحقى اسقاط ايسه محالدر . شوحالده هيچ مناسبتى اولميان اجنبينك قاتلى قصاصدن عفوى صحيح اولميه جغى كبى بر صغير ايچون ثابت اولان قصاصده اول صغيرك اب وجدينك عفوى دخى صحيح اولماز . چونكه قصاص صغيرك حقيدر ، پدر وجدك حقى دكلدر . اونلر آنجق صغيرك حقنى استيفا ولايتنى حائزدرلر . وبرده اب وجدك ولايتلرى صغيرك منفعتنه نظرله مقيددر . بلا بدل قصاصدن عفو ايسه منفعت دكل، ضرر محضدر . زيرا عفو مذكور اصلاً ورأساً حقى اسقاطدر . پدر وجد ايسه بو صورتله حق اسقاطه مالك دكلدرلر . بوسببه مبنيدركه ذات حضرت پادشاهى ، وليسى اولميان بر يتيم ايچون ثابت اولان قصاصدن قاتلى عفو ايتمك حقنى حائز دكلدر .] . .

امام شمس الائمة السرخسى ده (مبسوط) نام كتاب مشهورينك (لقيط) بحثنده [امام المسلمين حضرتلرى ، ملت اسلاميه نك حقوقنى استيفاده آنلرك نائب وناظريدر . آنلرك حقى ايسه كنديلرينه نفعى اولان شيده در . بناءً عليه امام المسلمين قاتلى بلا بدل قصاصدن عفو ايتمك حقنه مالك دكلدر . زيرا مشاراليه حضرتلرى حقوق مسلمينى استيفا ايچون مقام امامته اجلاس اولونمشدر . يوقسه آنلرك حقوقنى ابطال ايچون دكل .] ديور . بوتون معتبرات فقهيه ده بومسئله حقنده بوصورتله بيان مطالعه اولونيور . ايشته شوايضاحات مفصله دن ولايت عامه نك ماهيت ودرجۀ شمولى حقنده تماميله برفكر صحيح حاصل اولمشدر . شمديده خليفه يه اطاعتك وجوبنى واسباب موجبه ودرجه سنى ايضاح ايده لم .

— ٤ —

خليفه يه اطاعتك وجوبى

خليفه مطاع وامر ونهيى واجب الاتباعدر . بوده ايكى جهتله ثابتدر . برى

خلافت و ولایتك ماهیتی اقتضاسی ، دیگری شارعك ایجابیدر. بناءً علیه خلیفه‌یه اطاعت هم فقهاً ، هم‌ده شرعاً واجبدر.

فقهاً واجبدر. چونکه یوقاریده تفصیلاً ایضاح اولوندیغی وجهله خلیفه‌مانك وکیلیدر. قاعدهٔ فقهیه‌جه وکیلك حسب الوکاله واقع اولان تصرفی موکلی حقنده نافذ اولور. زیرا وکیلك حائز اولدیغی ولایت، موکلندن مأخوذدر. موکل او ولایتی عقد وکالتله وکیله بخش ایتمشدر. ولایت که تنفیذ قول وانفاذ تصرفدن عبارتدر، آنجق نتایج حقوقیه‌سنی قبول ایتمکله قابل تطبیقدر. برکیمسه برایش حقنده دیگرینه حق تصرف و ولایت بخش ایدوبده بالآخره آثار مترتبه‌سنی قبولدن امتناع ایده‌جك اولورایسه وکالت و ولایتك معناسی قالماز. بوجهتله موکل، حین توکیلده وکیلك تصرفندن تولد ایده‌جك نتایجك قبولنی التزام وتعهد ایله‌مش دیمکدر. آرتق او نتایجی قبولدن امتناع ایده‌مز. ایدرسه قبوله جبر اولونور. بونك ایچوندرکه علی العموم افرادامت، ذات حضرت خلافتپناهینك حسب الخلافه وقوع بولان تصرفاتنی قبوله، ارادات سنیه‌سنه اتباعه مجبوردرلر. منطق فقهی بونی ایجاب ایدر.

وبرده هر وظیفه بر حق تولید ایتدیکی کبی هرحقده بر وظیفه تحمیل ایلر. بوده اوحقی طانیمق و آکا رعایت ایله‌مك وظیفه‌سیدر. بونلر متقابل وبرینك دیگرندن انفکاکی غیر قابلدر. امیرالمؤمنین حضرتلری حسب الوظیفه تصرف عام حقنی حائزاولونجه، آرتق امت اوزرینه‌ده بوحقه حرمت ایتمك وآنك آثار فعلیه‌سنی قبول ایله‌مك وظیفه‌سی ترتب ایدر.

ظاهرده ایکی ، حقیقتده بر اولان مطالعات آنفه‌دن مستبان اولویورکه خلیفه‌یه اطاعت و امر ونهینه متابعت قضیه‌سی ، ماهیت خلافت و ولایتك امت اسلامیه اوزرینه تحمیل ایله‌دیکی فقهی وحقوقی بر وظیفهٔ متحتمه‌در.

شرعاًده واجبدر. حتی فرضدر. بوده متعدد نصوص شرعیه ایله ثابتدر. بوبابده فقیه ومتکلم بالجمله علمای اهل سنتك اجماعی‌ده منعقددر. « ای اهل ایمان، اللهه ورسولنه اطاعت ایدیکز ایچیکزدن اولوالامر اولانلرده‌ده اطاعت ایدیکز».

مفهومنده اولان [يٰا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اَطِيعُوا اللّٰهَ وَ اَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ] آيت جليله‌سى ايسه، على العموم « اولو الامر » ـ اطاعتك وجوبنده حجت قاطعه‌در .

اولو الامر ، امر صاحبلرى ديمك اولديغندن ناظر ، قوماندان ، والى ، متصرف وقاضى كبى نه‌قدر آمر و ولى الامر وار ايسه جمله‌سنه شاملدر . (بخارئ شريف) ده محرر اولان [اِسْمَعُوا واطيعوا وان اسْتُعْمِلَ عَلَيكم عبدٌ حَبَشِىٌّ كَاَنَّ رأسَهُ زَبِيبَة] و [مَنْ رَأىٰ مِنْ اَميرِهِ شيأً فكَرِهَهُ فَلْيَصْبِرْ فَاِنَّه لَيْسَ احدٌ يُفارِقُ الْجماعةَ شِبْراً فَيَمُوتُ اِلاّٰ مٰاتَ مِيتَةً جاهِلِيَّةً] حديث شريفلرى ايله بو بابده وارد اولان ديكر احاديث صحيحه دخى بونى مؤيددر .

بو جهتله بونلرك وظيفه وصلاحيتلرى داخلنده صادر اولان امر ونهيلرينه اطاعت واجبدر . يوقاريده بيان اولونمشدى كه بونلرك امور عامه‌ده تصرفه وامر ونهيه صلاحيتلرى ، خليفه‌دن مأخوذ وتصرفات واقعه‌لرى آكا مضاف اولوب مشار اليه جمله‌سنك وبوتون ملت اسلاميه‌نك رئيس واميرى بولونديغندن اصل ولى الامر خليفه‌در . آنك ايچون جمله‌سندن اقدم ذات حضرت خلافتپناهى‌يه اطاعت واجبدر . بو جهتله مشار اليهك امرى ايله ديكر اولو الامرك امرى تعارض ايتسه مشار اليهك امرى تقديم اولونور .

بوندن باشقه ذات حضرت پادشاهيدن ماعدا اولو الامرك ولايت امرلرى ، وظيفه‌لرينه خاص ومنحصر اولديغندن آنلره اطاعتك وجوبى ، وظيفه‌لرينه عائد اولان خصوصاتله مقيددر . امير المؤمنينك ولايتى ايسه امور دولت ومصالح مملكته متعلق هرخصوصه عام وشامل اولديغى جهتله مشار اليهه اطاعت قضيه‌سى مطلق وعموميدر .

مع هذا اشبو قضيهٔ اطاعت ، بوتون بوتون‌ده مطلق دكلدر . خليفه‌نك‌ده بر آمرى ، برده موكلى وار . آمرى شريعت ، موكلى ملتدر . مأمور آمرك

امرینه ، وکیل موکلك شرطنه مخالفت ایده‌میه‌جکندن خلیفه بر جهتدن شریعتك امرینه مخالفت ، دیکر جهتدن ملتك علیهنه حرکت ایتمه‌مکله مکلفدر .

بوندن‌ده آکلاشیلیرکه خلیفه‌یه اطاعتك وجوبی بری منفی ، دیکری مثبت ایکی قید ایله مقیددر .

برنجیسی مشارالیهك امرونهیی مستلزم معصیت اولمامق، ایکنجیسی مصلحتی تضمن ایتمکدر . برنجی قیده کوره شرعاً معصیت تشکیل ایدن افعالده خلیفه‌یه اطاعت واجب اولمق شویله دورسون ، جائز دخی دکلدر . مثلا خلیفه بلاسبب مشروع برینك قتلنی امر ایده‌جك اولسه بو امره مطاوعت جائز اولماز. بوظلمدر. ظلمده اطاعت ایسه ظلمه آلت اولمق دیمکدرکه عین ظلمدر. [وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَىَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ] .

کذلك شرعاً حرام اولان برشیئك بلا ضرورت اکلی حقنده ارادهٔ سنیه صادر اولسه بو اراده‌یه متابعت جائز اولماز . چونکه اولوالامره اطاعتی امر ایدن سالف‌الذکر آیت جلیله ، عین زمانده واولی‌الامرده جناب حقه ورسولنه اطاعتی‌ده امر ایدیور . دیمك‌که بو اوچ نوع اطاعتك اوچنی‌ده بر یرده جمع ایتمك ایجاب ایدییور . بوده آنجق معصیت تشکیل ایتمین یرلرده اوله‌بیلیرکه بونلرده اجراسنه مساغ شرعی بولونان افعالدن عبارتدر .

شوحالده آنفاً ذکر اولونان مثاللرده اولدیغی کبی هیچ برسبب شرعی‌واحتیاج حقیقی بولونمقسزین ، مجرد کیفی اوله‌رق واجبك ترکی وحرامك ارتکابی حقنده طرف سلطانیدن برامر و اراده صادراولسه ، بواراده شواوچ نوع اطاعتك جمع وتألیفی قابل اوله‌میه‌جغندن ارادهٔ مذکوره‌یه متابعت جائز اولماز . زیرا متابعت ایدلدیکی تقدیرده جناب حقه ورسولنه مخالفتله ارتکاب معصیت ایدلمش اوله‌جق‌که عین آیت کریمه حکمنجه جائز دکلدر .

نته‌کیم آیت مشارالیهانك بوحکمنی بیان وتفسیر ضمننده وارد اولوب امام سیوطی‌نك (الجامع‌الصغیر) نده محرر اولان و « خالقه معصیتده مخلوقه اطاعت

اولماز » مفهومنده بولونان [لاطاعة لمخلوق في معصية الخالق] حديث صحيحى ايله « طاعت آنجق معروفده اولور » مضموننده (بخارئ شريف) و(مسلم)ده موجود [إنَّما الطُّاعةُ في الْمعروف] حديث شريفى ، بوخصوصده صراحت قطعيه يى حاويدر .

بو حديثلردن باشقه « برمعصيتى ارتكاب ايله امر اولونمدقچه هرفرد مسلم اوزرينه ، سوديكى وسومديكى شيلرده اميرك سوزينى ديكلهمك وآكا اطاعت ايلهمك واجبدر . اكر برمعصيتى ارتكاب ايله امر اولونورسه اولوقت سوز ديكلهمك و اطاعت ايلهمك جائز اولماز . » مألنده (صحيح بخارى ومسلم) ده مذكور عَلَى الْمَرْءِ المسلمِ السمعُ والطاعةُ فيما اَحَبَّ وكَرِهَ ما لَمْ يُؤْمَرْ بمعصيةٍ فَإذا أُمِرَ بمعصيةٍ فلا سَمْعَ ولاطاعةَ لفظ الحديث لمسلم] حديثى كبى ثبوتى صحيح ودلالتى قطعى دها برچوق احاديث شريفه ، مبحوث عنه مسئلهده اشتباهه محل براقميهجق صورتده يكديكرينى مؤيددر . بناءً عليه امر شارع ايله امر اولوالامر تعارض ايتدكده شارعك امرى تقديم اولونور ، آرتق امر اولوالامره التفات اولونماز . شو ايضاحات ، بالاده ذكر اولونان ايكى قيددن برنجى قيده كورهدر .

ايكنجى قيده كلنجه : بوقيده كورهده مثلا منافع ملك دولته منافى ، عامهنك مضرتنى داعى خصوصات حقنده صادر اولان اوامر وارادات سنيهيه مطاوعت جائز دكلدر . قاعدهٔ وكالت احكامنجه امير المؤمنينك بوكبى تصرفاتى معتبر ونافذ اولماز . زيرا يوقاريده بيان اولونديغى وجهله مشاراليهك جائز بولونديغى ولايت عامه ، بويله ملت و مملكت حقنده ضرر محض اولان تصرفاته قدر عام وشامل دكلدر . عقد خلافت وبيعتله كنديسنه اويله بر مأذونيت وصلاحيت ويرلهمشدر . بالعكس حق تصرف وولايتى ، دولت و ملتك نفع وخيرينه استعمال ايدلمك قيد و شرطى ايله مقيد و مشروطدر . واقعا حين بيعتده بو جهت صراحةً ذكر ايدلهمشدر وايدلمز ، لكن بو بابده حال ومصلحتك دلالتى صراحتدن دها قوتليدر

وبداهت درجه‌سنده قطعیدر . آنکچون تصریح ایدلمز . مع هذا اوچنجی خلیفه حضرت عثمانك خلافته انتخابنده بویله بر شرط صراحةً درمیان ایدلمش و اوده قبول ایتمش اولدیغی جهتله کندیسنه بیعت اولونمشدی .

ولایت عامه‌نك درجهٔ شمولی ورعیه اوزرینه تصرفك مصلحته منوط بولوندیغی حقنده یوقاریده بر تفصیل ایضاحات ویرلمش اولدیغندن تکراره دوشمه‌مك ایچون بوراده ایضاحات مذکوره‌دن صرف نظر اولنمشدر .

بو ایکنجی قید یعنی مصلحته مخالف تصرف مسئله‌سی‌ده ، عدل وحقه منافی وبناءً علیه معصیت تشکیلنده برنجی قیده مساویدر . ایکیسنك‌ده حکم شرعیلری بردر . بو اعتبار ایله ایکنجی قیدده برنجیده داخل اولدیغندن آیریجه ذکر ایدلمسه‌ده اولوردی . فقط ماهیت حقیقیه‌لری اعتباریله آره‌لرنده مهم بر فرق بولوندیغندن مستقلاً ایکنجی برقید اولمق اوزره ذکرینه لزوم کورلمشدر. ماهیت فقهیه‌لری اعتباریله بو ایکی قید آره‌سنده فرق بولوندیغی کبی تعلق ایتدکلری حقوق اعتباریله‌ده آره‌لرنده فرق واردر . هر ایکی قیدده حق شارعه تعلق ایتمکله برابر برنجیسی فردلرك ، ایکنجیسی عامه‌نك حقوقنه تعلق ایدییور . بو ایکنجی نوع حقوق، نظر شارعده پك محترم ومعزز اولدیغی ایچون لسان فقهده شانی تبجیلاً اشبو « حقوق عامه » یه « حقوق آلله » اطلاق اولونور .

بوراده یعنی خلیفه‌نك امری مصلحته مخالف اولمامق مسئله‌سنده نظر دقته آلینه‌جق بر نقطه واردر که اوده بهمه حال مصلحت عامه‌نك وجودی ، محقق و معلوم اولمق شرط اولماسیدر . مصلحتك وجودی معلوم ویا مظنون اولدیغی وقتده خلیفه‌یه اطاعت واجب اولدیغی کبی ، مشکوك و محتمل بولوندیغی صورتده دخی ینه اطاعت واجبدر . یترکه امرمذکور مصلحته مخالف اولماسون . مصلحتك وجودی مشکوك اولمق دیمك، مصلحته مخالف اولمق دیمك دکلدر . بونلر باشقه باشقه شیلردر ، بربرینه قاریشدیرماملیدر . بر شیئك وجودی برکیمسه‌یه کوره مشکوك اولورده دیکر برکیمسه‌یه کوره ظن غالب ایله مظنون وحتی محقق اوله‌بیلیر. بواجتهاد وتقدیر مسئله‌سیدر. محل اجتهادده امرولی‌الامره

اطاعت واجبدر . عكس تقديرده مقصد فوت ، امور دولت ونظام وانتظام مملكت مختل اولور .

امام كاشانى [بدائع] نام كتاب مشهورنده ديبوركه : [امام المسلمينه وآنك نائبى اولان اميرينه اطاعت لازمدر . آنجق معصيتك اجراسنى امر ايدر ايسه ، اطاعت جائز اولماز . امام المسلمين ويا اميرى اكر ناسك كنديلرينه منفعتى اولوب اولمديغنى كسديره مدكلرى بر شيئى امر ايدرسه ، اول شيئك معصيت اولديغى معلوم اولمينجه امر مذكوره اطاعت لازم اولور . زيرا محل اجتهادده امام المسلمينه اتباع واجبدر .] [١] . « اشباه » شرحى (حموى)ده دخى [مصنف يعنى « اشباه » صاحبى ابن نجيم ، كنز شرحى (بحر رائق) ده ائمۀ حنيفه دن نقلاً ديبوركه « معصيتك غيرى احوالده امام المسلمينه اطاعت واجبدر . شو حالده امام المسلمين حضرتلرى ، بر كون اوروج طوتلماسنى امر ايدر ايسه طوتمق واجب اولور]. ديه محرردر [٢]

الحاصل معصيتى موجب اولميان احوالده اولو الامره اطاعت واجبدر . احوال مذكوره ده ايكى نوعدر : برنجيسى ، اساساً فعل وتركى جائز اولان امور مباحه در بو مقامده مندوب ومكروه دخى مباح حكمنده در . ايكنجيسى ، اساس اعتباريله ممنوع اولديغى حالده اضطرار واحتياجه بناءً اجراسنه شرع شريفك مساعده بويورديغى افعالدر .

برنجى نوعه مثال : امراض مستوليه نك منع انتشارى مقصديله اساساً اكلى جائز اولان بعض مأكولاتك اكل ايدلمه مسى وآلينوب صاتلماسى حقنده ارادۀ سنيه شرف صادر اولسه جائز وآكا متابعت واجب اولور . ماهيتى اعتباريله حرام

---

[١] قال فى البدائع : « طاعة امير الامام لازمة لانه نائب الامام وطاعة الامام لازمة كذا طاعته لانها طاعة الامام الا ان يأمرهم بمعصية فلا تجوز طاعتهم اياه فيها ولو امرهم بشئ لا يدرون أينتفعون به ام لا فينبغى لهم ان يطيعوه فيه اذا لم يعلموا كونه معصية لان اتباع الامام فى محل الاجتهاد واجب كاتباع القضاة فى مواضع الاجتهاد » ..

[٢] قال الحموى فى شرح الاشباه فى القاعدة الخامسة التى هى « تصرف الامام على الرعية منوط بالمصلحة » : قال المصنف فى شرح الكنز ناقلا عن ائمتنا « اطاعة الامام فى غير المعصية واجبة فلو الامام امر بصوم يوم وجب » .

وممنوع اولمیان برشیئك اکلی وبیع وشراسی اساساً جائز ایکن آرتق بواراده سببیله جائز اولماز.

ایکنجی نوعه مثال: یوقاریده بیان اولوندیغی وجهله بلاسبب شرعی برکیمسه‌نك ملکی، آنك رضاسی اولمقسزین — ولو دکرندن فضله بدل ایله اولسون — جبراً الندن آلمق حرام وممنوع اولدیغی حالده احتیاج عمومی‌یه وبناءً علیه مصلحت عامه ملاحظه‌سنه مبنی آرتق آنك رضاسنه باقیلمیه‌رق حکومت طرفندن قیمت حقیقیه‌سی ویریلوب آلینه‌جق اولسه جائز وصاحب ملکك بوکا مطاوعت ایتمسی واجب اولور. چونکه «حاجت عمومی اولسون، خصوصی اولسون ضرورت منزله‌سنه تنزیل اولونور» و «ضرورتلر ممنوع اولان شیلری مباح قیلار». وبرده «ضرر عامی دفع ایچون ضرر خاص اختیار اولونور».

افادات مسروده‌یه نظراً آنفاً ذکر اولنان اساسی، یعنی «معصیتی موجب اولمیان احوالده اولوالامره اطاعت واجبدر» اساسنی، شوشکله افراغ ایده‌بیلیرز: [هر نره‌ده‌که اولوالامرك تصرف وامری شرعاً جائز اولور ایسه اوراده اولوالامره اطاعت واجب اولور. هرنره‌ده‌که تصرف وامری جائز اولمازایسه اطاعت‌ده جائز اولماز].

اولوالامرك تصرف وامری، نه کبی یرلرده جائز اولوب نه‌کبی یرلرده جائز اولمیه‌جغی مسئله‌سنه کلنجه: حقوق شارع وافراددن هیچ برحقی اخلال ایتمدیکی هریرده، برحقی اخلال ایتدیکی تقدیرده مصلحت عامه‌یی تضمن ایتدیکی یرلرده جائز اولور. عکسی تقدیرده جائز اولماز.

اخطار — بوراده شو مهم جهتك نظر دقته آلنمسنی اخطاره لزوم واردرکه «معصیتی موجب احوالده خلیفه‌یه اطاعت جائز اولماز» دیمك، مسلحاً قیام وعصیان جائز اولور دیمك دکلدر. بوکا (خروج علی السلطان) دنیرکه کتب فقهیه‌ده وامام نوویئك «صحیح مسلم» شرحنده تصریح ایدلدیکی اوزره اویله مجرد ظلم وفسق سببیله جائز اولماز. بوباشقه مسئله‌سیدر. بوملتی تفرقه‌یه، دولتی ضعفه مملکتی انحلاله دوشورمکدرکه برچوق نصوص قرآنیه واحادیث نبویه ایله صورت

قطعیه‌ده ممنوعدر. یوقاریده «صحیح بخاری» دن نقل اولونان و «صحیح مسلم» ده شکل آتیده مذکور بولونان حدیث شریف، بو خصوصده صراحت کامله‌یی محتویدر:
[مَنْ كَرِهَ مِنْ اَمِيرِهِ شَيْئاً فَلْيَصْبِرْ عَلَيْهِ فَاِنَّهُ لَيْسَ اَحَدٌ مِنَ النَّاسِ يَخْرُجُ مِنَ السُّلْطَانِ شِبْراً فَمَاتَ عليه اِلَّامات مِيتَةً جاهلِيَّةً] ایشته بو حدیث شریفده امیرالمؤمنیندن صادر اوله‌جق مکروه ومنفور افعاله قارشی صبر ایدلمسی توصیه، بو کبی حرکات ظالمانه‌سببیله «خروج علی السلطان» قضیه‌سنك مشروع اولمیه‌جغی صراحةً بیان بویوریلیور.

کذلك امام مسلمك تخریج ایلدیکی احادیث شریفه‌دن «ایلروده برچوق فتنه وفساد، تفرقه وشورشی موجب حادثات ظهور ایده‌جکدر. هرکیمکه امام واحد اطرافنده طوپلانمش اولان بوامتك ایشینی بوزمه‌یی، قوت وجماعتلرینی تفریق ایتمه‌یی مراد ایدرسه، کیم اولورسه اولسون وروکز، اولدوروکز.» مآلنده اولان [اِنه سَتَكُونُ هَنَاتٌ وهناتٌ فَمَنْ اَرَادَ اَنْ يُفَرِّقَ اَمْرَ هٰذِهِ الْاُمَّةِ وَهِيَ جَمِيعٌ فَاضْرِبُوهُ بِالسَّيْفِ كَائِناً مَنْ كَانَ وفي رواية «فاقتلوه».] حدیث شریفی ایله ینه بو مآلده بولونان [مَنْ اَتَاكُمْ وَاَمْرُكُمْ جَمِيعٌ عَلٰى رَجُلٍ واحدٍ يُرِيدُ اَنْ يَشُقَّ عَصَاكُمْ اَوْ يُفَرِّقَ جماعتكم فَاقْتُلُوهُ] حدیثی، و [مَنْ خَرَجَ مِنَ الطَّاعة وفَارَقَ الجماعة فمات مات مِيتَةً جاهلية] وكذا [اِذَا بُويِعَ لِخَلِيفَتَيْنِ فَاقْتُلُوا الْآخَرَ منهما . اخرجها مسلم] حدیثلری، بو بابده هر درلو شك وشبهه‌یی دفع وازاله‌یه کافی وهر بری مستقل بر دلیل جلیدر.

مع هذا ظلم وجورك‌ده برحدی وبردرجه‌سی واردر. او حدی تجاوز ایده‌جك اولور ایسه مسئله رنکنی دکشدیرر. ایش خلعه قدر وارر. دیمك که بوده «ضرر عامی دفع ایچون ضرر خاص اختیار اولونور» قاعده‌سنه تابع بر کیفیتدر. تفصیلاتی کتب فقهیه‌ده مسطوردر.

اعتراض

زمانمزده تفسیر وحدیثده اولدقجه بضاعه ومطالعه صاحبی اولمقله برابر فقهه انتسابی اولمیان ویا احکام شرعیه‌نك حقایقنه وشارعك مقاصدینه نفوذ ایده‌جك ذکایه مالك بولونمیان بعض افکار بسیطه اصحابی ، بو مسئله‌نك یعنی اولوالامره اطاعت قضیه‌سنك حقیقتنی تماميله احاطه ایده‌میورلر . ایده‌مدکلری ایچون قبول ایتمك ایسته‌میورلر . حتی بوندن اوچ درت سنه مقدم بعض مطبوعات موقوته‌ده بومسئله‌یه دائر آچیلان اوزون برمناقشهٔ قلمیه ، مع التأسف بزده هروقت اولدیغی کبی نزیه برمباحثهٔ علمیه شکلندن چیقه‌رق مشاتمه‌یه منجر اولمش وطرفین یکدیکرینی تجهیل وتحمیق ایله‌ده اکتفا ایتمیوب تکفیره قدر کیتمش ایدی .

اساساً وحدذاتنده بیوك براهمیت حقوقیه‌یی حائز اولان بو بحث ، اولوقتدنبری اهمیتنی برقات دها آرتیرمشدر . بونك ایچوندرکه بزده بوراده بومسئله‌یی اوزون اوزادی‌یه تدقیقه مجبور اولدق .

ایکی صورتله اعتراض اولونیور . اعتراضلر وهلهٔ اولاده قوتلی کورونورسه‌ده برازتعمیق نظر اولوندقده هیچ برقیمت علمیه‌لری اولمدیغی تظاهر ایدر. تدقیقات سالفه اوزرینه بوایکی نوع اعتراضك هرایکیسی‌ده کندیلکلرندن سقوط ایتمشلرسه‌ده حقیقتی برقات دهاتنویره وذهنلرده موجود شبهه وترددلری ازاله‌یه مداراوله‌جغی ایچون بروجه آتی برر برر ایراد وجوابلری اعطا اولونمق مناسب کورلمشدر :

برنجی اعتراض — باشده خلیفه اولمق اوزره علی العموم امرایه اطاعتك وجوبی حقنده یوقاریده ذکر واستدلال اولونان [اطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم] نظم جلیلی ، بو خصوصده مدار احتجاج اوله‌ماز. زیرا آیت مشار الیهاده‌کی « اولی الامر » دن « امراء » مقصود اولدیغی مسلم دکلدر . بو بین العلما مختلف فیه بر مسئله‌در. بعض اکابر تابعین ، مراد علمادر دییور . آتیده (امرا)

دیمیوبده (اولی‌الامر) دیمسی‌ده بوقولی تأیید ایدر . اکر مقصد امرا اولسه‌یدی دوغریدن دوغری‌یه « امرا » دنیردی، « اولی‌الامر » دینمزدی . نتیجه اعتباریله آیتك مدعایه یعنی امرایه اطاعتك وجوبی قضیه‌سنه دلالتی قطعی دکل دیمك اولور. شو حالده دلالتی قطعی اولمیان بوآیت جلیله ایله دعوایه استدلال صحیح دکلدر . دلیلك ضعفی ، مدعانك‌ده ضعفنی انتاج ایدر . . .

جواب — ایشته برنجی اعتراض بودر . شمدی بو اعتراضی کلمه بکلمه تعقیب و تدقیق ایده‌لم : اوت ، (حسن بصری) ، (عطا بن ابی رباح) ، (ابو العالیه) و (ضحاك) کبی بعض اکابر علمای تابعین ، آیت مذکوره‌دکی (اولی الامر) دن امرا مقصود اولدیغنه ذاهب اولمشلر. لکن بوفکر عامهٔ علمای اسلام طرفندن قبول ایدلمه‌مشدر. امام نووی‌نك (مسلم) شرحنده بیان ایتدیکی وجهله اسلاف واخلافدن مختلف صنوف علمانك یعنی مفسرین ، محدثین ، متکلمین وفقهانك اتفاقه قریب اکثریت عظیمه‌لری اولوالامردن امرا مقصود اولدیغنده متحددر . بوتون معتبرات فقهیه‌ده امرایه اطاعتك وجوبی قضیه‌سنه بو آیتله استدلال اولونیور .

لغت عربیه‌ده بوبابده شاهد عادلدر. چونکه اولوالامر، اصحاب امر دیمکدر. (امر) لفظی لغتده ایکی معنایه کلیر . بری اوامرك مفردی اولان امردر . دیکری امورك مفردی اولان امردر. برنجی صورتده بویورمق وبویورق معناسنه‌در. ایکنجی صورتده حال وشان ، حادثه وایش معناسنه‌در . هرایکی صورتده‌ده علمایه بطریق الحقیقه « اولوالامر » اطلاقی صحیح اولماز . زیرا علما حقیقتده، بر ایش وبر وظیفه باشنه کچمدکجه نه امر وفرمان، نه‌ده ایش صاحبی دکلدرلر. اونلر آنجق اصحاب علم وفضیلتدر . اولوالامر ولایت امری حائز اولانلردرکه بونلرده امرادر. بوراده (امرا) دن مقصد ، باشده امیرالمؤمنین اولمق اوزره ناظر ، قوماندان ، والی وقاضی کبی ولایت امری یعنی وظیفه‌سنك بخش ایتدیکی صلاحیته مبنی امر ونهی ایتمك ، عامه اوزرینه جبراً سوز کچیرمك حقنی حائز اولانلردر . بو حقك

نصل ونه صورتله احراز اولونه‌جغی ایسه یوقاریده تفصیلاً ایضاح اولونديغندن تکرارینه حاجت یوقدر .

علما ، علما اولمق حیثیتیله اشبو ولایت امری ، تعبیر اصطلاحیسیله ولایت عامه‌یی حائز دکلدر . علما رأی صاحیدرلر . اونلرله استشاره اولونور ، رأیلرندن استفاده ایدیلیر . لکن رأی ذاتیلرینی قبولده بر مجبوریت شرعیه یوقدر .

علمایه اولوالامر اطلاقی اولسه اولسه مجازطریقیله اوله‌بیلیر . حالبوکه بورادہ یعنی [اطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی‌الامر منکم] آیتنده « اولی‌الامر » نظم کریمی ، بو صورتله مجازه حمل ایتمك دوغری اوله‌ماز . زیرا آشاغیده بحث مخصوصنده ایضاح اولونه‌جغی اوزره « کلامده اصل اولان معنای حقیقیدر » ، معنای مجازی آنك خلفی وفرعیدر . بناءً علیه برکلامك معنای حقیقی‌یه حملی ممکن وصحیح اولدقجه معنای مجازی‌یه حملی جائز اولماز . تعبیر دیکرله برکلامك معنای حقیقیسنی اراده‌یه مانع برقرینه موجود اولمدقجه اول کلامی معنای مجازی‌یه حمل ایتمك صحیح اولماز . عکسی تقدیرده سوزه ولغته اعتماد قالماز ، هرکس هرکلامه دیلدیکی معنایی ویرمکه قالقار . آرتق برکلامدن مقصود اولان معنایی آکلامق قابل اوله‌ماز . کلامده معنای مقصودی افاده‌ده حجت اولمقدن چیقار . بونك ایچوندرکه بومسئله‌ده علم بیان ایله علم اصول متفقدر .

ایشته بو قاعده‌یه بناءً آیتده‌کی (اولی‌الامر) ی بطریق المجاز علما معناسنه حمل ایتمك صحیح اولماز . چونکه بورادہ معنای حقیقی‌یی یعنی امر صاحبلری معناسنی اراده‌یه مانع وعلم صاحبلری معناسنی استخراجه باعث برقرینه یوقدر . بالعکس کرك قرینهٔ عقلیه وکرك قرینهٔ کلامیه معنای حقیقیسی یعنی امرا معناسی مقصود اولدیغنه دلالت ایدییور .

قرینهٔ عقلیه دلالت ایدییور . زیرا آنفاً بیان اولوندیغی وجهله اصحاب امر ، حقیقتده امرادر . ولایت امری آنجق اونلر حائزدر . علما ولایت امری حائز دکلدر . مکرکه کندیلرینه والیلك وقاضیلك کبی بروظیفه وولایت تفویض ایدلمش اوله . بوتقدیرده امرادن وبوسببله اولوالامردن معدود اولورلر .

قرينۀ کلامیه‌ده دلالت ایدییور. چونکه آیت مشارالیهانك سیاق وسباقی امرا مقصوداولدیغنه برقرینۀ قاطعه تشکیل ایتمکده‌در . زیرا آیتك اوست طرفی ولایت امر وقضایی حائز اولان ولات وقضاته اماناتی اهلنه تودیع وبین‌الناس عدل ایله حکم ایتملرینی امرایدییور. آلتی‌ده نزاع واختلاف وقوعنده کتاب وسنته مراجعت ایدلمسی وجوبنی بیان ایله‌یور . (۱)

معترضلرك [آیت مشارالیهاده (امرا) دینمیوبده (اولی‌الامر) دینمسی‌ده «مقصود علمادر» دینلرك قولنی تأیید ایدر . مقصد امرا اولسه‌یدی دوغریدن دوغری‌یه « امرا » دنیردی ، « اولی‌الامر » دینمزدی] طرزنده سرد ایتدکلری مطالعه‌یه کلنجه : بو مطالعه کندی علیهلرینه چیقار . چونکه امرا دینمدیکی کبی علماده دینمه‌مشدر . شوحالده بزده عین مطالعه‌یی طرز آتی‌یه قلب ایله علیهلرینه استعمال ایده‌رز ودیرزکه اکر اولوالامردن مقصد علما اولسه‌یدی (اولی‌الامر) یرینه دوغریدن دوغری‌یه (علما) ویاخود (اولی‌العلم) دنیردی . بونلردن بری ویا آنلرك مقامنه قائم اوله‌جق دیکر بر تعبیر ذکر ایدلمه‌مسی ، اولوالامردن علما مقصوداولمیوب امرا مراد ایدلمش اولدیغنه دلالت ایدر . بومطالعه‌نك آنلرککندن دها قوتلی ، همده پك قوتلی اولدیغی وارستۀ اشتباهدر .

بوتون بو دلائلدن صرف نظر ایده‌رك خصمك مطالعه‌سنی قبول ایده‌جك اولسه‌ق ، ینه ادعامزه یعنی خلیفه‌یه وآنك نصب وتعیین ایتدیکی رجال دولت ومأمورین حکومته اطاعتك وجوبی قضیه‌سنه خلل کلمز . چونکه مطالعۀ مذکوره نهایةالامر آیت مبحوث عنهانك دلالتی ظنی اولمسنی اقتضا ایدر . بوایسه وجوبك ثبوتنه مانع دکلدر . یوقاریده فصل ثانیده ، احکام خمسۀ تکلیفیه‌نك ایضاحی صره‌سنده بیان ایدلدیکی وبحث مخصوصنده‌ده توضیح ایدیله‌جکی اوزره دلیل ظنی

---

(۱) آیت مذکوره‌نك اوست طرفی [ان الله یأمرکم ان تؤدوا الامانات الی اهلها واذا حکمتم بین‌الناس ان تحکموا بالعدل] ایت جلیله‌سی ، آلت طرفی‌ده [فان تنازعتم فی شیء فردوه الی الله والرسول ان کنتم تؤمنون بالله والیوم الآخر ذلك خیر واحسن تأویلا] آیت منیفه‌سیدر .

ایله وجوب ثابت اولور . بوده بزم ایچون کافیدر . اعتراض مذکور اولسه‌اولسه امرایه اطاعتك فرض اولدیغنه قائل اولان فقها علیهنه وارد اوله‌بیلیر . حالبوکه بوده دوغری دکلدر . زیرا فقهانك بوخصوصده دلیلی یالکز آیت مشارالیهادن عبارت دکلدر . بوبابده دها برچوق نصوص شرعیه وارد اولمشدر . نته‌کیم برقاچ دانه‌سی یوقاریده صحیح بخاری ومسلمدن نقلاً ذکر اولونمشدی . بحث سابقده اوزون اوزادی‌یه تحلیل و توضیح اولوندیغی‌وجهله خلافت و ولایتك ماهیتلری‌ده باشلی باشنه برر دلیل تشکیل ایتمکده‌در . زیرا خلیفه‌یه و اصحاب ولایته اطاعت ایدلمیه‌جك اولورسه خلافت وولایتك معناسی قالماز . امور دولت و مصالح ملت بالکلیه مختل اولور . قوت حقه غلبه ایدر . مملکتده وملت آره‌سنده بر شورش دائمی حکم سورر . نتیجه‌ده وقتیله اندلسده اولدیغی کبی دولت‌ده، ملت‌ده، حتی دین وشریعت‌ده محو ومنقرض اولور کیدر.

ایشته بوخصوصده وارد اولان اونصوص شرعیه ایله برابر مبحوث عنه آیت جلیله‌یی وبرده شو مطالعه ایله حکمت تشریع ومقصد شارعی امعان واذعان ایله نظرتدقیقدن کچیرن فقهاء بونلرك هیئت مجموعه‌سندن (بدائع)ده تصریح اولوندیغی کبی امیرالمؤمنینه اطاعتك فرضیتی استخراج ایله‌مشلردر . بزجه شبهه یوقدرکه دیکرعلماده بومسئله‌ده فقها ایله متحددر. اونلرك بومقامده فرض یرینه(وجوب) تعبیرینی قوللانمالری، معنای اعمی اعتباریله‌درکه فرضه‌ده شاملدر . فصل ثانیده‌ده سویله‌مشدم‌که فقهای حنفیه‌دن ماعدا علمای اسلام عندنده فرض ایله وجوب آره‌سنده فرق یوقدر . اصولیون وفقهای حنفیه‌ده وجوب تعبیرینی اکثریا معنای اعمنده استعمال ایدرلر .

بعض علماده آیت مذکوره‌ده‌کی (اولی الامر) دن هم امراء، هم‌ده علما مقصود اولدیغنه ذاهب اولمشلردر . ابن قیم‌ده (اعلام‌الموقعین) نامیله موسوم ومشهور اولان کتابنك باش طرفنده [والتحقیق ان‌الامراء انما یطاعون اذا امروا بمقتضی‌العلم فطاعتهم تبع لطاعة‌العلماء] دییشنه‌نظراً بوفکره ذاهب اولویور. بز بونده‌ده بر اصابت وحقیقت کوره‌میورز . چونکه برکره بو فکره کوره

آیتده‌کی « اولی‌الامر » دن عین زمانده‌هم معنای حقیقی وهم معنای مجازی ایکیسی بردن مراد ایدلمش اوله‌جق . حالبوکه قاعدةً اطلاق واحدده بر کلامدن معنای حقیقی ایله معنای مجازینك ایکیسی بردن قصد اولونه‌ماز .

ثانیاً هر ایکی معناده عموم مجاز طریقیله قصد ایدلمشدر دنیله‌جك اولسه ، بوندنده اقوال علمایه اتباع وتقلیدك واجب اولمسی لازم کلیر . حالبوکه یوقاریده (دین وشریعت) بحثنده مشارالیه ابن قیمك استاذی ابن تیمیه‌نك (الفرقان) نامنده‌کی کتابندن نقلاً بیان ایدلدیکی وزیرده (اجتهاد وتقلید) بحثنده دخی تفصیلاً ایضاح اولونه‌جغی وجهله تقلید واجب دکلدر . خصوصاً رتبهٔ اجتهادی احراز ایدن بیوك علمانك دیکرلرینی تقلید ایتمسی قطعیاً جائز اوله‌ماز. مشارالیه ابن‌قیمك کندیسی‌ده تقلیدك شدتله علیهنده‌در. حتی ذکر اولونان (اعلام الموقعین)ی بالخاصه بونك ایچون تألیف ایله‌مشدر .

بیضاوینك (منهاج) ی ، علامهٔ فنارینك (فصول البدائع) ی کبی معتبرات اصولیه وبالجمله مطولات فقهیه‌ده صراحةً بیان اولوندیغی اوزره علمایه بالکنز بریرده اطاعت واجب اولورکه اوده والی وقاضی اولمق کبی برنوع ولایت عامه‌یی حائز اولدقلری زماندن عبارتدر . بوده علمادن بولوندقلری ایچون دکل ، بلکه اولبابده مقتضی ولایت مخصوصه‌یی حائز وبوصورتله (اولوالامر) عدادینه داخل اولدقلرندن دولاییدر .

واقعا علما (امر بالمعروف) و (نهی عن المنکر) وجیبه‌سیله مکلف وبناءً علیه واجبات ومحرماتده امر ونهی حقنی حائزدر . لکن بوباشقه برمسئله‌در. بوصنف علمادن بولونسون بولونماسون علی‌الاطلاق امت اسلامیه اوزرینه شرع شریفك تحمیل ایلدیکی وظیفهٔ مراقبه‌دن متولد بر حقدرکه واجبات ومحرماتی بیلن بوتون افراد ملت بوحقی حائزدر . بوده [كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ] آیت منیفه‌سیله ثابتدر . بناءً علیه بوحق مراقبه امام شمس‌الائمه‌نك (مبسوط) نامیله معروف اولان اثرینك « کتاب السیر » نده

دیدیکی کبی ملت اسلامیه‌نك صفت ممیزه‌سیدر ، صنف علمایه مخصوص ومنحصر بر کیفیت دکلدر. بوخصوصده معروفات ومنکراتی یعنی واجبات ومحرماتی اجتهاداً ومدللاً بیلن برعالم ایله تقلیداً وسمعاً اوکره‌نن بر جاهل آره‌سنده فرق یوقدر . بوحقی برعالم برجاهله قارشی استعمال ایده‌بیله‌جکی کبی برجاهل‌ده ارتکاب معصیت ایدن برعالمه قارشی استعمال ایلیه‌بیلیر .

افادات سابقه‌دن علمانك قدرینی تنزیل کبی بر مقصد آکلاشلماسین ! بو پك چرکین برافترا وسوء تفهم اولور . رتبهٔ جلیلهٔ علمك اك عالی واك نجیب بررتبه اولدیغنی وبر انسان ایچون بوندن دها عالی ودها نجیب بررتبه بولونمدیغنی بحق تقدیر ایدنلردنز . یکانه مقصدمز ، حقایق شرعیه‌یی یاکلش فکرلردن تجرید وتخلیص ایله اولدیغی کبی کوسترمك و [أنزلوا الناس منازلهم] حدیث صحیحی منطوقنجه هرکسی کندی موقعنه اقعاد ، هرحقی صاحبنه اعطا ایله‌مکدر .

الحاصل امور دولت ومصالح ملتده حق تصرف وولایت عامه‌یی حائز اولان ، یوقاریده تفصیل اولوندیغی وجهله آنجق ذات خلافتپناهیدر . علمانك بوبابده نه شرعاً ، نه‌فقهاً ونه‌ده عقلاً هیچ برحق و ولایتی یوقدر . بناءً علیه عامه ایچون یالکز خلیفه‌یه وبرده آنك تفویض ولایت ایتدیکی اولوالامره اطاعت واجبدر. خلیفه ، ایستر [الخلافة بعدی ثلاثون سنةً ثم تصیر ملکاً] حدیث شریفی مفهومنجه خلافت کامله‌یی حائز خلفای راشدیندن اولسون ، ایستر خلافت کامله‌یی حائز بولونمیان ملوك وسلاطیندن بولونسون حکمده مساویدر . بوجهتله علی‌الاطلاق خلفایه وملوك وسلاطینه اطاعت واجبدر. بوخصوصده وارد اولان نصوص شرعیه مطلقدر ، بالجمله خلفا وامرایه شاملدر . بوتون مذاهب فقهیه فقهاسی بومسئله‌ده متفق اولدیغی کبی ائمهٔ حدیث و علمای کلام دخی بو حکمده فقها ایله متحد ویکزباندرلر. امام نووی (صحیح مسلم) شرحنده بومسئله‌ده اجماع منعقد اولدیغنی بیان ایدییور .

علمایه کلنجه : آنلر بروجه مشروح ولایت عامه‌یی حائز اولمدقلرندن بوبابده آنلره اطاعت قضیه‌سی موضوع بحث اوله‌ماز . علما اصحاب مشورتدر . کرك

دولت وکرك ملت ایچون هرحال وکارده علمایه احتیاج درکاردر . خصوصیله (وشاورهم فی الامر) و (امرهم شوری بینهم) نظم جلیللری مقتضاسنجه حکومت اسلامیه مشورت (مشروطیت) اساسی اوزرینه مبتنی ومؤسسدر . بو جهتله امیرالمؤمنینك امور دولت و مصالح مملکتی تدویر وتمشیتده اصحاب علم ومعرفت وارباب تجربه ورویتله مشاوره ایتمسی لازمه‌دندر . لکن علمادن معین برذاتك ــ ولوکه زماننك اك بویوك عالمی اولسون ــ رأی وقولنه اتباعه مجبوریت شرعیه‌سی یوقدر . مصیب کورر ایسه قبول ایدر ، کورمز ایسه ایتمز . ایشته شوافاداتدن مستبان اولویورکه مبحوث عنه آیت کریمه‌ده‌کی (اولی الامر)دن علما مقصود اولدیغنی ادعا ایدن بعض علمانك اشبو ادعاسی ، هیچ بر دلیل صحیحه مستند دکلدر . بناءً علیه بالاده ذکر اولونان برنجی اعتراض ، اساساً وارد اولمامقله برابر ماهیت‌ده هیچ براساس شرعی‌یه مستند دکلدر .

ایکنجی اعتراض ــ دییورلرکه اولوالامره اطاعت قضیه‌سی ، احکام شرع شریفده مسکوت عنه اولان احواله مخصوص ومنحصردر . حکمی نصوص شرعیه ایله ثابت افعاله شامل دکلدر . عکسی تقدیرده احکام شرعیه‌نك اولوالامر طرفندن جواز نسخنه قائل اولمق لازم کلیرکه اصلا جائز دکلدر . مثلا حلال اولان بر شیئی منع ایتمك ، آنی حرام قیلمق دیمکدر . بوده حل واباحه حکم شرعیسنی نسخ ایتمك دیمکدر. نسخ ایسه آنجق شارعه مخصوص ومنحصراً آنك حقیدر . هیچ برفردك نسخ احکامه صلاحیت شرعیه‌سی یوقدر . بناءً علیه امیر المؤمنین، نه شرعاً جائز وحلال اولان برشیئی ممنوع وحرام، نه ده حرام اولان برشیئی حلال قیله‌ماز وبوکبی یرلرده مشارالیهه اطاعت جائز اولماز . . .

جواب ــ أوت هیچ شبهه یوقدرکه نسخ آنجق شارعه مخصوص ومنحصردر. شارعدن باشقه هیچ برفردك نسخه صلاحیتی یوقدر واوله‌ماز . چونکه بوصورتده شریعتك حکمی قالماز. ائمهٔ حنفیه‌دن [عیسی بن ابان] کبی بعض اکابر اصولیون، اجماع ایله نسخك جوازینه قائل اولمش ایسه‌ده بوفکر ، جمهور علما طرفندن

مظهر قبول اولمیوب رد ایدلمشدر . نسخ آنجق نص شارع ایله اولور . رأی ایله ، اجماع ایله نسخ جائز اولماز . بناءً علیه امام المسلمین حضرتلرینك ده بوبابده هیچ بر صلاحیت شرعیه سی قبول اولونه ماز . نسخ نتیجه اعتباریله شرع جدید وضع ایتمك دیمکدرکه نه خلیفه نك ، نه ده مرشد کامل ومجتهد اعظم کبی باشقه بر ذاتك بوکا قطعیاً وقاطبةً حق وصلاحیتی اوله ماز . بو جمله جه مسلمدر . بونی انکار ایدن ، عکسنی ادعا ایلین ده یوقدر . بوقاریده (دین وشریعت) بحثنده بر تفصیل ایضاح اولوندیغی اوزره بویله بر ادعا ، دین اسلامه سالك اولان بر ذاتك لسانه یاقشماز .

بو یولده اعتراض ، (نسخ) ك نه دیمك اولدیغنی بیلمه مکدن ایلری کلیر . نسخك معنای شرعیسی بیلینه جك اولور ایسه اعتراض مذکور ، جوابه حاجت قالمقسزین کندیلکندن سقوط ایدر . آکلاشیلیورکه معترض ، ایکی جهتدن غفلت ایدییور . بری نسخك نه دیمك اولدیغی . دیکری اولوالامره اطاعت قضیه سنك امر شارع مقتضاسی بولوندیغیدر . معترض بوایکی جهتی تدقیق ایتمك زحمتی اختیار ایتمش اولسه یدی بویله براعتراض درمیان ایتمزدی . بو جهتله بومشکلك مفتاح حلی بوایکی نقطه نك بیلنمسنده در ، بونلر بیلینه جك اولور ایسه اشکال مذکور حل ایدلمش اولور .

شو حالده ذکر اولونان اعتراضه ، بروجه آتی ایکی صورتله جواب ویریلیر : اولاً ، خلیفه نك وتعبیر اعم ایله اولوالامرك امر ونهیی نافذ وواجب الاتباعدر دیمك ، خلیفه واولوالامر احکام شرعیه یی نسخه وشرع جدیدوضعنه صلاحیتداردر دیمك دکلدر . نسخ مسئله سی باشقه ، اولوالامره اطاعت قضیه سی باشقه در . ثانیاً ، اولوالامره اطاعتك وجوبنده بر حکم شرعیدر ، متعدد نصوص شرعیه واجماع ایله ثابتدر . بو جهتله اولوالامرك امر ونهیی ، شارعك مساعده سنه وبعض خصوصاتده امرینه مستنددر . آنکچون اولوالامره اطاعت ، شارعه اطاعت دیمکدر . وامر شارع ایله واجبدر . شریعتدن خارج باشقه برشی دکلدر . ایکنجی جواب ، یوقاریده مفصلاً ایضاح اولوندیغی ایچون تکرارینه حاجت یوقدر . فقط برنجی جواب ، ایضاحه محتاج اولدیغندن بروجه زیر ایضاح اولونور .

اصول بزدوی ، توضیح وفصول البدائع کبی الك معتبر اصول فقه کتابلرنده بیان اولوندیغی اوزره نسخ ، برحکم شرعینك مدت جریانی نهایت بولدیغنی بیاندن عبارتدر . تعریف دیکرله نسخ ، حکم اولی رفع وتبدیل ایله‌مکدر. برنجی تعریف شارعك علمنه ، ایکنجی تعریف بزم علممزه نظراًدر. شو تعریفلردن آکلاشیلیرکه نسخ ایله حکم اول کلیاً مرتفع وزائل اولور ، بعدالنسخ آنك وجود وبقاسندن اثرقالماز . اوآرتق منعدم ویرینه باشقه برحکم قائم اولور . بوده مثلا حلال اولان برشیئك حل واباحه‌سنی کلیاً واصلی اعتباریله رفع وازاله ایدوب آنی لعینه حرام قیلمق وبالعکس حرام اولان برشیئك حرمتنی اساس و ذاتی اعتباریله رفع ایدوب آنی لعینه حلال یاپمق ایله حصول بولور . نته‌کیم بوجهت (اصول بزدوی) نك حقیقت ومجاز بحثنده صراحةً ذکر ایدلمشدر .

یوقاریده فصل ثانیده بیان وتفصیل اولوندیغی وجهله حرام ایکی نوعدر : حرام لعینه ، حرام لغیره . حرام لعینه عینی وذاتی حرام اولان شیدر. لاشه وقان کبی . حرام لغیره ذاتی حرام اولمیوب حرمتی ذاتندن خارج باشقه برشیدن نشأت ایدن شیدر . غیرك مالنی اکل ایتمك کبی . برنجیسنده منشأ حرمت ، اول شیئك ذاتی وماهیتیدر . مثلا لاشه‌نك منشأ حرمتی کندی ماهیتیدر . ایکنجیسنده منشأ حرمت ، کندی ماهیتندن خارج باشقه برشیدر . مثلا غیرك اکمکنی بلااذن اکل ایتمك حرامدر . لکن بونك حرمتی ، اکمکك ذاتندن وماهیتندن متولد دکلدر. باشقه‌سنك مالی اولمسندن وبناءً علیه غیرك حقی تعلق ایتمسندن دولاییدر. اکمکك کندیسی ایسه ماهیتنه نظراً حرام اولمیوب حلالدر . بونك ایچون صاحبنه حلال اولور . حالبوکه حرام لعینه ، ماهیتنه نظراً حرام اولدیغندن صاحبنه‌ده حرامدر. [بوبابده فضله ایضاحات ، فصل ثانیده بحث مخصوصنده کچمشدی ، اورایه مراجعت ایت].

ایشته شو تعریفات وایضاحات ایله نسخك ماهیت شرعیه‌سی آکلاشلمش اوله‌جغندن فضله ایضاحات اعطاسنه لزوم کورلمه‌مشدر . شمدی‌ده بونی خلیفه‌نك امرینه تطبیق ایده‌لم. باقالم امر مذکوره اطاعتك وجوبندن منصوص اولان احکام شرعیه‌نك نسخی لازم کلیورمی ، کلمیورمی ؟ . .

ذات حضرت پادشاهی، مصلحت عامه ملاحظه سنه مبنی حل واباحه سی نص شرعی ایله ثابت اولان افعال مباحه دن هرهانکی برینی منع ایتسه، ذکر اولونان حکم شرعی یی نسخ ایتمش اولماز . چونکه بو، نه او حکم شرعینك مدت جریانی نهایت بولدیغنی بیاندر، نه ده اونی رفع وتبدیلدر . حکم مذکور کما کان باقی وجاریدر، مدتی نهایت بولمامش واصلی اعتباریله رفع وتبدیل اولونمامشدر. مثلا حل واباحه سی [أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الأَنْعامِ] نص جلیلی ایله ثابت اولان صیغیر ویا قویون أتنك منع اکلی حقنده ـ نسلنك ویا صحت عمومیه نك محافظه سی کبی بر مصلحت عامه ملاحظه سنه بناءً ـ ارادهٔ سنیه صادر اولسه، بو اراده او حکم منصوصی نسخ دیمك اولماز . زیرا بو اراده صیغیر ویا قویون أتنك ذاتی حرام قیلنمیور . ذاتی واصلی اعتباریله او ینه حلالدر . صغیر ویا قویون اتی بو ارادهٔ سنیه ایله یوقاریده [حرام لعینه وحرام لغیره] بحثنده بیان اولوندیغی وجهله فعل اکله صالح محل شرعی اولمقدن چیقارلمامش وبناءً علیه اصل حکم شرعی رفع وتبدیل اولونمامشدر . بو جهتله اشبو ارادهٔ سنیه حکم شرعی یی نسخ دیمك دکلدر.

آنفاً ایضاح اولوندیغی اوزره نسخ، آنجق حلال اولان برشیئی حل واباحه سنی کلیاً واصلی اعتباریله رفع وازاله ایده رك حرام لعینه عدادینه ادخال ایتمکله اولور . تعبیر دیکرله نسخ، برشیئی کندیسندن مقصود اولان فعله، مثلا ییمك فعلنه صالح محل شرعی اولمقدن چیقارمقله اولور . بو اراده ایسه بویله برشی یوقدر . ارادهٔ سنیه ایله ممنوع اولان شی، اولسه اولسه حرام لغیره قبیلندن اولور .

بونك ایچوندرکه بر کیمسه، اکلی باارادهٔ سنیه ممنوع اولان صیغیر ویاقویون اتنی اکل ایده جك اولسه لعینه حرام اولان بر شیئی اکل ایتمش اولماز، بالعکس عینی واصلی اعتباریله حلال اولان برشیئی اکل ایتمش اولور . بناءً علیه بو جهتدن مؤاخذه اولونماز. لکن دیکر بر جهتدن یعنی امر ولی الامره عدم اطاعتندن و بو اطاعتك وجوبنی افاده ایدن امر شارعه مخالفتندن دولایی مؤاخذه اولونور. نته کیم بر کیمسه برینك اکمکنی بلا اذن اکل ایتسه، ذاتاً واصلاً حرام اولان بر شیئی اکل ایتمش اولمیوب

لغیره حرام اولان یعنی باشقه‌سنك ملکی اولدیغندن دولایی ممنوع اولان بر فعلی ارتکاب ایله‌مش اولور . بو جهتله اول کیمسه فی‌الاصل حرام اولان بر شیئی اکل ایتدیکندن دولایی دکل ، غیرك مالنی بلا اذن اتلاف دیمك اولان بر فعل ممنوعی ارتکاب ایلدیکندن دولایی مؤاخذه اولونور .

الحاصل نسخ ، بر حکم شرعی‌یی اصلندن واساسندن رفع ایتمك ویرینه باشقه بر حکم اقامه‌سی صورتیله تبدیل ایله‌مکدر. بوده مثلا حلالی حرام لعینه وحرامی حلال لعینه یاپمقله حصوله کلیر . حالبوکه امر ولی‌الامر ایله بر حلال حرام لعینه ویا بر حرام حلال لعینه یاپلمش اولمیور. یالکز حرام لغیره ویا حلال لغیره حکمنی اکتساب ایله‌مش اولویور . بو ایسه نسخ دیمك دکلدر . اونلرك حکم اصلیلری ینه باقیدر ، تبدل ایتمه‌مشدر .

بو مقامده بر سؤال وارد خاطر اولورکه شودر : بر شیده حل وحرمت کبی بری برینه ضد ایکی حکم شرعی اجتماع ایده‌بیلیرمی ؟ بناءً علیه بر شی ، ولوکه حرام لغیره اولسون عین زمانده هم حلال وهم حرام اوله‌بیلیرمی ؟ ..

بو سؤاله بر وجه آتی جواب ویریلیر : واقعا بر شیده بر زمانده وبر جهتدن یکدیکرینه ضد ایکی حکم شرعی اجتماع ایده‌مز . چونکه بو صورتده اجتماع ضدین لازم کلیرکه محالدر وتکلیف مالایطاق مستلزمدر . بو سببله بر شی عین جهتدن هم واجب وهم حرام ، یاخود هم حلال وهم حرام اوله‌ماز .

لکن جهتلر مختلف اولدیغی تقدیرده بر شیده باشقه باشقه جهتلردن بری برینه ضد ایکی حکم شرعی اجتماع ایده‌بیلیر . بونده بر محذور یوقدر . زیرا بو صورتده اجتماع ضدین لازم کلمز . اجتماع ضدین محذوری آنجق جهتلر متحد اولدیغی تقدیرده وارد اولور ، جهتلر مختلف اولونجه وارد اولماز . بناءً علیه جهتلر مختلف اولمق شرطیله بر شی بر جهتدن حلال ، دیکر جهتدن حرام اوله‌بیلیر. تعبیر دیکرله بر جهتدن مطلوب ، دیکر جهتدن ممنوع اوله‌بیلیر . بونده محدث ، فقیه ومتکلم عموم علمای اهل سنت متفقدر. یالکز امام احمد بن حنبل حضرتلری مخالفت ایتمشدر. امام غزالی (مستصفی) نام کتابنده امام مشارالیهدن اول اسلافك بو مسئله‌ده اجماعی منعقد اولدیغنی بیان ایدییور .

بونك مسائل شرعيه‌ده پك چوق مثالی واردر . ازجمله مکان مغصوبده نماز قیلمق مسئله‌سی بونك مثال مشهوریدر. معلومدرکه هیچ برکیمسه دیکرینك ملکنی اشغال ایتمك حقنی حائز دکلدر . بو غصب دیمکدرکه صورت قطعیه‌ده ممنوعدر . نظرشارعده حقوق‌عباد پك محترم اولدیغندن الك بیوك عبادت اولان نمازایچون بیله غیرك ملکنی اشغال شرعاً تجویز ایدلمه‌مشدر. شو حالده برکیمسه دیکرینك مثلا عرصه‌سنه بلااذن داخل وله‌رق نماز قیلسه ، اشبوصلات نمازاولمق جهت‌واعتباریله صحیح وبناءً علیه فاعل مکلفدن دین صلات ساقط اولور . قضا لازم کلمز . فقط بو نماز، عین زمانده غیرك ملکنی اذن ورضاسی بولنمقسزین اشغال وبوده غصب دیمك اولدیغندن بواعتبارایله برفعل ممنوع ارتکاب ایدلمش اولور. ایشته بومسئله‌ده صلات اصلی اعتباریله صحیح ومشروع ، وصفی یعنی امر مجاوری اعتباریله مکروه وغیرمشروعدر.

کذلك زوجه‌یه تقرب کیفیتی ، اساساً مشروع اولدیغی حالده عادت حالنده یعنی وقت حیضده تقرب، (لَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ) نص جلیلی ایله ممنوعدر . مع‌هذا زوج ، اشبو ممنوعیت شرعیه‌یه مخالفتله زوجه‌سنه تقرب ایده‌جك اولسه حال حیضده تقرب اولمق اعتباریله ممنوع ، اصلی اعتباریله یعنی زوجهٔ منکوحه‌یه تقرب اعتباریله‌ده صحیح ومشروع اولور : زنا کبی باطل اولماز . بناءً علیه اوزرینه حکم شرعی ترتب ایدر . شو حالده بو تقربدن تولد ایده‌جك چوجق ولدمشروع اولور، بینلرنده توارث جریان ایدر .

کذا درده قدر تعدد زوجاتك مشروعیتنده زوجه‌لر آره‌سنده عدالته وقاعدهٔ مساواته تمامیله رعایت ایتمك ، (فَاِنْ خِفْتُمْ اَنْ لَا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً) نظم کریمی ایجابنجه شرط اولوب عکسی تقدیرده بردن فضله زوجه آلمق جائز دکلدر . بونکله برابر نفس‌الامرده حقیله رعایتی متعذر اولان بو شرط عدالته ومساواته رعایت ایده‌میه‌جك اولان برکیمسه ، اشبو ممنوعیت شرعیه‌یه مخالف اوله‌رق ایکی ویا اوچ قادین تزوج ایتسه ، ایکنجی واوچنجی زوجه‌لری ایله واقع اولان معاملهٔ ازدواجیه زنا نوعندن اولماز. بونلردن تولدایده‌جك چوجقلرده ولد مشروع وبابالرینه وارث

اولورلر. زیرا درده قدر تعدد زوجات اصلی اعتباریله و (فَانْكِحُوا ماطَابَ لَكُمْ مَثْنٰى وثُلاثَ ورُباعَ) نص منیفی ایله مشروعدر . مسئله مفروضه‌ده‌كی ممنوعیت اصلندن دكل ، باشقه بر جهتدن یعنی عدل ومساواته عدم رعایت قضیه‌سندن متولددر.

ماء مغصوب ایله آبدست آلمق ، جمعه نمازینه اذان وقتنده معامله بیع وشراده بولونمق دخی بویله‌در . ماء مغصوب ، مغصوب اولمق یعنی باشقه‌سنك مالی بولونمق حیثیتیله آنی ولو كه آبدست ایچون اولسون اتلاف ایتمك قطعیاً جائز دكلدر، حرامدر. مع هذا غاصب آنكله آبدست آلسه صحیح اولور. آرتق تكرار ایكنجی بر آبدست آلمق واجب اولماز . فاعل بونكله واجبی ادا ایتمش اولور . چونكه ماء مغصوب ، ماء طهور اولمق اعتباریله آنكله آبدست آلمق مشروعدر . باشقه‌سنك مالی اولمق اعتباریله‌ده آنی اتلاف ممنوع وغیرمشروعدر. اولكی اعتبار ایله آبدست صحیح اولور. ایكنجی اعتبار ایله‌ده عین زمانده بر ممنوعیت شرعیه ارتكاب ایدلمش دیمك اولور. جمعه نمازینه اذان وقتنده بیع دخی بو حكمده‌در . یعنی بیع مذكور نص قرآن ایله ممنوع اولمقله برابر اصلی وماهیتی اعتباریله مشروع وصحیح اولور ، اوزرینه احكام بیع ترتب ایدر .

آرتق بونلرك شرع شریفده امثال واشباهی پك چوقدر. اساسی (حسن وقبح) مسئله‌سیدر. آشاغیده بحث مخصوصنده تفصیل اولونه‌جغی اوزره بر شی حد ذاتنده كوزل اولمقله برابر باشقه بر جهتدن چركین اوله بیلیر. زیرا حسن ذاتی قبح غیری یه منافی دكلدر . عكسی ده بویله‌در . بونك ایچوندر كه اصولیون افعال بشریه‌یی كوزللك وچركینلك اعتباریله حسن لعینه و حسن لغیره ، قبیح لعینه وقبیح لغیرهناملریله تقسیم وتفریق ایدرلر .

ایشته شو ذكر اولنان مثاللرك هر برنده باشقه باشقه جهتلردن یكدیكرینه ضد ایكی حكم شرعی اجتماع ایتمشدر . بونلرده بویله اولدیغی كبی امر ولی الامره مخالفت مسئله‌سنده دخی حكم بو منوال اوزره جاریدر . مثلا یوقاریده ذكر اولونان مثالده اولدیغی وجهله بر كیمسه ، بر مصلحت عامه ملاحظه‌سنه بناءً طرف خلافتپناهیدن

اكلی منع اولونان صیغیر اتی اکل ایتمش اولسه ، فی‌الاصل نص شارع ایله مباح اولان بر شیئی اکل ایتمش اوله‌جغندن اصلی اعتباریله حلال و مشروع اولور وبو جهتدن مؤاخذه اولونماز. فقط عین‌زمانده اطاعتی ینه نص شارع ایله واجب‌اولان ارادهٔ خلافتپناهی‌یه مخالفت اعتباریله‌ده ممنوع و غیر مشروع اولور وبوندن دولایی مؤاخذه اولونور .

مسئله‌یی بر قات دها تنویر ایتمش اولمق ایچون شو جهتی‌ده عرض ایده‌یم‌که احکام شرعیه ، احکام‌اصلیه واحکام غیراصلیه اولمق‌اوزره ایکی‌قسمه تفریق‌اولونور احکام اصلیه ، دوغریدن دوغری‌یه ابتداءً واصالةً وضع‌وتشریع‌اولونان‌احکامدر. احکام غیر اصلیه ، اسباب عارضه‌یه مبنی ثانیاً مشروع قیلینان احکامدر. مثلا لاشه‌یی اکل ایتمک حرامدر ، صوایچمك مباحدر ، رمضان آینده اوروج طوتمق فرضدر. ایشته بونلر یعنی لاشه‌نك حرمتی ، صویك اباحه‌سی ، اوروجك فرضیتی ، اسباب عارضه‌یه مبتنی‌اولمیه‌رق دوغریدن‌دوغری‌یه رأساًوابتداءً وضع‌وتأسیس‌اولوندقلری ایچون برر حکم اصلیدرلر .

بونکله برابر بر محلده آچلقدن هلاك اولمه مرتبه‌سنه کلوبده لاشه‌دن باشقه ییه‌جك بر شی بوله‌میان بر شخصك لاشه‌یی اکل ایتمسی ، بوغازنده لوقمه قالدیغندن دولایی حیاتی تهلکه‌یه‌کیرن برذاتك صو ایچمسی واجب ؛ خسته‌اولان بر کیمسه‌نك اشتداد مرضنی موجب اولمامق ایچون اوروج طوتمامسی جائزدر . بومسئله‌لرده‌کی وجوب ایله جوازده بر سبب عارضی و عذر شرعیدن دولایی مشروع قیلندقلری جهتله حکم غیر اصلیدرلر .

کذا بر کیمسه‌نك مالنی آنك اذن ورضاسی بولنمقسزین اتلاف ایتمك ، مثلا برینك خانه‌سنی جبراً ییقمق صورت قطعیه‌ده ممنوعدر ، حرامدر . بو حرمت‌ده ابتداءً واصالةً وضع وتشریع اولونمش برحرمت اولدیغندن حکم اصلیدر. مع‌هذا جوارده ظهورایدن حریقك اطرافه‌سرایتنی منع ایتمك مقصدینه‌مبنی امر ولی‌الامر ایله اول خانه‌نك هدمی‌شرعاً جائز اولور. بوجوازده بر حکم غیراصلیدر، مصلحت‌عامه معذرتنه مبنی مشروع قیلنمشدر .

احكام مذكوره‌نك شریعتده و فقهده امثالی پك چوقدر . بونلرك ویوقاریده كچن مسائلك هیچ بری نسخ دكلدر . شرعاً‌ده ، عقلاً‌ده بونلره نسخ اطلاقی اصلا صحیح اولماز . نسخ ، بر حكم اصلی‌یی كلیاً رفع و الغا وآنی موجب اولان دلیل شرعی‌یی عملدن تماماً اسقاط ایتمك ، یرینه دیكر بر حكم اصلیٔ جدید اقامه ایله‌مك صورتیله وقوع بولور . مسائل مذكوره‌ده ایسه بویله برشی‌واقع اولمامشدر . بونلرده حكم‌اصلی وآنك مستند بولوندیغی دلیل‌شرعی ، كاكان باقی ومعمول‌بهدر . كرك حكم اصلی وكرك حكم غیر اصلی هرایكیسی‌ده شرعاً معمول‌به ومعتبر اولان برر دلیل شرعی‌یه مستند حكم شرعیدرلر . برنجیسی اصلدر . عوارضدن قطع‌نظر ایدلدكده ذاتی و ماهیتی اعتباریله ثابت ولایتغیردر ، اصلا تحول ایتمز . ایكنجیسی دوغریدن دوغری‌یه آنك فرعی دكلسه‌ده فرعی‌مثابه‌سنده‌در . احوال واشخاصه ، عوارض واسبابه كوره تحول ایدر .

احكام غیر اصلیه‌نك اكثریسی ، اعذار عباده بناءً احكام اصلیه‌یی تخفیف وبناءً‌علیه خلقه یسر و سهولتی تحصیل ایچون مشروع قیلنمشدر . اسان شرعده بو قبیل احكام غیر اصلیه‌یه (رخصت) ، ماعداسنه‌ده (عزیمت) اطلاق اولنور . بحث مخصوصنده تفصیلات اعطا اولونه‌جقدر . [إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ اَنْ تُؤْتٰى رُخَصُهُ كَمَا يُحِبُّ اَنْ تُؤْتٰى عَزَائِمُهُ . حدیث رواه‌الامام احمد والبیهقی والطبرانی] .

ایشته شو ایضاحات مفصله كوستریبورکه كرك احكامی شریعتده مسكوت عنه قالان امور مباحه‌ده وكرك احكامی منصوص اولان احوال و افعالده اولوالامره اطاعت قضیه‌سی احكام‌منصوصه‌یی نسخ دیمك دكلدر . بونك نسخ‌ایله اصلامناسبتی یوقدر وبو خصوصده احكام غیر منصوصه ایله احكام منصوصه مساویدر . بناءً‌علیه یوقاریده ذكر اولونان « نسخ » اعتراضی من‌كل‌الوجوه باطل وغیر وارددر .

سالف‌الذكر احكام اصولیه و مسائل فقهیه‌نك جمله‌سندن قطع نظر ایدلدیكی تقدیرده دخی ینه اعتراض مذكور وارد دكلدر . چونكه یوقاریده تفصیلاً بیان اولوندیغی وجهله امور عامه‌یه متعلق خصوصاتده اولوالامرك مصلحتی تضمن‌ایدن

تصرفاتنك نفاذی ، اولبابده وارد اولان متعدد نصوص شرعیه‌یه مستند بر حکم شرعی اولدیغی کبی اولوالامره اطاعتك وجوبی کیفیتی‌ده عینی نصوص شرعیه‌یه راجاعه مستند بر حکم شرعیدر . بونك ایچوندرکه اولوالامره اطاعت ، شارعه اطاعت دیمکدر . بشقه برشی دکلدر .

مسئله حد ذاتنده پك مهم وغایت نازك بر مسئله اولمقله برابر آکلاشلمیه‌جق درجه‌ده دخی مغلق ومشکل دکلدر. حال بویله ایکن ینه نه قدر ایضاحات ویریلسه کافی کلیور ، برچوق ذهنلرك شبهه وترددن قورتولمدیغی کورولیور. آکلاشیلیورکه بو مسئله‌ده ذهنلری تردده دوشورن کیفیت ، حلال و حرام کلمه‌لریدر . بری چیقوبده [نصل اولویورده حکومت ویا خلیفه ، حرامی حلال ، حلالی حرام یاپابیلیور ؟ ! ! . هیچ بو شرعاً تجویز اولونه‌بیلیرمی ؟ . . بو عادتا . . . . . . ! ! . نعوذ بالله ! ! . .] دیه‌جك اولسه ، درحال کوزلر یره‌ایلیور. ذهنلر حیرت وتردد ایچنده قالییور .

حالبوکه مطالعات سالفه‌ایله مباحث‌سابقه‌ده بیان‌اولونان احکام فقهیه واصولیه، امعان واذعان ایله تدقیق وتأمل اولونه‌جق اولور ایسه بو بابده تردده اصلا محل اولمدیغی تبین ایدر . برکره حکومت یعنی اولوالامر ، حرامی حلال ویا حلالی حرام یاپابیلیر دیین یوقدر . بونی یاپان انجق شارعدر . شارعدن باشقه هیچ بر کیمسه‌نك بوکاصلاحیتی‌یوقدر باشـده خلیفه اولمق اوزره علی‌العموم اولوالامرده افرادکبی شریعتك امرونهینه تابعدر ، احکام‌شرعیه‌ایله مقیددر. بونده سوزیوقدر. لکن‌دوشونولمیورکه‌اولوالامرك اموره‌عامه‌ده‌تصرفاتی وآنلره‌اطاعتك‌وجوبی‌ده، شریعتك‌امرونهی مقتضاسیدر . اوحالده اولوالامرك امر ونهیندن وآنلره اطاعتك وجوبندن بر حرامك حلال ـ یعنی حلال لغیره ـ وبرحلالك حرام ـ یعنی حرام لغیره ـ تعبیردیکرله جائز اولمیان برشیئك جائزوبالعکس جائز اولان برشیئك‌غیرجائز اولمسی لازم‌کلیورسه‌بواولوالامرك‌دوغریدن دوغری‌یه‌ذاتلرندن‌متولدصلاحیتلرندن، رأساً ومستقلاً اونلرك امرونهیلرندن‌دولایی لازم‌کلیور. بلکه‌شارعك بوخصوصه شرف تعلق ایدن امر ونهینك مقتضاسی اوله‌رق لازم کلیبور .

معهذا بوقاریده بیـان اولوندیغی اوزره اولوالامره اطاعتك وجوبی امرنده وجودی مشروط ولابداولان ایکی شرطی خاطردن چیقارمامليدر. بری اولوالامرك امر ونهيي شـارعه قارشی معصیتی مستلزم اولمامق ، دیکری مصلحت عامه یه مبتنی بولونمقدر. دائما وهر یرده بو ایکی قیدی نظراعتباره آلمق لازمدر . بونلردن بری بولونمیه جق اولورایسه اولوالامرك تصرفی وامرونهيي جائز اولمیه جغی کبی اطاعتده واجب اولماز .

ایشته بورایه قدر واقع اولان ایضاحات ایله خلیفه یه واولو الامره اطاعتك نره لرده واجب اولدیغی، نه کبی یرلرده جائز اولمیه جغی وبوبابده سرد ایدیلن اعتراضاتك مجرد حقایق شرعیه یه عدم وقوفدن نشأت ایتمش بولوندیغی تماميله آکلاشلمشدر . اکر شو لزومندن فضله اعطا اولونان ایضاحات دخی قناعت بخش اولمیور ویا سوزمزه اعتماد ایدلمیورسه، بوقاریده صره سی دوشدکجه کوستریلن مأخذلره واعتماد اولونان هرهانکی کتب فقهیه یه مراجعت ایدلسین ، سوزلرمز دوغریمیدر ، دکلمیدر ؟ آکلاشیلیر .

خُذْ ماتَرَاهُ ودَعْ شيئاً سَمِعْتَ بِهِ
فی طَلْعَةِ الشَّمسِ ما يُغْنِكَ عن زُحَلِ

— ٥ —

خلیفه نك وضع قوانینده درجهٔ صلاحیتی

مقام خلافت ، وضع قوانین خصوصنده معین بر مجتهدك رأی واجتهادیله شرعاً مقید دکلدر . بوقاریده (دین وشریعت) بحثنده بیان اولونمشدی که مجتهدلرك مجرد رأی واجتهادلرندن متولد احکام فقهیه شریعت دکلدر. شریعت ، آنجق واضع شریعتك وضع ایتدیکی احکامدرکه احکام منصوصه دن عبارتدر . بو جهتله ذات حضرت

پادشاهی ، هانکی مجتهدك اجتهاداتی زمانك احتیاجنه موافق بولور ایسه آنی ترجیح ایدر . بو خصوصده صلاحیت کامله‌یی حائزدر .

بو صلاحیتی بیان مقصدیله‌درکه فقها [مسائل اجتهادیه‌ده امام المسلمین حضرتلری ، هرهانکی بر مجتهدك رأییله عمل ایدلمسنی امر ایدر ایسه آنکله عمل واجب اولور] دیبور . نته‌کیم بو جهت مجلهٔ احکام عدلیه‌نك [١٨٠١] نجی ماده‌سنده تصریح ایدلدیکی کبی معتبرات فقهیه‌دن (بدایع) نامیله معروف اولان کتاب کزینك بو مسئله حقنده‌کی عباره‌سی یوقاریده (١٢٦) نجی صحیفه‌نك هامشنده عیناً نقل ایدلمشدی .

بونك سببی شودرکه نصوصه مستند اولمیان اقوال فقها ، محصول آرادر . نظر شریعتده رأی اولمق اعتباریله بر رأیك دیکر بر رأی اوزرینه رجحانی اوله‌میه‌جغندن اقوال فقهانك ، موجود ومتروك بالجمله مذاهب فقهیه‌نك شرع شریفه نسبتی مساویدر . دولتجه تنظیم قوانین خصوصنده کوزه‌دیله‌جك اساس ایسه منافع عمومیهٔ مملکت ، تعبیر اصطلاحیسی وجهله مصلحت عامهٔ ملتدر . بناءً علیه هانکی مجتهدك رأی وفکری بو اساسه توافق ایدییورسه او ترجیح واختیار اولونور .

دولتی عوام ناس منزله‌سنه تنزیل ایتمه‌ملیدر . افرادك بر مذهب معینی التزام ایتمسنده بر وجوب شرعی ویا بر لزوم سیاسی تصور اولونه‌بیلیر . فقط حکمت تشریعه ومقاصد شارعه نظراً دولت حقنده اویله بر وجوب وبویله بر لزوم تصور اولونه‌ماز . حالبوکه بحث آتیده ایضاح اولونه‌جغی اوزره افرادك بیله معین بر مذهب فقهی‌یی التزام ایتمسی شرعاً واجب دکلدر . نته‌کیم مذاهب موجوده‌نك تقررندن اول افراد ، زمانمزده اولدیغی کبی معین بر مذهبه سالك دکلمردی .

افراد حقنده ثابت اولمیان شو وجوب ، حکومت حقنده نصل تصور اولونه‌بیلیر ؟ . حکومت ایشی افراد ایشی دکلدر . افراد کندی خصوصی ایشلرنده معین بر مذهبی کندیلرینه دستور العمل اتخاذ ایده‌بیلیرلر وشخصلرینه منحصر قالیر . ذات حضرت پادشاهی‌ده شخص همایونلرینه عائد خصوصاتده بو صورتله حرکتده مختاردر . لکن امور دولتی تدویرده حال وزمانك ایجاباتی ، ملتك وهرصنف خلقك احتیاجاتی ،

خلاصه دولت وملتك ترقی وتعالیسی نه کبی شیلره متوقف ایسه آنلری کمال دقت وبصیرتله نظر اعتباره آله‌رق آکا کوره اتخاذ تدابیره شرعاً و وظیفةً مجبوردر .
زیرا خلافت وحکومت تشکیلندن مقصد و غایه ، [الاسلامُ یَعلو ولا یُعلیٰ] حدیث شریفی منطوقنجه دولت اسلامیه وکلمهٔ الهیه‌یی اعلا ، ملت اسلامیه‌نك سعادتنی استحصالدر . غایه بو اولنجه بونك اسباب حصولنی استکماله صرف مقدرت امر مهمی‌ده مقام خلافت ایچون ایفاسی واجب بر وظیفهٔ مبجله‌در. چونکه [مایتوقف علیه الواجب فهو واجب] قاعدهٔ اصولیه‌سی ایجابنجه ، بر شی واجب اولدقده آنك موقوف علیهی اولان شی دخی واجب اولور .

شو حالده حکومتی بر مجتهدك اقوالیله تقیید ایتمه‌مك ایجاب ایدر. زیرا حکومت، او صورتله تقیید ایدیله‌جك اولور ایسه وظیفه‌سنی مطلوب وجهله ایفا ایده‌مز . بوندن‌ده غایهٔ مقصوده‌یه بدل بیلیمه‌رك ، ایستمیه‌رك عکسی والیم نتیجه‌لر حصوله کلیر . نته‌کیم مع التأسف شمدی‌یه قدر اویله اولمشدر . زمانمزده بونك بعض نتایج مؤلمه‌سی کورلمش وکورلمکده بولنمشدر.

مسائل فقهیه وفتاوای واقعه برر برر نظر تدقیق وتتبعدن کچیریله‌جك اولور ایسه کورولورکه فقها ، افکار فقهیه‌لرنده مختلف نظریه‌لر تعقیب ایتمکله برابر زمانلرینك شرائط حیاتیه‌سنه کوره اجتهاداتده بولونمشلردر . بونکله برابر امام شعرانینك دیدیکی کبی بعضیلری تشدید جهتنی ، بعضلری‌ده تخفیفی التزام ایتمشلردر . احتمالکه بر مجتهدك اجتهادات واقعه‌سی ، کندی زماننك احوال اجتماعیه وحادثات حقوقیه‌سنه موافقدر. لکن آنك بوتون اجتهاداتنك زمانمز احوال اجتماعیه ومعاملات حقوقیه‌سنه موافقتنی تصور ایتمك ، وقتیله مجلهٔ احکام عدلیه جمعیتنك ادعاسی کبی صافدرونلق وحیاتی تقدیر ایتمه‌مك دیمك اولور .

زمانمزده حیات بوتون بوتون دکشمش ، باشقه برشکله کیرمشدر . شرائط حاضرهٔ حیاتیه‌ایله دور مجتهدینده‌کی شرائط حیاتیه آره‌سنده ، بو ایکی زمان آره‌سنده‌کی فرق قدر عظیم فرق واردر. بوده پك طبیعی بر کیفیتدر . چونکه هر زمانك بر حیاتی

وهر حیاتك کندینه کوره ایجاباتی بولونمق قانون حیات یعنی سنت الهیه مقتضاسیدر. بونك ایچوندرکه زمانمزده مدنیت حاضره نك ایجاباتندن اوله رق جریان ایتمکده بولونان معاملات جسیمه ومقاولات متنوعه یی ، بر مجتهدك بوندن بیك سنه اول تحدث ایدن حادثات حقوقیه ایچون مدار تطبیق اولمق اوزره وقوع بولان مجتهداتنه توفیق ایله مك امکان خارجنده در .

مثلا مذهب حنفیده احد عاقدینه نفعی اولان شرط ایله بیع فاسددر. قانون مدنیمز اولان مجلهٔ احکام عدلیه ، مذهب حنفی اوزره ترتیب ایدلمش اولدیغندن قانون مذکورك مواد مخصوصه سی بو اساس اوزرینه تحریر اولونمشدر . مذهب حنفینك مؤسس عالیقدری امام الائمه امام اعظم ابو حنیفه (رضی الله عنه) حضرتلرینك اشبو اجتهاد عالیلری ، کندی زمانلرنده جاری اولان معاملات ناسه موافق اوله بیلیر. لکن عقولرینه استناداً سویله دم که زمانمزده جریان ایتمکده اولان اصول ومعاملات تجاریه یه موافق دکلدر. زمانمزده معاملات مدنیه نك اس الاساسی (سربستیٔ مقاوله) قاعده سی تشکیل ایدییور .

بو کون معاملات مذکوره یی ذکر اولونان مسئله یه تطبیق ایده جك اولسه ق جمله سنك فسادینه حکم ایتمه مز ایجاب ایدر . واقعا مشارالیه حضرتلرینه کوره احد عاقدینه نفعی اولان شرط ، متعارف اولورایسه معتبر اولور . مجله ده ده بو جهت تصریح ایدلمشدر. فقط عرفی تقدیر وآنی اثبات ایله مك قضیه سی ده ، طرفینی ومحاکمی اوزون مدت اوغراشدیره جق مشکل بر مسئله در .

حالبوکه « سربستیٔ مقاوله » اساسی ، امام اعظمك معاصرلرندن وآنك کبی ائمهٔ فقهدن امام ابن شبرمه حضرتلرینك اجتهادینه تماماً توافق ایدییور. [المسلمون علی شروطهم وفی روایة عند شروطهم] حدیث مشهوری ده ابن شبرمه مذهبنی تأیید ایله یور. کرچه امام اعظم شرط ایله بیعك منعی حقنده بر حدیث روایت ایدییورسه ده ، ابن شبرمه ده آکا قارشی رسالتپناه افندمزك بالذات شرط نافع ایله عقد بیع اجرا ایتمش اولدقلرینه دائر بر حدیث صحیح نقل ایدییور . بو مسئله حقنده نقل اولونان

حديثلر متعارض اولدقلرندن آنلردن برحکم قطعی چیقارمق قابل دکلدر . بونك ایچوندرکه مجتهدلر بوبابده متخالف اجتهادلرده بولونمشلردر.

حدیثلر متعارض ، اقوال مجتهدین متخالف اولدقلری جهتله آنلردن صرف نظر ایده‌رك قرأن کریمه مراجعت ایده‌جك اولور ایسه‌ك ابن شبرمه مذهبنه‌و « سربستئ مقاوله » اساسنه‌یك مساعد اولدیغنی کورورز. چونکه [يا اَيُّها الَّذينَ آمَنُوا لا تَاْكُلُوا اَمْوالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْباطِلِ اِلاّ اَنْ تَكُونَ تِجارَةً عَنْ تَراضٍ مِنْكُمْ] آیت جلیله‌سی ، احد عاقدینه نافع بر شرط بولونسون بولونمسون علی الاطلاق تراضئ طرفینله واقع اولان معاملات تجاریه‌نك معتبر اولدیغنه دلالت ایدییور . ابن شبرمه‌ده بونی ادعا ایله‌یور . [يا اَيُّها الَّذين آمنوا اَوْفُوا بِالْعُقُود] و [اَوْفُوا بِالْعُهود] آیت کریمه‌لری ایسه بو بابده دها صریحدر . زیرا بو آیتلرك ظاهر معناسندن و عموم الفاظندن هر نوع عقد و شرطك معتبر و مشروع اولدیغی صراحةً مستفاد اولویور.

محققین علمای حنبلیه‌دن مشهور ابن قیمك [اعلام الموقعین] ده ، اکابر فقهای مالکیه‌دن امام ابوبکر بن عربینك [احکام القرأن] نامیله موسوم کتابنده تحقیقلرینه کوره بو آیتلرده‌کی (العقود) و (العهود) لفظلری ، مفهوم اصطلاحیلرینه‌ده شامل اولان معنای لغویلری اوزرینه وارد اولمشدر . بونکله برابر ایکیسی‌ده جمع معرفدر. قاعدهٔ اصولیه‌جه جمع معرفلر الفاظ عمومدندر. عام اولان بر لفظده اصل اولان ایسه جمیع افرادینه شمول افاده ایتمکدر . شـو حالده بو ایکی نظم جلیل بالجمله عقود و شروطه ، هر نوع تعهدات و مقاولاته شـامل دیمکدر . بو آیت جلیله‌لرك معنای ظاهرلرینی تأویل و عمولرینی تخصیص ایدن حدیثلر ایسـه بعضلری متعارض ، بعضلرینك‌ده معنای مقصوده دلالتلری خفی اولدیغندن بحث مخصوصنده بیان اولونه‌جق قاعدهٔ تعارضه نظراً قرأنك ظاهرینه معارض اوله‌بیله‌جك قوت و کفایتی حائز دکلدرلر.

شو مختصر تحقیقاتدن آکلاشیلیورکه بوکون مشارالیه ابن شبرمه مذهبنی ترجیح و مجله‌یی آکا کوره تعدیل ایله‌مکده هیچ بر ممنوعیت شرعیه یوقدر . بالعکس قرأن

كريمك ظاهرى ايله آنفاً ذكر اولونان وتعارضدن خارج قالان [المسلمون على شروطهم]
حديثنده ده موافقدر . بعض علماى حديث ، بو حديثك ضعفنه قائل اولمشلرسه ده
امام سيوطى [الجامع الصغير] نام كتاب مشهورنده (صح) كشيده سيله محقق بيان
ايدييور . ائمهٔ حديثدن امام ترمذى ، اك مشهور ومعتبر حديث كتابلرندن اولان
يعنى (كتب ستّه) ناميله معروف آلتى حديث كتابندن برى بولونان (جامع السنن) ندهه
ياب صلحده حديث مذكورى محتوى شو حديث شريفى نقل وتخريج ايدييور :
[اَلصُّلحُ جائزٌ بَيْنَ الْمسلِمِينَ اِلاَّ صلحاً حَرَّمَ حلالاً اَوْ اَحَلَّ حراماً وَالْمسلمون
على شروطِهِمْ اِلاَّ شرطاً حَرَّمَ حلالاً اَوْ اَحَلَّ حراماً] . امام مشاراليه بو حديثى
تخريج ايتدكدن صكره [هذا حديث حسن صحيح] ديه رك صراحةً تحسين وتصحيح
ايله يور . آرتق بو حديث ، بو بابده يك صريح وقطعى الدلاله در . چونكه بو حديث
شريف ، يالكز بر شرطى تجويز ايتمه يوركه اوده حلالى حرام ويا حرامى حلال قيلان
شرطدن عبارتدر . بوندن ماعدا هر نوع شرطك معتبر ولازم الرعايه اولديغنى صراحةً
افاده ايدييور .

حفاظ حديثدن وفقهاى حنابله دن ابن قيم ، هندستانك (دهلى) شهرنده طبع
اولونان [اعلام الموقعين] نام كتابنك برنجى جلدينك (١٢٧) نجى صحيفه سنده دييوركه:
[جمهور فقهايه كوره عقود وشروطده اصل اولان صحتدر ، مكر كه شارع ابطال ويانهى
ايتمش اوله . قول صحيح ده بودر . زيرا عقود وشروطك بطلانيله حكم ، تحريم وتأثيمله
حكم ديمكدر . حالبوكه معلوم اولديغى اوزره حرام آنجق جناب حق ورسولنك تحريم
ايتديكى شيدر . اثم ده آنجق جناب حق ورسولنك فاعلنى تأثيم ايلديكى فعلدر .
نته كيم واجب ده آنجق حضرت شارعك واجب قيلديغى فعلدر ، كذلك دين دخى
حضرت ذوالجلالك وضع وتشريع ايتديكى شريعتدر . (بوراده بحثه تعلقى اولميان
وعباداته متعلق بولونان برايكى سطرلق عباره سى اختصار مقصديله ترجمه ايدلمه مشدر . س).

شو حالده بطلان وتحريمى حقنده بر دليل شرعى قائم اولونجه يه قدر عقود ،
شروط ومعاملاتده اصل اولان صحتدر . زيرا عقود ومعاملات ، شارع طرفندن

تحريم ايديلنجه‌يه قدر معفودر. شارع آنلرك تحريم واباحه‌سندن سكوت ايدرايسه آنلری تحريم وابطال ايله حكم جائز اولماز . چونكه حلال جناب حقك احلال، حرام‌ده جناب حقك تحريم ايتديكی شيدر . حكمندن سكوت ايلديكی شی ايسه معفو ديمكدر [١] . بناءً عليه‌هرهانكی برشرط ، عقد ومعامله‌كه شارع انك حكمنی بيان ايتميوب سكوت ايتمشدر، آرتق آنك حرمتنه قائل اولمق جائز دكلدر. چونكه حضرت شارع محضا بررحمت الـٰهيه اولمق اوزره سكوت ايتمشدر ، يوقسه نسيان واهمالندن دولايی دكل .

جناب شارع حقنده نسيان واهمال نصل تصور اولونه‌بيليركه برچوق نصوص شرعيه ، شارعك تحريم ايتديكی عقود وشرطلردن ماعدا بالجمله عقود ، شروط ومعاملاتك مباح اولديغنی تصريح ايدييور . جناب حق بتون عقد وعهده وفاايله امر ايتمش و قرأن كريمده [واَوْفُوابِالْعهدِ] و[ياايها الذين آمنوا اَوْفُوابِالْعقودِ] و [وَالَّذِينَ هُمْ لِاَمانَاتِهِمْ و عَهدِهِم راعُون] و [والموفُونَ بِعهدهم اِذاٰ عاهَدُوا] بويورمشدر . بوبابده قرأن كريمده دها برچوق آيت واردر .] . .

مشاراليه كتاب مذكورك (١٢٨)نجی صحيفه‌سنده‌ده ذكر اولونان آيتلرك عام ومطلق اولديغنی و بونلری بعض عقود و شروطه تخصيص صـورتيله تأويله قيام ايتمك ، آيتلرك عمومنی ابطال ايله‌مك ديمك اولديغندن برهان شرعی قائم اولمدقجه جائز اولميه‌جغنی بيان ايتدكدن ، بعض غيروارد اعتراضاته دخی جواب ويردكدن صوكره دييوركه : [جناب حق ، (الا ان تكون تجارة عن تراض منكم) آيت منيفه‌سی ايله عاقدين بيننده بالتراضی واقع اولان تجارتی مشروع ومباح قيلمشدر. شو حالده عاقدين ، حكم الـٰهی‌يه مخالف اولميان برشرطه راضی اولورلر ايسـه اول شرطك معتبر وجائز اولمسی لازم كلير . آرتق شرط مذكوری الغاوآنلری

[١] مشاراليهك مقام تعليلده سويله‌ديكی بوسوز ، برحديث شريفك مأليدركه شودر : [الحلال ما احل الله فی كتابه والحرام ماحرم الله فی كتابه وماسكت عنه فهو مما عفی عنه . رواه الترمذی وابن‌ماجه]

التزام ایتدکلری و شارعكده الزام ایله‌مدیکی بر شیله الزام جائز اولماز .] . . .

مشارالیه ابن‌قیمك اولکی افاداتی، نصوص شرعیه‌نك احکامنی بیاندن عبارتدی. بو سوزی‌ده مقتضای قیاسی بیاندر . هرهانکی برمسئله حقنده برحکم شرعی‌یی استخراجك طریقی‌ده بودر: یعنی اولا نصوص شرعیه‌یه مراجعت ایتمك، آنلردن حکم مطلوب استخراج ایدیله‌مدیکی تقدیرده ثانیاً طریق قیاسه سلوك ایله‌مكدر . ذاتاً بو خصوصده وارد اولان احادیث نبویه تعارض ایتدکلری ایچون احتجاجه صالح دکللردر دینله‌جك وذکر اولونان آیات قرآنیه‌ده بعض علمانك ذهابلری وجهله تأویل ایدیله‌جك اولور ایسه ، آرتق بالضروره قیاسه مراجعتدن باشقه کندیسیله حکم مطلوبه توصل اولونه‌جق بر طریق قالماز . نته‌کیم ائمهٔ حنفیه‌نك شرطی شرط ملایم، شرط لغو وشرط مفسد ناملریله اوچ قسمه تفریق ایتملری‌ده قیاس طریقیله‌در. چونکه شرطی‌بوصورتله اوچه‌تفریق ایدن برنص شرعی‌یوقدر.

حس عصبینك تولید ایلدیکی شائبهٔ طرفکیریدن تجرید نفس ایله حق‌الانصاف دوغریسی سویلنه‌جك اولور ایسه ، ابن قیمك تماماً حقلی اولدیغنی تسلیم ایتمك اقتضا ایدر . چونکه ماهیت حقیقیه‌لری اعتباریله عقد ایله شرط آره‌سنده برفرق یوقدر . ایکیسی‌ده برخصوصی الزام والتزامدن ، تعبیر دیکرله تعهددن عبارتدر. عقدك متقابل ، شرطك بلا مقابل اولمسی ماهیت اصلیه‌لری وحکملری اوزرنده حائز تأثیر اوله‌ماز . حقه تعلق اعتباریله‌ده بینلرنده برفرق یوقدر . هرایکیسی‌ده کرك حق شارعی وکرك حق‌غیری اخلال ایتمیور. یالکز عاقدینك حقوقنه تعلق ایدییور . بو کبی یرلرده یعنی حق شارعی وحقوق ناسی اخلال ایتمیوب، صرف طرفینك حقوقنه تعلق ایدن تصرفاتده آرانه‌جق شی ایسه ، رضاء طرفیندن عبارتدر .

اوحالده بالتراضی واقع اولان عقدك مشروعیتنی قبول ایدوبده عینیله عقدکبی رضاء طرفینه مقرون اولان شرطك صحت ومشروعیتنی قبول ایتمه‌مك ، بلا مانع قیاسك حکمندن عدول ایله‌مك دیمك‌اولورکه بو، قیاسك ادلهٔ شرعیه‌دن اولدیغنه قائل اولان فقها عندنده آنجق بر نص صریحه ویا اجماع امه ویاخود مصلحت

عامه كبی بر احتیاجه بناءً تجویز اولونه‌بیلیر . بوراده ایسه بو اوچ شیدن هیچ بری یوقدر .

نص صریح یوقدر . اگر اولسه‌یدی ائمهٔ فقه آره‌سنده بروجه مشروح اختلاف بولونمازدی . بومقامده شرط ایله بیعك ممنوعیتنه دائر (نهی النبی علیه السلام عن بیع وشرط اوعن بیع وشرطین) طرزنده وصورت مطلقه‌ده وارد اولان حدیث ، مقصد شارعی افاده‌ده صراحت کافیه‌یی حاوی دکلدر . بونك ایچوندرکه مختلف صورتلرله تفسیر اولونمشدر. فضله اوله‌رق جابر بن عبدالله حدیثنه منافیدر. شویله‌که بعض غزواتدن عودت نبویه‌ده رسالتپناه افندمز اصحاب کرامدن مشار الیه جابرك دوه‌سنی صاتون آلمق ایستر ، حضرت جابر مدینهٔ منوره‌یه قدر اوزرینه بینمسنی شرط ایدر ، رسول اکرم افندمزده موافقت ایلر . بناءً علیه بیع مذکور بوشرط ایله بینلرنده منعقد اولور . بالآخره مدینه‌یه مواصلتده رسالتپناه افندمز ، هم ثمن مبیعی وهم‌ده مبیعی حضرت جابره احسان بویورور . بوحدیث بخاریٔ شریفده ودیکرامهات کتب احادیثده موجود اولمقله برابر شرط ایله بیعك جوازینه دلالتده‌ده پك صریحدر . بوجهتله اولکی حدیث مبهم اولمقله برابر اشبو جابر حدیثی ایله متعارضدر .

امام طحاوی (شرح معانی الآثار) ده ، امام شمس الائمة السرخسی (مبسوط) ده مشارالیه جابر بن عبداللهك روایت ایتدیکی حدیث مذکوری [مدینهٔ منوره‌یه مواصلتلرنده ثمن مبیع ایله برابر مبیعی‌ده حضرت جابره احسان واعاده بویورمه‌لرندن آکلاشیلیورکه حادثهٔ مذکوره‌ده رسالتپناه افندمز صورت جدیه‌ده عقد بیع اجراسنی مراد ایتمه‌مشدر ، معاملهٔ سنیه‌لری مجرد مشارالیهی تلطیف ضمننده اختیار اولونمش لطیفه‌دن عبارتدر] یولنده تأویل وتوجیه ایدییورلرسه‌ده فکر قاصرانه‌مزجه بوتوجیه ، وجیه دکلدر . زیرا توجیه مذکور شارعك حکم شرعی خلافنه دلالت ایده‌جك حرکتده بولونمسنی تجویز ایتمك دیمك اولورکه تصوری بیله جائز دکلدر . اگر مقصد پیغمبری صرف لطیفه‌دن عبارت اولسه‌یدی ، ثمن مبیع ایله برابر مبیع احسان واعاده بویورلدیغی صره‌ده بو جهت تصریح وشرط

ايله بيعك جائز اوليه‌جغى تنبيه بويوريلوردى . حالبوكه بويله برتنبيه عالى شرف واقع اولمامشدر .

مشارالیهمانك شوتوجيهى تسليم ايديله‌جك اولسه بيله شرط ايله بيعك ممنوعيتى حقنده‌ذكر اولونان برنجى حديث، ينه تعارضدن قورتوله‌ماز . چونكه‌بوتقديرده حديث مذكور ، يوقاريده بيان ايديلن [المسلمون على شروطهم الاشرطا حرم حلالاً اواحل حراماً] حديث صحيحى وآيات قرأنيه ايله تعارض ايتمش اولور . تعارضلرى حسبيله آره‌دن حديثلرى قالديره‌جق اولور ايسه‌ك سالف‌الذكر آيات قرأنيه ، اطلاق وعمومى اوزره باقى قالیركه بوندن‌ده قياسه منافى برنص شرعينك وجودى دكل، بالعكس مقتضاى قياسى مؤيد نصوص شرعيه‌نك موجودبولونديغى نتيجه‌سى تظاهر ايدر .

اجماعده يوقدر . چونكه بروجه مشروح امام ابن شبرمه‌نك بومسئله‌ده امام ابوحنيفه‌يه مخالفتى بولونديغى كبى ابن ابى‌ليلى ، امام مالك وامام احمد كبى هربرى برمذهب فقهى مؤسسى برچوق مجتهد مطلقلرده‌بوخصوصده‌باشقه‌اجتهادلرده بولونمشلردر .

احتياج ناس قضيه‌سى ايسه بوتون بوتون عكسنى مستلزمدر . يعنى قياسدن عدول ايله شرط ايله بيعك فسادينى دكل ، بالعكس برمقتضاى قياس شرط ايله بيعك جوازينى‌مستوجب‌در. چونكه‌زمانمزده‌جريان ايدن‌معاملات‌ومقاولاتده‌طرفين اقتضاسنه كوره اويله شرطلر درميان ايديليورلركه اكر مجله‌ده اولديغى وجهله احد عاقدينه نفعى اولان شرط ايله بيع جائز دكلدر دينله‌جك اولسه ، معاملات مذكوره‌نك كافه‌سنه عدم جواز ايله حكم ايتمك لازم كلير . بوايسه معاملات‌ناسك توسعنه وبالنتيجه بويله نازك برزمانده انكشاف مليه‌يه مانع اولمق ديمكدركه هم شارعك بوكبى يرلرده تطبيق اولونمق اوزره وضع بويورديغى قاعدهٔ تخفيف و مسامحه‌يه ، هم‌ده ينه امام اعظمك تأسيس ايلديكى (استحسان) اساسنه منافيدر .

يوقاريده فصل اولده ، دور رسالتده اصول تشريعدن بحث اولونديغى‌صره‌ده

بیان اولونمشدی‌که جناب شارع رسول اکرم (ص ، ع) افندمز حضرتلری ، (يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ ولا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ) و (ما جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ) آیت کریمه‌لری ایله (اِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ) و (خَيْرُ دِينِكُمْ اَيْسَرُهُ) و (اَحَبُّ الْاَدْيَانِ اِلَى اللّٰهِ الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ) حدیث صحیحلری منطوقنجه معاملاته عائد احکام فرعیه‌ده تخفیف وتسهیلی سور ، مسامحه جهتنی التزام ایدردی . اصحاب کرامه‌ده دائما بوجهتی یعنی خلقه سهولت کوسترلمسنی ، لزومسز یره اسلامیتدن تنفیری موجب اوله‌جق شدتلر استعمال ایدلمه‌مسنی خاصةً تنبیه وتوصیه بویوروردی . بوبابده شرفوارد اولان [يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا و بَشِّرُوا وَلَا تُنَفِّرُوا] حدیث شریفی ایسه مشهور وبالجمله معتبرات کتب حدیثده مسطوردر .

امام اعظم ابو حنیفه حضرتلری‌ده ، نام عالیلرینه اضافتله تأسیس بویوردیغی مذهب فقهیده وضع ایتدیکی (استحسان) قاعده‌سنی ، ایشته بو وبوکبی نصوص شرعیه ومقاصد تشریعیه‌دن استخراج ایله‌مشدر . امام سرخسی استحسانک مختلف تعریفلرینی نقل ایتدکدن صوکره [بو تعریفاتک خلاصه‌سی شودر : استحسان قولایلق ایچون کوچلکی ترك ایتمکدن عبارتدر . دینده اصل اولان‌ده بودر .] دییور . وقتیله بخارا اهالیسنده بورج تکثر ایتمسی اوزرینه اکابر فقهای حنیفه اشبو استحسان قاعده‌سنه بناءً بیع‌بالوفایی وآنک برنوع مخصوصی اولان بیع بالاستغلالی تجویز ایتمشلر ، اسباب موجبه‌سی اوله‌رق‌ده « حاجت عمومی اولسون خصوصی اولسون ضرورت منزله‌سنه تنزیل اولونور » و « ضرورتلر ممنوع اولان شیلری مباح قیلار » دیمشلردر . حالبوکه بیع‌بالوفاء خصوصیله بیع‌بالاستغلال احد عاقدینه نفعی اولان شرط ایله بیعدن باشقه برشی دکلدر .

دیمك‌که حال وزمانك ایجاباتندن اولمق اوزره قاعدهٔ استحسانه استناداً ابن شبرمه مذهبنی اختیار ایده‌رك مجلهٔ احکام‌عدلیه‌یی آکا کوره تعدیل ایده‌جك اولسه‌ق مذهب حنفیدن خارجه چیقمش اولمیه‌جغز . چونکه فقهای حنفیه ، شو ایکی نوع

عقد بیعی تجویز ایتمکله مذهب حنفیدن چیقمش اولمدقلری کبی بزده چیقمش اولمیز . فقهای حنفیه‌نك (مشـقت تیسـیری جلب ایدر) ، (ازمانك تبدلی ایله احکامك تبدلی انکار اولونه‌ماز) و (معاملات ناسی فسـاده نسبتدن ایسه مهما امکن صحته حمل ایتمك اولادر) کبی قاعدهٔ استحسانك مبتنی اولدیغی اسـاسلری کوسترمك ایچون تخریج وتأسیس ایتدکلری قواعد فقهیه ، بویله یرلرده تطبیق اولونمیوبده نه‌کبی یرلرده تطبیق اولونه‌جقدر؟ ! فقها بوقاعده‌لری تطبیق اولونماق ایچونمی وضع ایتمشلردر ؟ یوقسه زمانك عادتا ضرورت درجه‌سنی آشان احتیاج حاضری ، هنوز احتیاج نوعندن عد اولونمیورمی ؟ . .

وقتیله تشکل ایدن مجله جمعیتی طرفندن (١٢٨٥) تاریخنده تنظیم قیلنان اسباب موجبه مضبطه‌سنده ، مبحوث عنه مسئله‌یه یعنی احد عاقدینه نفعی اولان شرط ایله بیعك فسادینه دائر [زیرا بیع وشرادن مقصـد تملیك وتملك خصوصی یعنی بلا مانع ومزاحم مشترینك مبیعه وبایعك ثمنه مالك اولمسی کیفیتیدر . حالبوکه برطرفه نافع اولان شرطك اجراسنی اول طرف طالب وطرف آخر آندن هارب اوله‌رق منازعه‌یه مؤدی اوله‌بیلیر . بوصورتده ایسه عقد بیع تمام اولمامش دیمك اولور . فقط عرف وعادت منازعه‌یی قاطع اولدیغندن علی‌الاطلاق شرط متعارف ایله بیع تجویز اولونمشدر .] دیه محرر اولان مطالعه‌یه کلنجه : بومطالعه ، بالآخره تعلیل بعدالوقوع قبیلندن اوله‌رق ، همده مذهب حنفی علیهنه چیقاجغی دوشونلمدن سویلنمش سوزدن عبارتدر .

تعلیل بعدالوقوع قبیلندندر . چونکه بو سوز امام اعظمك کندی سـوزی دکلدر ، بعض متأخرین حنفیه طرفندن مقام تعلیلده درمیان ایدیلن مطالعات جدلیه جمله‌سندندر . مذهب حنفی علیهنه‌در . چونکه مذهب حنفیده احد عاقدینه نافع اولان شرطك عقد بیعی مفسد اولمسی مسئله‌سی مطلق دکلدر. عقد بیعك مقتضاسی اولمیان ، مقتضای عقدی تأیید ایتمین ومتعارف بولونمیان وعین زمانده احد عاقدینه نفعی اولان شرطه مخصوص ومنحصردر. بناءً علیه مقتضای عقددن اولان، یاخود مقتضای عقدی تأیید ایدن ویاخود متعارف بولونان شرط ایله بیع ، مذهب حنفیده دخی

صحيح وشرط معتبردر . نته‌كيم بو جهت ذكر اولونان مضبطه‌ده تلميح ومجله‌نك [١٨٦ ، ١٨٧ ، ١٨٨] نجى ماده‌لرنده تصريح اولونمشدر .

شو حالده مثلا « فلان شيئى ترهين ايتمك » ياخود شو آدمى كفيل ويرمك شرطيله بر شى صاتمق » مقتضاى عقداولان تسليم ثمن كيفيتنى تأييد ايتديكى ايچون مذهب حنفى ومجله‌يه كوره جائز وشرط معتبر اولور . حالبوكه ذكر اولونان مطالعه‌يه نظراً شرط مذكور مفسد وبناءً عليه اشبو بيع فاسد اولمق لازم كلير . زيرا بو شرط بايع ايچون نافع بر شرط اولديغندن مذكور مضبطه‌نك تعبيرى وجهله بايع آنك اجراسنى طالب ، مشترى آندن هارب اوله‌رق منازعه‌يه مؤدى اوله بيلير . بو صورتده ايسه ينه مضبطهٔ مذكوره‌نك بيانى وجهله عقدبيع تمام اولمامش ديمك اولور .

ايشته بو صورتله مجله جمعيتنك كندى فعلنه منافى اولان شو مطالعه ، نتيجه‌ده مذهب حنفى عليهنه چيقه‌جغندن صاحب مذهب عندنده شايان قبول بر مطالعه دكلدر . خصوصيله اشبو مطالعه نظر اعتباره آلينه‌جق اولور ايسه بر چوق عقود ومقاولاتك معتبر اولماسى اقتضا ايدر . چونكه هر نوع عقد ومقاوله‌ده طرفين آره‌سنده حقلى حقسز منازعه وقوعى اكسيك دكلدر . منازعهٔ واقعه‌يى بر نوع عقدده مفسد عد ايدوبده ديكرنده عد ايتمه‌مك ايسه ترجيح بلا مرجح ديمك اولوركه منطقاً وفقهاً تجويز اولونه‌ماز . مطالعهٔ سالفه‌ده [فقط عرف وعادت منازعه‌يى قاطع اولديغندن على الاطلاق شرط متعارف ايله بيع تجويز اولونمشدر .] دينيليور . عرف و عادت منازعه‌يى قاطع اولورده عقد و مقاوله قاطع اولمازمى ؟ عرفك منازعه‌يى قطع ايتمسى طرفينك متعارف اولان شيئه رضاسنه دلالت ايتديكى ايچوندر . هرهانكى بر شرط ايله اجرا ايديلن عقدده ايسه طرفينك اول شرطه رضاسى صراحةً موجود اولديغندن عقد واقع مؤخراً تحدث ايدن نزاع طرفينى بطريق الاولى قاطع اولور .

اكر « عادت محكمدر » و بناءً عليه قانون حكم وقوتنده‌در دنيليرسه ، بزده ديرزكه على الاطلاق شرط نافع ايله بيعمك واجاره كبى ديكر بر عقدك صحيح وشرطك

معتبر اولوجغی قانونه درج ایدلمکله نفس قانون وبناءً علیه دها قوتلی اولور . یوق اکر ناسی تقررایدن عرف وعادتلرندن وازکچیرمك مشکل وحرج ومشقی مستوجب، مشقتده تیسیری جالب اولدیغی ایچون شرط متعارف ایله بیع تجویز اولونمشدر دنیله جك اولور ایسه ، بزده بونی یعنی زمانمزده نصوص قاطعهٔ شرعیه یه مخالف اولمامقله برابر اجراسی قابل اولان هر هانکی بر شرط ایله عقد بیعك و عقود سائره نك صحتنی قبول ایتمك تیسیری وانکشاف ملی یی موجب اوله جغنی ادعا ایتمکده اولدیغمزدن نتیجه ده برلشمش اولورز .

خلاصه مجله جمعیتنك ذکر اولونان مضبطه سنده مندرج مطالعهٔ سابقه ، هانکی جهتدن محاکمه ایدیله جك اولسه مجروح واعتباردن ساقط اولدیغی تبین ایدر . مطالعهٔ مذکوره ، یوقاریده دیدیکمز کبی افقه الفقها وامام المجتهدین امام ابوحنیفه حضرتلری کبی بر مجتهد اعظمك قولی اولمیوب صوکره دن بعض متأخرین حنفیه طرفندن خلافیاته دائر مقام تعلیلده سرد ایدیلن مطالعات جدلیه قبیلندندر .

دولت علیه نك قانون مدنیسی اولان « مجلهٔ احکام عدلیه » ده تعدیلی مقتضی مسئله بوندن عبارت اولمیوب علی الاطلاق معدومك بیعی باطل اولمسی ، خیار رؤیتله مشتریتك مخیر بولونمه سی ، سلمك بعض شرائطی ، استهلاك عین اوزرینه وارد اولان اجاره نك بطلانی ، موجر ایله مستأجردن برینك وفاتیله اجاره نك انفساخی ، منفعتك مال نوعندن عد ایدلمیه رك مضمون اولمامسی کبی دها برچوق احکام قانونیه وارد رکه بونلرك زمانمزده قابلیت تطبیقیه سی اولمدیغندن احتیاج حاضره ومذاهب سائرهٔ فقهیه یه کوره تعدیلی ضروریدر . افادات سالفه دن ومباحث متقدمه دن سبق ایدن ایضاحات وتحقیقاتدن مستبان اوله جغی اوزره بو خصوصده بر مانع شرعی ده یوقدر .

حال بویله ایکن حالا زمانمزده مجله نك اولدیغی کبی محافظه سنه طرفدار برچوق ذواته تصادف ایدیلیور . بونلرك بعضلری حقایق شرعیه دن غافل اولدقلری ایچون سوزلری اعتباردن ساقط ایسه ده بعضلری ده حقایق شرعیه یه واقف اولمقله برابر ینه مجله نك عدم تعدیلنی التزام ایدییور . دولت علیه نك بدایت تأسیسندنبری محاکمده

وبالجمله معاملات دولتده فقه حنفی التزام ایدیله کلمش اولدیغندن بوکونده اولصورتله حرکت ایدلسی آرزو ایدیلیور . آرزویه دیه‌جك یوق ایسه‌ده نه چاره‌که زمانمزده تماماً بوآرزویه تبعیت امکان خارجنده‌در. واقعا امام‌اعظم (ر ، ض) حضرتلری، حس انصاف ایله متحلی بعض مخالفلرینك‌ده اعترافی وجهله کندیسنه خاص دهای فقهی‌یه مالك بر ذات جلیل‌الصفات اولوب بالعموم معاصرلرینك وصوکره کلن فقهانك اعلم وافقهی ، تأسیس بویوردقلری مذهب حنفی‌ده هیئت عمومیه‌سی‌اعتباریله بالجمله مذاهب فقهیه‌نك اکمل وارجحیدر. لکن مع‌التأسف برقاچ دانه‌سی‌یوقاریده ذکر اولونان بر قسم مسائلی‌ده عصر حاضرك احتیاجاتی تطمینه کافی دکلدر .

بونك ایچوندرکه فقه حنفی‌یی اساس اتخاذ ایتمك وآنك احکام اصلیه‌سندن مهماامکن آیرلمامقله برابر دیکرمذاهب فقهیه‌دن‌ده زمانك احتیاجاتنه اوفق اولان مسائلی آله‌رق مجله‌یی باشدن آشاغی‌یه قدر تعدیل ایله‌مك وبو صورتله احتیاجات حاضره‌یی تطمین ایده‌جك بر قانون وجوده کتیرمك تحت وجوبده‌در . بو جهت یعنی حال وزمانك ایجاباتنه توفیق حرکت ، بردولت ایچون مقتضای ضرورت وبصیرت اولدیغنی بیلدکلری ایچوندرکه مشارالیه امام اعظم حضرتلری ، « استحسان » اساسنی تأسیس بویورمشلر ومتأخرین فقهاده [امام‌المسلمین هرهانکی مجتهدك قولی ایله عمل ایدلمسنی امر ایدر ایسه آنکله عمل واجب اولور] دیمشلردر .

مسئله‌نك زمانمزده پك زیاده اهمیت ونزاکتی بولوندیغندن سوزی لزومندن فضله اوزاتمغه مجبور اولدق . کرچه پولیچه وسائر امره محرر سندات تجاریه ، آنونیم وقوماندیت وقوللکتیف شرکتلری ، افلاس و تجارت بحریه معاملاتی ، معدنلرك ایشله‌دلمسنه ومؤسسات نافعه‌یه متعلق مقاولات کبی زمانمزده جاری برچوق مسائل مهمه‌نك دخی بومقامده تبیین احکامی لازمه‌دن ایدیسه‌ده ، بونلرك جهت شرعیه‌لری ایضاحات سالفه‌دن منفهم اوله‌جغی کبی مباحث آتیه‌دن دخی انکشاف ایده‌جکندن هم صدددن بوتون بوتون آیرلمامق ، هم‌ده تطویل ملال ایله ایراث کلال ایتمه‌مك ایچون ایضاحلرندن صرف نظرله جمله‌سنه شامل اولمق اوزره افادات سابقه‌یی

خلاصة الخلاصه اولەرق بر وجەآتی تلخیص ایله لزومندن زیاده اوزامش اولان اشبو بحثه نهایت ویرلمسی مناسب كورلمشدر . شویله كه :

حكومت یعنی مقام خلافت ، وضع قوانین خصوصنده معین بر مجتهدك كندی زماننده متحدث حادثات حقوقیه حقنده قابل تطبیق اولان اجتهاداتنه دكل ، احوال وازمانك تبدلی ایله غیر متبدل ، ثابت ولایتغیر احكام منصوصهٔ قطعیه‌یه وبوصورتله ثابت وقطعی اولمیان مسائلده‌ده زمانك تولید ایتدیكی احوال وشرائط حیاتیه‌نك الجا آتنه تابعدر . بناءً علیه هرهانكی مجتهدك رأی واجتهادینی — تعبیر عرفیسی ایله — « معاملات ناسه ارفق ومصلحت عصره اوفق » بولور ایسه آنی ترجیحه شرعاً وفقهاً مأذوندر، دها دوغریسی ملت ودولتك وضعیت حاضره‌سنه كوره مجبوردر . بونی تقدیر ایتمه‌مك ؛ شریعتی‌ده ، فقهی‌ده ، حیاتی‌ده ، وظیفهٔ حكومتی‌ده بیلمه‌مك وآكلامامق دیمكدر .

حتی حكومت ، سائر علوم وفنونده اولدیغی كبی ایجابنده غرب حقوق مدنیه‌سندن‌ده استفاده ایده‌بیلیر . بونده‌ده بر محذور شرعی یوقدر . . چونكه [اَلْكَلِمَةُ الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ حَيْثُ وَجَدَها فَهُوَ اَحَقُّ بِها . . . احرجه الترمذی وابن ماجه وابن عساكر] حدیث صحیحی مفهومنجه حكمت، مسلمانلرك ضایع ایدوبده آرامقده اولدقلری اوز مالیدر ، نره‌ده بولورلر ایسه آنی اخذه دیكر ملتلردن زیاده لایق ومستحقدرلر . شوقدر واركه اخذ ایدیله‌جك شیئك ، اقتباس اولونه‌جق احكام حقوقیه‌نك حكمت اولمسی ، منافع ملك وملت ایچون مفید و ضروری بولونمسی شرطدر . عكس تقدیرده فائدهٔ مطلوبه‌یه بدل داعیٔ مضرت اولوركه هیچ بر صاحب اذعان عندنده تجویز اولونه‌ماز .

بو مناسبتله شو مهم جهتی‌ده عرض ایده‌یم‌كه شرقك علم فقهی ، حقوق اسلامیه اولمقله برابر — لدی المقایسه آكلاشیله‌جغی اوزره — اصلی روما حقوقی وبر قسم احكامی عادات واحوال محلیه ایجابی اولان غربك علم حقوقندن دها اساسلی ، دها متین و حقوق طبیعیهٔ بشریه‌یه دها ملایم اولدیغندن احتیاج حقیقی تحقق ایتمدكجه احكام فقهیه‌یی بالكلیه ترك ایله بلا لزوم وعلی العمیا آوروپا قانونلرینی

ترجمه ایدەرك موقع تطبیقه وضعه مسارعت ، منافیٔ حکمت وبصیرت اولەجغی کبی شیمهٔ قدر شناسیەده موافق دوشمز .

هرشیدن زیاده بو بحثده افراط وتفریطدن مجانبت لازمدر . بو خصوصده افراطده ، تفریطده اقوام وحکومات سالفەده اولدیغی کبی بزدەده دولت وملتك کلیاً انقراضنه باعث اولور . دنیاده حقیقت واعتداله رعایت قدر کوزل بر شی یوقدر . دولتك تعالیسنی ، ملتك سعادتنی ایستەیور ایسەك حقیقتی کورملی ، اعتداله رعایت ایتملی‌یز . دین وشریعت ، عقل وعرفان ، تجربه و تاریخ و زمان بو بابده متفقدر . حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم افندمزك اك بویوك دعالرندن بریده « یارب بزه حقایق اشیایی اولدیغی کبی کوستر » مالنده اولان [اَللّٰهُمَّ أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ] دعاسی ایدی .

اخطار — یوقاریده یوز اللنجی صحیفەنك طقوزنجی سطرندەکی [اوفوا بالعهد] آیت کریمەسی سهواً صیغهٔ جمع ایله [اوفوا بالعهود] شکلنده یازلمشدر . اون دردنجی سطرندەده ینه جمع صیغەسیله (العهود) دیه محرردر . حالبوکه مفرد صیغەسیله (العهد) اولەجقدر . آلت طرفندەکی اون بشنجی سطرده محرر [ایکیسیده جمع معرفدر] عبارەسی دخی یاکلشدر . (برنجیسی جمع معرف ، ایکنجیسی اسم جنس معرفدر) طرزنده تصحیح اولونملیدر . اون آلتنجی سطرده‌کی (جمع معرفلر الفاظ عمومدندر) عبارەسیده (جمع معرفلر ایله اسم جنس معرفلر الفاظ عمومدندر) اولەجقدر . کلمات وعبارات مذکورەنك بو صورتله تصحیحی مع الاعتذار رجا اولونور . . .

اجتهاد وتقليد

اجتهاد

اجتهادك تعريفى ، شرطى وحكمى - مجتهد - مجتهد فيه - اجتهاده متعلق بعض مسائل - طريق اجتهاد - طبقات مجتهدين وفقها

اجتهادك تعريفى ، شرطى و حكمى

اجتهاد ، لغتده چالشمق ديمكدر . لكن على العاده وقولاى بر ايش ايچون چالشدق دكل ، كلفتلى ومشـقتلى بر ايشى وجوده كتيرمك ايچون بوتون وسـع وطاقتى صرف ايتمك صورتيله چالشـمقدركه پك چوق چالشـمق ديمك اولور . لغت عربيه‌ده انسانك قالديره‌ميه‌جغى درجه‌ده بويوك بر قايا پارچه‌سى حقنده « بو قايايى قالديرمغه اجتهاد ايتدى » دينير. فقط كوچوك « كوچك » بر طاش ايچون « بوطاشى قالديرمغه اجتهاد ايتدى » دينمز.

اصطلاحده اجتهاد ، (احكام شرعية ظنيه‌يى ادلهٔ تفصيليه‌سندن استنباطه بذل مقدرت) معناسنه نقل وتخصيص اولونمشدركه معناى لغويسى اعم ، معناى اصطلاحيسى اخصدر . اجتهادايدنه (مجتهد) ، اجتهاد اولونان حكمه (مجتهد فيه)دنير. تعريفده‌كى (ظنيه) قيدى قيد احترازيدر ، احكام قطعيه‌دن احتراز ايچون ايراد اولونمشـدر . زيرا احكام شرعية قطعيه‌ده اجتهاد جارى اولماز . احكام قطعيه‌ده اجتهاد جارى اولماز ديمك اصلا وهيچ جارى اولماز ديمك دكلدر . جارى اولور ، لكن مجتهد خطا ايدرسه آثم اولور ، معذور اولماز ديمكدر. حالبوكه احكام شرعية ظنيه‌ده خطا ايدر ايسه آثم اولماز . معذور وحتى اجتهاد واقعنده حسن نيتندن وچكديكى مشقتدن دولايى مأجور بيله اولور . نته‌كيم زيرده ايضاح اولونه‌جقدر. تعريفده‌كى (ادلهٔ تفصيليه) تعبيرندن مقصدده ، يوقاريده فصل ثانيده علم اصول فقهك تعريفى صددنده بيان اولونديغى وجهله ادلهٔ معينه ومشخصه‌در. اورادده

سویله‌مشدك : بو قید ، احکام شرعیه‌دن هر برینك کندیسنه مخصوص اولان معین ومشخص بر دلیلدن استنباط اولونه‌جغنی کوسترر . مثلا صلاتك وجوبی (اقیموا الصلاة) امر مخصوص ومعیننددن استخراج اولوندیغی کبی زکاتك ، صومك وسائر واجبات شرعیه‌نك کافه‌سنك وجوبلری دخی کندیلرینه مخصوص اولان ادلهٔ معینه‌دن استنباط اولونمشدر .

شو تعریفدن آکلاشیلیورکه اجتهاد ، هر بر حکم شرعیی دوغریدن دوغری‌یه کندیسنه مخصوص اولان دلیل معیننددن استخراج ایله‌مکدر . شو حالده احکام شرعیه‌یی ، دلائلندن مجرد اوله‌رق کتب فقهیه‌ده کوروب حفظ ایتمك صورتیله بیلمه‌یه اجتهاد اطلاق اولونماز . بویله‌دلائلنه انفاذ نظر ایتمیه‌رك مجرد تقلیدطریقیله فروع فقهی حفظ ایدن ذاته ، بیکلرجه وحتی یوز بیکلرجه مسائلی حفظ ایتمش اولسه دخی مجتهد دینمز . مجتهد دینمیه‌جکی کبی فقیه دخی دینمز . چونکه اصطلاح اصولیونده فقیه ، مجتهد مرادفیدر . زمانمزده او کبی حافظ‌المسائله فقیه اطلاقی ، اصولیونه کوره اطلاق مجازیدر ، اطلاق حقیقی دکلدر . بر کیمسه فقیه‌اوله‌بیلمك ایچون مجتهد اولمق لازمدر مجتهد ایسه باشقه‌سنی تقلید ایتمز ، کندی ادراك واجتهادیله استخراج احکام ایدر .

اجتهادك شرائطی ، شرائط اجتهاد ایکیدر . برنجیسی اهلندن صادراولمق ، ایکنجیسی محلنه مصادف بولونمقدر . بناءً علیه اجتهاد ، اهلندن صادر و محلنه مصادف اولور ایسه صحیح و معتبر اولور . اهلندن صادر اولماز ویا محلنه مصادف بولونمازسه معتبر اولماز . بو مقامده معتبر اولماز دیمك بویله شرائطی جامع‌اولمیان اجتهاد ، خطا ایسه اجتهاد ایدن ذات معذور اولمیوب آثم اولور واوذات حاکم ایسه محلنه مصادف اولمیان اجتهادی نقض اولونور دیمکدر . اما اجتهاد ، اهلندن صادر اولمقله برابر محلنه‌ده مصادف اولور ایسه بو صورتده مجتهد ، یوقاریده بیان اولوندیغی اوزره معذور اولوب اجتهادنده خطا ایتمکله آثم اولماز وحکم واقعی دیکر بر مجتهد طرفندن نقض اولونه‌ماز . بو مسئله ، آشاغیده آیریجه تفصیل اولونه‌جقدر .

اجتهادك حكمی ؛ اجتهادك حكمی ، خطا احتمالی اولمقله برابر حكم شرعی‌یه غلبهٔ ظندن عبارتدر . بونك ایچوندركه احكام شرعیهٔ قطعیه‌ده وكندیسنده اعتقاد جازم واجب اولان اصول دینده اجتهاد جاری اولماز . زیرا بونلرده حصول ظن كافی اولمیوب علم قطعی واعتقـاد جازم لازمدر [كذا فی التلویح] . بوده آنجق براهین عقلیه ویا نصوص قاطعهٔ شرعیه ایله حاصل اولور . بونلرك وجودی حالنده ایسه اجتهاده محل قالماز . حتی مجتهد ، براهین عقلیه ویا نصوص قاطعهٔ شرعیه‌یه مخالف اجتهادده بولونه‌جق اولور ایسه آنك بو اجتهادینه التفات اولونماز .

تنبیه — بعضلرینك ظن ایتدیكی كبی اجتهاد ، یالكز قیاسدن عبارت دكلدر. اجتهاد قیاس طریقیله اوله‌جغی كبی نصوص شرعیه‌نك دلالتندن ، ایما واشارتندن ، وجوه لغویه وتصرفات ادبیه وبیانیه‌دن وبونلره مماثل احوال سائره‌دن استدلال صورتیله‌ده اولور . بو جهتله علامه ابن كمالك (تغییر التنقیح)‌ده تصریحی وجهله اجتهاد ایله قیاس بیننده عموم وخصوص مطلق واردر . اجتهاد اعم ، قیاس اخصدر. هر قیاس اجتهاددر ، اما هر اجتهاد قیاس دكلدر . بونك ایچوندركه قیاسك دلیل شرعی اولدیغنی رد و انكار ایدن فقهـای ظاهریه ، اجتهـادی بوتون بوتون رد ایتمیورلر .

مجتهد

آنفاً بیان اولوندیغی اوزره مجتهد ، اهلیت اجتهادی حائز اولان فقیه‌دیمكدر. اجتهاده اهلیت ایسه شرائط اهلیتی جامع اولمقله حاصل اولور .

شرائط اهلیت ؛ اجتهادك شرائط اهلیتی ایكیدر . بری جمیع مدارك شرعی یعنی احكامه تعلق ایدن بالجمله دلائل شرعیه‌یی محیط اولمق ، دیكری او دلائلك روحنه نفوذ ایده‌جك ذكا ونظر فقهی‌یه مالك بولونمقدر . فقها ، بویله نظر فقهی‌یه مالك اولان ذاته (فقیه النفس) اطلاق ایدرلر . برنجی شرط كسبی ، ایكنجی شرط

فطريدر . ايكنجى شرطى حائز اولميان برنجى شرطى حائز اولمقله مجتهد وفقيه اولهماز .

١ — برنجى شرط : مدارك شرعى محيطاولمق ايچون درت شيئى بيلمك لازمدر : كتاب . سنت ، مواقع اجماع و وجوه قياس . كتاب ايله سنتى بيلمك ايچون بوتون آيات قرأنيه واحاديث نبويه‌يى بيلمك شرط دكلدر . يالكز احكامه تعلق ايدن آيات و احاديثى بيلمك كافيدر . حتى بونلرى حفظ ايتمك‌ده شرط دكلدر . حين حاجتده مراجعت ايچون موقعلرينى يعنى هانكى آيتك هانكى سوره‌ده بولونديغنى ، حديثلردن هانكى حديثك كتب احاديثدن هانكى كتابك نره‌سنده موجود اولديغنى بيلمك مقصدى تأمينه كفايت ايدر .

امام غزالى ايله ائمهٔ مالكيه‌دن امام ابوبكر بن عربى، احكامه تعلق ايدن آيات قرأنيه‌نك مقدارى بشيوز اولديغنى سويله‌يورلر . احكامى محتوى اولان احاديث نبويه‌نك مقدارى بك چوق ايسه‌ده (تحرير) شرحى (تقرير)ده فقه حنبلى مؤسسى امام المحدثين امام احمدبن حنبل حضرتلرندن نقلاً احكام اصليه‌يه وامهات مسائله متعلق حديثلرك بيك ايكى يوز قدر اولديغى مذكوردر . بعض علماء برمجتهد ايچون بيلنمسى لابد اولان حديثلرك اوچ بيك ، بعضلرى‌ده دها زياده اولديغنى بيان ايديورلر . امام غزالى‌ده (مستصفى)ده (سنن ابى داود) ويا (سنن بيهقى) كبى احكام حديثلرينى جامع اولان بر حديث كتابنك وجودى كافيدر ديور . لكن ائمهٔ شافعيه‌دن امام نووى ، (صحيح بخارى) ، (صحيح مسلم) ده موجود اولان بعض احكام حديثلرينك ذكراولنان (سنن ابى داود) ده موجود اولمديغندن بحثله غزالينك بوسوزينى رد ايديور فقط مجتهد اولمق غيرتنه دوشن بر ذات «كتب سته» ناميله معروف اولان آلتى كتابى يعنى (صحيح بخارى) ، (صحيح مسلم)، (سنن ابى داود)، (سنن ترمذى)، (سنن نسائى) و(سنن ابن ماجه) يى وياخود بونلرك حاوى اولدقلرى احكام حديثلرينك جمله‌سنى جامع اولمقله برابر (سنن دار قطنى) كبى ديكر حديث كتابلرنده مسطور احكام حديثلرينى دخى محتوى بولونان

(منتقى الاخبار) نام كتابى [١] وهله بوتون حديث كتابلرنده موجود حديثلرك همان كافه‌سنى جامع اولان (كنزالعمال) ناميله معروف كتاب كبيرى [٢]، نزدنده بولونديره‌جق اولور ايسه آرتق مشاراليه امام نووى‌نك‌ده برديه‌جكى قالماز. اصحاب كرام بوتون احاديث نبويه‌يى بيلمزلردى ، آنك ايچون اجتهادات واقعه‌لرنده‌ا كثريا قياس طريقنه سلوك ايدرلردى . حتى حضرت عمر كبى بعض اكابر فقهاى اصحاب بيله برچوق مسائلده اوبابده وارداولان احاديث نبويه‌يه مطلع اولمقسزين اجتهادده بولونمشلر ، مؤخراً اجتهادلرينه مخالف احاديثه مطلع اولونجه اجتهادلرندن رجوع ايتمشلردى (كذا فى التقرير) .

آيات واحاديثك بعضلرى ناسخ ، بعضلرى منسوخ اولديغندن بونلرك ناسخ ومنسوخلرينى فرق وتمييز ايتمك ضروريدر . بونك ايچون متعدد كتابلر تأليف اولونمشدر . تفسيرلر ايله كتب احاديث شرحلرى‌ده بو جهتى متكفلدر . وبرده حديثلرك سندلرينى يعنى متواتر، مشهور وخبرواحد اولمق كبى بزه طريق وصوللرينى سلسلهٔ اسانيد واحوال رواتى وصحيح ، حسن ، ضعيف ، مسند ومرسل كبى انواع احاديثى دخى بيلمك مقتضيدر . چونكه برمسئله‌ده حديثلر تعارض ايدنجه قويسنى ضعيفنه تقديم ايتمك ، ضعيف ويا غير صحيح حديث ايله استدلال ايدلمش اولمامق ايچون بونلرى بيلمك ايجاب ايدر .

---

[١] ذكر اولنان (منتقى الاخبار) ، مشهور ابن تيميه‌نك بويوك پدرى ائمهٔ حديثدن واكابر فقهاى حنبليه‌دن ابوالبركات امام مجدالدين ابن تيميه‌نك تأليفكرده‌سيدر . مشاراليه بواثرنده بالاده مذكور كتب سته ايله مذهب حنبلى مؤسسى امام احمدك (مسند كبير) ى و (سنن دارقطنى) كبى ديكر بعض حديث كتابلرنده موجود احكام حديثلرينى جمع ايتمش واثر مذكورى كتب فقهيه كبى ابواب فقهيه اوزرينه ترتيب ايله‌مشدر . مشهور شوكانى اشبو اثر جليل اوزرينه (نيل الاوطار) اسميله مسمى سكز جلدى حاوى كوزل برشرح يازمشدر .

[٢] مذكور (كنز العمال) بوتون حديث كتابلرنده موجود احكامه وغير متعلق كافهٔ احاديثى جامع اولمق اوزره تأليف اولونمشدر . قرق بش بيك حديثى جامعدر. هندستانك حيدر آباد شهرنده طبع اولونمشدر . اليوم برلينده آلمان مستشرقلرندن پروفسور ميتووخ طرفندن تدريس ايدلدكده اولديغنى كچن سنه برلينه كيتديكمده بالذات مومى اليهدن ايشيتدم !.

لكن زمانمزده بوندن بيك بوقدر سنه اول كلوب كيتمش اولان راويلرك احوالنى ، عادل وموثوق الكلام اولوب اولمدقلرينى برر برر تحقيق ايتمك قابل اولهميهجغندن بوخصوصده ائمهٔ حديثك جرح وتعديلنه، حديثلرك انواعى حقندهكى بياناتنه اعتماد ايلهمك ضروريدر . واقعا بو بر نوع تقليد ديمكدر، مجتهد اولهجق ذات ايچون ايسه كندى تحقيقاتنه استناد ايتمك لازمدر. فقط بوكا امكان بولونمديغندن توسل اولونهجق باشقه چاره يوقدر. اوت ، نقد رجال وتراجم احواله دائر بويوك كوچوك برچوق آثار وجوده كتيرلمش وبعضلرىده مطبوع بولونمشدر . لكن بونلره مراجعتده مؤلفلرينك سوزلرينه بلادليل اعتماددن باشقه برشى اولمديغندن بوبابده نهياپيلهجق اولسهينه تقليددن قورتولوناماز . معمافيه ياالكز بوجهت حقنده تقليد ، حقيقت اجتهاده منافى دكلدر .

بيانه حاجت يوقدركه قرأن كريم ايله احاديث نبويه ، لسان عربىاوزره وارد اولدقلرندن بالطبع بر مجتهد ايچون لسان عربىيى يا سليقةً ويا تحصيلاً بيلمك لازمدر . فقط بوتون لغات عربيه وقواعد لسانيهيى بيلمك شرط دكلدر. آيات واحاديثدن استخراج احكام ايچون لزومى درجهسنى بيلمك كافيدر . بونكله برابر هرحالده علم اصول فقه قواعدينى اطرافيله بيلمك الزمدر . زيرا علم اصول فقه مجتهد عاميدر . مجرد مجتهدلر ايچون تدوين اولونمشدر. بونك ايچوندركه بوعلمى حقيله بيلمين بر ذات ، نه قدر عالم اولورايسه اولسون ولوكه علم تفسير وحديثده؛ صرف ، نحو ومعانى كبى علوم لسانيهده متبحر بولونسون ، ينه فقيه ومجتهدكامل اولهماز. بناءً عليه رتبهٔ اجتهادى احرازايدهبيلمك ايچون علم اصول فقهده اختصاص تام صاحبى اولمق شرط اولدر .

فقط علم فروع فقهى بيلمك شرط دكلدر . چونكه فروع فقه ، اجتهادك ثمره و نتيجهسيدر ، آكا تقدم ايدهمز . معهذا امام غزالى ، (مستصفى) ده « زمانمزده اجتهاد آنجق فروع فقهده ممارسه ايله حاصل اولهبيلير » ديور . مشاراليه زماننده فقهده ممارسه ، اهليت اجتهادك شرائطى جملهسندن اولور ايسه بزم زمانمزده بطريق الاولى شرط اولور . زيرا فصل اولده « دور مجتهدينده

اصول فقه ، بحثنده‌ده سویله‌مشدك كه دورتابعیندن صوكره فقه ، بر صنعت مخصوصه حالنی اكتساب ایله‌مش ومعین بر مذهبك بعض مسائل جزئیه‌سندن قطع نظرله وهیئت مجموعه‌سی اعتباریله غایت مكمل بر علم اولمشدر . بیك بو قدر سنه‌دنبری ظهور ایدن بویوك كوچوك بیكلرجه مجتهدین وفقهانك تلاحق افكاریله پك متین وپك اساسلی كلیات اصلیه وقواعد فقهیه تخریجیه [illegible] هیچ بر مجتهد مستغنی اوله‌ماز . خصوصیله علم اصول فقه ایله علم فروع فقه توأم اولوب برینی حقیله تحصیل ایده‌بیلمك دیكرینی تحصیله وابسته اولدیغندن بونقطهٔ نظردن دخی زمانمزده مجتهد اولمق ارزوسنده بولونان بر ذات ایچون فقهده ممارسه صاحبی اولمق لابددر . واقعا دور اصحاب و تابعینده اولدیغی كبی زمانمزده دخی فقهده ممارسه صاحبی اولمقسزین رتبهٔ اجتهادی احراز ممكندر وافادات آنفه‌دن آنفه‌دن آكلاشلدیغی اوزره ذكی و عزمكار بر ذات ایچون پك او قدر مشكل‌ده دكلدر . آنجق ابتداسندن انتهاسنه قدر بوتون مسائل فقهیه‌ده فقهانك تدقیقات وتلاحق افكاریله وجوده كلن قواعد مذكوره‌یه اصلا عطف نظر التفات ایتمیه‌رك استخراج احكامده طریق اصحاب وتابعینه سلوك ایله‌ملك ، عمری استیعاب ایده‌جك اوزون وپك یوروجی بر یولدر .

بر مجتهد ، اجتهادات واقعه‌سنده اجماعه مخالفت ایتمش اولمامق ایچون مواقع اجماعی‌ده بیلمسی لازمدر . بونی بیلمك ایچون‌ده تا اصحابدن اعتباراً بوتون فقهای اسلامك اقوالنی ، نره‌لرده اختلاف ایدوب نه‌كبی مسائلده اتفاق ایتمش اولدقلرینی تحقیق ایتمسی ایجاب ایدر . فقط بو شرط ، اجماعك دلیل شرعی اولدیغنی قبول ایدن مجتهده نظراًدر . اكر مجتهد اوله‌جق ذات ، معتزله علماسندن نظام‌ایله شیعه علماسی كبی اجماعك دلیل شرعی اولدیغنه قائل اولماز ایسه بالطبع اونك ایچون مواقع اجماعی بیلمك لازم دكلدر .

وجوه قیاسی بیلمك‌ده لازمدر . زیرا اجتهادك روحی قیاسدر . بو جهتله بر مجتهده قیاسك اركان وانواعنی ، شرائط واحكامنی اطرافیله بیلمك لازم كلیر . بونلری بیلمك‌ده علم اصولك قیاس بحثنی بیلمكله حاصل اولور. مع‌هذا بوده یعنی

بر مجتهد ایچون وجوه قیاسی بیلمه‌نك لزومنی‌ده ، قیاسك ادلهٔ شرعیه‌دن اولدیغنه قائل اولان جمهور علمایه کوره‌در . علمای ظاهریه کبی قیاسك ادلهٔ شرعیه‌دن اولدیغنی قبول ایتمین علما عندنده ایسه وجوه قیاسی بیلمك ، اجتهادك شرائط اهلیتی جمله‌سندن دکلدر .

٢ — ایکنجی شرط : یوقاریده « اجتهادك شرائط اساسی ایکیدر . بری جمیع مدارك شرعی محیط اولمق ، دیکری اونلره نفوذ ایده‌جك ذکا ونظر فقهی‌یه مالك بولونمقدر . » دیمشدك . هردرلو معناسیله تام بر مجتهد اوله‌بیلمك ایچون برنجی شرط نه‌قدر لازم ایسه ایکنجی شرط‌ده او نسبتده وبلکه دها زیاده لازمدر. ایکنجی شرطی حائز اولمیان بر ذات ، برنجی شرطی حائز اولمقله وحتی بوتون آیات قرآنیه وعموم احادیث نبویه‌یی عن ظهر القلب حفظ ایتمش بولونمقله حقیقی وتام بر مجتهد ایچون وجودی مقتضی اولان اوصاف وشرائطی نفسنده جمع ایتمش اولماز.

حقیقی بر مجتهد ایچون هرشیدن اول لازم اولان ، نصوص شرعیه‌نك مناطلرینی یعنی مستند اولدقلری علل واسبابی ، بو علل واسبابك‌ده مبتنی بولوندقلری حکمت تشریع ومقاصد شارعی بیلمك وآکلامقدر . نصوص ودلائل شرعیه‌نك ایچ یوزینه انفاذ نظره مقتدر اولمیان ، تعبیر حرفیسی اوزره فقیه النفس بولونمیان ساده دل بر ذات ؛ نه نصوصك مستند اولدیغی علل شرعیه‌یی ؛ نه‌ده شارعك مقاصد تشریعیه‌سنی فهم وادراك ایده‌بیلیر . بو کبیلری اجتهاداتنده بصیرت اوزره بولونماز ، خطاسی صوابندن زیاده اولور . دلائلك تصادم وتعارضنده هانکیسنی ترجیح ایده‌جکنی بیله‌میوب صیقیشیر قالیر . فقهه انتساب اولمیوب یالکز روایت وحفظ حدیث ایله اشتغال ایتمش اولان اصحاب حدیثك اکثریسی بوقبیلدندر . بونلر حافظ المسائل وحامل الفقه‌درلر ، لکن فقیه ومجتهد دکلدرلر .

نیجه ارباب حدیث واردرکه ده‌بو کبی حافظه‌لرنده بیکلرجه احادیث شریفه‌یی بیربکدیردکلری حالده حدیثلرك محتوی اولدیغی احکام فقهیه‌یی استخراجه مقتدر دکلدرلر . بونلر فقهادن زیاده حدیث بیلیرلر ، لکن فقها کبی حقایقنه نفوذ ایده‌مزلر . فقیه حدیثی بونلردن اخذ ایدر ، فقط اونلرك آکلایه‌مدقلری برچوق

احکامی او حدیثلردن استخراج ایله ینه اونلره تفهیم ایلر . بو حال اسلاف آره‌سنده پك چوق واقع اولمشدر .

نته‌کیم بر کون ائمهٔ حدیثدن امام اعمش ، ائمهٔ فقهدن امام ابو یوسفدن بر مسئله‌نك حکمنی استفسار ایدر ، مشارالیه جوابنی ویرنجه امام اعمش ، « بو حکمی نره‌دن استخراج ایتدك ؟ » دیر . مشارالیه‌ده « سنك بکا روایت ایتدیکك حدیثدن » جوابنی ویرر و حدیثی قرائت ایدر . بونك اوزرینه امام اعمش ، « بن بو حدیثی سن دنیایه کلمه‌دن اول اوکرندیکم حالده بوکونه‌قدر معناسنی آکلامامشم . » دیر وامام ابویوسفك فقاهتنی تسلیم ایلر [کذا فی ابن خلکان] . حضرت شارع‌ده ، « بندن بر حدیث ایشیدوبده عیناً حفظ ایدن صوکره‌ده ایشیتدیکی کبی باشقه‌سنه نقل وروایت ایلین ذاتك جناب حق قدرینی عالی ایتسین . زیرا فقهی حامل بعض ذوات واردرکه حد ذاتنده فقیه دکلدر ، بعضیسی‌ده کندیسندن دها فقیه اولانه ناقلدر » مآلنده اولان [نَضَرَ اللّٰهُ امْرَأً سَمِعَ مِنّی حدیثاً فَوَعاها ثُمَّ اَدّاها کَما سَمِعَها فَرُبَّ حامِلِ فقهٍ غیرُ فَقیهٍ ورب حامل فقهٍ اِلىٰ مَنْ هُوَ اَفْقَهُ مِنْهُ] (١) حدیث شریفی ایله بو جهتی صراحةً بیان بیورمشلردر .

الحاصل آنفاً بیان اولونان ایکی شرطدن برنجیسی اجتهادك روایت ، ایکنجیسی درایت جهتیدر . بر کیمسه بو ایکی جهتی جامع اولمدقجه اهلیت اجتهادی اکتساب ایده‌مز . زیرا احکام شرعیه‌یی استخراجده روایتسز درایت معتبر اولمیه‌جغی کبی درایتسز روایت‌ده کافی دکلدر . [فی اصول البزدوی قال الامام محمد فی کتاب ادب القاضی : لایستقیم الحدیث الابالرأی ولایستقیم الرأی الا بالحدیث حتی ان من لایحسن الحدیث اوعلم الحدیث ولایحسن الرأی فلا یصلح للقضاء والفتوی] .

---

(١) بو حدیث صحیح والفاظ مختلفه ایله منقولدر . « کنزالعمال » ده امام احمد ، ابوداود ، ترمذی ، ابن ماجه وحاکم کبی ائمهٔ حدیث طرفندن تخریج اولوندیغی مذکوردر . (نضر) فعلی ضادك تشدیدیله‌ده مرویدر .

اجتهاد تجزی قبول ایدرمی ، ایتمزمی ؟ . .

بو مسئله‌ده علما اختلاف ایتمشلردر. اکثریتك فکرینه کوره اجتهاد تجزی قبول ایدر . یعنی بر مجتهدك بالعموم مسائلده مجتهد اولمسی شرط دکلدر. بعض مسائلده مجتهد ، دیکرلرنده غیرمجتهد اولمسی جائزدر . ائمهٔ شافعیه‌دن امام غزالی وابن دقیق العید ، ائمهٔ حنفیه‌دن ابن همام وابن ساعاتی کبی محققین بوفکری قبول ایتمشلردر. بعضیلری ده اجتهادك متجزی اولمدیغنه قائل اولویورلر . منلاخسرو کبی مقلدین ده بو رأیی تقلید ایله مشلردر .

معقول و نزد شارعده مقبول اولان ، اکثریتك فکریدر. معقولدر. زیرا بر کیمسه بعض مسائلك بوتون ادله‌سنی تحقیق و تحصیل ایدرده دیکر مسائلك دلائلنی جمع و تحصیل ایتمه‌مش اوله‌بیلیر . بوتون مسائل شرعیه‌نك دلائلنی ضبط واستحصال ایتمدیکندن دولایی اول کیمسه‌یی ادلهٔ مخصوصه‌سنی تحقیق وتحصیل ایتدیکی بعض مسائلده کندی تحقیقاتیله عمل ایتدیرمه‌مك ، اونی عن دلیل حاصل اولان علمی ترك ایله تقلیده سوق ایتمك دیمکدرکه خلاف معقولدر . آشاغیده ایضاح اولونه‌جغی اوزره تقلید ، جهلدن باشقه بر شی دکلدر . علم جهله فدا اولونه‌ماز .

نزد شارعده‌ده مقبولدر . زیرا دلیلدن متولد علم ریب و شبهه‌دن آزاده‌در . تقلید ریب وشبهه‌دن عبارتدر . جناب شارع ایسه [دَعْ ما يَرِيبُكَ اِلىٰ ما لا يَرِيبُكَ] حدیث شریفی ایله شك وشبهه‌یی موجب اولان شیئی ترك ایله ریب وکماندن آزاده قیلان شیئه اتباعی امرایدییور. [اِسْتَفْتِ نَفْسَكَ وَاِنْ اَفْتاكَ الْمُفْتُونَ] حدیث شریفی‌ده بر کیمسه‌نك کندی وجدان واجتهادینك حکمنه متابعت ایتمسی لزومنی کوستربیور [کذافی مسلم الثبوت و شرحه] . قرآن کریمده [وَلاَ تَقْفُ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ] نظم جلیلی ایله دین اسلامده اصل اولان علمه متابعت ، جهل وتقلیددن مجانبت اولدیغنی بیان ایدییور .

اقلیتك رأیی یعنی اجتهادك تجزی قبول ایتمیه‌جکنی اختیار ایدن منلا خسرو

مرحوم ، بو فكرى تأييداً « اجتهاد فقاهت ديمكدر . فقاهت ايسه بلاغت وسائر ملكاتدن عبارت اولان علوم كبيدر. نصل كه برشخص ، شكر وشكايت، مدوح ذم كبي بر نوع كلامى مقتضاى حاله مطابق اولەرق سويلەمكله بليغ اولميوب صفت بلاغتله متصف اولمق و آكا بليغ دينەبيلمك ايچون هر نوع كلامى مقتضاى حاله مطابق اولەرق سويليەبيلمك اقتدار وملكەسنى حائز اولمق لازم كلييورسه ، بر مجتهد ايچون دەطبقى اونك كبي هر نوع احكام شرعيەيى ادلهٔ مخصوصەسندن استنباطه كنديسيله مقتدر اولەجق ملكه صاحبى اولمق لازمدر . » ديبورسەده بو سوز ، آنجق مجتهد مطلق وكامل حقنده دوغريدر . مجتهد مقيد يعنى بعض مسائلده اجتهاد ايله مقيد اولان مجتهد حقنده دوغرى دكلدر . زيرا مجتهد مقيد ايچون اويله بر ملكهٔ كاملەنك وجودى لازم دكلدر .

علماى اصول ، مجتهدى مجتهد مطلق ومجتهد مقيد ناملريله ايكى يه تفريق ايدييورلر. مجتهد مطلق ، جميع مسائل شرعيەدە اجتهاد وافتايه اهليتى حائز اولان مجتهددر . مجتهد مقيد ، بعض مسائلده اجتهاده مقتدر اولوب ديكر بعض مسائلده اجتهاده اهل اولمايان وبناءً عليه باشقه بر مجتهد مطلقى تقليد ايدن ذاتدر . ايشته يوقاريده اهليت اجتهادك شرائطى اولمق اوزره بيان اولونان اوصاف ومعلوماتك جملەسى مجتهد مطلق حقندەدر . مجتهد مقيد حقنده دكلدر . مجتهد مقيد ايچون اوشرائطك كافەسنك وجودى لازم دكلدر . هانكى نوع مسائله دائر اجتهادده بولونەجق ايسه اونلر حقنده وجودى مقتضى اولان شرائط ومعلوماتى جامع اولمق كافيدر . مثلا فقهك معاملات قسمنده مجتهد اولەجق برذات ايچون معاملاته متعلق بالجمله نصوص شرعيەيى بيلمك لازمدر . فقط عبادات و عقوباته متدائر نصوص شرعيەيى دخى بيلمك لازم دكلدر [كذا فى المستصفى والتحرير] .

مجتهد فيه

مورد نصده اجتهاده مساغ يوقدر .

مجتهد فيه ، حقنده دليل قطعى موجود اولميان هر حكم شرعيدر . محل اجتهاد

ومسئلهٔ اجتهاديه تعبيرلرندن مقصود اولان معناده بوكبی احكام شرعيه‌در. شوحالده هرهانكی بر حكم شرعی‌كه حقنده بر دليل قطعی موجود دكلدر؛ او حكم‌شرعی مجتهدفيه، محل اجتهاد ومسئلهٔ اجتهاديه‌در. بناءً‌عليه آنده اجتهاد جاری ومعتبر اولور يعنی مجتهد بوكبی مسائلده خطا ايدر ايسه معذور وحتی مأجور اولور. بالعكس هرهانكی برحكم‌شرعی‌كه حقنده بردليل قطعی موجوددر؛ اوحكم‌شرعی‌ده مجتهدفيه، محل‌اجتهاد ومسئلهٔ اجتهاديه دكلدر. بناءً‌عليه بونده‌اجتهاد جاری ومعتبر اولماز. شوحالده بوكبی احكامده مجتهد خطا ايدر ايسه معذور اولميوب آثم‌اولور.

اجمالاً بيان اولونان شو مسئلهٔ اصوليه‌يی ايجه اكلايه‌بيلمك ايچون تفصيلات آتيه‌يه كسب وقوف ايتمك لازم كلير. شويله‌كه:

احكام‌شرعيه، احكام‌قطعيه واحكام ظنيه اولمق‌ازره ايكی‌قسمه منقسمدر. احكام قطعيه،دليل‌قطعی‌ايله ثابت‌اولان‌احكامدر. احكام‌ظنيه،دليل‌ظنی‌ايله ثابت‌اولان‌احكامدر. دليل‌قطعی‌اوچ‌نوعدر: عقل،نص‌قاطع، اجماع. عقلدن‌مقصد، مقدمات‌يقينيه‌دن‌تركب ايدن برهان عقليدر. مقدمات‌يقينيه‌دن مقصدده؛ ايستر بديهی‌اولسون، ايستر‌نظری اولسون علم يقين افاده ايدن نفس‌الامره مطابق قضايای جازمه وثابته‌در. برحكم عقلی، نفس‌الامره مطابق دكل ايسه آكا جهل دينير. جازم اولمقله برابر ثابت اولميوب تبدله محتمل بولونورايسه آكا تقليداطلاق‌اولنور. جازم اولميان حكملرده ظن دنير. بو حكملری محتوی اولان قضيه‌لرده صره‌سيله قضيهٔ جهليه، قضيهٔ تقليديه وقضيهٔ ظنيه دنير.

عقل‌ده، بر دليل شرعيدر. كتاب، سنت نصل برحجت الٓهيه ايسه عقل‌ده بر حجت بالغهٔ صمدانيه‌در. بناءً‌عليه عقلك صورت قطعيه‌ده ابطال ايتديكی شيئی شرع تجويزايتمز، شرعك تجويزايتديكی شيئی‌ده‌عقل‌ابطال ايله‌مز. بونك‌ايچوندركه «عقلاً محال‌اولان شرعاً ممكن‌اولماز.» حقيقتی علم كلام علماسی عندنده قضايای اوليه صره‌سنه كچمش وحتی «عقل ايله نقل‌تعارض ايتدكده عقل‌اول، نقل‌آنكله مؤولدر» سوزی برقاعدهٔ كلاميه اولمشدر. «كشف‌بزدوی» صاحبی امام‌عبدالعزيز بخاری‌ده كتاب مذكورده «عقلك خلافنه شرعك ورودی مستحيلدر» ديور

و « سنت » بحثنده دخی [خبر واحد اولان حديث ، اكر مقتضای عقله مخالف اولەرق وارد اولمش ایسه نظر اولونور. بلاتعسف تأويلی قابل ايسه تأويل صحيح ايله تأويل اولونور. یوق اكر اولوجهله تأويلی ممكن دكل ايسه حضرت شارعك اوحديثی باشقەسندن نقل وحكايه طريقيله سويلەمش اولديغنه وياخود راوينك اكسيك ويا فضله روايت ايتديكنه حكم اولونمق واجب اولور. نصلكه كتابه ويا سنت متواترەيه وياخود اجماعه مخالف اولور ايسه بو صورتله حركت اولونور . زيرا بونلر ادلهٔ قطعيەدر . خبر واحد ايسه دليل ظنيدر . دليل قطعی ايله دليل ظنی آرەسنده بر وجهله تعارض واقع اولەماز . دليل ظنی دليل قطعی مقابلنده ساقط اولور . ديیور .

فقط بومسئلەده شونقطەيه دقت ايتمك لازمكليركه عقل، حقيقتنی ادراك سمعه يعنی شارعدن استماع ونقله توقف ايتمين معرفت الهيەنك وجوبی كبی مسائل اعتقاديەده وعدل واحسانك حسنی ، ظلم وعدوانك قبحی كبی بعض افعالك حسن و قبحنی ادراكده وبونلره مماثل بعض مسائلده مستقل بر دليل كافی ايسەده امور خفيەدن اولان وحقيقتی ادراك سمعه وبر دليل نقلی يه توقف ايدن احكام شرعيهٔ فرعيەده مستقل وكافی بردليل دكلدر. بويله حقيقتی ادراك، سمعه توقف ايتمين مسائل كلاميه واعتقاديەيه (عقليات)، شارعدن استماع ونقله متوقف اولان مسائلەده (سمعيات) و (نقليات) تعبير اولونور . سمعياته شرعك ورودينه توقفی اعتباريله ده (شرعيات) اطلاق ايديلير، نصلكه آيات قرآنيه واحاديث نبويەيه ، شارعدن منقول اولملری اعتباريله (ادلهٔ نقليه) دينيلير .

نص قاطع تعبيرينەكلنجه : بوتعبيردن مقصد، شارعدن ثبوتی ومعنای مقصوده دلالتی قطعی اولان نص شرعيدر . برحكم شرعی يه دلالتلری يكباهر برصورتده قطعی اولان آيات ايله احاديث متواتره كبی . ثبوتی ويا دلالتی قطعی اولميان نصه « نص قاطع » ديمیوب نص ظنی ودليل ظنی دنير .

نصوص شرعيه، ثبوت ودلالتلرينك قطعيت وظنيتی اعتباريله تقسيم ايديله جك اولور ايسه درت قسمه انقسام ايدر .

برنجیسی، قطعی الثبوت وقطعی الدلالەدر. معنالری قطعی اولان آیات واحادیث متواتره کبی .

ایکنجیسی، قطعی الثبوت وظنی الدلالەدر . معنالری ظنی وتأویله محتمل بولنان آیات واحادیث متواتره کبی

اوچنجیسی، ظنی الثبوت وقطعی الدلالەدر. معناسی قطعی اولان خبرواحد کبی

دردنجیسی ، ظنی الثبوت وظنی الدلالەدر . معناسی ظنی اولان خبرواحد کبی

بونلرك یالکز برنجیسی ، نص قاطع ودلیل قطعیدر . دیکر اوچی نص ظنی ودلیل ظنیدر. برنجیسی ایله فرض ثابت اولور. ایکنجی واوچنجیسی ایله وجوب ثابت اولور. دردنجیسی ایله ندب واستحباب ثابت اولور. بونلر تعارض ایتدکلرنده برنجیسی ایکنجیسنه ، ایکنجیسی اوچنجیسنه، اوچنجیسیده دردنجیسنه ترجیح اولونور [کذا فی کشف البزدوی] .

شو ایضاحاتدن مستبان اولورکه احکام قطعیه، براهین عقلیه ویا نصوص قاطعه ویاخود اجماع ایله ثابت اولان احکامدر . احکام ظنیه‌ده، مقدمات ظنیه‌دن تشکل ایدن دلائل عقلیه، ثبوتی ویا دلالتی ظنی اولان نصوص شرعیه وقیاسات فقهیه کبی ادلهٔ ظنیه ایله ثبوت بولان احکامدر .

احکام قطعیه‌یه سادەجه قطعیات، احکام ظنیه‌یه‌ده ظنیات اطلاق اولونور، مسائل اعتقادیهٔ اصلیه ، براهین عقلیه ونصوص قاطعه کبی دلائل قطعیه ایله ثبت اولدیغی جهتله بالعموم فرق اسلامیه علما نه کوره قطعیاتدن اولدیغی کبی اجماعك ، خبر واحدك وقیاسك حجت شرعیه اولمسی مثللو قواعد اصولیه دخی ادلهٔ قطعیه ایله ثابت اولدیغندن جمهور علمایه کوره قطعیاتدندر. بونلردن باشقه احکام فرعیه وعملیه‌نك‌ده برقسمی‌ده نصوص قاطعه ویا اجماع ایله ثابت اولدیغی جهتله قطعیاتده داخلدرلر . حتی ارکان اربعهٔ اسلامیه‌نك یعنی صوم و صلات ، حج و زکاتك فرضیتی وقتل نفس ، شرب خمر، اکل میته ، فعل زنا ، غصب وسرقتك حرمتی کبی بعض احکام فرعیه‌نك احکام دینیه‌دن اولدقلری بالضروره معلومدر . زیرا بوکبی احکام شرعیه مختلف ومتعدد نصوص قاطعه ، قرناً بعد قرن بالعموم افراد

ملتك تواتر عموميسی وبالجمله علمای اسلامك اجماع عامی ایله ثابتدركه بوصورتله ثبوت ، بونلرك دين وشريعت احكامندن اولدقلری حقنده بالطبع علم ضروری حاصل ایدر. بويله احكام دينيه‌دن اولدقلری علم ضروری ايله معلوم اولان احكام شرعيه‌يه‌ده عرف علماده (ضروريات دينيه) اطلاق اولونور .

ايشته كرك عقليات واعتقاديانه دائر اولسون وكرك فرعيات وفقهياته متداثر بولونسون على العموم قطعيات محل اجتهاد دكلدر . زيرا بونلر يقيناً معلوم اولان مسائل وجليات شرعيه‌در . اجتهاد ايسه معلوم اولميان مسائلده جاری اولور . چونكه اجتهاد ، شارع طرفندن احتياجه بناءً تجويز اولونمشدر . احكامی معلوم اولان مسائلده ايسه اجتهاده احتياج يوقدر . و برده اجتهادك حكمی ونتيجه‌سی ، احكام شرعيه‌يه ظن حاصل ايتمكدن عبارتدر . دلائل قاطعه ايله يقيناً معلوم اولان مسائلده تحصيل ظنه قيام ايتمك عبث ومستحيلدر [كذا فی الكشف]

شو حالده بر مجتهدك عقلاً مثبت اولان مسائل عقليه واعتقاديه‌ده براهين عقليه‌يه قارشی وقوع بولان اجتهادی معتبر اولميه‌جغی كبی نصوص قاطعه ويا اجماع ايله ثابت اعتقادی وعملی ، اصلی وفرعی بالجمله احكام شرعيه‌ده نصوص قاطعه‌يه ويا اجماعه مخالف اجتهاداتی دخی معتبر وجائز اولماز. بوصورتده مجتهد، كنديسنه ويريلن مأذونيت وصلاحيت خارجنه چيقمش و بناءً عليه ارتكاب اثم ايتمش اولور . اجتهاد واقع اهلندن صادر اولمش اولسه بيله محلنه صرف ايدلمش اولمديغندن مجتهدی خطاسنده معذور قيلماز . بو جهتله احكام قطعيه‌ده مجتهد خطا ايدر ايسه معذور اولميوب آثم اولور وحاكم ايسه حكمی نقض اولونور. ايشته (مورد نصده اجتهاده مساغ يوقدر.) ديمك ، بوديمكدر . (نص) دن مقصدده نص قاطعدر .

اما حقنده دلائل ونصوص ظنيه‌دن باشقه بر دليل قطعی موجود اولميان احكام ظنيه ، محل اجتهاد اولديغندن بر مجتهد بو كبی مسائل اجتهاديه‌ده دلائل ونصوص ظنيه‌يه مخالف اجتهادده بولونور وبناءً عليه خطا ايدر ايسه آثم اولماز وحكمی نقض اولونماز . چونكه بو صورتده اجتهاد اهلندن صادر ومحلنه مصادف اولمش، مجتهدده كندی وسع واقتداری داخلنده وظيفه‌سنی ايفا ايتمشدر . آرتق بالضروره معذور وخطاسی معفو اولور ، حتی معتبرات كتب احاديثده وخصوصيله (صحيح بخاری)

۱۲

ايله (صحيح مسلم) ده موجود [إِذٰا حَكَمَ الْحاكِمُ فَاجْتَهَد فَأَصٰابَ فَلَهُ اَجْرانِ وَ إِذٰا حَكَمَ فَاجْتَهَد فَأَخْطَأَ فَلَهُ اَجْرٌ واحد] حديث شريفى منطوقنجه مأجور بيله اولور.
الحاصل جمهور علماى اسلامه كوره مجتهد قطعياتده خطا ايدرسه ايسه آثم اولور، ظنياتده خطا ايدرسه آثم اولماز . معتزله علماسندن مشهور حاجظ ايله ينه علماى معتزله‌دن عبدالله العنبرى وبشر مريسى ، بو مسئله‌ده جمهوره مخالفت ايدييورلر . حاجظ ايله عنبرى قطعياتى ظنلياته ، مريسى‌ده بالعكس ظنياتى قطعياته الحاق ايدييور.

حاجظ دييوركه : « اجتهاد ، مجتهد اوزرندن مسئوليت اخرويه‌يى رفع ايدر. بناءً عليه بر مجتهدك اجتهادى ، دين اسلامى رد وانكاره مؤدى اولسه بيله ينه اول مجتهد آثم اولميوب معذور اولور. زيرا بعدالاجتهاد قلبده حاصل اولان اعتقادى رفع وازاله ايتمك مجتهدك يد اقتدارنده دكلدر . مجتهدك اقتدارى داخلنده بولو بر شى وارسه اوده آنجق فعل اجتهاددن عبارتدر. بر كره اجتهاد واقع اولدقدن صوكره آرتق اونك نتيجه‌سى اوله‌رق حاصل اولان اعتقادى قلبدن چيقاروب آتمق بشرك اقتدارى خارجنده‌در. چونكه اجتهاد تامدن متولد اعتقاد اضطراريدر. اختيارى دكلدر. تحت اختيارده بولونميان برامر اضطراريك نقيضى تكليف ايسه وسع بشر داخلنده اولميان بر شيئك تكليفدركه تكليف مالايطاقدر . تكليف مالايطاق ، عقلاً جائز اولمديغى كبى [لاٰ يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفساً إِلاّٰ وُسْعَهٰا] آيت جليله‌سى صراحتنجه شرعاً ده جائز وواقع دكلدر .

بو جهتله بومسئله‌ده معاندايله مجتهدى تفريق ايتمك ايجاب ايدر. قطعيات دينيه‌يى رد ايله دين اسلامى انكار ايدن بر كيمسه‌نك اشبو انكارى ، اكر مجرد تعنددن نشأت ايدييور ايسه شبهه‌سز آثم ومستحق مجازات اولور . يوق اكر عقلى ونقلى، علمى وفنى عموم دلائلى تدقيق وبو خصوصده هيچ بر نقصان جهت براقميه‌جق درجه‌ده بوتون قدرتنى صرف ايله‌مك صورتيله واقع اولان اجتهادندن تولد ايله‌يور ايسه بو تقديرده معذور اولوب آثم اولماز . » [كذا فى التحرير والمستصفى] .

حاجظك بومطالعه‌سنه قارشى جمهور علما طرفندن بروجه آتى جواب ويرلمشدر:

«بر چوق نصوص قاطعهٔ شرعیه ، ضروریات و قطعیات دینیه‌یه ایمانك وجوبی مسئله‌سنده معاند ایله مجتهدی تفریق ایتمیور ، بلا استثنا هرکس اوزرینه دین اسلامه ایمانك فرض عین اولدیغی وایمان ایتمین هرکیم اولور ایسه اولسون الك بویوك گناهی ارتکاب ایتمش وبناءً علیه الك شدید مجازات اخرویه‌یه کسب استحقاق ایله‌مش اوله‌جغی صورت قطعیه‌ده افاده ایدییور. بوخصوصده اصحابدن اعتباراً مخالفینك ظهورینه قدر گچن مدت ظرفنده قرناً بعد قرن ، عصراً بعد عصر بوتون اهل اسلامك اجماعات عامه‌سی منعقدر .

بر مجتهده نتیجهٔ اجتهادینك نقیضنی تکلیفك تکلیف مالایطاق قبیلندن اوله‌جغی بحثنه گلنجه : قطعیات دینیه‌یی رد وانکار ایدن بر مجتهدك مکلف اولدیغی وظیفهٔ اجتهادی تماماً ایفا ایتمش اولدیغی تسلیم ایتمیز . چونکه ضروریات واحکام قطعیهٔ دینیه حقنده مختلف ومتعدد ، عقلی ونقلی اویله باهر واویله قطعی براهین ونصوص موجوددرکه آنلری شرائطنی جامع اوله‌رق نظر صحیح وامعان ایله تدقیق وتأملدن مدلوللرینی یعنی احکام مذکوره‌یی تصدیق وقبول ایله‌مك بالضروره لازم گلیر. بناءً علیه شرائط لازمهٔ نظر واجتهادی مستجمع اولان بر مجتهد وبر متفکر ایچون ، دلائل مذکوره‌یی حقیله و صورت صحیحه‌ده تدقیق و ترتیبدن صوکره نتایج مطلوبه‌یی قبول ایتمیوب رد وانکار جهتنی التزام ایله‌مسی تصور اولونه‌ماز .

حقیقت بویله اولونجه برذاتك اصول دیانیه واحکام قطعیهٔ دینیه‌یی رد وانکار ایتمسی، مجرد ذکراولونان دلائل ونصوص موجوده‌یی وجه مشروح اوزره نظر صحیح وفکر تام ایله استکناه وتأمل ایتمدیکندن وبناءً علیه اولبابده واقع اولان تقصیرندن متولد اولدیغی بی اشتباهدر . الحاصل مجتهد نظر صحیح ایله مکلفدر . اجتهادی احکام قطعیه‌یی انکاره مؤدی اولان مجتهد ایسه وظیفه‌سنی حسن ایفا ایتمه‌مش دیمکدر. شوحالده اجتهاد فاسدندن دولایی هیچ بروجهله معذور وغیر آثم اوله‌ماز » ...

عبدالله العنبری‌نك بومسئله‌ده‌کی فکری ایجه آکلاشیله‌مامش اولدیغندن بعض علما جاحظله همفکر اولدیغنی، بعضیلری‌ده تماميله همفکر اولمیوب یالکز خلق قرآن، خلق اعمال وارادهٔ حادثات کبی فرق اسلامیه آره‌سنده مختلف فیه اولان وتکفیری

موجب اولمیان مسائل کلامیه‌ده جاحظك فکرنده بولوندیغنی سویله‌یورلر .
(مستصفی) ده محرر اولدیغی اوزره عنبرینك اخوان مذهبی اولان بعض علمای معتزله دخی مشارالیهك بوایکنجی فکره قائل اولدیغنی بیان وبوفکری تأیید ضمننده «بوبله تکفیری موجب اولمیان ایکنجی درجه‌ده‌کی مسائل اعتقادیه حقنده موجود آیات واحادیث، قسماً متشابه وقسماً متعارض اولدیغندن هرفرقه کندی آکلایشنه کوره کلام الٰهی ونبوی‌یه اوفق وعظمت آلهیه‌یه الیق ظن ایتدیکی فکره ذاهب اولمش و بوصورتله جمله‌سی‌ده اجتهادلرنده معذور بولونمشدر .» مطالعه‌سنی درمیان ایدییورلر .

عنبری ، (قدر) ه قائل اولان اهل سنت حقنده [هٰؤُلاٰءِ عَظَّمُوا اللّٰهَ] = « بونلر جناب حقی تعظیم ایتدیلر » ، قدری انکار ایدن اهل اعتزال حقنده‌ده [هٰؤُلاٰءِ نَزَّهُوا اللّٰهَ] = « بونلر جناب حقی تنزیه ایتدیلر » دیرایمش . عنبرینك بوسوزلرینه واساس دین اسلامی نفی وانکارایدنلر حقلرنده بونلره مشابه برسوز سویله‌مه‌مش اولمسنه باقیلیرسه ایکنجی فکرده بولوندیغی آکلاشیلیر .

برنجی فکرك جوابی یوقاریده کچمش اولدیغندن تکرارینه حاجت یوقدر . ایکنجی فکره جواباً غزالی دییورکه : «بوفکر عقلاً محال دکلدر . لکن شرعاً و اجماعاً باطلدر . اسلاف امت ، مسائل فرائض وفروع فقهده کندیلرینه مخالفت ایدنلر علیهلرنده التزام شدت ایتمدکلری حالده اوکبی مسائل کلامیه‌ده مخالفت ایدنلری مبتدعه‌دن یعنی بدعت وضلالت فکریه اصحابندن عدایده‌رك شدتله علیهلرنده بولونورلر وحتی آنلرله مناسبت ومصاحبتی قطع ایدرلردی . بوایسه قطعی بردلیل شرعی دیمکدر . بونك تحقیقی شودرکه برشیئی واقعه ونفس الامره مخالف اوله‌رق اعتقاد جهلدر . جناب حق حقنده جهل ایسه صورت قطعیه‌ده حرام ومذمومدر . کلام الٰهینك قدمنه، ارادهٔ آلهیه‌نك شرور و معاصی‌یه ، قدرت خالقك بوتون کائنات و حادثاته شمول تعلقنه جهل‌ده جناب حقه ودیننه جهلدر . بناءً علیه بوکبی جهللر دخی جناب حقه جهل کبی حرام ومذمومدر ، هیچ بروقتده هیچ برعاقل ایچون معذرت تشکیل ایتمز . » . . .

بشر مریسی یه کلنجه : بوذات جاحظ ایله عنبرینك فکرلرینه بوتون بوتون مخالف وتماماً ضد بر فکره ذاهب اوله‌رق « کرك احکام اعتقادیه وعقلیه‌ده وکرك احکام فرعیه وفقهیه‌ده هیچ بر مجتهد معذور واوزرندن اثم ومسئولیت مرفوع دکلدر . احکام اعتقادیه‌ده اولدیغی کبی احکام فقهیه‌ده دخی حق واحد ومتعیندر وهر بری حقنده دلیل قاطع موجوددر . بوجهتله هرکیم خطا ایدر ایسه آثم اولور . شوقدر وارکه مخطی بعضاً خطاسیله ارتکاب کفر ایتمش اولور ، الوهیت ونبوت مسئله‌لرنده اولدیغی کبی ، بعضاً فاسق اولور ، خلق قرآن وارادهٔ حادثات مسئله‌لری ایله بونلره مماثل مسائلده اولدیغی کبی ، بعضاً ده فاسق اولمیوب یالکز آثم اولور ، مسائل فقهیه‌ده اولدیغی کبی . » دییور .

قیاسك ادلهٔ شرعیه‌دن اولدیغنی قبول ایدن علمادن ومعتزله مذهبنه سالك اولانلردن ابوبکر اصم وابن علیه ایله قیاسك دلیل شرعی اولدیغنی ردوانکار ایدن امامیه کبی شیعه واهل حدیثدن ظاهریه علماسی دخی بشر مریسینك بورأینه اشتراك ایدییورلر .

بونلر ادعای واقعلرینی اثبات ایچون دییورلرکه : « وجوب وحرمت کبی احکام و تکالیف شرعیه‌ده نفی اصلی ، تعبیر دیکرله برائت اصلیه قاعده‌سنك حکمی جاریدر . یعنی شرعی ویا عقلی بر دلیل قطعی ایله خلافی تبین ایتمدکجه احکام شرعیه‌نك نفي وعدم وجودی ایله حکم اولونمق ضرورت عقلیه مقتضیاتندندر . زیرا احکام شرعیه ، شرعك ورودیله وجود بولان امور وجودیه‌دندر . بداهت عقلیه ایله صورت قطعیه‌ده معلوم اولان حقایقدندرکه صوکره‌دن حصوله کلان بر امر وجودیده اصل اولان عدمدر . بوقضیه ، صوکره‌دن وجودن بولان امر وجودینك ماهیتی اقتضاسندن اولدیغی جهتله بونك صدقنه عقل ، بلا تأمل بداهةً و قطعیاً حکم ایدر .

شو حالده افعال بشریه‌ده هر هانکی بر مکلفیت شرعیه ، ذکر اولونان نفی اصلی قاعده‌سنه استثنا تشکیل ایده‌جکندن دلیل قطعی ایله ثابت اولمسی اقتضا ایدر . بناءً علیه ادلهٔ قاطعه‌نك اثبات ایتدیکی احکام ثابت اولور ، اثبات ایتمدیکی احکامده

نفی اصلی اوزره باقی قالیر . بوبابده ظنه و ادلهٔ ظنیه‌یه اعتبار اولونماز . زیرا ظن ایله یقین زائل اوله‌میه‌جغندن یقیناً ثابت اولان بر شیئك خلافی ینه یقیناً ثابت اولمق لازم کلیر .

بوده آنجق مقدمات یقینیه‌دن ترکیب ایدن دلائل عقلیه ویاخود ثبوت ودلالتی قطعی نصوص شرعیه ایله اوله‌بیلیر . و برده ، برجماعتی برشی ایله مکلف طوتمق ، اول جماعت افرادی ایچون مساوی بر صورتده او سیئه دلالتی ظاهر اولان بر دلیلك وجودی حالنده صحیح و معقول اوله‌بیلیر . اویله بر دلیلده آنجق دلیل قطعی‌دن عبارتدر . بو مقامده دلیل ظنینك یری یوقدر . زیرا دلیل ظنینك بر شیئه دلالتی ، احوال و قرائح اشخاصه و او احوال قرائحدن متولدر ذهنیتلره ، آکلایشلره کوره تبدل و تخالف ایده‌جکندن مطلوب اولان قوهٔ دلالتی حائز دکلدر ، . . .

مطالعات آنفه ، استخراج احکامده قیاس فقهی ایله خبر واحد نوعندن اولان احادیث نبویه‌یی احتجاجه صالح ادلهٔ شرعیه‌دن عد ایتمینلره کوره دوغری اوله‌بیلیر . نته کیم احکام فرعیهٔ ظنیه‌ده خطا ایدن مجتهدی تأثیم ایاین یعنی آثم و کناهکار اولدیغنه قائل اولانلرك اکثریسی قیاسك ، بعضلری‌ده خبر واحدك ادلهٔ شرعیه‌دن اولدقلرینی قبول ایتمیورلر . ذاتاً بونلری قیاس ایله خبر واحدك مابه الاحتجاج دلیل شرعی اوله‌لرینی نفی وانکاره سوق ایدن شیده مطالعات مذکوره‌در. لکن یوقاریده اسملری کچن ابو بکر اصم وابن علیه کبی قیاسك حجت شرعیه اولدیغنی قبول ایدنلره کوره شو مطالعات دوغری اوله‌ماز . چونکه بر طرفدن احکام شرعیه‌نك ادلهٔ قطعیه ایله ثبوتی لزومنی ادعا ایتمك دیکر طرفدن قیاسك حجیتنه قائل اولمق ، تناقضه دوشمکدن باشقه بر شی دکلدر . زیرا قیاسك ادلهٔ ظنیه‌دن اولدیغی عندالعلما مسلماتدندر. شو حالده بونلر یا بو مسئله‌ده کندیلری ایله همفکر اولان ظاهریه و امامیه علماسی کبی قیاسك حجیتنی انکار ایدنلردندرده بو خصوصده آنلردن واقع اولان روایت دوغری دکلدر. یاخود قیاسك قطعیتنه و قطعی اولمیان قسمنك کندیلرنجه معتبر اولمادیغنه قائل اولویورلر .

و برده امام غزالی ، مشارالیهمانك بشر مریسی ایله همفکر اولدقلرینی صورت

مطلقه‌ده بیان ایتدیکی حالده اصول بزدوی شرحی (کشف الاسرار)ده ابو بکر اصم ایله ابن علیه‌نك «احکام فرعیهٔ اجتهادیه‌نك هر بری حقنده دلیل قطعی موجوددر. بو جهتله اجتهادنده خطا ایدن مجتهدك عملی صحیح اولماز وحکمی نقض اولونور. شو قدر وارکه دلیل مذکور خفی و غامض اولدیغندن خطاسی معفو و بناءً علیه اوزرندن اثم و مسئولیت مرفوع اولور» دیدکلری بیان واهل سنتدن (ماتریدیه) فرقه‌سنك رئیسی امام ابو منصور ماتریدی کبی بعض اکابر علمانك‌ده بو فکره متمایل بولندیغی آثیان اولونیور. بو روایته کوره مشارالیهمانك یالکنز بر نقطه‌ده یعنی احکام اجتهادیه‌ده دلیل قطعی موجود اولدیغی فکرنده بشرمریسی‌یه موافق و فقط ا احکام مذکوره‌یه متعلق اجتهادده وقوع بولان خطا اوزرینه اثم و مسئولیت ترتیب ایده‌جکی نقطه‌سنده مخالف اولدقلری آکلاشیلیور.

افادات سابقه‌دن مستفاد اولویورکه قیاس ایله خبر واحدك استخراج احکامده حجت شرعیه اولملرینی قبول ایتمیان علما عندنده، ادلهٔ قاطعه ایله ثابت اولان احکام شرعیه خارجنده قالان احکام ظنیه‌ده ذکر اولنان (نفی اصلی) قاعده‌سی خلافنه اوله‌رق اجتهادده بولنمغه مساغ یوقدر. بناءً علیه او کبی یرلرده مسائل اجتهادیه‌ده دلیل ظنی‌یه استناداً بر شیئك وجوب ویاحرمتنه قائل اولمق، مسئولیت اخرویه‌یی مستلزم اولور.

جمهور علما طرفندن بونلره جواباً دنیرکه: نفی اصلی، برائت اصلیه واباحهٔ اصلیه تعبیرلری ایله افاده اولونان و برنجینك معناسی «احکام شرعیه‌ده اصل اولان عدمدر»، ایکنجینك معناسی «ذمتده اصل اولان برائت وعدم مکلفیتدر»، اوچنجینك معناسی‌ده «اشیاده اصل اولان اباحه‌در». دیمك اولان و مفهوماً متغایر اولدقلری حالده نتیجةً متحد بولونان شواوچ قاعدهٔ اصلیه‌یه دیه‌جك یوق ایسه‌ده بونلرك خلافنه ادلهٔ ظنیه‌یه استناداً اجتهادده بولنمه‌نك مستلزم مسئولیت اوله‌جنی ادعاسی مسلم دکلدر. زیرا بو قاعده‌لر کلیات عامه‌در، یعنی یك کلی وهرشیئه شامل اوله‌جق درجه‌ده عمومیدر. بودرجه‌ده کلی وعمومی اولان برقاعده‌نك مستثنیاتی چوق اولور. نته‌کیم ادلهٔ قاطعه ایله ثابت نه‌قدر احکام شرعیه وارسه جمله‌سی

بو قاعده‌لردن استثنا و تخصیص اولونمشدر. بر قاعده‌نك مستثنیاتی نه‌مرتبه چوغالیرسه اوقاعده‌نك دلالتی‌ده اونسبتده کسب ضعف ایدر. آرتق آنك حجیتنه خلل کلیر. قطعیتی ظنیته، حتی‌بلك ضعیف‌ظنیته منقلب اولور. بونك ایچوندرکه قواعد مذکوره، شرعك ورودیله احکام شرعیه کندیلرندن استثنا و تخصیص ایدلمزدن اول یك قطعی اولدقلری حالده شرعك ورودندن صوکره بالعکس پك زیاده اکتساب ضعف ایتمشلردر. بوجهتله نصوص ظنیه وقیاس کبی ادلهٔ ظنیه ایله بووبونلره مماثل قاعده‌لرك احکامی خلافنه استدلال جائز اولور و بناءً علیه مجتهد آثم اولماز. زیرا جواز، اثمه منافیدر. [هذا الجواب مستفاد من شرح تنقیح الفصول للقرافی فی الباب الشعرین فی ادلة المجتهدین] . .

وبرده اصحاب کرام، بو قاعده‌لر خلافنه اجتهادده بولونورلر و آره‌لرنده فرائضه وسائر احکام فرعیه‌یه متعلق برچوق مسائل فقهیه‌ده اختلاف ایدرلر وهیچ بری دیکرینی تأثیم ایتمز، خلقه فتوی ویرمکدن و خلقی‌ده آنی تقلیددن منع ایله‌مزدی. حالبوکه خوارج کبی اهل سنت اعتقادینه مخالف اعتقادده بولونانلره، زکاتك وجوبنی انکار ایدنلره وبونلره مماثل رأی واجتهادده بولونانلره نفرت وعلیهلرنده التزام شدت ایله جمله‌سنی تأثیم ایدرلردی. سببی‌ده بوکبی احکام حقنده دلائل قاطعه موجود اولمسیدر. اکر ذکر اولونان مسائل فقهیه حقنده‌ده ادلهٔ قاطعه موجود اولسه‌یدی او کبی مجتهدات فقهیه‌ده دخی ادلهٔ مذکوره خلافنه اجتهادده بولونانلری اول‌وجهله تخطئه وتأثیم ایلرلردی. اصحاب کرامك بوحالی، مسائل فرعیهٔ اجتهادیه‌ده خطاایدن مجتهدك آثم اولمیه‌جغنه دال بردلیلی اجماعیدرکه اسلافدن اخلافه تواتراً منقولدر . [کذا فی‌المستصفی للغزالی]

اجتهاده متعلق بعض مسائل

— ١ —

مسئله — : مسائل اجتهادیه‌ده معین برحکم شرعی وارمیدر، یوقمیدر ؟

بو مسئله، هر مسئله‌دن زیاده علمای اسلام آره‌سنده اختلافی موجب اولمش بر مسئله‌در.

مسئله يك اوقدر حلى مشكل برمسئله دكلدر . خصوصيله بومسئله‌نك تعيين ماهيتنه متعلق (صحيح بخارى) و (صحيح مسلم) ده موجود [إِنَّ أَعْظَمَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْمُسْلِمِينَ جُرْماً مَنْ سَأَلَ عَنْ شَيْءٍ لَمْ يُحَرَّمْ فَحُرِّمَ عَلَى النَّاسِ مِنْ اَجْلِ مَسْئَلَتِهِ] حديث شريفى ايله امام ترمذى و ابن ماجه‌نك تخريج ايلدكارى [الْحَلَالُ مَا اَحَلَّهُ اللّٰهُ فِي كِتَابِهِ وَالْحَرَامُ مَا حَرَّمَهُ اللّٰهُ فِي كِتَابِهِ وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ] حديث منيفى كبى شارعدن نقل صحيح ايله منقول متعدد احاديث معتبره؛ [قُلْ لَا اَجِدُ فِيمَا اُوحِيَ اِلَيَّ مُحَرَّماً عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ اِلَّا اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً] و [يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ اَشْيَاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ] آيت جليله‌لرى كبى نصوص قرآنيه‌ده وارد اولمشدر .

حال بويله ايكن، ينه علمانك بومسئله حقنده اوزون وقاريشيق اختلافاته دوشمش اولملرينه حيرت ايتمه‌مك قابل دكلدر . مسئله‌نك اهميت فوق‌العاده‌سى دركار بولنديغندن اولا علمانك افكار مختلفه‌سنى ، صوكره‌ده ملاحظات عاجزانه‌مزى بيان ايده‌جكز. بومسئله حقنده واقع اولان افكار مختلفه‌نك ضبطى ايچون شو وجهله برخلاصه درميان اولونه‌بيلير :

برمسئلهٔ اجتهاديه‌ده مجتهد هنوز اجتهاد ايتمزدن اول ، عندالله معين برحكم يايوقدر وحق متعدددر، ويا واردر وحق واحددر. يوق اولديغنه كوره يا او حقوق متعدده حقيقتده ونزد باريده متساويدر وياخود ايچلرندن برى احق وارجحدر. حكم موجود اولديغنه كوره‌ده ايكيدن خالى دكلدر : يا اوحكمه دال بر دليل موجود دكلدر ويا موجوددر . موجود ايسه يا قطعيدر وياظنيدر . قطعى اولديغى تقديرده خطا ايدن مجتهد ، ياآثم اولور ويااولماز . ظنى اولديغى صورتده يامجتهد اودليل ظنى‌يه اصابتله مكلفدر . ياخود دكلدر ..

ايشته شو احتمالاتك هربرينه برقسم علما ذاهب اولمش وبوصورتله بومسئله

اطرافنده يدى فكر وجوده كلمشدر . بونلرى دلائلى ايله برابر برر نقل وايضاح ايتمك ، پك اوزون كيده‌جكندن بحثى داغيتماق ، سوزلرى لزومندن زياده اوزاتمش اولماق ايچون تفرعاته عائد تفصيلاتدن صرف نظرله الك اساسلى فكرلرى وبوفكرلر حقنده درميان ايديلن مطالعاتى توضيح ايله اكتفا ايده‌جكز. شويله‌كه : آنفاً ذكر اولونان خلاصه‌يه براز دقت ايديليرسه كورولوركه بو بحثده بروجه آتى اوچ اساسلى فكر واردر :

١ فكر — « برمسئلهٔ اجتهاديه‌ده قبل الاجتهاد اصلا معين برحكم يوقدر . حكم آنجق مجتهدك ظننندن عبارتدر . بناءً عليه مسئلهٔ اجتهاديه‌ده حق ، اختلاف ايدن مجتهدلرك عددى نسبتنده متعدد و جمله‌سى‌ده عندالله متساويدر . »

٢ فكر — « برمسئلهٔ اجتهاديه‌ده واقعا معين برحكم شرعى يوقدر . لكن نفس الامرده برحكم يعنى (اكرشارع طرفندن برمسئله اجتهاديه‌ده برحكم وضع وتعيين ايديله‌جك اولسه‌يدى مطلقا بو وضع اولونوردى) ديئيله بيله‌جك برشى واردركه‌مقصد شارعه‌اشبه‌اولان شيدن‌عبارتدر. بوجهتله‌برمسئلهٔ اجتهاديه‌ده اقوال مختلفهٔ فقهانك جمله‌سى‌ده حق اولمقله برابر مزيةً متساوى اولميوب ايچلرندن هانكيسى ، اوشيئه توافق ايدييورسه اوقول ديكرلرندن احق ومقصد شارعه اشبهدر . »

٣ فكر — «مسئلهٔ اجتهاديه‌ده معين برحكم‌شرعى‌واردروحق‌واحددر. حكم اويله مجتهدك ظننندن عبارت وحق متعدد دكلدر . حكم مذكوره هانكى مجتهد اصابت ايتمش ايسه اومصيبدر ، اصابت ايتمينلرده مخطيدرلر . شوقدر واردركه عندالله‌يده متعين اولان اوحكم شرعى ، بزجه صورت قطعيه‌ده معلوم اولمديغندن هانكى مجتهدك اصابت ، هانكيسنك خطا ايتمش اولديغى يقيناً بيلينه‌مز . »

بيانه حاجت يوقدركه اوچنجى فكر برنجى فكره تماماً ضد ، ايكنجى‌فكرده آره‌لرنده متوسط و برنجى فكردن متولددر . علم كلام علماسنك اكثريسى ، ازجمله اهل سنتدن (اشعريه) فرقه‌سنك قسم كليسى برنجى فكره ، برقسمى‌ده ايكنجى فكره ذاهب اولمشدر. آنكچون برنجى فكر ايله ايكنجى فكر ، جمهور

متکلمینه نسبت اولونور. فخرالاسلام بزدوی امام ماوردی کبی بعض اکابر علما ، بو برنجی فکر ایله ایکنجی فکری صورت مطلقه‌ده معتزله‌یه نسبت ایدییورلرسه‌ده (مسلم الثبوت) صاحبنك دیدیکی کبی برنجی فکری معتزله‌نك جمله‌سنه وحتی اکثریسنه نسبت ایتمك دوغری اوله‌ماز. احتمال که معتزله علماسی ایکنجی فکره ذاهب اولمشلردر. لکن برنجی فکر، آنلرك حسن وقبح حقنده‌کی نظریه‌لرینه منافیدر. چونکه آشاغیده ایضاح اولونه‌جغی اوزره معتزله افعال بشرك حسن وقبح ذاتیسنه قائلدرلر. بونظریه‌یه کوره حسن ذاتی‌یی حائز اولان یعنی ماهیتی اعتباریله حد ذاتنده کوزل اولان فعلك واجب وبالعکس قبح ذاتی‌یی حائز اولان فعلك‌ده حرام اولمسی لازم کلیر. اصول بزدوی شرحی (کشف) ده رؤسای معتزله‌دن ابوعلی جبائی ، ابوهاشم وابوهذیل ایله بونلره پیرو اولانلرك مسائل اجتهادیه‌ده معین بر حکم شرعینك عدم وجودینه قائل اولدقلری ذکر اولونیورسه‌ده برنجی فکره‌می، یوقسه ایکنجی فکره‌می ذاهب اولدقلری بیان اولونمیور. حسن وقبح حقنده ذکر اولونان اساسه نظراً بونلرك ایکنجی فکری اختیار ایتملری ایجاب ایدر.

اما اشعریه ؛ حکمت الهیه و تشریعیه‌یی ، افعال بشرده حسن وقبح حقیقی وذاتی‌یی انکار ایدوب عدل وحق ، ظلم وبطلان ، خیروشر ، نیك وبد، کوزللك وچیرکینلك کبی کلماتك افاده ایتدکلری معنالرك اموراعتباریه واضافیه‌دن وموضوعات شرعیه‌دن بولوندقلرینه قائل اولدقلری ایچون برنجی فکر، بونلرك اشبو نظریه‌لرینه تماماً توافق ایدر. بوندن دولاییدرکه باشده اشعریه‌نك امامی ورئیس اولی امام ابوالحسن الاشعری ایله رئیس ثانیسی قاضی ابوبکر باقلانی واك بویوك مدافعلرندن امام غزالی اولدقلری حالده اشعریلرك قسم کلیسی، مبحوث عنه برنجی فکری اختیار ایتمشلردر. بوجهتله برنجی فکری معتزله‌دن زیاده (اشعریه) فرقه‌سنه اسناد ایتمك ، حقیقته دها زیاده توافق ایدر. اهل حدیثدن بعض متکلمین، فقه شافعینك رئیس ثانیسی امام مُزَنی کبی بعض اکابر فقها دخی برنجی فکری ترجیح ایله‌مشلردر.

امام غزالی، (مستصفی) نامیله معروف اولان کتابنده برنجی فکری اختیار ایتدیکنی وایکنجی فکره ذاهب اولانلری بلاتردد تخطئه ایله‌دیکنی صورت قطعیه‌ده بیان،

دلائلی‌ده اوزون اوزادی‌یه سرد واتیان ایدییور . مذاهب اربعهٔ فقهیه‌یه منسوب فقهانك اکثریسی اوچنجی فکری قبول ایتدکلرندن اوچنجی فکرده جمهور فقهایه نسبت اولونور .

برنجی فکر ایله ایکنجی فکره ذاهب اولانلر ، متفقاً بوتون مجتهدلرك اجتهادلرینی تصویب ایله «هر مجتهد مصیبدر» دیدکلری ایچون بونلره (مُصَوِّبه) اطلاق اولونور . اوچنجی فکره قائل اولانلرده اختلاف ایدن مجتهدلردن یالکز برینی تصویب ، دیکرلرینی تخطئه ایله «مصیب» واحددر ، دیکرلری مخطیدر . مجتهد بعضاً اصابت بعضاًده خطا ایدر .» دیدکلرندن بونلره‌ده (مُخَطِّئه) اطلاق اولونور . بزده بوندن صوکره بونلری بو نامله ایله ذکر ایده‌جکز .

دیمك اولویورکه مسائل اجتهادیه‌ده معین برحکم شرعینك وجودنده اختلاف ایدن علمای اسلام ، اول امرده مصوبه ومخطئه نامله‌ریله ایکی بویوك قسمه آیریلیورلر . صوکره مصوبه‌ده برنجی وایکنجی فکره ذاهب اولمق اعتباریله ایکی فرقه‌یه انقسام ایدییورلر . شویله‌که : مصوبه اولا [برمسئلهٔ اجتهادیه‌ده عندالله معین برحکم شرعی یوقدر . حکم شرعی مجتهدك رأی وظننه تابعدر . بناءً علیه برحادثهٔ فقهیه‌ده مجتهد نتیجهٔ اجتهادنده نه‌یی حکم ظن ایتمش ، اجتهادی نه‌یه منجر اولمش ایسه او مجتهد حقنده حکم شرعی آنجق اوندن عبارتدر . بوجهتله هرمجتهد مصیبدر وجمله‌سنك رأی وقولی حقدر . هیچ برینه خطا وبطلان اسناد اولونه‌ماز . مسئلهٔ اجتهادیه‌ده حق واحد دکلدر ، بالعکس اختلاف ایدن مجتهدلرك عددی نسبتنده متعدددر .] نقطه‌سنده اتحاد ایدییورلر .

لکن بونقطه‌ده اتحاد ایتدکدن صوکره [متعدد اولان او حقوق یعنی ظنون واقوال فقها نزد الوهیتده مزیتهٔ متساویمیدر ، یوقسه ایچلرندن برینك دیکرلری اوزرینه رجحان ومزیتی وارمیدر ؟] نقطه‌سنده افتراق ایدییورلر . برقسمی ذکر اولونان حقوق واقوال متعدده‌نك عندالهیده متساوی اولدیغنه ، دیکر بر قسمی‌ده بالعکس برینك دیکرلرندن احق وارجح بولوندیغنه ذاهب اولویورواینشته بوصورتله یوقاریده ذکر اولونان برنجی فکر ایله ایکنجی فکر وجوده کلییور .

مخطئه‌ده اوچنجی فکرده یعنی «مسئلهٔ اجتهادیه‌ده قبل‌الاجتهاد عندالله معین برحکمك موجود اولمسی»فکرنده‌اتفاق ایتدکدن صوکره او حکمه دال بردلیلك وجودنده اختلاف ایتمشلردر. برقسمی نه‌قطعی ، نه‌ده ظنی هیچ بردلیلك موجود اولمدیغنه ، برقسم قلیلی‌ده دلیل قطعینك موجودیتنه اکثریت کلیه‌سی‌ده دلیل ظنینك وجودینه قائل اولمشلردر . بحث سابقده بیان اولوندیغی وجهله فقهای حنفیه‌دن وفقط معتزله‌علماسندن‌بشر مریسی‌وابن علیه کبی دلیل قطعینك وجودینه ذاهب اولانلر خطا ایدن مجتهدك آثم اولوب اولمیه‌جغنده ، دلیل ظنینك وجودینه قائل اولانلرده مجتهدك اودلیله اصابتله مکلف اولوب اولمدیغی نقطه‌سنده اختلاف ایله‌مشلردر. بواختلافات نتیجه‌سنده مخطئهٔ فرقه‌سی، کوجوك بویوك متعددحزبلره آیرلمشدر . [كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِم فَرِحُونَ] .

فقهاتك اکثریسی ، دلیل مذکورك ظنی اولدیغنه وخفاسی حسبیله مجتهدك اودلیل ظنی‌یه اصابتله مکلف اولمدیغنه قائل اولمشلردر . فقهای حنفیه‌نك قسم کلیسی‌ده بورأیی قبول ایتمشلردر . مذاهب اربعهٔ فقهیه مؤسسلری امام ابوحنیفه، امام مالك ، امام شافعی وام احمد حضراتنك بومسئله حقنده‌کی فکرلری لایقیله آکلاشیله‌مامش‌وبوبابده‌کندیلرندن‌هم مصوبه ، هم‌ده مخطئه فکرنده بولوندقلرینه دلالت ایده‌جك متباین سوزلر نقل اولونمشدر . امام ابو حنیفه حضرتلری؛[کل مجتهد مصیب والحق واحد] یعنی «هرمجتهد مصیب وفقط حق واحددر .»دیمش، لکن بوسوز مقصدینی تفهیم وافاده‌ده صریح اولمدیغندن مختلف صورتلرله تفسیر اولونمشدر . کیم هانکی فکره ذاهب اولمش ایسه مشارالیهك بوسوزینی اوفکره کوره تأویل أیله‌مشدر .

(اصول بزدوی) ده وآ کا تبعاً (توضیح) ایله (مرأت) ده ؛ خطا ایدن مجتهد حقنده فقهای حنفیه‌نك ایکی‌یه آیرلدقلری ، برقسمنك مجتهد مخطینك هم ابتداءً وهم انتهاءً یعنی هم ابتداء اجتهادنده دلیله نظراً ، هم‌ده نتیجهٔ اجتهادنده حکمه نظراً مخطی اولدیغنه ؛ برقسمنك‌ده ابتداءً مصیب اولوب انتهاءً مخطی بولوندیغنه ذاهب اولدقلری نقل وبیان اولونیور . لکن محقق شهیر کمال‌الدین ابن

همام ، (تحریر) ده بو نقلی جرح ایدییور و [بو نقل وبو اختلاف تحقق ایده‌مز . زیرا اجتهاده ابتدا وابتداء ، مجتهدك وظیفهٔ مأموره‌سیدر . مجتهد اونکله مکلفدر. بوجهتله مجتهد ابتداء اجتهادنده خطادکل، امره امتثال ایتمشدر. امره امتثال نصل خطا اوله بیلیر؟ بوکا هانکی عالم قائل اولور؟ . اکر « ابتداء اجتهادنده دلیله نظراً مخطیدر » سوزندن مقصد « اجتهادنده بعض شرائط اجتهادی اخلال ایتدیکندن دولایی مخطیدر » دیمك ایسه بونده کیمسه‌نك اختلافی یوقدر . بو متفق علیه بر مسئله‌در .] دییور .

ایشته بو بحث حقنده موجود اولان شومشوش وقاریشیق اقوال واختلافاتی بو صورتله مختصراً قیدو تثبیت ایتدکدن صوکره بوقاریده ذکر اولونان اوچ اساسلی فکره قائل اولانلرك دلیللرینی نقل وتدقیق ایده‌لم :

کرك برنجی فکره وکرك ایکنجی فکره ذاهب اولان مصوبه ، « مسائل اجتهادیه‌ده قبل الاجتهاد معین بر حکم شرعی یوقدر . » ادعاسنی اثبات ایچون مختلف دلیللر سرد ایدییورلرسه‌ده بزجه اك قوتلیسی ، امام غزالینك (مستصفی) ده ایراد ایله‌دیکی دلیلدرکه بروجه آتی خلاصةً نقل اولونور . دییورکه : [طنیاتده یعنی حقنده عقلی ونقلی ادلهٔ قطعیه موجود اولمیان مسائل اجتهادیه‌ده معین بر حکم شرعی یوقدر . چونکه حکم، حضرت شارعك افعال مکلفینه تعلق ایدن خطابندن عبارتدر . خطاب شارع ایسه آنجق ایکی طریقك بریله معلوم اولور . بری شارعدن صراحةً مسموع اولمق، دیکری دلالت قطعیه ایله مدلول بولونمقدر . مسموع اولمق ایچون نطق صریح ونص قطعی لازمدر. مدلول بولونمق ایچونده حضرت پیغمبرك بر فعلی ایشله‌مسندن ویاخود باشقه‌سی طرفندن ایشله‌نیر ایکن کوروبده سکوت ایتمسندن عبارت اولان بر دلیل قطعینك وجودی لازمدر .

بر مسئله‌ده بویله بر خطاب مسموع ویا مدلول موجود اولوبده مجتهد آکا واقف اولمش ایسه او مسئله‌ده ، او مجتهده کوره حکم شرعی موجود دیمکدر . آرتق مجتهد او مسئله‌ده خطا ایدر ایسه معذور اولمیوب آثم اولور . کذلك اویله بر خطاب موجود اولوبده مجتهد، کندی تقصیرندن دولایی آکا واقف اولمامش ایسه یعنی مجتهدك آکا عدم وقوفی شرائط اجتهادی تماماً ایفا ایتمه‌مسندن وبناءً علیه ممکن اولان بر طریق

متيسر ايله آنی تحری وتتبع ايله‌مه‌مسندن نشأت ايتمش ايسه ينه آثم اولور. اما راوينك روايت ايتمه‌مسی وياخود پك اوزاق برمحلده بولونمسی كبی كندی تقصيرينه تعلق ايتمين برسبب خارجيدن تولد ايله‌مش ايسه آثم اولماز . وبوتقديرده خطاب مذكوره مطلع اولان مجتهد حقنده حكم موجود ، مطلع اولميان حقنده‌ده مفقود ديمك اولور .

فقط بونلر بحثدن خارجدر. بحثمز اويله برخطاب مسموع ومدلول موجود اولميان مسائل اجتهاديهٔ ظنيه حقنده‌در. اوحالده برمسئله‌ده‌كه بروجه مشروح نه‌خطاب مسموع، نه‌ده خطاب مدلول موجوددر؛ آرتق‌اومسئله‌ده حكم‌شرعی‌ده غيرموجود ديمكدر . واقعا مسائل اجتهاديه‌ده ادلهٔ ظنيه واردر . لكن ادلهٔ ظنيه لذاتهـا ادلهٔ دكلدر ، امارات وقرائن ظنيه جمله‌سندندر ؛ ظن افاده ايدرلر، علم افاده ايتمزلر. ظن نفسك برشيئه ، نفی واثباتدن برجهته ميل ايتمسندن عبارتدركه دائما تبدله معروضدر . علم ايسه اصلا تبدل ايتمز . بوجهتله ادلهٔ ظنيه ، حقيقته ايصال وعلم يقين استحصال ايده‌جك ادلهٔ حقيقيه‌دن معدود دكلدر . دليل ديه حقيقی وغيرمتبدل علم حاصل ايدن دليله دنير، بوكبی امارات ظنيه‌يه ادله اطلاقی اطلاق مجازيدر ، اطلاق حقيقی دكلدر.

بوقبيل‌ادلهٔ‌ظنيه‌نك‌حكمی، اشخاص‌واحواله كوره تحول‌ايدر. برشخصه كوره ظن‌افاده ايدن‌بردليل‌ظنی،ديكر برشخصه كوره‌هيچ‌برشی‌افاده‌ايتمز.حتی‌شخص‌واحد حقنده بيله برزمانده‌وبرحالده ظن افاده ايدن بردليل ظنی، ديكر برزمانده‌وديكر برحالده اوظنی افاده ايتمز . بوخصوصده احوالك ، حسياتك ، سجيه‌نك،تلقيناتك وبونلردن‌متولد تمايلات‌قلبيه‌نك وذهنيتلرك كلی دخل وتأثيری واردر. زيرااحوال وحسيات ، اخلاق وتمايلات، تلقينات‌وممارسات وبونلره مماثل حالات ، كنديلرينه ملايم‌دوشن ظنونی‌توليدايدر. مثلا مزاجی حديد ، غضبی شديد اولان برشخص؛ كنديسنده شهامت وانتقام بولونان هرشيئه ميل ايدرده طبعی ملايم وقلبی رقيق بولونان ديكر برشخص اوكبی شيلردن نفرت ، رفق ومسامحه جهتنه وبونلری مفيد اولان ادله‌يه ميل ورغبت ايلر . كذلك علم‌فقه ايله ممارسه‌سی اولان برذاتك

طبعنه مناسب اوله‌رق ظن افاده ایدن بر دلیل ، علم کلام ایله کسب ممارسه ایدن دیکر برذاتك طبع وفهمنه مناسب دوشمیه‌جکی جهتله اوظنی تولید ایتمز . بویله متحول ، احوال واشخاصه کوره دلالتی متبدل اولان برشی ، حقیقتده دلیل وطریق معرفت اوله‌ماز .

ایشته ظنونك وادلهٔ ظنیه‌نك ماهیتلری بوندن عبارتدر . مسئله‌نك حقیقتنی ستر ایدن اورتو اورته‌دن قالمق ایچون بوجهت ایجه آکلاشلملیدر. زیرا بوبحثده غلط وخطانك باشلیجه سببی ایکیدر . بری ظن افاده ایدن اماراتی ادلهٔ حقیقیه‌دن عدایتمك، دیکری حل وحرمت کبی احکام شرعیه‌یی اعیان واشیانك اوصافی ظن ایله‌مکدر . بونلرك ایکیسی ده‌یا کلشدر . برنجیسی اماراته بطریق‌المجاز ادله اطلاق اولونمسندن ، ایکنجیسی‌ده حلال وحرام تعبیرلرینك ، کذلك مجاز طریقیله اعیانه نسبت واضافت ایدلمسندن‌نشأت ایتمشدر . بعضیلری حسن وقبحی افعال واشیانك اوصاف ذاتیه‌سی ظن‌ایتدکلری کبی‌فقهاده ، بعض نصوص‌شرعیه‌ده حل‌وحرمتك اعیانه نسبت اولوندقلرینی کوره‌رك احکام شرعیه‌یی اعیانك اوصافی ظن ایتدیلر. دوشونمدیلرکه‌اونسبت،نسبت‌مجازیه‌در.نسبت حقیقیه دکلدر. چونکه‌احکام‌شرعیه، افعال مکلفینه تعلق ایدن خطابات شارعدن عبارت‌اولدیغی‌ایچون‌افعالك صفاتیدر، اعیانك دکل .] ..

ایشته امام‌غزالینك بومسئله حقنده‌کی دلیلی‌وخلاصهٔ مطالعاتی بوندن عبارتدر. مشارالیه بومقامده دها بعض مطالعات سرد ایدییور، معارضلرینك دلائل‌وشبهاتنی برر برر‌نقل‌وایضاح ایله جوابلرینی اعطا ایدییورسه‌ده بونلرك جمله‌سنی نقل ایتمك، لزومندن فضله تطویلی موجب اوله‌جغی کبی بعضیلری‌ده برر مناسبتله آشاغیده ذکرایدیله‌جکندن اطنابدن احترازاً نقلندن صرف نظر اولونمشدر.

مصوبه‌نك هردلیله‌مخطئهٔ طرفندن آیری‌آیری جواب‌ویرلدیکی حالده غریبدرکه الده بولونان اك مشهور واك مفصل اصول کتابلرنده امام غزالینك بودلیله قارشی اختیار سکوت اولونیور . جواب شویله دورسون دلیلك کندیسی بیله نقل ایدلمیور . صانکه‌متأخرین‌ارباب تألیف، مشارالیهك اثر مذکورینی یعنی(مستصفی)یی کورمه‌مشلر و یاخود آنك اجتهاد بحثنی اوقومه‌مشلر ، حتی ذکر اولونان دلیلی

دیکر مصوبیتدن‌ده ایشیتمه‌مشلر ! . احتمال که بعضیلری (مستصفی) یی حقیقةً کورمه‌مش واوقومامشدر. لکن اصول بزدوی شرحی (کشف الاسرار) مؤلفی ، هم کورمش ، هم اوقومش وهم‌ده آنك اجتهاد بحثنه عائد برچوق مسائلی کندی کتابنه درج ایتمش وآنلری (مستصفی)دن اقتباس ایله‌دیکنی‌ده صراحةً ذکر ایله‌مشدر . حال بویله ایکن صاحب (کشف) ، مصوبه‌نك دیکر دلیللرینی برر برر ذکر ایده‌رك جمله‌سنه آیری آیری جواب ویریبورده غزالینك اوزون اوزادیه بسط وبیان ایله‌دیکی بو دلیلی حقنده کویا هیچ کورمه‌مش و ایشیتمه‌مش کبی حرف واحد سویله‌میور ! ! .

دوغریسی ، کرك صاحب (کشف)ك وکرك ابن حاجب وابن همام کبی پك درین دوشونن وهر مسئله‌یی اینجه‌دن اینجه‌یه تدقیق ایدن بیوك مؤلفلرك بو سکوتلرینه بردرلو عقل اردیره‌مدك . عقلمزك ایردیکی برشی وارسه اوده ، ذکر اولنان دلیلك اساس اعتباریله پك قوتلی اوله‌سی وبزم کوردیکمز کتب اصولیه‌ده جوابسز قالمه‌سیدر .

بو دلیل اساس اعتباریله پك قوتلیدر دیدك . فی الحقیقه اصولیون حکم شرعی‌یی افعال مکلفینه تعلق ایدن خطاب شارعدر ؛ فقهاده او خطاب شارعك اثریدر دیه تعریف ایدییورلرکه نتیجه اعتباریله بو ایکی تعریفك ایکیسیده برشیدن عبارتدر . بیانه حاجت یوقدرکه خطاب شارع ، « شونی یاپیکز » ویا « یاپمیکز » ویاخود « ایسترسه‌کز یاپیکز ، ایسترسه‌کز یاپمه‌ییکز » کبی امر ونهی ویا تخییر صورتنده ویاخود بونلردن برینك مقامنه قائم اوله‌جق طرزده شارع طرفندن مخاطب اولان انسانلره توجیه اولونان کلامدن باشقه برشی دکلدر . بو جهتله « برحادثهٔ اجتهادیه‌ده حکم شرعی وارمیدر ، یوقمیدر ؟ » مسئله‌سی ، عین زمانده « برحادثهٔ اجتهادیه‌ده خطاب شارع موجودمیدر ، دکلمیدر ؟ » مسئله‌سیدر .

شو حالده برمسئله‌ده حکم شرعی واردر . ویا یوقدر دیه بیلمك ایچون ، هرشیدن اول اومسئله حقنده خطاب شارع وارمیدر ، یوقمیدر ؟ اوکا باقمق اقتضا ایدر . خطاب شارع وارایسه حکم شرعی‌ده واردر . یوق ایسه یوقدر .

ایشته غزالینك بو اساس ، بو نقطه حقنده‌کی مطالعاتنه دیه‌جك یوقدر بو بحثده

بزی حقیقته ایصال ایده جك الك قیصه واك صاغلام طریق معرفتده بودر. طرفینك یعنی کرك مصوبه نك وکرك مخطئه نك بو بحثده ایراد ایتدکلری دلائل سائره نك هیچ بری ، بو درجه ده قوهٔ اقناعیه یی حائز دکلدر . هله بعضیلری تحری وتنویر حقیقت ایچون دکل ، صرف خصمی الزام ایچون سویلنمش مطالعات جدلیه جمله سندندر .

لکن مشارالیهك آنفاً ذکر اولونان « خطاب شارع معلوم اولمق ایچون ، شارعدن نطق صریح ونص قطعی ایله مسموع اولمسی ، یاخود فعل پیغمبری کبی بر دلیل قاطع ایله مدلول بولونمسی لازمدر. » سوزی خیلی سوز کوتورر. چونکه بو صورتده احکامی ، مقصوده دلالتی ظنی اولان بعض آیات قرآنیه وبر چوق احادث نبویه ایله ثابت اولان پك چوق مسائل شرعیه ده قبل الاجتهاد حکم شرعی یوقدر . دیمك لازم كله جك . زیرا دلالتی ظنی اولان آیات قرآنیه نصوص صریحه وقطعیه دن اولمدقلری کبی الك معتبر حدیث کتابلرنده بیله موجود احادث صحیحه نك اکثریسی دخی ــ خبر واحد نوعندن اولدقلری جهتله ــ نصوص قطعیه دن دکلدرلر. جمله سی ده مجتهدلره نظراً ادلهٔ ظنیه دندرلر. حالبوکه مجتهدلره کوره نصوص ظنیه دن معدود اولان آیات واحادیث مذکوره نك کافه سی ، شارعه واصحابه کوره نصوص قطعیه دندرلر . اصحاب کرام اونلری واونلر حقنده کی بیانات وتفسیراتی، بلاواسطه دوغریدن دوغری یه حضرت شارعدن استماع ایتمشلردر. بناءً علیه شارعدن استماع ایتمین مجتهدلره نظراً صورت قطعیه ده معلوم اولمیان بو نصوص وخطابات شارع ، آنلری شارعدن اخذ وتلقی ایدن اصحابه نظراً قطعیاً معلوم وحقیقتده موجودرلر. بحثمزده مسائل اجتهادیه ده نفس الامرده حکم شرعی موجود اولوب اولمدیغی حقنده در .

شو جهتی ده عرض ایده یم که غزالینك بو دلیلنده تقریب تمام دکلدر. یعنی بوتون مدعایی اثباته کافی ، مجموع مطلوبی مستلزم دکلدر . چونکه کرك مشارالیهك وکرك آنك فکرنده بولنان دیکر مصوبینك دعوالری ، ایکی شق ، ایکی مطلوبی محتویدر . بری مسئلهٔ اجتهادیه ده معین حکم شرعینك عدم وجودی ، دیکری عندالله حقك تعددیدر. دلیل مذکور آنفاً بیان اولندیغی اوزره اساس اعتباریله

برنجی مطلوبی مستلزم ایسه‌ده ایکنجی مطلوبی مستلزم دکلدر . بوجهت آیریجه اثباته محتاج بر کیفیتدر. زیرا برمسئله‌ده عندالله حق متعدددر دیمك ، نفس‌الامرده ونزد الوهیتده حق یوقدر دیمکدن باشقه برشی دکلدر . بوراده شو نقطه‌یی قید ایتمك ایجاب ایدییورکه بو بحثده (حق)دن مقصد ، عندالله ثابت وراجح معناسنه اولان حقدر .

برمسئلهٔ اجتهادیه‌ده معین برحکم شرعینك موجود اولمامسندن ، او مسئله‌ده معین برحقك موجود اولماسی لازم کلمز . واقعا حکم شرعینك وجودی، حقك وجودینی استلزام ایدر . لکن حکم شرعینك انتفاسی، حقك انتفاسنی استلزام ایتمز . حکمی شریعتده کلیاً مسکوت عنه اولان ، تعبیر دیکرله حقنده نه صراحةً ونه دلالةً خطاب شارع بولونمیان بر مسئله‌ده خطاب شارع معناسنه حکم موجود اولمامقله برابر عندالهیده ثابت وراجح معناسنه حق موجود اوله بیلور . بوجهتله بوایکی مطلوبی بربرندن تفریق ایله آیری آیری تدقیق واثبات ایتمك اقتضا ایدر . کرك امام غزالی کبی تعدد حقوقه قائل اولانلرك بوخصوصده‌کی مطالعه‌لرینی وکرك بحثك بوتون محتویاتی حقنده وارد خاطر اولان مطالعات عاجزی‌یی، دیکرطرفك یعنی ایکنجی واوچنجی فکره ذاهب اولانلرك مطالعاتنی دیکله‌دکدن صکره بیان ایده‌جکز . چونکه بو تقدیرده مسئله عمومی برصورتده تدقیق وتحلیل ، حقیقت دها مفید برشکلده تنویر ایدلمش اولور : اوحالده برازده اونلری دیکله‌یه‌لم :

مصوبه‌نك ایکنجی فکره قائل اولانلری ، دعوالرینی تصویر واثبات ضمننده دییورلرکه : [أوت بزده اشتراك وتصدیق ایده‌رز: حقنده خطاب شارع موجود اولمیان برمسئلهٔ اجتهادیه‌ده طرف شارعدن موضوع ومعین برحکم یوقدر. حکم شرعی مجتهدلرك ظنلرینه تابعدر. بناءً علیه برمسئله‌ده اختلاف ایدن فقهانك هر بری حقنده حکم شرعی ، کندی اجتهادینك ایجاب ایتدیکی شیدن عبارتدر . بواعتبار ایله هرمجتهد مصیبدر، هیچ برینه خطااسناد اولونه‌ماز. بونکله برابر نفس‌الامرده ونزدباریده بر شی ، — غزالینك تفسیرینه کوره — بر حکم [١] واردرکه اوده

[١] فسرالغزالی هذاالقول فی‌المستصفی وقال : ذهب قوم من‌المصوبة الی ان فی‌الحادثة التی لانص فیها حکماً معنیاً یتوجه الیه‌الطلب اذلابد للطلب من مطلوب . لکن لم یکلف

« اكر شارع طرفندن او مسئله حقنده برحكم شرعی وضع وتعيين ايديله‌جك اولسه‌يدی مطلقا بو وضع اولونوردی ، تعبير ديكرله قابل اولسه‌يدی‌ده او مسئله حقنده شارعه مراجعت ايدلسه‌يدی هر حالده شارع اونك حكم شرعيسی بودر دير ايدی » ديئيله‌بيله‌جك شيدر [١] .

ايشته بوشی ، مقصد شارعه اشبه اولان شيدر ومجتهدك قبله‌ٔ طلب واجتهاديدر . مجتهد بونی طلب ايدر ، اجتهادی بوكا توجه ايلر . هانكی مجتهدك رأی واجتهادی بوكا اصابت ايتمش ايسه او مجتهدك قولی ، ديكر مجتهدلرك اقوالندن احق واشبهدر ، مسئله‌ٔ اجتهاديه‌ده بويله اشبه دينه‌جك شیٔ‌ده يوقدر دينه‌مز . زيرا اوتقديرده اجتهادك معناسی قالماز . اجتهاد ، برنوع طلب وتحريدن عبارتدر . اورته‌ده طلب وتحری ايديله‌جك بر شی بولونمازسه مجتهد ، نه‌يی طلب ونه‌يی تحری ايده‌جك ؟ بلا مطلوب طلب عبث ومستحيلدر . شوقدر واركه مجتهد ، بهمه‌حال او شيئی بولمق وآكا اصابت ايتمكله مكلف دكلدر . بوجهتله هر مجتهد مصيبدر ، يعنی عهده‌سنه ترتب ايدن وظيفه‌ٔ مأموره‌سنی ايفا ايتمشدر . حقيقتده اوشيئه اصابت ايتميوب خطا ايتمش اولسه‌بيله وظيفه‌ٔ مكلفه‌سنی ايفا ايتمش اولمسندن دولايی مصيب حكمنده‌در .] ...

بو فكر ، اصوليون عندنده (قول بالاشبه) ناميله معروفدر . ذكر اولونان شی حقنده « مقصد شارعه وحكم شرعی‌يه اشبه اولان بودر » دينديكی ايچون اوشيئه (اشبه) وبوكا قائل اولمه‌يه (قول بالاشبه) اطلاق اولونمشدر . ائمهٔ شافعيه‌دن امام ابواسحاق شيرازينك كتاب (اللمع) نده بعض ائمهٔ حنفيه‌نك ، (جمع الجوامع) ده‌ده ائمهٔ حنفيه‌دن امام ابويوسف ايله امام محمدك وائمهٔ شافعيه‌دن امام ابن سريجك بو

المجتهد اصابته فلذلك كان مصيبا وان اخطأ ذلك الحكم المعين الذی لم يؤمر باصابته بمعنی انه أدی ما كلف فاصاب ماعليه .

[١] قال القرافی فی شرح (تنقيح الفصول) معنی القول بالاشبه انه ليس فی نفس الامر حكم معين وانما فی نفس الامر مالو عين الله شيأ ليعينه فهو اشبه الامور بمقاصد الشريعة . كما تقول لانبی بعد رسول الله صلی الله عليه وسلم وفی الزمان رجل صديق لو ان الله تعالی يبعث نبياً لبعثه .

فكرده اولدقلری بيان وتصريح اولونيور [١] . اصوليون مالكيه‌دن شهاب‌الدين قرافی‌ده (تنقيح‌الفصول) ناميله معروف اولان كتابنده « مصرده نشأت ايدن علمانك برقسمی بوقولی اختيار ايله‌مشلردر » دييور (مستصفی) ده‌ده « امام شافعينك سوزلری بوقولی اختيار ايتديكنه دلالت ايدييور . دينيلیيور .

امام غزالی ، (قول بالاشبه) نامی ويريلن بوايكنجی فكری جرح وابطال ايچون دييوركه : [بو اشبه دينيلان شی ، بالقوه حكمدر . بالفعل حكم دكلدر . « شارع طرفندن برحكم وضع ايديله‌جك اولسه‌يدی . مطلقا بووضع اولونوردی » دينيلن اوشی ، اكر حقيقةً شارع طرفندن بالفعل وضع ايدلمش اولسه ايدی اولوقت حكم شرعی اولوردی . مادامكه فعلاً وضع ايدلمه‌مشدر ، او حالده حكم دكلدر . آرتق آندن بحث ايتمه‌نك معناسی يوقدر . شارعك ناصل بر حكم وضع ايده‌جكی بيلينه‌مز . هردرلو حكم وضع ايتمك احتمالی واردر . عقل بوبابده ممكن اولان هرنوع حكمی تجويز ايدر . احتمالكه جناب حق ، قوللرينك صلاحنی حادثات اجتهاديه‌ده معين برحكم وضع ايتميوب آنلرك حكملرينی مجتهدلرك ظنلرينه تابع قيلمقده بيلمشدرده اويله تقدير واراده بويورمشدر .] ...

لكن غزالينك بو اعتراضی ، حادثات اجتهاديه‌ده معين برحكم شرعی واردر دين مخطئه عليهنه وارد ايسه‌ده (اشبه) ه قائل اولانلر عليهنه وارد دكلدر . زيرا

---

[١] قال‌الامام ابواسحاق الشيرازی المتوفی‌سنة (٤٧٦) فی‌كتابه (اللمع) : « اختلف القائلون بان‌كل مجتهد مصيب فقال بعض اصحاب ابی حنيفة رحمه‌الله ان عندالله عزوجل اشبه مطلوب ربما اصابه‌المجتهد وربما اخطاء ومنهم‌من‌انكر ذلك والقائلون بالاشبه اختلفوا فی‌تفسيره فمنهم من‌أبی تفسيره با كثر من انه اشبه وحكی عن بعضهم انه قال‌الاشبه عندالله فی‌حكم الحادثه قوة‌الشبه بقوة الامارة وهذا تصريح بان‌الحق فی احد يجب طلبه وقال بعضهم الاشبه عندالله تعالی ان عنده فی‌هذه الحادثة حكماً لونص عليه وبينه لم ينص الاعليه . »

قال‌الامام ابن‌السبكی فی (جمع‌الجوامع) : « اماالمسئلة التی لاقاطع فيها من مسائل‌الفقه فقال‌الشيخ ابوالحسن الاشعری والقاضی الباقلانی وابو يوسف ومحمد وابن سريج كل مجتهد مصيب ثم قال‌الاولان حكم‌الله فيها تابع‌الظن المجتهد فماظنه فيها من‌الحكم فهو حكم‌الله فی‌حقه وحق مقلده وقال الثلاثه الباقيه هناك مالو حكم‌الله فيها لكان حكم به ومن ثم قالوا فيمن لم يصادف ذلك الشیء اصاب اجتهاداً لاحكماً وابتداءً لاانتهاءً . »

زيرا بونلر ، اشبه تسميه اولونان شيئك طرف شارعدن بالفعل وضع ايدلمش حكم شرعى اولديغنى ادعا ايتميورلر . بونلرده مشاراليه كبى « مسائل اجتهاديه‌ده معين وبالفعل موضوع حكم شرعى يوقدر » ديبورلر. نته‌كيم امام مشاراليهك كنديسى‌ده (مستصفى) ده بو اعتراضك باشنده بونلرك دعوالرينى اولوجهله تصوير ايدييور . وجهتله مشاراليهك بو جواب واعتراضى حسب‌البشريه اثر غفلتدر .

بونلرك مدعالرينى اثبات ضمننده « بواشبه ديديكمز شى ، مجتهدك قبلهٔ طلبيدر. مجتهد اجتهاديله بونى طلب ايدر . اكر بو اشبه‌ده نفس‌الامرده موجود دكلدر دينيله‌جك اولور ايسه اولوقت بلامطلوب طلب لازم كليركه عبثدر ، مستحيلدر . » يولنده ايراد ايتدكلرى دليله جواباً امام غزالى ديبوركه : [ايشته سزك اصل خطاكز بو نقطه‌ده‌در . ظن ايدييورسكزكه مجتهد ، مسائل اجتهاديه‌ده حكم الٰهى‌يى طلب ايدييور. مجتهد ، لسان شرعده حكم دينيلن شيئك خطاب شارعدن عبارت اولديغنى بيلديكى حالده ناصل اولورده خطاب شارع وارد اولمايان برمسئله‌ده ينه ونى طلب ايدر ؟! خاير ، مجتهد سزك ظن ايتديككزكبى حكم طلب ايتميور اونك طلب ايتديكى شى ، غلبهٔ ظندن عبارتدر.

بومقامده مجتهد، كمى‌يه راكب اولمق اوزره ساحل بحرده دوران ذاته بكزر. اودقيقه‌ده كمى‌يه بينمه‌نك شرعاً جائز اولوب اولمديغنى آكلامق ايسته‌ين او ذاته « باق دوشون ، اكر هيچ بر تهلكه اولمديغنه غلبهٔ ظن حاصل ايدر ايسه‌ك سنك ايچون كمى‌يه بينمك مباحدر . عكسى تقديرده حرامدر. حصول ظندن اول حقكده بوخصوصده معين برحكم شرعى يوقدر . بومسئله‌نك حكم شرعيسى ، سنك تدقيق وتأمل نتيجه‌سنده حاصل ايده‌جكك ظنه تابعدر . » دينيله‌جك اولسه شبهه يوق‌كه اوذات اباحه وتحريم حكملرندن برينى دكل ، بلكه سلامت و تهلكه جهتلرندن برينه غلبهٔ ظنى طلب ايدر . مجتهدده اونك كبيدر . مجتهدده برمسئلهٔ اجتهاديه‌ده حكمى دكل ، غلبهٔ ظنى طلب ايلر .] » .

مشار اليهك بوجوابى‌ده — عفو عاليلرينى تمنى ايده‌رم — دوغرى دكلدر . بركره يوقاريده بيان ايتديكمز وجهله (اشبه) ه قائل اولانلر ، بو اشبه تعبيرندن

افعال مکلفینه بالفعل تعلق ایدن خطاب شارع معناسنه اولان حکم شرعی‌یی مراد ایتمیورلرکه اونلره « مجتهد سزك ظن ایتدیکیکزکبی حکم طلب ایتمیور . » دیه جواب ویریله‌بیلسین . ثانیاً ، مشارالیهك « مجتهدك طلب ایتدیکی شی، غلبهٔ ظندن عبارتدر.» سوزی اونلرك علیهنه دکل، بالعکس لهنه‌در . زیرا اونلرده بونی ادعا ایدییورلر . اونلرك « اشبه مجتهدك مطلوبیدر، مجتهد آنی طلب ایدر .» دیمه‌لرندن مقصدلری ، « مجتهد اکا غلبهٔ ظنی طلب ایدر . » دیمکدن باشـقه برشی دکلدر . بیانه‌حاجت یوقدرکه بومقامده « مجتهد برشیئی طلب ایدر » دیمکله « مجتهدبرشیئه غلبهٔ ظنی طلب ایدر » دیمك بیننده فرق یوقدر . غایتی‌اولـکی تعبیرك تعبیر مجازی اولمسندن عبارتدر . بوجهتله غزالینك بوسوزی، اونلری الزام ایده‌جك برجواب تشکیل ایتمز .

مشارالیهك مقصدی ، « مجتهدك طلب ایتدیکی شی ظن مجرددر. یعنی مظنوندن عاری برظندر . نفس‌الامرده بوظنه متعلق اوله‌جق برشی ، برمظنون یوقدر » دیمك ایسه بوهیـچ دوغرو اوله‌ماز . مشار الیه‌ده بونی قصد ایتمز . چونکه بو تقدیرده بلا مظنون ظنك وجودی لازم کلیرکه عقلاً محالدر. بالبداهه معلومدرکه ظن، تعلق ایده‌جك برمتعلق ، برمظنون ایستر. بلا مظنون ظن تصور اولنه‌ماز. مطلوب طلبك ماهیتی اقتضاسندن اولدیغی کبی مظنونده ظنك ماهیتی اقتضاسندندر ولزوم بین ایله لازم غیر مفارقیدر . ظن تحقق ایدنجه اکا متعلق اولان‌مظنونده تحقق ایدر . بوکیفیت ضروریات منطقیه‌دن اولوب انکاری مکابره ومعانده‌در . ذاتاً اشـبه قائل اولانلری ، بو (اشبه) فکرینه سـوق ایدن شی‌ده ایشـته بو ضرورت عقلیه‌در . نته‌کیم اونلر بوجهتی صراحةً بیان ایدییورلرکه بونی بزه اوکره‌دن‌ده ینه مشارالیه غزالیدر .

اما مشارالیهك « مجتهدك طلب ایتدیکی شی، غلبهٔ ظندن‌عبارتدر. » سوزنده‌کی ظندن مقصدی، بروجه مشروح ظن مجرد اولمیوبده بوکلامیله مظنونك حکمدن واشبهدن باشـقه بر شی اولدیغنی افاده ایتمك ایسته‌یورسه — که مقصدی‌ده بودر — اوحالده اوشی نه‌در ؟ اونی تعیین ایتمك ایجاب ایدر . تا که حقنده بیان مطالعه

ایدیله‌بیلسین . اکر « اوشی مجتهدك کندنجه حکم ظن ایتدیکی شیدن عبارتدرکه حقیقتده نه‌حکمدر ، نه‌ده اشبهدر . بوس بوتون بشقه برشی‌در . » دینیله‌جك اولور ایسه جواباً دیرزکه بوصورتده اجتهادك معناسی قالماز ، مجتهد بیهوده یره اوغراشییور دیمك اولور. زیرا هم برطرفدن مسائل اجتهادیه‌ده عندالله نه حکمك نه‌ده اشبه دینیلن برشیئك وجودی اولمادیغنه ایمان ایتمك ؛ همده دیکر طرفدن ینه حکمه غلبهٔ ظن طلبنده بولونمق عبثله اشتغال ایلمکدن باشقه برشی دکلدر . مجتهد مهندس ویا باشقه برمسلکه سالك بر ذات دکلدرکه اجتهاداتیله حکمدن واشبهدن باشقه برشی طلب ایتسین .

یوقاریده مشار الیه طرفندن ذکر اولنان مثاله کلنجه : بومثالده اشبهه قائل اولنلرك لهنه وغزالینك کندی علیهنه‌در . چونکه مثال مذکورده تصویر اولندیغی وجهله کمی‌یه بینمك ایسته‌ین ذاتك حقنده غلبهٔ ظن طلبنده بولوندیغی شیء کرچه ظاهراً ودوغرودن دوغرویه حکمدن باشقه برشی‌در — یعنی سلامت ویا تهلکه‌در — فقط حقیقتده ودولاییسیله اباحه وحرمت حکملرندن بریدر. زیرا سلامت وتهلکه ، کمی‌یه بینمك خصوصنده اباحه وحرمت حکملرینك مناطلری یعنی علتلری دیمکدرلر . علتك وجودی معلولنك وجودینی استلزام ایده‌جکی جهتله هرهانکی برمسئله‌ده علت حقنده غلبهٔ ظنی طلب ، عینی زمانده معلولی اولان حکم حقنده غلبهٔ ظنی طلبدر .

بوکا لسان اصولیونده (تحقیق مناط) دینیر . قیاس ایله برمسئله‌نك حکمنی استخراجده طریق بودر . مجتهد اولا مقیس علیه اولان اصلك علتنی استخراج ایدر . بوکاده (تخریج مناط) اطلاق اولنور . ثانیاً او علتك مقیس اولان فرعده موجود اولوب اولمدیغنی تحقیق ایلر . موجود ایسه معلولی اولان حکمده موجود دیمك اوله‌جغندن فرعی اصله الحاق ایدر ، یعنی اصلك حکمنی فرعده اظهار ایلر ، ایشته بوکاده (قیاس) تسمیه اولنور .

اوچنجی فکرك دلیلی

اوچنجی فکره قائل اولان مخطئه‌نك اساس دعوالری یوقاریده ذکر

اولونمشدی . دییورلردی که : « مسئلهٔ اجتهادیه‌ده عندالله معین بر حکم شرعی واردر وحق واحددر . حکم اویله مجتهدلرك ظنلرینه تابع وحق متعدد دکلدر . بناءً علیه هر مجتهد مصیب اولمیوب یالکز بری مصیب ، دیکرلری مخطیدرلر . مع هذا حکم مذکور، یقیناً معلوم اولمدیغندن هانکی مجتهدك اصابت ، هانکیسنك خطا ایتمش اولدیغی بیانه‌مز . وحقنده موجود اولان دلیل ، پك خفی وغامض اولدیغندن ویا هیچ بولونمدیغندن مجتهد اودلیله اصابتله مکلف دکلدر . هر مجتهد اوزرینه کندی رأی وظنیله عمل ایتمك واجبدر . خطا ایدر ایسه معذور وحق مأجور اولور . » ..

یوقاریده سویلمشدك که بونلرده اساس دعوالری اولان « مسئلهٔ اجتهادیه‌ده عندالله معین بر حکم واردر » دعواسنی اثبات ایچون عقلی ونقلی متعدد دلائل ایراد ایدییورلرسه‌ده هیچ بری قناعت بخش اوله‌جق قوتی حائز دکلدر. جمله‌سنه مصوبه طرفندن جوابلر ویرلمشدر .

مخطئه‌نك ایراد ایتدکاری دلائل عقلیه میاننده الك قوتلی کوردیکمز دلیل ، مصوبه‌نك ایکنجی فکره یعنی (اشبه) ه قائل اولانلری طرفندن درمیان اولونان دلیلدر . مخطئهٔ بو دلیلی کندی دعوالری ایچون استعمال ایدییورلر . و [اجتهاد طلب وتحریدن باشقه برشی دکلدر . مجتهد اجتهادیله حکم شرعی‌یی طلب وتحری ایدر . « مسائل اجتهادیه‌ده معین بر حکم شرعی یوقدر » فکری قبول ایدیله‌جك اولور ایسه اجتهاد عبث اولور. وبلامطلوب طلب لازم کلیرکه ممتنعدر.] دییورلر .

بیاندن مستفیدرکه بومطالعه ، مصوبه‌نك امام غزالی کبی مسائل اجتهادیه‌ده حکم شرعی‌یی و اشبه‌ی نفی و انکار ایدن قسمنه قارشی قوتلی و حتی پك قطعی بر دلیلدر . نته‌کیم اشبهجیلر اونلره بو دلیل ایله غلبه ایتمشلردی . لکن بو دلیل مخطئه‌نك دعواسنی اثباته کافی دکلدر . چونکه اشبهه قائل اولانلر طرفندن جواباً دینیلیر ، هم ده پك حقلی اوله‌رق دینیلیرکه : « أوت ، هر طالب ایچون بر مطلوبك وجودی لازمه‌دن اولدیغی کبی مسئلهٔ اجتهادیه‌ده دخی مجتهد ایچون بر مطلوبك وجودی لابددر . بونی بزده تسلیم

ایده‌رز . فقط بوندن مطلقا او مطلوبك خطاب شارع معناسنه حکم اولمسی لازم کلمز . بز دیرزکه اومطلوب ، بزم (اشبه) تسمیه ایتدیکمز شیدر . مجتهد اونی اونی طلب ایدر . مطلوبك حکم شرعی اولدیغی ادعا ایسه زیاده‌یی ، طلبك مقتضای ضروریسندن «ضله برشیئی ادعادرکه باشقه بردلیل‌ایله آیریجه اثبات ایتمك ایجاب ایدر . »

مخطئه‌نك نقلی دلیللری ، عقلی دلیللرندن دها قوتلیدر . مع‌هذا بونلرده اشبه‌دن فضله برشی افاده ایتمزلر . برکره بحث سابقده (بخاری شریف) ایله (مسلم) دن نقل اولونان و « حاکم حکم ایتدیکی زمان اجتهاد ایدر واصابت ایلرسه ایکی اجره ، خطا ایدرسه براجره نائل اولور » مآلنده بولونان [اذا حکم الحاکم فاجتهد فأصاب فله اجران واذا حکم فاجتهد فأخطأ فله اجر] حدیثی کبی مجتهدك بعضاً خطا ایده‌جکنی کوسترن حدیثلر ، ثانیاً بوخصوصده اکابر اصحابدن منقول اثرلر ایله استدلال ایدییورلر . دییورلرکه : [اکر مسئلهٔ اجتهادیه‌ده معین برحکم شرعی اولماسه‌یدی ذکر اولونان حدیث‌ایله اوکامماثل دیکر برایکی حدیثده مجتهدك اصابتده ، خطاده ایده‌جکی بیان بویورلمازدی . بوحدیثلردن آکلاشیلیورکه مسئلهٔ اجتهادیه‌ده عندالله معین برحکم واردر .

اصحاب کرامده مسائل اجتهادیه‌ده خطادن پك زیاده احترازایدرلر ویکدیکرلرینی تخطئه ایلرلردی . حضرت ابوبکر صدیق ، بر مسئلهٔ میراثیه‌ده « رأیمی بیان ایدییورم . اکر صواب ایسه جناب حقدندر ، خطا ایسه بندن وشیطاندندر . » [۱] دیمشدر . عبدالله بن مسعودده ، مفوضه‌نك یعنی مهر تسمیه اولونمقسزین تزویج ایدیلوبده قبل‌الاجتماع زوجی وفات ایدن قادینك مهری حقنده برآی‌دوشوندکدن صکره حضرت ابوبکرك سویله‌دیکنی سویله‌مش یعنی « رأی واجتهادمی سویله‌یورم اکر صواب ایسه جناب حقدندر ، خطا ایسه بندن وشیطاندندر . جناب حق ورسولی بوخطادن بریدرلر . » دیمش ایدی . دیکر برروایتده (صواب ایسه ،

[۱] قال ابوبکر رضی‌الله عنه فی‌الکلالة : « اقول فیها برأیی فان یکن صواباً فمن‌الله وان یکن خطأً فمنی ومن‌الشیطان اراه ماخلاالوالد والولد » . فلما استخلف عمر قال : انی لاستحیی من‌الله ان ارد شیئاً قاله ابوبکر . رواه‌البیهقی [کذا فی‌التقریر شرح‌التحریر] .

خطا ایسه) لفظلری یرینه (اصابت ایدر ایسهم ، خطا ایدر ایسهم) عبارهلری منقولدر .

برکون جناب عمرفاروق ، حامله برقادینی برتهمتدن دولایی برای استجواب حضور خلافتپناهیلرینه جلب ایدر . قادین مباشری کوروب کیفیت جلبه مطلع اولونجه یك زیاده قورقار وقورقوسندن اسقاط جنین ایلر . حضرت عمر ، حادثهنك حكمی حقنده مجلسنده حاضر بولونان اصحابك رأیلرینی استفسار ایدر . بر روایتده یالکز عبدالرحمن بن عوف ، دیکر بر روایتده مشارالیه ایله برابر حضرت عثمان « ولایت عامهکز حسبیله حق تأدیب حائزسکز . اوزریکزههیچ بر شی لازم کلمز . » جوابنده بولونورلر . بالآخره جناب فاروق ، حادثهیی ومشارالیهمانك رأیلرینی حضرت امام علییه سویلر ورأیی طلب ایدر . حضرت علی ده « اکر اونلر عناجتهاد بورأیده بولونمشلر ایسه خطا ایتمشلر ، یوق اکر بلا اجتهاد سویلهمشلر ایسه سزی آلداتمشلر . اوزریکزه اثم ترتب ایدهجکنه قائل دکلم ، لکن جنینك دیتنی ویرمهکز لازمدر . » دیر . کذلك برمسئلهٔ میراثیهده مشارالیه حضرت علی، ابن مسعود وزید بن ثابت کبی بعض اکابر فقهای اصحاب، ابن عباسی تخطئه ایلهمشلر ، ابن عباسده آنلری تخطئه ایتمشدر . حتی ابنعباسك [من شاءباهلته ان الله لم یجعل فی مال واحد نصفاً ونصفاً وثلثاً] یعنی « بنی بومسئلهده تخطئه ایدنلردن کیم ایسترسه اونکله مباهلهیه یعنی بری بریمزه لعنتله بد دعایه حاضرمکه جناب حق برمتوفانك مالنده ایکی نصف وبرثلث قیلمهمشدر . » ودیکر بر مسئلهده مشارالیه زید بن ثابت حقنده « زید بن ثابت اللهدن قورقمیورمیکه متوفانك اوغلنك اوغلنی اوغلی حکمنده طوتارق وارث قیلیورده باباسنك باباسی باباسی منزلهسنه تنزیل ایتمیوب وارث قیلمیور . » دیدیکی منقولدر [٢] .

الحاصل بو بابده اصحاب کرامدن بو کبی منقولات چوقدر . اصحابك بو حالی یعنی اجتهادده خطا اطلاقی وآندن احترازلری ، اختلاف ایتدکلری مسائلده بربرلرینی

---

[٢] قال ابن عباس فی زید بن ثابت رضی الله عنهما : « الا یتقی الله زید بن ثابت یجعل ابن الابن ابنا ولا یجعل اب الاب ابا » [کذا فی التحریر وسلم الثبوت]

تخطئه ، یکدیکرلری علیهنه اعتراض ایله‌ملری ؛ آره‌لرنده تکرر ایده‌رك شایع اولمش وهیچ بری طرفندن تخطئه‌نك جوازی انکار اولونمامشدر . اکر مسئلهٔ اجتهادیه‌ده معین بر حکم شرعی غیرموجود و هر مجتهد مصیب اولسه‌یدی اصحاب کزین ، بروجه معروض خطادن احتراز ایتمزلر ویکدیکرلرینی تخطئه ایله‌مزلر ، بری طرفندن دیکری تخطئه ایدیلنجه‌ده بو تخطئه‌یی درحال ردوانکار ایدرلردی. بوندن منفهم اولویورکه اصحاب‌عندنده مسئلهٔ اجتهادیه‌ده معین حکم شرعی‌موجود وآکا اصابت ایدن مجتهد مصیب ، ایتمین‌ده مخطیدر وبو مسئله‌ده اونلرك اجماعی منعقددر .] . . .

ایشته مخطئه‌نك مدعالرینی اثبات ضمننده ایراد ایتدکلری دلائل نقلیه‌نك اك قوتلیلری بونلردر . آنفاً قید واشارت اولوندیغی‌وجهله بواحادیث وآثارمنقوله‌نك هیئت مجموعه‌سی ، برنجی فکره ذاهب اولان مصوبه‌یه قارشی‌ظاهراً اولدقجه‌قوتلی بر دلیل تشکیل ایدرسه‌ده (اشبه) ه قائل اولانلر علیهنه بردلیل اوله‌ماز. چونکه اشبه اصابت ایتمین مجتهده دخی خطا اسنادی صحیح اوله‌جغندن بو بحثده نقل وایراد اولونان بالاده‌مذکور وغیرمذکور احادیث نبویه‌وآثار صحابه‌نك هیچ بری، عندالله (اشبه) ك وجودینه دلالتدن فضله بر شیئ مفید دکلدر .

بو بویله اولمقله برابر مصوبه‌نك برنجی فکره قائل اولانلری‌ده ، بو دلائله قارشی مختلف جوابلر ویرییورلر . دییورلرکه : [بر کره یوقاریده ذکر اولونان و « حاکم حکم ایتدیکی زمان اجتهاد ایدر واصابت‌ایلرسه ایکی‌اجره ، خطاایدرسه براجره نائل اولور » مآلنده بولونان حدیث شریف بزم علیهمزه دکل ، بالعکس لهمزه دلیلدر. چونکه بوحدیث شریفده خطا ایدن حاکمك براجره نائل‌اوله‌جغی بیان بویوریلیور. حالبوکه اللهك حکمندن باشقه برشی ایله حکم ایدن حاکم‌مخطی، مکافات‌الٓهیه‌یه کسب استحقاق‌ایده‌مز. بوحدیثدن آکلاشیلیورکه مسئلهٔ‌اجتهادیه‌ده معین بر حکم الٓهی یوقدر . ثانیاً بو حدیث ایله بو بابده روایت اولونان دیکر بر ایکی حدیث ، خبر واحد نوعندندر . سزکده تسلیم و قبول ایتدیککز قواعد مقرره‌دندرکه بو کبی مسائل اصولیه‌ده خبر واحد ایله استدلال صحیح دکلدر .

ثالثاً بز حاكمك مطلوبنه اضافتله خطا اطلاقنی انكار ايتميورز . بز آنجق ماوجبه يعنی حاكم اوزرينه رعايتی واجب اولان حكمه نسبتله خطايی انكارايديورز چونكه متخاصمين آره‌سنده فصل خصومتله مكلف اولان حاكمك مطلوبی ، مالی صاحبنه وحقی مستحقنه رد و ايصالدر . بونده حاكم بعضاً اصابت ايتمزده مطلوبنه نظراً مخطی اولور . مع‌هذا اوحاكم ، واجبه وجناب حقك اونك اوزرينه اولان حكمنه نظراً ينه مصيبدر . زيرا حاكم اوزرينه جناب حقك حكمی ، شهودك شهادتندن وبينات سائره‌نك دلالتندن حاصل ايده‌جكی ظن غالبه اتباعدر . حاكم بونكله مكلفدر .

اصحاب طرفندن اجتهادده خطا اطلاقنه وبربرلرينی تخطئه كيفيتنه كلنجه : بونده مختلف جهتلر ، متعدد احتماللر واردر . بو كيفيت ، بعض اصحابك كندی اجتهادلرنجه مجتهدك بعضاً مصيب وبعضاً مخطی اوله‌جغی فكرينه ذاهب اولملرندن متولد اوله‌بيله‌جكی كبی اجتهاد واقعك نصه ويااجماعه مخالف اولمسی خوف واعتقادندن ياخود تحدث ايدن حادثه‌ده لزومی درجه‌ده بذل مجهود ايله استكمال نظرايدلمديكی وياخوداجتهادده اكتساب اهليت اولونمديغی ظننندن نشأت ايتمش اوله‌بيلير . خصوصاً خطادن احتراز كيفيتنك مجرد اثر تواضع ومقتضای خوف الٓهی اولمسی احتمالی‌ده يك واردر . نته‌كيم صحابۀ كرام حضراتی ، كندی ايمانلرنده اصلا شك وشبهه ايتمدكلری حالده ينه ايمان واعتقادلرينك صحتنی مشيت الٓهيه‌يه تعليق ايدرلر و « بن مؤمنم ان شاءالله » ديرلر ايدی . بوقدر احتمالات عديده‌يه محتمل بولونان بردليل ، هيچ احتجاجه صالح حجت اوله‌بيليرمی ؟..

قالدی‌كه بو احتماللرك جمله‌سندن قطع نظر اولونسه دخی ينه سالف الذكر آثار صحابه ، بو مسئله‌ده بزی افحام وطرفمزدن سرد اولونان بر اهين قاطعه‌يی حكمدن اسقاط ايده‌جك بر دليل قوتی حائز دكلدر . زيرا جمله‌سی‌ده خبر واحددر .

بونلرك نه فردلرنده ، نه‌ده هيئت مجموعه‌سنده لفظی ويا معنوی تواتر بولونمديغی كبی شهرت دخی يوقدر . بوجهتله بو مسئله‌ده اجماع صحابه‌نك انعقادينه دائر وقوع بولان ادعا ، هيچ برسنده مستند اولميان ادعای مجرددن عبارتدر .] ..

تنویر مقام

ایشته بو بحثه دائر اصول کتابلرنده کورولن افکار ومطالعاتك اك اساسلیلری واك قوتلیلری بونلردن عبارتدر . بونلرك خارجنده سرد ایدیلن ملاحظاتك همان جمله‌سی ؛ حقیقتی تنویر ایچون دکل ، صرف خصمی الزام ایچون ایراد اولونان شبهات جدلیه قبیلندندرکه تغلیط اذهاندن باشقه ، حقیقی وعلمی بر فائده‌یی مفید دکلدر . مقصدمز ، الزام خصم اولمیوب تنویر حقیقت اولدیغندن آنلرك نقلندن صرف نظر ایلدك .

مطالعات سالفه‌دن وطرفمزدن وقوع بولان تشریحاتدن آکلاشلمشدرکه بو بوبحثده اك قوتلی دلیل ، (اشبه) ه قائل اولانلرك دلیلیدر . اعتقاد عاجزانه‌مزه کوره اساس اعتباریله اك دوغرو فکرده بونلرك فکریدر . لکن بحث ، بو صورتله مطلق اوله‌رق تصویر ایدیلنجه ، ینه مطلق اوله‌رق شو اوچ مختلف فکره ذاهب اولان علمادن شوقسم حقلیدر ، شوقسم حقسزدر دیمك جائز اولاماز . سوز اوزادقجه اوزار ، برنتیجهٔ قطعیه استحصالی قابل اولماز. بحثی نتیجه‌یه ایصال ، حقیقتی اولانجه قوتیله ظاهره اخراج ایچون مبهم ومظلم قالان برایکی نقطه‌یی تنویر ، هانکی طرفك هانکی جهتلرده حقلی ، نه کبی نقطه‌لرده حقسز اولدیغنی تعیین ایتمك اقتضا ایدییور .

بویله یاپیلمیه‌جق اولور ایسه ، بروجه معروض اوچ قسمه آیرلمش اولان علمانك جمله‌سنی‌ده بعض جهتلردن حقلی ، بعض جهتلردن حقسز کورمك ایجاب ایدر . مؤلفلر بولازمهٔ تألیفه رعایت ایتمدکلری ایچون حلی اوقدر مشکل اولمیان بو مسئله‌یی بلالزوم اغلاق ایتمشلر ، آیری آیری تدقیق ایدلمسی لازم کلن ایکی مسئله‌یی بربرینه قارشدیره‌رق بحثی ایچندن چیقلمیه‌جق برحاله کتیرمشلردر . حالبوکه مسئله‌نك ماهیت حقیقیه‌سنی تعیین ایده‌بیلمك ، بوبابده ممکن اولدیغی قدر واضح بر فکر درمیان ایلیه‌بیلمك ایچون بحثی ایکی‌یه آییرمق وهر برینی منفرداً تدقیق ایله‌مك تحت وجوبده‌در .

طرفینك ادعا ومدافعه‌سی ، دقتلی بر نظرله تدقیق ایدیله‌جك اولور ایسه کورولورکه بو بحثده موضوع اتخاذ اولونان مسئله بردکل ، ایکیدر : بری [مسائل اجتهادیه‌ده عندالله معین برحکم وارمیدر ، یوقمیدر ، دیکری [مسائل اجتهادیه‌ده عندالله حق واحدمیدر ، متعددمیدر؟] مسئله‌سیدر؟ مؤلفین بو بحثده (حکم) ایله (حق) ی بربرینه قارشدیرییورلر و بونلری الفاظ مترادفه کبی تلقی ایدییورلر . حالبوکه (حکم) تعبیرینك مدلول اصطلاحیسی اولان (حکم شرعی) باشقه ، (حق) تعبیرینك مدلولی یه باشقه‌در . آره‌لرنده بحسب‌الوجود هر ایکی جهتدن لزوم یوقدر . آنك ایچون بر مسئلهٔ اجتهادیه‌ده معین برحکم شرعینك موجود اولمامسیندن ، او مسئله‌ده عندالله معین بر حکم موجود اولمامسی لازم کلمز . واقعا حکم شرعینك وجودی ، حقك‌ده وجودینی استلزام ایدر . فقط حکم شرعینك انتفاسی ، حقك انتفاسنی استلزام ایتمز . قریباً ایضاح ایده‌جکمز اوزره حکمی شریعتده کلیاً مسکوت عنه اولان مسائلده اولدیغی کبی بر مسئله‌ده عندالله حق موجود اولورده ، معین برحکم شرعی موجود اولمیه‌بیلیر . بوقاعده‌ده بالمناسبه سویله‌دیکمز وجه ایله بوراده (عندالله حق) تعبیرندن مقصد ، نزد الهیده ثابت وراجح اولان شیدر .

ایشته بوسببه مبنیدرکه بز بو بحث حقنده‌کی مطالعه‌مزی خطادن سالم بولوندیرمه بیلمك ایچون ، مسئله‌یی بوصورتله ایکی‌یه تفریق ایده‌رك هر بری حقنده‌کی ملاحظه‌مزی آیری آیری بیان ایده‌جکز . اولا برنجی ، صوکره‌ده ایکنجی مسئله‌یی تدقیق ایده‌جکز .

١ مسئله — : مسائل اجتهادیه‌ده عندالله معین برحکم وارمیدر ، یوقمیدر؟..

بوسؤاله قطعی برجواب ویره‌بیلمك ایچون ، هرشیدن اول بوراده‌کی (حکم)دن مقصود اولان معنانی تعیین ایتمك ایجاب ایدر . عجبا بومسئله‌یی موضوع بحث ایدن علمانك بوتعبیردن مقصدی ، معروف ومصطلح اولدیغی اوزره (افعال عباده متعلق خطاب شارع) معناسنه اولان (حکم شرعی) میدر ، یوقسه عندالله ثابت بولونان

(حکم نفس الامری) میدر ؟ برنجیسی افعال عباده بالفعل تعلق ایدن خطاب شارعدر . ایکنجیسی بالفعل تعلق ایتمین ؛ قوه‌ده قالوب فعله و ساحهٔ شریعته چیقمایان خطاب شارعدر برنجیسی بالفعل حکمدر . ایکنجیسی بالقوه حکمدر . برکره بو جهت تعین ایدرسه مسئله‌نك حلی قولایلشمش اولور .

اسلافك وامام ابوحنیفه وامام شافعی کبی أئمهٔ فقهك بو بحثده (حکم) دن هانکی معنایی قصد ایتدکلری معلوم دکلدر . آنلردن بو بابده بر نقل صریح یوقدر . ذاتاً آنلردن تیریق دوکوك نقل اولونان عبارانده (حکم) تعبیری یوقدر . بوندن آکلاشیلدورکه ائمهٔ متقدمین ، ایکنجی مسئله‌یی یعنی مسائل اجتهادیه‌ده حقك واحد اولوب اولمامسی مسئله‌سنی موضوع بحث ایتمشلر ، بو برنجی مسئله‌دن بحث ایتمه‌مشلردر بو مسئله بالآخره متأخرین طرفندن موضوع بحث ایدلمشدر .

امام غزالی ، (حکم) ك معنای اصطلاحیسنی قصد ایدییور آنك ایچون « حکم ، افعال مکلفینه تعلق ایدن خطاب شارعدن عبارتدر . بو جهتله خطاب شارعك صریح وقطعی بر صورتده مسموع ومدلول اولمدیی یرده حکمك بولونمیه‌جغی درکاردر . » دییور . مشارالیهك بو بیانه نظراً علی العموم مصوبه ، (حکم) دن بو معنایی قصد ایدییورلر دیمکدر . مخطئه هانکی معنایی قصد ایتدکلرینی تصریح ایتمیورلرسه‌ده . اطلاقلرینه و (اشبه) فکرینی رد ایدشلرینه باقیلیرسه اونلرك ده (حکم) تعبیرندن مصوبه کبی معنای مصطلحی اولان حکم شرعی‌یی مراد ایتدکلری آکلاشیلیور یوق اگر مخطئه ، (عندالله حکم) تعبیرندن بو معنایی قصد ایتمیوبده (اشبه) ه قائل اولانلر کبی (حکم نفس الامری) ، تعبیر دیکرله (بالقوه حکم) معناسنی قصد ایدییورلرسه ، اوحالده مصوبه ایله مخطئه آره‌سنده جهت بحث برلشمش اولماز . تقسیمهٔ نظرلری باشقه باشقه دیمك اولور . و بو صورتده مخطئه ایله اشبهجیلر آره‌سنده‌کی اختلافك معناسی قالماز فضله اوله‌رق برنجی مسئله ، بحثدن خارج قاله‌رق سوز ، بالکز ایکنجی مسئله‌یه منحصر قالیرکه آنفاً بیان اولندیغی اوزره بونی آشاغیده آیریجه ایضاح ایده‌جکز .

(عندالله حکم) تعبیرندن حکم شرعی مقصود اولدیغنه کوره یوقاریده‌کی [مسائل اجتهادیه‌ده عندالله معین برحکم وارمیدر ، یوقمیدر ؟] سؤالنه ، (مسائل اجتهادیه) تعبیر مطلقی بر وجه آتی بر قید ایله تقیید ایده‌رك بری منفی ، دیکری

مثبت ایکی صورتله جواب ویریرز .

برنجی صورت جواب: (حکمی شریعتده کلیاً مسکوت عنه اولان مسائل اجتهادیه‌ده معین برحکم شرعی یوقدر .)

ایکنجی صورت جواب: (حکمی شریعت‌ده ولو نصوص ظنیه ایله مظنون ویافعل و تقریر پیغمبری ایله مدلول اولان مسائل اجتهادیه‌ده معین بر حکم شرعی واردر.)

ایشته بزم بومسئله حقنده فکریمز بودر. وکیم نه‌دیرسه دیسون بزم بونده اصلا اشتباهمز یوقدر . بونك خلافنه وقوعبولان ادعالرك جمله‌سی‌ده بوشدر . هیچ بر اساس صحیحه ودلیل قطعی‌یه مستند دکلدر .

بزی بوفکر قطعی‌یه سوق ایدن دلیل بروجه آتی بیان وسرد اولنور :

حکم شرعی ایستر اصولیون و فقهانك تعریفی وجهله « افعال عباده تعلق ایدن خطاب شارعدر . ویاآنك اثریدر . » دیه تعریف ایدلسون؛ ایستر باشقه صورتله تعریف ایدلسون ، نه‌دینورسه دینلسون هیچ شبهه یوقدرکه او حکم شرعی ، انسانلر ایچون مابه العمل اولاق اوزره طرف شارعدن بالفعل وضع وتشریع بیورولمش اولان قانون الهی‌در؛ دین‌ده ، شریعت‌ده بوندن عبارتدر.

یوقاریده (دین وشریعت) بحثنده کورمشدككه علما ؛ دینی (وَضْعٌ اِلٰهِيٌّ سَائِقٌ لِذَوِي الْعُقُولِ بِاخْتِيَارِهِمُ الْمَحْمُودِ اِلَى الْخَيْرِ بِالذَّاتِ = اصحاب عقولی اختیارلری ایله بالذات خیرلی اولان شیلره سوق ایدن وضع الهی‌در) ، شریعتی‌ده (مَا شَرَعَ اللّٰهُ لِعِبَادِهِ مِنَ الدِّينِ = جناب حقك قوللری ایچون تشریع بیوردیغی احکام دینیه‌در) دییه تعریف ایدرلر . بوتعریفلرك افاده ایتدیکی معناده بودر . لفظلرك ، تعبیرلر باشقه باشقه اولمقله برابر جمله‌سندن مقصود اولان معنا بردر . (حکم شرعی) تعبیرینك حقیقتی بوندن عبارت اولنجه ، بر حکم شرعی تعبیر دیکرله دین و شریعت بالفعل وضع ایدلمش اولمق ایچون (ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ) آیت کریمه‌سندن ده مستفاد اولدیغی اوزره طوغریدن طوغری‌یه

بو ومابعدی فورمه‌لر دارالفنون عثمانی حقوق مدرسه‌سی (۳۳۸ سنه‌سی) دوقتوره صنفی طلبه‌سی طرفندن طبع ایدلمشدر . [۲٤٠٠ محمد کمال]

واضع شریعت طرفندن صراحةً ویادلالةً بیان ایدلمك لازمدر. بیان بولنمدقچه، بالفعل حکم شرعی بولنماز.

واضع شریعتك بیانی ایکیدن خالی دکلدر. یا قولاً اولور ویا فعلاً اولور. قولاً بیانی نصوص‌دن؛ فعلاً بیانی جناب پیغمبرك برایشی بالذات ایشله‌مه‌سندن وياخود دیکرینی ایشلرکن کوروبده ویا ایشلدیکنی ایشیدوبده سکوت ایتمسندن عبارتدر. بوسکوت پیغمبری‌یه اصطلاحده (تقریر) اطلاق اولنور.

اشبو فعل پیغمبری وتقریر پیغمبری شارع طرفندن واقع اولمق حیثیتیله برایشك یعنی ایشله‌نن اوایشك شرعاً جائز اولدیغنه پك واضح بر صورتده دلالت ایتدیکی ایچون بیان شارعك نوع دیکری وقولاً بیانی فوقنده‌در.

شارعك شرعاً ممنوع اولان بر ایشی ایشلمسی تصور اولنه‌میه‌جغی کبی باشقه‌سنی ایشلرکن کوروبده ویا ایشیدوبده سکوت ایتمسی‌دخی تصور اولنه‌ماز. عکس تقدیرده وظیفهٔ نبوت وتشریعیه‌سنی ایفا ایتمه‌مش، احکام شرعیه‌یی تبلیغ ایله‌مه‌مش دیمك اولورکه خاطره کتیرلمسی بیله جائز دکلدر.

بوخصوصده نصوص شرعیه‌نك قطعی ویاظنی اولمسی بیننده برفرق یوقدر. هرایکی‌نوع نصوص شرعیه‌ده نفس‌الامرده شارعك خطاب وبیانندن عبارتدر قطعیت وظنیت بزمآ کلایشمزه کوره‌در؛ شارعه ونفس‌الامره نظراً دکلدر.

بر نص شرعی ایستر قطعی اولسون ایستر ظنی اولسون مادامکه شارعك کلامی‌در البته شارع آندن برمعنا مراد ایلمشدر) ایشته اومعنی حکم‌شرعی‌در. اما نصوص‌ظنیه امارات وادلهٔ ظنیه قبیلندن ایمش؛ بزه کوره علم افاده ایتمیوب ظن‌افاده ایدر ایمش وبردلیل‌ظنی‌ایله مدلولی آره‌سنده ارتباط حقیقی‌بولنمدیغندن اکثریا ظنك حقیقتدن تخلف ایتدیکی واقع اولور ایمش ... وارسین اویله اولسون، بوندن نصوص‌ظنیه ایله منصوص‌اولان مسائلده معین برحکم‌شرعینك موجوداولماسی‌لازم کلمز؛ بلکه اوحکم شرعینك بزجه صورت قطعیه‌ده معلوم اولماسی لازمکلور. برشیئك معلوم اولماسی ایسه اول شیئك‌حقیقتده موجود اولماسنی استلزام ایتمز. برشی حدذاتنده موجود اولورده بزجه معلوم اولمایه.

بیلور . دنیاده موجود اولان حقائقك اکثریسی بو قبیلدن دکلمیدر ؟ ذاتاً مجتهدی اجتهاده سوق ایدن سببده بودر یعنی حکم شرعینك غیرمعلوم اولمسی کیفیتیدر. اکر حکم شرعی - مسائل قطعیه‌ده اولدیغی کبی - صورت قطعیه‌ده معلوم اولسه‌یدی اجتهاده نه لزوم ونه‌ده مساغ قالیردی. نا صلکه نصوص قطعیه ایله منصوص اولان مسائل قطعیه‌ده اجتهاده مساغ یوقدر .

امام غزالی‌نك یوقاری‌ده نقل اولنان افاده‌سندن واضحاً آکلاشیلیورکه مشارالیه مسئله‌یی مجتهدك علمنه نسبتله تصویر ایدییور. آنك ایچونده (برمسئله‌ده برخطاب شارع موجود اولوبده مجتهد آکا مطلع اولمامش ایسه حکم شرعی او مجتهده کوره مفقود، مطلع اولان مجتهده کوره موجود دیمك اولور) دییور.

مسئله بوصورتله تحریر یعنی مجتهدك علمیله تقیید وبناءً علیه (مجتهدك علمنه نظراً مسائل اجتهادیه‌ده معین برحکم شرعی وارمیدر ، یوقمیدر ؟) شکلنه افراغ ایدیله‌جك اولورسه اووقت بحث دکیشمش اولور . بوصورتده شبهه‌سز (جقنده نصوص ظنیه وارداولان مسائل اجتهادیه‌ده دخی مجتهدك علمنه نظراً معین برحکم شرعی یوقدر) سوزی پك طوغری اولور. چونکه ؛ ظن باشقه، علم باشقه‌در . نصوص ظنیه ایسه آنجق ظن افاده ایدر ، علم افاده ایتمز . علم افاده ایدن نصوص قطعیه وبراهین عقلیه‌در . موضوع بحث اولان مسائل اجتهادیه‌ده ایسه، نه نص قطعی، نه‌ده برهان عقلی موجوددر . لکن بو باشقه بر مسئله‌در ؛ بحث بونده دکلدر . بحث نفس الامرده مسائل ظنیه‌ده معین بر حکم شرعینك موجود اولوب اولمامسی حقنده‌در .

نصوص ظنیه ایله منصوص اولان مسائلده مجتهدك علمنه نظراً حکم شرعی موجود دکلسه‌ده نفس الامره نظراً موجوددر . نفس الامره نظرآده موجود دکلدر دینیله‌مز. دینیله‌جك اولورسه ،مطالعات سالفه‌یه نظراً ایضاحات وبیانات مذکوره‌یه بناءً حقیقته توافق ایتمز .

(امام غزالی)نك طوتدیغی اساسه کوره مجتهدك بالعموم خبر واحدلرله دلالتی ظنی اولان دیکر نصوص شرعیه ایله عمل ایتمه‌مسی ، بتون مسائل

ظنیه‌ده بیهوده یره اجتهاد ایله اتعاب نفس ایلمسی لازمکلور . نتکیم قیاس ایله خبرواحدك ادلهٔ شرعیه‌دن اولمالرینی قبول‌ایتمیان بعض مذاهب‌اسلامیه علماسنه کوره بویله‌در . حالبوکه (غزالی)نك بومسئله‌ده فعلی قولنه توافق ایتمیان بعض مذاهب علمیه علماسنه کوره بویله‌در . حالبوکه (غزالی)نك بومسئله‌ده فعلی قولنه توافق ایتمیور، سوزلری‌ده بر برینی طوتمیور. چونکه مشارالیه برطرفدن (علی‌العموم مسائل‌ظنیه‌ده معین برحکم شرعی یوقدر) دییور، دیکرطرفدنده (ادلهٔ ظنیه‌دن اولان قیاس و خبر واحدله عملك لزومنه قائل وبالذات اجتهاد ایله عامل) اولیور .

ایشته بزبوکریوه‌یه دوشمه‌مك ایچون یوقاریده « مسائل اجتهادیه‌ده عندالله معین برحکم شرعی وارمی‌در ، یوقمی‌در؟ » سؤالنه جواب ویرزکن « مسائل اجتهادیه‌یی ایکی‌یه تفریق ایده‌رك ؛ حکمی شریعت‌ده کلیاً مسکوت عنه اولان مسـائل اجتهادیه‌ده معین بر حکم شرعی یوقدر » اما « حکمی شریعت‌ده ولو نصوص ظنیه ایله منطوق ویا فعل وتقریر پیغمبری ایله مدلول اولان مسائل اجتهادیه‌ده معین بر حکم شرعی واردر » دیدك .

ایشته‌بو نقطه‌ده مصوبه‌حقسز، مخطئه حقلی‌در. فقط مخطئه «حکمی شریعت‌ده کلیاً مسکوت عنه اولان مسائل‌اجتهادیه‌ده‌دخی قبل‌الاجتهاد معین برحکم شرعی واردر » دیدکلری ایچون بو نقطه‌ده آنلر حقسز ، مصوبه حقلی‌در . چونکه بوکبی مسائلده آرتق نه‌صراحةً ونه دلالةً، نه‌قولاً ونه‌ده فعلاً هیچ برخطاب وبیان شارع یوقدر .

حال‌بویله ایکن ینه بوکبی مسائل‌ده حکم‌شرعی واردر. دیمك برشی‌حقنده عینی زمانده هم وار هم یوق دیمکدرکه بنفسـه بطلاننه بینه‌در . اونوتمایالم که بحثمز حکم شرعی حقنده‌در .

مخطئه‌ده مصوبه ایله یکزبان‌اوله‌رق حکم شرعی‌یی «افعال عباده تعلق ایدن خطاب شارع ویااثریدر » دییه تعریف ایدییورلر . شوحالده برطرفدن (حکم شرعی) یه خطـاب شارع معناسنی ویرمك ، دیکر طرفدن خطاب شارعك

بولنمدیغی برده حکم شرعینك وجودینه قائل اولمق ، برزمانده برشیئی هم یوق هم وار دیمك دکلدرده نه‌در ؟

بونی تجویز ایتمك اجتماع نقیضینك امکاننه قائل اولمقدر . اجتماع نقیضین ایسه امتناع عقلی ایله ممتنع اولان قضایای بدیهیه‌دندر . هم‌ده بدیهیات عقلیه‌نك مرجع واساسی‌در .

بوراده مخطئه طرفندن برجواب ویریله‌بیلورکه اولدقجه قوتلی‌در . کرچه اصول کتابلرنده بو جوابه تصادف اولنه‌مدیسه‌ده وارد خاطر اولا بیغی جهتله ایرادی وبوجوابه‌ده جواب ویرلمسی مناسب کورولمشدر .

جواب: فی‌الحقیقه خطاب شارعك بولنمادیغی برده حکم شرعینك‌ده بولنمایه جغی درکاردر . بوجهت جمله‌جه معلوم ومسلم‌در . فقط بومقام‌ده مسلم اولمیان بر جهت واردرکه اوده حکمی شریعت‌ده مسکوت عنه اولان مسائل‌ده خطاب شارعك غیر موجود اولمسی کیفیتی‌در . ایشته بوجهت مسلم دکلدر . کرچه بو کبی مسائلده صراحةً خطاب شارع موجود دکلسه‌ده دلالةً موجوددر . زیرا مسائل مذکوره مسائل قیاسیه‌در . قیاس ایسه خطاب شارعك وجودینه دال بردلیل شرعی‌در . حتی بعضاً خبر واحد اوزرینه بیله تقدیم ونصوص ظنیه آنکله تخصیص اولنور . بوجهتله قیاس‌ده شارعك برنوع بیانی دیمکدر ، او حکمده‌در .

بونك ایچوندرکه حقنده نصوص شرعیه وارد اولمیان مسائل قیاسیه‌ده شارع طرفندن خطاب وبیان واقع اولمامشدر دیمك طوغری اولماز . مسائل مسکوت عنهاده دخی بیان واردر . شوقدرکه اوبیان نص وفعل وتقریر دکل ، قیاس‌در . بوجهتله حکمی شریعت‌ده مسکوت عنه اولان مسائلده دخی معین برحکم شرعی‌نك وجودینی قبول ایتمك ضروریدر . بونی قبول ایتمه‌مك قیاسك دلیل شرعی اولمسنی قبول ایتمه‌مك دیمك اولورکه (امامیه) و (ظاهریه) مذهبی‌در . حالبوکه مصوبه‌ده داخل اولدیغی حالده جمهور فقهایه کوره قیاس ، خبر واحد وامثالی نصوص ظنیه کبی ادلهٔ شرعیه‌دن معدوددر .

جوابه جواب: اوت ، مصوبه‌ده داخل اولدیغی حالده جمهور علماء اسلام عندنده قیاس‌ده بر دلیل شرعیدر. بونکله‌برابر قیاس شارعك بیاناتی جمله‌سندن عد ایتمك طوغری دکلدر. زیرا قیاس ، قایسك یعنی مجتهدك فعلی‌در. نه قولاً ونه‌ده فعلاً شارعك بیانی دکلدر. شارعك نه قولی ونه‌ده فعلی اولمیان برشیئی شارعه اسناد ایتمك هیچ وجهله طوغری اولاماز .

قیاسك ادلهٔ شرعیه‌دن معدود اولمسی، نزد شارعده ثابت و راجح اولان حکم نفس‌الامری‌یی ، تعبیر دیکرله عندالله حقی استخراج ایچوندر . حکم نفس‌الامری وعندالله حق‌ایسه حکمی‌شرعی دیمك دکلدر. بوندنطولاییدرکه قیاسك دلیل شرعی اولمسندن مسائل قیاسیه‌ده قبل‌القیاس معین و موضوع بر حکم شرعی‌نك‌موجود‌ولمسی لازم‌کلمز. بناءً علیه‌مسائل قیاسیه‌ده حکم‌شرعینك وجودینی قبول ایتمه‌مك، قیاسك دلیل‌شرعی‌اولمسنی قبول‌ایتمه‌مك دیمك اولماز.

بوسببه مبنی بومسئله‌ده قیاسك دلیل شرعی اولمسیله استدلال، مصوبه‌نك حکم نفس‌الامری‌یی یعنی بالقوه حکمی و اشبهی‌ده انکار ایدن قسمه قارشی صحیح اوله‌بیلورسه‌ده (اشبه)ه قائل اولانلره قارشی صحیح اولماز. زیرا قیاس ایله طلب اولنان حکم بالفعل حکم شرعی اولمایوب بالقوه حکمدر . اشبهجیلر ایسه بالقوه حکمه قائلدرلر و یوقاریده مرور ایتدیکی اوزره اوکا (اشبه) تسمیه ایدرلر .

بوندن باشقه قیاس شارعك بیاناتی جمله‌سندن عد ایتمك، حکمی شریعتده مسکوت قالمش مسائلك وجودینی انکار ایلمك اولور . حالبوکه بالذات شارع بونك عکسنی یعنی شریعتده احکامندن سکوت‌ایدلمش مسائلك موجود اولدیغنی بیان بیوریور . بتون موارد احکامی یعنی شریعتده حکملری وارد اولان مسائل شرعیه‌یی تتبع واستقراده بوکا شهادت ایدییور .

بو خصوصده متعدد نصوص شرعیه واردر . ازجمله سنن ترمذی وابن ماجه‌ده‌مذکور (اَلْحَلَالُ مَا اَحَلَّهُ اللّٰهُ فِی كِتَابِهِ وَالْحَرَامُ مَا حَرَّمَهُ اللّٰهُ فِی كِتَابِهِ

وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ) حديث منيفى ايله حفاظ حديثدن وعلماى حنبليهدن ابن رجبك (جامع العلوم)نده ائمۂ مالكيهدن ابو بكر بن العربىنك (احكام القرآن)، نده امام شاطبىنك (الموافقات)نده و(كنز العمال)ده موجود (اِنَّ اللّٰهَ فَرَضَ فَرَائِضَ فَلَا تُضَيِّعُوهَا وَحَدَّ حُدُودًا فَلَا تَعْتَدُوهَا وَحَرَّمَ اَشْيَاءَ فَلَا تَنْتَهِكُوهَا وَسَكَتَ عَنْ اَشْيَاءَ رَحْمَةً لَكُمْ لَا عَنْ نِسْيَانٍ فَلَا تَبْحَثُوا عَنْهَا) حديث شريفى وارد اولمشدر .

برنجى حديث شريفك مفهومى شودر : (حلال جناب حق كتابنده حلال قيلديغى شيدر . حرامده اللهك كتابنده حرام قيلديغى شيدر. حكمندن سكوت ايتديكى شىءده مظهر عفو بيورديغى افعال جملهسندندر)

ايكنجى حديث شريفك معناسىده بودر : (جناب حق فرائضى فرض قيلمشدر . آنلرى تضييع ايتمهييكز . حدود الهيهسنى تحديد ايتمشدر. آنلرى تجاوز ايلهمهييكز . بعض شيلرى تحريم ايلمشدر . آنلرى تناول ايتمهييكز . اونوتمش اولديغندن دكل، مجرد سزه مرحمتندن ناشى برقسم شيلرك ده احكامندن سكوت بيورمشدر . آرتق آنلردن بحث ايتمهييكز .)

اشبو ايكنجى حديث شريف كتب ستهده موجود دكلسهده ذكر اولنان (جامع العلوم) و (كنز العمال)ده بو حديثك اعاظم ائمۂ حديثدن ومجتهد مستقللردن مشهور امام اسحاق بن راهويه ، امام بيهقى ، دار قطنى، طبرانى ، ابونعيم وابن النجار كبى متعدد ائمۂ حديث طرفندن تخريج وامام نووى وابوبكر سمعانى كبى محققين طرفندنده تحسين ايدلديكى مذكوردر .

* * *

فصل اولده (دور رسالت)ده اصول تشريعدن بحث ايدلديكى صرهده جناب رسالتمآب افنديز حضرتلرينك ، حكمى بيان اولنميان مسئلهلر حقنده ـ تشديدى متضمن احكام ورودندن خوفاً ـ كنديلرينه سؤال ايراد ايدلمسنى سومدكلرى بيان ايدلمش وهرسنه حجك فرض اولوب اولماديغنى سؤال ايدن ذاته جواباً « اوت ديسهيدم هرسنه حج ايتمك واجب اولوردى ، شمزده اداسنه

مقتدراولەمازدیکز. سزدناول هلاك اولانلر آنجق کثرت سؤاللری و پیغمبرلری اوزرینه اختلافلری حسبیله هلاك اولمشلردر . بن سزه نهی امر ایدرسه‌م بقدرالاستطاعه آنی یاپیکز. برشیءدن نهی ایدنجه‌ده آنی ترك وآندن اجتناب ایدیکز) مألنده (لو قلت نعم لو جبت ولما استطعتم ثم قال ذرونی ماترکتکم فانما هلك من کان قبلکم بکثرة سؤالهم واختلافهم علی انبیائهم فاذا امرتکم بشیءٍ فأتوا منه مااستطعتم واذا نهیتکم عن شیءٍ فدعوه ...)

« رواه مسلم والبخاری ومالك و غیرهم » بیوردقلری ذکر اولنمشدر . کرك بوحدیث وکرك (ان اعظم المسلمین فی المسلمین جرماً من سأل عن شیءٍ لم یحرم فحرم علی الناس من اجل مسئلته...اخرجه البخاری والمسلم) حدیث منیفیله (قل لا اجد فیما اوحی الی محرماً علی طاعم یطعمه الا ان یکون میتةً ... الآیه) آیت جلیله‌سنك تضمن ایتدکلری معناده ذکراولنان حدیثلری مؤیدر.

امام شاطبی « الموافقات » نده [ج - ۱ ، ص - ۸۹] اشبو احادث نبویه وآیت جلیله‌یه وبرده ابن عباس وعبید ابن عمیرکبی بعض اعاظم فقهای اصحاب وتابعینك ، شریعتده مسکوت عنه اولان مسائلك معفو اولدیغنه دائر وقوع بولان افاده‌لرینه استناداً حلال ایله حرام آره‌سنده بر (مرتبهٔ عفو) بولندیغنی وبو مرتبه‌نك - وجوب ، ندب ، اباحه ، حرمت ، کراهتدن عبارت اولان - احکام خمسه‌دن خارج اولدیغنی سویلیور . ایشته بو وبوکبی نصوص شرعیه‌دن صورت قطعیه‌ده مستبان اولیورکه شرعشریفده احکامی بیان اولنمایوب مسکوت عنه قالمش مسائل موجوددر. آنك ایچون « قیاس‌ده شارعك برنوع بیانیدر » سوزی هم شارعك بیانات مذکوره‌سنه هم‌ده استقرایه منافیدر .

واقعا (مرتبه عفو) ویا (اباحهٔ اصلیه) دنیلان حکم‌ده برنوع حکم شرعیدر وبواعتبارله حکمی شریعتده مسکوت عنه اولان هیچ برمسئله یوقدر دینیله‌بیلیر . لکن بو ، بحثمدن خارج باشقه برمسئله‌در. بوندن یوقاریده برنبذه بحث ایتدیکمز کبی آشاغیده‌ده آیروجه بحث ایده‌جکز. بزم بوواده مقصدیمز قیاسك بیانات شارع جمله‌سندن اولمادیغنی وطرف شارعدن حکملری صراحةً

ویادلالةً بیان اولنمیان مسئله‌لرده بتمامها معین وموضوع حکم شرعی بولنمدیغنی بیان واثبات‌اندر . (حکم شرعی)دن مقصدده امر ونهی ویا تخییر صورتلرندن بریله ثابت اولان احکام خمسهٔ مذکوره‌دن بریدر. نتیجه اعتباریله شو ایضاحاتدن صورت قطعیه‌ده تبین ایدییورکه قیاس ادلهٔ شرعیه‌دن اولمغله برابر شارعك بیاناتندن معدود دکلدر .

قیاسك نصوص ظنیه اوزرینه تقدیم وترجیح اولنمسی کیفیتنه کلنجه : بونك سببی قیاسك بیانات شارع جمله‌سندن اولمسی دکلدر . بوکیفیت نصوص ظنیه‌لك معنای مقصوده دلالتی خفی و شارعدن ثبوتی یك ضعیف اولمسی کبی اسباب مختلفه‌یه مبنیدر . نته‌کیم مباحث مخصوصه‌سنده ایضاح اولنه‌جقدر .

مع‌هذا بومقامده شوجهتی قید وتثبیت ایتمك اقتضا ایدییورکه بزم بوراده قیاسدن مقصدیمز نصوصك دلالتندن خارج قالان وصرف مجتهدینك آکلایشندن عبارت اولان قیاسدر. بوکا لسان عرفده (رأی) اطلاق اولنور. عندالاطلاق (قیاس) تعبیرندن مقصدده بودر .

بعض علمانك (قیاس اولویت) تسمیه ایلدیکی بر نوع قیاس واردرکه طوغریدن طوغری‌یه نصك مفهومنده داخل وبلا تأمل ذهنه متبادردر. مثلا (والدینه اوف دیمه) معناسنی مفیداولان (ولا تقل لهما اف) آیت کریمه‌سی عینی زمانده (والدینکی ضرب ایتمه ، سب وشتم ایلمه) معنالرینی‌ده مفیددر . مخاطب بونظم کریمی ایشیدیر ایشیتمز درحال بوممنوعیتك مناط وعلتی (اذا) اولدیغنی آکلار . وبوندن والدینی ضرب وشتمك ممنوع اولدیغنه سرعتله انتقال ایلر . وبناءً علیه (والدینه اوف دیمك ممنوع اولنجه ، اونلری ضرب وشتم ایتمك‌ده بطریق‌الاولی ممنوع اولور) دیر . ایشته بو برقیاسدر. لکن مخاطب بوقیاسی ذهننده اوقادار سریع اوقادار آنی برصورتده یاپارکه بونی کندیسی‌ده فرق ایده‌مز. چونکه بوقیاس طوغریدن طوغری‌یه نصك مفهومنده داخلدر. وادنادن اعلایه انتقال‌ در . بو (کیت بونی فقرایه توزیع ایت ، فقط فلانه ذره ویرمه) کلامنه بکزر . مخاطب بو (فلانه ذره ویرمه) سوزندن عینی

زمانده « ذره‌دن فضله برشی ویرمه» معناسنی تامل آکلارسه ذکر اولنان آیت جلیله‌یی ایشیده‌ن ذوات‌ده بوندن «والدینکه قارشی سب و شتم ضرب وتوبیخ کبی اذایی موجب افعال وحرکاتده دخی بولونماء معناسنی او صورتله آکلار. ذهنك بر معنادن دیکرینه انتقالی ، بویله ادنادن اعلایه اوله‌جغی کبی اعلادن ادنایه‌ده اولور . وهر ایکی صورتده نفس کلام بو انتقاله اشارت وتنبیهی متضمن بولنور.

بو انتقال رأی وتأمله محتاج اولمقسزین طوغریدن طوغری‌یه کلامك دلالت وفحواسندن مستفاد اولدیغی ایچون، اصولیون بونی قیاس اقسامندن عد ایتمیور. بناءً علیه (قیاس) تعبیرنی بوکا تشمیل ایله‌مه‌یورلر . بوکا اصول حنفیه‌ده (دلالت نص) واصول شافعیه‌ده (فحوای خطاب) اطلاق اولنور .

بو جهتله بوراده بو نوع قیاسی اصل قیاسدن تفریق ایتمك وبونی نصه ارجاع ارجاع ایلمك اقتضا ایدر. بوندن باشقه بر نوع قیاس دها واردرکه اونی‌ده نصه ارجاع ایلمك مقتضیدر. بو ده علتی منصوص اولان وبونکله برابر حکمنك فرعده ثبوتی کیفیتك نزد شارعده مقصود اولدیغی ظاهر بولنان قیاسدر .

ایشته بو ایکی نوع قیاسدن برنجیسی طوغریدن طوغری‌یه ، ایکنجیسی طولاییسیله نصوصك دلالتنده داخل بولندیغندن شارعك برنوع بیانی عد اولنه بیلورلر . هله برنجیسنك بیانات شارعدن معدود اولدیغنده شبهه‌یه محل یوقدر. بناءً علیه بو ایکی نوع قیاسك تحقق ایتدیکی مسائلده معین برحکم شرعی موجوددر دیمك صحیح اولور . بو جهتله بزم بوراده (قیاس) لفظندن قصد ایتدیکمز معنا بونلره شامل دکلدر . مقصدیمز بو ایکی نوع قیاس خارجنده قالان قیاسلردر . بونلرده نصوصك دلالتنده داخل وآنلره راجع اولمایوب مجرد مجتهدك رأی وتقدیرینه مستند اولان قیاسلردن عبارتدر . آرتق بو کبی قیاسلر ، هیچ بر زمان وهیچ بر وجهله شارعك بیاناتندن عد ایدیله‌مز. وبناء علیه بونلرك محل جریانی اولان مسائلده دخی معین وموضوع بر حکم شرعی واردر ؛ دیمك قطعیاً معقول اولاماز . یوقاریده ذکر اولنان نصوص ودلائلك منطوق ومدلولنه‌ده کلیاً منافی دوشر وبالنتیجه بوندن ــ بیلمه‌یه‌رك

وایسته‌مه‌یه‌رك – حضرت شارعی تکذیب ایتمك وفضله اوله‌رق‌ده آیات جلیله‌ٔ قرآنیهٔ مذکوره‌نك دلالتی وحدیثلرك مضمون مشترکی حقنده طار بر ساحه وحدود تصورنده بولنلمق‌کبی بر تناقضه مؤدی اولورکه بو، فضولی بر حرکت وشارعدن زیاده شریعته وقوف ادعاسنده بولنمق دیمك اولور.

بوچیرکین نتیجه‌دن قورتوله‌بیلمك ایچون اوچ طریقدن برینه توسلدن باشقه چاره یوقدر. یاذکر اولنان حدیثلری تأویل ویاصحتنی انکار ایتمك ویاخود خبرواحد اولدقلرندن طوتدیره‌رق بویله بر مسئلهٔ اصولیه‌ده حجت اوله‌مه‌یه‌جقلرینی درمیان ایلمك ویاخود (مسائل اجتهادیه عندالله معین بر حکم واردر) دینلرك بوسوزلرنده‌کی (عندالله حکم) تعبیرندن مقصدلری (بالقوه حکم) و (عندالله حق) دیمکدردیه‌رك سوزلرینی بوصورتله تأویل وتصحیح طریقنی التزام ایتمکدر.

حدیث شریفلری تأویله هیچ بر سبب معقول اولمادیغی کبی معنالری‌ده اوقدر صریحدرکه باشقه بر معنایه حمل ایدیلمه‌لری احتمالی یوقدر. صحتلرینی انکار ایسه هیچ طوغری اوله‌ماز. چونکه او حدیثلرك هر بری (صحیح بخاری) و (مسلم) کبی اك معتبر حدیث کتابلرنده موجوددر.

خبرواحد اولملرینه کلنجه: فی‌الحقیقه هر بری منفرداً نظر اعتباره آلندقده خبرواحد نوعندن اولدیغنه شبهه ایدیله‌مز ایسه‌ده مختلف حادثه‌لر حقنده مختلف زمانلرده شرفوارد اولمق صورتیله متعدد وجمله‌سی‌ده بر نقطه‌ده مشترك اولدقلرندن، هیئت مجموعه‌لری اعتباریله او نقطه‌ده واوقدر مشترك حقنده خبرواحدك فوقنده‌درلر.

فضله اولارق سالف‌الذکر آیات جلیلهٔ قرآنیه‌نك دلالتی‌ده بو حدیثلرك مضمون مشترکنی تصدیق وتأیید ایدییور. آنك ایچون احادیث مذکوره بومسئله‌ده احتجاجه صالح حجج شرعیه‌دندرلر.

خصوصاً بو حدیثلر بومسئله‌ده یالکزده دکلدرلر. نصوص قرآنیه‌نك دلالتندن باشقه یوقاری‌ده بیان اولنان برهان عقلی ایله دلیل استقرائی‌ده آنلرله برابردر.

شوحالده او چیرکین نتیجه‌دن قورتوله‌بیلمك ایچون بر چاره قالمش اولورکه اوده آنفاً بیان اولونان اوچنجی طریقه توسلدن عبارتدر. ایشته بو طریقه توسل اولنور،

وبناءً علیه « مسائل اجتهادیه‌ده عندالله معین برحکم واردر » سوزنده‌کی (حکم)دن مقصد (بالقوه حکم) ویا (عندالله حق) دیمکدر. دنیله‌جك اولورسه اووقت اومحذور برطرف ایدلمش اولور. عباره‌ده‌کی (عندالله) قیدی‌ده بوتأویل ایچون اولدقجه قوتلی بر قرینه تشکیل ایدر . لکن بوتقدیرده یوقاریده‌ده بالمناسبه سویله‌مش اولدیغمز اوزره برنجی مسئله ایله شیمدی ایضاح ایده‌جکمز ایکنجی مسئله برلشمش اولور .

ایشته بزم بوبرنجی مسئله حقنده یعنی (مسائل اجتهادیه‌ده عندالله معین بر حکم شرعی وارمیدر ، یوقمیدر ؟) مسئله‌سی حقنده‌کی فکر ومطالعه‌مز بوندن عبارتدرکه خلاصة‌الخلاصه‌سی شودر :

مسائل منصوصه ومدلوله‌ده معین بر حکم واردر . لکن مسائل قیاسیه‌ده یعنی حکم شریعتده کلیاً مسکوت عنه اولان مسائلده معین برحکم شرعی یوقدر. شوقدر وارکه بوکبی مسائل مسکوت عنهاده بالقوه حکم وعندالله معین برحق موجوددر . فقط بو ، بالفعل موضوع برحکم اولمادیغندن حکم شرعی دکلدر . بناءً علیه بوبالقوه حکمه حکم شرعی اطلاقی صحیح اولماز .

شمدی‌ده ایکنجی مسئله حقنده‌کی ملاحظاتمزی بیان ایده‌لم .

*
* *

مسئله — ۲

مسائل اجتهادیه‌ده عندالله حق واحدمیدر ، متعددمیدر؟ برنجی مسئله‌ده اساس اعتباریله علمای اسلامك اوچ قسمه آیرلمش اولدقلری ، یوقاریده کورولمشدی . بوایکنجی مسئله‌ده ایسه اویله اوچ قسمه دکل ، اساس اعتباریله ایکی قسمه آیریلوب برقسمی حقك تعددیته ، دیکر برقسمیده حقك وحدتنه قائل اولمشلردر .

مصوبه‌نك برنجی قسمی (مسائل اجتهادیه‌ده معین برحکم شرعیده ، حکم نفس‌الامریده موجود دکلدر .) دیدکلری ایچون بونلر (مختلف فیه اولان

برمسئلهٔ اجتهادیه‌ده اقوال فقهانك جمله‌سی حقدر. بناءً علیه برمسئلهٔ اجتهادیه‌ده حق، اختلاف ایدن مجتهدلرك عددی نسبتنده متعدددر) دییورلر.

مصوبانك (اشبه) ه قائل اولان یعنی (مسائل اجتهادیه‌ده معین بر حکم شرعی یوق ایسه‌ده عندالله برحکم نفس‌الامری واردر) دیین ایکنجی قسمی ایله مسائل اجتهادیه‌ده قبل‌الاجتهاد معین حکم شرعینك وجودینه ذاهب‌اولان مخطئه‌ده، محل اختلاف اولان برمسئلهٔ اجتهادیه‌ده نفس الامرده عندالله حق واحددر، بناءً علیه نفس‌الامر اعتباریله اقوال فقهانك جمله‌سی حق دکلدر. ایچلرندن هانکیسی عندالله ثابت اولان حقه توافق ایدییورسه یالکز اوحقدر دیکرلری باطلدر» دییورلر.

کرچه فخرالاسلام بزدوی) کبی بعض مؤلفلر بوایکنجی مسئله‌ده دخی علمانك اوچ قسمه آیرلدیغنی؛ برنجی قسمك: مسائل اجتهادیه‌ده عندالله حقك متعدد اولدیغنه؛ ایکنجی قسمك: حقك تعددیله برابر ایچلرندن برینك عندالله احق بولندیغنه؛ اوچنجی قسمك‌ده: حقك واحد اولدیغنه قائل اولدقلرینی بیان ایدییورلر.

لکن براز تعمیق نظر ایدیلورسه کوریلورکه ایکنجی قسم ایله اوچنجی قسم آره‌سنده اساس ونفس‌الامر اعتباریله برفرق یوقدر. چونکه «حق‌متعدد اولمقله برابر او حقوق متعدده‌دن یالکز بر دانه‌سی عندالله احقدر.» دیمك «نفس‌الامرده عندالله حق واحددر» دیمکدن باشقه برشی دکلدر.

یوقاریده بیان اولنمشدی‌که حقك تعددیله برابر ایچلرندن برینك عندالله احق اولدیغنه قائل اولانلر (اشبه) فکرینه ذاهب اولانلردر. ینه یوقاریده بیان اولنمشدی‌که بونلر، حکم نفس‌الامری‌یه یعنی نفس‌الامرده بالقوه‌حکمك موجود اولدیغنه قائل اولورلر. وکاه (احق) وکاه (اشبه) تعبیرلریله آکا اشارت ایدییورلر. بوجهتله «عندالله احق واحددر» دیمکله «عندالله حق واحددر» دیمك آره‌سنده اساس ونتیجه اعتباریله فرق یوقدر. اشبهجیلرك حقك تعددینه قائل اولملری نفس‌الامره نظراً دکل مجتهدك مکلفیتنه نظراًدر.

زیرا مجتهد اوزرینه واجب اولان شی کندی ظنی ونتیجهٔ اجتهـادی ایله عمل ایتمکدر . هر مجتهد بونکله مکلفدر . بومکلفیت‌ده بر حکم شرعی اولدیغندن بو اعتبارله هر مجتهدك قولی حقدر وبناءً علیه برمسئله‌ده اختلاف ایدن مجتهدلرك عددی نسبتنده حق متعدددر » دینیله بیلور .

ایشـته اشبهجیلرك (مختلف فیه اولون مسئلهٔ اجتهادیه‌ده حق متعدددر) دیمه‌لری بو اعتباریله‌در. فقط بوندن نفس الامر اعتباریله‌ده عندالله حقك متعدد اولمسی لازم کلمز . او اویله اولمغله برابر نفس الامرده ونزد باریده حق واحد ومتعین اوله بیلور . نته‌کیم بونلر ، « او حقوق متعدده‌دن بری عندالله احقدر » دیمکله بومعنایی افاده ایتمك ایستیورلر. حتی (غزالی)نك بیاننه کوره بوجهتی تصریح دخی ایدییـورلر . بوجهتله (فخرالاسلام)ك بیان وتفریق ایتدیکی ایکنجی قسم ایله اوچنجی قسم اساس اعتباریله متحددر . آرالرنده‌کی اختلاف ونزاع لفظی و اعتباریدر . حقیقی ونفس الامری دکلدر . واقعا بو ایکی قسم آره‌سنده اساسله وحقیقی براختلاف واردر . لکن او اختلاف ، برنجی مسئله حقنده‌در . بو ایکنجی مسـئله حقنده دکلدر . یوقاریده بیان اولندیغی اوزره بو ایکی مسئله باشقه باشقه مسئله‌لردر ؛ بونلری بر برینه قاریشدیرمه‌ملیدر .

اما مصوبه‌نك برنجی قسمی ایله بو ایکی قسم آره‌سـنده‌کی اختلاف ، اویله لفظی واعتبـاری اولمایوب حقیقی ونفس الامریدر. چونکه اونلر، هم مجتهدك مکلفیتنه ، همده نفس الامره نظراً حقك تعددینه قائلدرلر . آنك ایچون بز یوقاریده (بومسئله‌ده اساس اعتباریله علمای اسلام ایکی قسمه آیریلوب برقسمی حقك تعددینه ودیکرقسمی‌ده وحدتنه قائل اولمشلردر) دیدك؛ فخرالاسلامك بیانی وجهله « اوچ قسمه آیریلمشلردر » دیمدك .

الحاصل بوراده ایکی جهت نظر واردر : بری مجتهدك مکلفیتی ، دیکری نفس الامردر .

مجتهدك مکلفیتی نظر اعتباره آلنه‌جق اولور ایسه او حالده (محل اختلاف اولان برمسئله اجتهادیه‌ده حق متعدددر) دینیله بیلور. فقط بو صورتده نتیجه

اعتباریله بو سوزك معناسی (هر مجتهدك رأی واجتهادی کندی حقنده صحیح وآنکله عملی مشروعدر. هیچ برمجتهد نتیجهٔ اجتهادندن مسئول دکلدر) دیمك اولور. « هرمجتهد مصیبدر » مفهومنده ائمهٔ حنفیه‌دن یعنی امام اعظم ابوحنیفه ایله امام ابی یوسف وامام محمددن منقول (کل مجتهد مصیب) سوزینك معناسی‌ده بودر. نته‌کیم بوسوزك آخری اولمق اوزره نقل اولنان (و الحق عندالله واحد) کلامی بوبابده بر قرینهٔ قاطعه‌در. چونکه عندالله حق واحد اولمقله برابر ینه هرمجتهدك مصیب اولمسی آنجق بومعناجه اولابیلور.

بعض علمانك بوسوزی بر (ابتداءً) قیدیی علاوه ایله (هرمجتهد ابتداءً مصیبدر) طرزنده تفسیر ایتملری‌ده شوسویله‌دیکمز معنادن باشقه برمعنایی مفید دکلدر. لکن بوباشقه برمسئله‌در. بونك بك اوقدر بحثه دکری یوقدر. اصل شایان بحث اولان جهت ، هرمجتهدك انتهاءً‌ده مصیب اولوب اولمادیغی کیفیتی‌در ، که بحثمزی تشکیل ایدن جهت‌ده بودر. اکر نفس‌الامره نظراً عندالله حق متعددر دنیله‌جك اولورسه ؛ بوصورتده هرمجتهدك ابتداءً‌ده ، انتهاءً‌ده مصیب اولمسی لازم کلور. یوق اکر نفس‌الامره نظراً عندالله حق واحددر دنیلور ایسه بوتقدیرده (هرمجتهد ابتداءً مصیب اولمقله برابر نفس‌الامرده ثابت اولان حقه اصابت ایدن مجتهد انتهاءً‌ده مصیبدر. اصابت ایتمیان مجتهدده انتهاءً مخطیدر) دیمك لازم کلور.

ایشته بزم بومبحثده تدقیق ایتمك ایستدیکمز مسئله‌ده بودر. بوجهت بوصورتله تثبیت ایدلدکدن صوکره شمدی‌ده بومسئله حقنده‌کی اختلافك منشأنی وهانکی طرفك حقلی ، هانکی طرفك حقسز اولدیغنی کندی آکلایشمزه کوره بیان ایده‌لم :

اول امرده شوراسنی عرض ایده‌یم‌که هرهانکی بر شی حقنده (حق متعددمیدر ، واحدمیدر) دیه اورتایه برمسئله آتیلنجه درحال هرشیدن اول ذهنه برسؤال تبادر ایدر :

حق تعدد ایدرمی ؟

اوت ؛ زمانلر ، مكانلر ، شخصلر وياجهت نظرلر باشقه باشقه اولنجه حق تعدد ايده‌بيلورسه‌ده بونلر متحداولنجه حق تعدد ايتمز. بونلرك اتحادى حالنده دخى حقك تعددينه قائل اولمق حقك وجودينى اساسندن انكار ايلمكدر . ذاتاً بو بحثده (عندالله حق متعدددر) دييانلرك مقصدى‌ده بودر . يوقسه (حقيقةً حق متعدددر) ديمك دكلدر .

برمسئلهٔ اجتهاديه‌ده حقك وجودينى انكار ايتمك ، تعددينى ادعا ايلمكدن اهوندر وحقنده برخيلى دلائل سرد اولنه بيلور . نته‌كيم آشاغيده (حسن وقبح) بحثنده بيان اولنه‌جقدر . [١] اما نفس‌الامرده حقيقةً حقك تعددينه ادعا اويله دكلدر. بونى ادعا ايتمك نفس‌الامرده برشيده وبرزمانده، برشخص حقنده وبرجهتدن (حل) و (حرمت) كبى ايكى ضدك جواز وعدم جواز كبى ايكى نقيضك اجتماعنى ادعا ايلمك ديمكدركه بطلانى ضروريات عقليه‌دندر . بونى هيچ بر عاقل ادعا وتجويز ايتمز . آنك ايچون بو مقامده (عندالله حق متعدددر) ديمك (نفس‌الامرده حق يوقدر) ديمكدن باشقه برشى دكلدر .

بومسئله‌نك اساسى (حسن وَ قبح) مسئله‌سيدر . بوجهتله بومسئله‌ده‌كى اختلافك منشائى، حسن وقبح حقنده‌كى اختلافدر. آشاغيده تفصيلاً كوره‌جكزكه شريعتدن قطع نظرله افعال بشرده كوزللك ، چيركينلك وارمى ، يوقميدر ؟ مسئله‌سنده علماى اسلام اختلاف ايتمشلردر. (جبريه) واهل‌سنتدن (اشعريه) فرقه‌لرى كبى بر قسم علما افعالده حسن وقبح حقيقيى انكار ايديورلر . بونلر (افعال بشر حدذاتنده ونفس‌الامرده (حسن وقبح) تعبيرعموميلرى تحتنده مندرج اولان عدل واحسان ، ظلم وعدوان ، جبر وشر ، فضيلت ورذيلت ، علويت و سفليت كبى اوصاف ايله متصف دكلدر . بوكبى اوصاف موضوعات شرعيه واوصاف اضافيه‌دندر . شرعشريف نهيى امر ايتمش ايسه او كوزل اولمشدر ؛ نهيى منع ايلمش ايسه اوده چيركين اولمشدر .

[١] ١٣٢٨ ، ١٣٢٩ سنه‌لرنده نشر ايديلن ايكنجى جزؤده بوبحث واردر .

اکر امر ایتدیکنی منع ایلمش ، منع ایلدیکنیده امر ایلمش اولسه‌یدی امر بر عکس اولوردی . بنابرین کوزل دینیلان بر فعل حد ذاتنده کوزل اولدیغی ایچون امر اولنمامشدر بلکه امر اولندیغی ایچون کوزل اولمشدر . کذلك چرکین دینیلان بر فعل نفس الامرده چرکین اولدیغی ایچون منع اولنمامشدر . بالعکس منع اولندیغی ایچون چرکین اولمشدر . عقلك ونفس الامرك بو بابده اصلا دخل وتأثیری یوقدر. عقل مجرد خطابات شرعی فهم وادرا که آلتدر . شریعتدن قطع نظر ایدلمك صورتیله عقل کندی باشنه قالدقده افعالك حسن وقبحنی ادراك ایده‌مز . عقله کوره افعال بشریه‌نك جمله‌سی ، کوزللك، چرکینلك نقطهٔ نظرندن بربرینه مساویدر . نفس الامرده وماهیت ذاتیه‌لرینه نظراً نه کوزل دینیلان فعل کوزلدر. نه‌ده چرکین دینیلان فعل چرکیندر .

خلاصه : (کوزللك ، چرکینلك یوقدر) دییورلر بونلر عینی زمانده افعال وارادات الهیه‌ده حکمت ومصلحت یوقدر دییه‌رك حکمت تشریعی‌ده انکار ایدرلر . بالجمله احکام وموضوعات شرعیه‌یی امور تعبدیه‌دن عد ایدرلر. صوکره استخراج احکامده قیاسی دلیل شرعی عد ایده‌رك وعلم اخلاقه دائر کتابلر یازارق تناقض‌دن‌تناقضه دوشرلر، که بونلردن بری‌ده (امام غزالی)در.

معتزله واهل‌سنت‌دن ماتریدیه فرقه‌لری کبی بر دیکر قسم علماده بوفکرك تماماً عکسنی ادعا ایله : (دینك وشریعتك ورودندن اول دخی افعال بشرده حقیقتده کوزللك وچرکینلك واردر . اوصاف مذکوره بعض افعاله نسبتله فی‌الحقیقه اوصاف اضافیه‌دن ایسه‌ده دیکر بر قسم افعاله نسبتله اوصاف حقیقیه وذاتیه‌دندر . اویله ظن اولندیغی کبی امور اعتباریه‌دن وصرف موضوعات شرعیه‌دن دکلدر . بو جهتله کوزل دینیلان بر فعل ذاتنده کوزل اولدیغی ایچون شرعاً امراولنمشدر. یوقسه امر اولندیغی ایچون کوزل اولمش دکلدر. کذلك چرکین دینیلان بر فعل‌ده نفس‌الامرده ، چرکین اولدیغی ایچون منع اولنمشدر : یوقسه منع اولندیغی ایچون چرکین اولمش دکلدر . عقل اویله مجرد خطابات شرعی فهم وادرا که مخصوص بر آلت دکلدر . شریعتدن قطع

نظر ایدلدیکی تقدیرده دخی عقل ، مستقلاً بعض افعالك حسن وقبحنی نظر واستدلاله محتاج اولمقسزین بالبداهه ادراك ایدر. بعض افعالك حسن وقبحنیده نظر واستدلال ایله ادراك ایدر . امور خفیه‌دن اولان افعالده‌ده شرعك ارشاداتنه محتاج اولور . شرعشریفده عقلك ادراکاتی تأکید وتأیید، امور خفیه‌ده خفایی کشف وازاله ایله عقلی تنویر وارشاد ایلر.]

دییورلر، افعالواردات الهیه‌ده‌ده حکمت ومصلحتك وجودینه وبناءً علیه حکمت تشریعه‌ده قائل اولیورلر . مذاهب اربعهٔ فقهیه‌نك یعنی حنفی، مالکی، شافعی ، حنبلی مذهبلرینك مؤسسلری بولنان درت بیوك امام باشده اولمق اوزره جمهور فقهاده بو ایکنجی فکری قبول ایدیورلر .

ایشته حسن وقبح حقنده موجود اولان شو ایکی نظریه‌دن برنجیسنه کوره (حکمی شریعتده مسکوت اولان مسائل اجتهادیه‌ده عندالله حق یوقدر) دیمك ، ایکنجیسنه کوره‌ده بالعکس (مسائل مذکوره‌ده عندالله حق واردر) دیمك لازم کلور . علمای اشعریه برنجی نظریه‌یه ذاهب اولدقلری ایچوندرکه «مسائل اجتهادیه‌ده عندالله حق معدوددر» دییورلر. وبوسوزلریله آنفاً ایضاح ایدلدیکی وجهله حقیقتده ونزدالوهیتده (حق)ك موجود اولمادیغنه اشارت ایدییورلر .

علمای ماتریدیه یعنی حنفیه ایله جمهور فقهاده ، ایکنجی نظریه‌یه قائل اولدقلرندن طولاییدرکه «مسائل اجتهادیه‌ده عندالله حق واحددر» دییورلر.

بونلردن هانکی طرفك حقلی هانکی طرفك حقسز اولدیغنه کلنجه : حسن وقبحك وجودینه وحقك وحدتنه قائل اولانلر حقلی، حسن وقبحك عدم وجودینه وحقك تعددینه ذاهب اولانلر حقسزدرلر . طرفینك بو بابده دلائل ومطالعاتی آشاغیده (حسن وقبح) بحثنده تفصیلاً سرد وبیان اولنه. جغندن بوراده ذکرندن صرفنظر اولنمشدر [*] یالکز شو قدرینی عرض

[*] مذکور بحث (٢٢٩ ، ٢٢٨ ، ٢٣٠) سنه‌لری ظرفنده نشر ایتدیکم ایکنجی جزؤده موجوددر .

ایدەیم‌که بر مسئله اجتهادیەده جواز وعدم جواز کبی امور متباینەدن برینك نزد باری‌ده دیکرینه راجح اوله‌جنی درکاردر . عکسی تقدیرده ، یکدیکرینه متباین اولان ایکی شیئك عندالله بربرینه مساوی اولمسی ، بوندن‌ده مباینك مساواته انقلابی وبوندن‌ده ضدین ونقیضینك اجتماعی کبی محالات عقلیەنك امکان ووقوعی لازم کلورکه تصوری بیله مستحیلدر . بوندن‌ده صورت قطعیەده مستبان اولورکه عندالالهی‌ده اموره‌مذکوره‌دن بری دیکرینه راجحدر هانکیسی راجح ایسه عندالله حق‌ده اوندن عبارت‌در . ایکیسی‌ده راجح ، ایکیسی‌ده حق‌در دینه‌من . زیرا بو تقدیرده بر شیئك عینی زمانده هم راجح ، هم‌ده مرجوح ؛ هم حق، هم باطل اولمسی؛ نتیجه اعتباریله برشیٔ حقنده هم وار، هم یوق دینمه‌سی لازم کلورکه بالبداهه ممتنعدر .

وبرده یوقاری‌ده اشهجیلرك دیدکاری کبی مجتهد، اجتهادیله عندالله راجح اولان شیئی یعنی حقی طلب ایدر .

مسائل اجتهادیەده عندالله حق یوقدر دینه‌جك اولورسه ، بلامطلوب طلب لازم کلورکه عبث‌در. اجتهادی عبث اولمقدن قورتارمق‌ایچون ده‌مسائل اجتهادیەده عندالله حق متعددر ، دیمك کافی دکلدر . زیرا بونکله اجتهاد ، عبث اولمقدن قورتیله‌ماز. چونکه بو صورتده اجتهادده اویله قفا پاطلاده‌جق، جاتلاده‌جق درجه‌ده‌اتعاب ذهنه محل قالماز. مادامکه حق متعدددر. اوحالده‌لاعلی‌التعیین اونلردن برنی کلیشی کوزل اخذ واختیار ایتمك کفایت ایلر . الحاصل هانکی جهت‌دن محاکمه ایدیلورسه ایدلسون ینه نتیجەده اشبو تعدد حقوق فکرینك بطلانی تبین ایدر .

ایشته بزم بو ایکنجی مسئله حقنده‌کی ملاحظاتمزده بوندن عبارتدر . بحثنی تحلیل ومحتوی اولدیغی مسائلی آیری آیری تدقیق ایده‌لم دیرکن سوزی بك‌زیاده اوزاتدق لکن مسائل فقهیەنك ماهیت شرعیەلرینی ونظر شریعتده‌کی موقعلرینی حقیله تقدیر ایتمك بو بحثك محتوی اولدیغی حقائقی ادراکه وابسته اولدیغندن بو بحثه دائر نه‌قدر سوزسویلنسه نه‌قدر تفصیلات متممه‌ویرلسه‌بجادر.

معین بر مذهب فقهیی التزام ایله اظهار تعصب ایدنلر وهرکسی حق حکومتی بیله تنظیم قوانین‌ده اومذهبی اختیاره سوق ایتمك ایستیانلر بوحقائقه کسب وقوف ایتمش اولسه‌لردی تعصبلرینك بو خصوصده‌کی غیرتلرینك نه قدر بوش ومعناسز اولدیغنی آکلارلردی .

— ۲ —

مسئله — اجتهاد ایله اجتهاد نقض اولونماز

محل اجتهاد اولان بر حادثه‌ده ، بر قاضیٔ مجتهد طرفندن اعطا اولنان حکم اکا مخالف اولان دیکر بر قاضی‌یه رفع وعرض اولندقده نقضه مقتدر اولمایوب تصدیق وتنفیذه مجبوردر .

کذلك بر حادثهٔ اجتهادیه‌ده بر مجتهد ، کندی اجتهادیله حکم ایتدکدن صوکره اجتهادی تبدل ایدرسه حکم اولی نقض ایده‌مز. انجق ایلروده تحدث ایده‌جك حادثات مماثله‌ده ایکنجی اجتهادیله حکم ایدر .

بو مسئله‌نك سببی شودرکه هر ایکی اجتهادده رأی وتقدیردن عبارتدر . بر رأیك رأی اولمق اعتباریله دیکر بر رأی اوزرینه رجحانی یوقدر . فضله اولارق اجتهاد اول قضایه اتصالی سببیله تأکد ایتمش وبوصورتله اجتهاد ثانی‌دن اقوی بولنمشدر . آرتق اونك دونتده دیمك اولان ایکنجی اجتهاد ایله نقضی جهتنه کیتمك جائز ونافذ اولماز. واقعا ایکی رأیدن برینك مستندالیهی دیکرینك مستند الیهندن دها قوتلی اولا بیلور ، فقط نه قدر قوتلی اولورسه اولسون نهایت ظنیدر . زیرا بحثمز مسائل اجتهادیه حقنده‌در . یوقاریده کچمشدی‌که مسائل اجتهادیه، ادلهٔ ظنیه‌یه مستند اولان مسائلدر. ادلهٔ ظنیه‌نك درجهٔ قوت وحقیقتنی تعیین ایسه تقدیره عائد بر کیفیتدر . حالبوکه تقدیر ، رأیدن باشقه برشی دکلدر .

خلفای راشدین حضراتی بوصورتله حرکت ایتمشلردی. یعنی کندی قاضیلری

طرفندن كندى رأيلرينه مخالف اولارق اعطا اولنان حكملرى نقض ايتميوب تنفيذ ايتمشلردى . بر كون خليفهٔ ثانى جناب فاروق كندى قاضيسى حضرت ابو الدردانك برحادثهده كندى رأينه مخالف حكمنه مطلع اولنجه، محكوم عليهه خطاباً (بن ابو الدردانك يرنده اولسهايدم سنك لهنه حكم ايدردم) دير، بونك اوزرينه محكوم عليه (او حالده شمدى بونى يابهكزه نه مانع وار ؟ حائز اولديغكز ولايت وصلاحيت شرعيهيه بناءً نقض بيوريكز) دينجه مشار اليه حضرتلرى ـ حضرت عمر الفاروق ـ (بو مسئله رأى واجتهاد مسئلهسيدر ، مسائل تقديريهدندر . حقنده نص يوقدر ، رأى ايسه اصابت وخطاده ديكر رأى ايله مشتركدر) جوابنى ويرر وبناءً عليه حكم واقعى نقض ايتمز .

مشهور (قاضى شريح)ده چوق كره خليفهٔ رابع حضرت امام علينك رأى واجتهادى خلافنه حكم ايدردى . امام على ده آنك بوحكملرينى نقض ايتميوب امضا يعنى تصديق وتنفيذ ايلردى . (كذا فى الهدايه والكفايه وفتح القدير) .

ايشته بونك ايچوندركه (اجتهاد ايله اجتهاد نقض اولنماز) قاعدهسى مذاهب مختلفهيه منسوب عموم فقهاى اسلام طرفندن قبول ايدلمش ومحاكم عثمانيهده مابه التطبيق اولقاوزره مجلهٔ احكام عدليهنك (١٦) نجى مادهسنه درج اولنمشدر. اما حادثهده محل اجتهاد اولمايوب ده حقنده نص قطعى وارد ويا اجماع منعقد اولان مسائلدن ايسه بوصورتده نصه ويا اجماعه مخالف اولهرق وقوعبولان حكم امضا و تصديق ايدلميوب نقض اولنور . چونكه يوقاريده بيان اولنديغى وجه اوزره مورد نصده ـ جمهور علمايه كوره ـ مجمع عليه اولان مسائلده اجتهاده مساغ يوقدر .

قياسه وقاعدهٔ اصليهيه مخالف حكمه كلنجه : اكر اوقياس واوقاعده استثنا قبول ايتميهجك درجهده قطعى ايسه حكم مذكور نقض اولنور . بو درجهده قطعى اولمايوب ده ظنى ايسه نهقدر قوتلى اولورسه اولسون نقض اولنماز. زيرا مادامكه ظنيدر ، رأى وتقديره عائد بر كيفيتدر ديمكدر . ظن قوتلى اولمغله رأى

و تقدیر ماهیتندن چیقارق قطعیته منقلب اولمش اولماز . ظن امور اضافیه‌دن اولدیغی جهتله بر شخصه کوره پك قوتلی اولان بر ظن دیکر برشخصه کوره پك ضعیف اوله‌بیلور . بونك ایچوندرکه بر رأی وظنك دیکر بر رأی وظنه رجحانی یوقدر .

ینه بونك ایچوندرکه رأی وظنه مستند اولان بر حکمی دیکر بر حاکمك نقض ایده‌بیلمسی تجویز ایدیلمز ؛ ایدیله‌جك اولورسه اونك حکمنی‌ده اوچنجی برحاکمك نقض ایده‌بیلمسی تجویز اولنمق لازم کلور . بوتقدیرده نقضلر توالی وتسلسل ایدر . مرافعات واقعه بر نتیجهٔ قطعیه‌یه اقتران ایتمز وبالنتیجه نصب حکام قضیه‌سندن مطلوب اولان قطع نزاع و فصل خصومت فائده‌سی فوت اولور. امر قضادن مقصود اولان غایه حصوله کلمز. (کذا فی‌المستصفی وشرح التحریر وتنقیح‌الفصول) بیانه حاجت یوقدرکه اشبو (اجتهاد ایله اجتهاد نقض اولنماز) قاعده‌سی زمانمزده نصوص قانونیه‌نك دائرهٔ شمولی خارجنده قالان مسائل اجتهادیه‌یه مخصوص ومنحصردر . زیرا یوقاریده (خلافت) بحثنده[۱] کورولمشدی‌که امور جائزه‌ده خلیفه‌یه اطاعت وَوضع ایتدیکی قوانین ونظامات احکامنه رعایت بلااستثنا هرکس اوزرینه واجبدر .

افراد، حکام طرفندن صادر اولان اعلامات احکامنه متابعته شرعاً نا صل مجبور ایسه ، حکام دخی دولتجه نصوص قاطعهٔ شرعیه‌یه مخالف اولمایه‌رق وضع اولنان قوانین احکامنی تطبیقه اوصورتله مجبوردر . فضله اولارق حکام ذات حضرت پادشاهینك وکیللری اولوب نام همایونلرینه اضافتله اعطای حکم ایتمکده اولدقلرندن قاعدهٔ وکالت اقتضاسنجه وظیفه خصوصنده طرف سلطانیدن درمیان اولنان قیود وشروطه رعایتله مکلفدرلر . بناءً علیه دعاویٔ حقوقیه‌یی رؤیته مأذون اولان برحاکم دعاویٔ جزائیه‌یی رؤیت ایده‌میه‌جکی کبی برمسئله‌ده بر مجتهدك قولیله حکمه مأمور اولان بر حاکم ده دیکر بر مجتهدك قولیله ویا کندی اجتهادیله

---

[۱] صحیفه (۱۰٦)ده‌کی بحثه مراجعت اوله .

حکم ایده‌مز . ایدرسه حکم واقع نقض اولنور . [مجله‌نك ۱۸۰۱ نجی ماده‌سنه باق] .

طریق واصول اجتهاد

فصل اولده (دور اصحاب) دن بحث ایدلدیکی صرده بیان اولنمشدی که اصحاب کرام بر حادثه‌نك حکم شرعیسنی استخراج ایچون اول امرده کتابه ایکنجی درجه‌ده سنته مراجعت ایدرلردی . حکم مطلوب حقنده کتاب وسنتده صراحت ویا دلالت بولندقجه رأی و قیاسه اصلا التفات ایتمزلردی . ممکن اولدیغی قدر آیت ویاحدیثك دلالت واشارتندن، ایما واقتضاسندن استخراج احکامه چالیشورلر ، موفق اولامازلرسه اووقت بالضروره قیاس طریقنه سلوك ایلرلردی .

کتاب ایله سنت ، شریعت اسلامیه‌نك ایکی منبع اصلیسیدر . کتاب قانون شریعتك متنی ، سنت آنك شرحی مثابه‌سنده اولدیغندن بر مسئله‌نك حکم شرعیسنی استخراجنده بر مجتهد ایچون توسل اولنه‌جق طریق اجتهادده انحق بودر . یعنی اصحابك اثرینه اقتفادن عبارتدر .

نص ایله عمل ممکن اولدقجه رأی ایله عمل جائز اولماز . رأی وقیاس انحق نصوص شرعیه‌نك ساکت اولدیغی یرلرده جاری اولور . قیاس ایله عمل ضرورته بناءً تجویز ایدلمش اولدیغندن بر حکم مطلوب نصوصك صراحت ویا دلالتندن مستفاد اولدقجه مقتضاسیله عمل اولنور . مستفاد اولمازایسه اووقت بالضروره قیاسه مراجعت ایدرلر .

بوراده نظر دقته آلنه‌جق باشقه بر مسئله واردر که اوده (اجماع) مسئله‌سیدر . آشاغیده بحث مخصوصنده ادله‌سیله ایضاح ایده‌جکمز اوزره اجماعك حجت شرعیه اولمسنده علمای اسلام اختلاف ایتمشلردر . چوق کره اجماع ، ادلهٔ شرعیه‌دندر . فقط معتزله علماسندن (نظام) ایله شیعه‌دن (امامیه) فرقه‌سنه

وبعض علمای خارجیه‌یه کوره اجماع ، ادلهٔ شرعیه‌دن معدود دکلدر . اهل حدیثدن (ظاهریه) علماسی اساس اعتباریله اجماعك دلیل شرعی اولمسنی قبول ایتمکله برابر بونی اجماع صحابه‌یه حصر وتخصیص ایدییورلر .

بو جهتله ظاهریه‌یه کوره یالکز اصحابك اجماعی حجتدر . آنلردن صوکره علمانك اجماعی حجت شرعیه‌دن دکلدر . روایت مشهوره‌یه نظراً مذهب حنبلی موسسی (امام احمد بن حنبل) حضرتلری ایله ائمهٔ حدیثدن (ابن حبان) دخی بوفکرده‌در . [۱] بعض علماده ممالك اسلامیه‌نك وسعتی ووسائط نقلیه فقدانی حسبیله هر بلده‌ده وهر کویده مقیم علمانك برر برر رأیلرینی طوپلامق متعذر اولدیغندن بحث ایله اجماعك ثبوتنه وقوف واطلاعك مستحیل اولدیغنه، بعضلری‌ده فعلاً ومادةً وقوعنه امکان بولنمادیغنه قائل اولمشلردر .

(موصول) ـ (فصوص) ـ شارحی (اصفهانی)، اکثریتك بوفکرده اولدیغنی سویلیور . بعضیلری‌ده اجماعك دلیل ظنی اولدیغنه قائل اولمشدر . (ارشادالفحول) مؤلفی شوکانی، (امام فخرالدین رازی) ایله اکابر متکلمیندن (سیف‌الدین آمدی)نك بوفکری ـ اختیار ایلدکلرینی ـ بیان ایدییور .

اجماع حقنده موجود اولان شو اختلاف افکاری ، بوراده نقل ایتمکدن مقصدم برحکمی، کندی اجتهاد وتتبعنه استناداً استخراج ایتمك ایستیان ذاتك اجماع حقنده نه فکرده بولنیورسه آکا کوره حرکت ایتمسی لازم کله جکنی بیاندر . اکر اکثریتك فکرینی ترویج ایدییورسه او حالده هرشیئدن اول حکمنی تحری ایتدیکی مسئله‌دن اجماعك منعقد اولوب اولمادیغنی تحقیق ایتمسی لازم کلور واقتضا ایدر . اجماع منعقد اولمش ایسه آرتق باشقه دلیل آرامه‌یه

---

[۱] قد ذهب الى اختصاص حجة الاجماع باجماع الصحابة داود الظاهری وهو ظاهر كلام ابن حبان فی صحیحه وهذا هو المشهور عن الامام ابن حنبل وقال ابو حنیفه اذا اجمعت الصحابه علی شیٔ سلمناهم واذا اجمع التابعون ذا حمناهم .

وقال ابن وهب ذهب داود واصحاب الى الاجماع انما هو اجماع الصحابة فقط فهو قول لايجوز خلافه لان الاجماع انما يكون عن توقيف والصحابة هم الذي شهر والتوقيف ..

[ارشادالفحول فی بحث الاجماع]

حاجت قالماز. آنكله عمل ايدر. چونكه اكثريتك فكرينه كوره اجماع ايله نص تعارض ايتدكده اجماع تقديم اولنور.

ديورلركه نصوص شرعيه‌نك بعضيلرى منسوخ، بعضيلرى ناسخدر، اجماعده ايسه نسخ جارى اولماز. بوجهتله برنصك مقتضاسى خلافنه اجماعك وجودى اونصك منسوخ اولديغنه وياخود معناى ظاهرينك مقصود اولماديغنه دليلدر. (كذا فى المستصفى)

خلاصه: اصحاب كرامه نظراً هنوز اتفاق ايتمدكلرى مسئله‌ده اجماعك وجودى تصور اولنه‌ميه‌جغندن آنلر، برحادثه‌نك حكمنى استخراج خصوصنده اول امرده كتابه، صوكره سنته، اوچنجى درجه‌ده رأى وقياسه مراجعت ايدرلر ايدى. فقط قرون متأخره رجالنه نظراً متقدمينك بر مسئله‌ده اتفاق ايتمش اولملرى ملحوظ بولنديغندن ازمنهٔ متأخره‌ده ظهور ايدن واجماعك دليل قطعى اولديغنى قبول ايليان برمجتهد ايچون الك اول اجماعه آندن صوكره صيره‌سيله كتابه، سنته، قياسه مراجعت ايتمك ايجاب ايدر. شوحالده بر حادثه حقنده اجماع منعقد اولديغى حالده كتابه، كتابله عمل ممكن ايكن سنته، سنت ايله عمل قابل ايكن رأى وقياسه مراجعت جائز اولماز.

اجماعك كتاب وسنته تقدم ايتمسى، ماهيةً ورتبةً آنلرك فوقنده اولمسندن طولايى دكلدر. بلكه آنفاً بيان اولنديغى وجهله كتاب وسنتده نسخ جارى اولمسندن وبعض نصوص شرعيه‌نك تأويل وتخصيصه احتمالى بولنمسندن ناشيدر. يوقسه ماهيت اصليه‌سنه نظراً اجماع اوچنجى درجه‌ده بردليل شرعيدر وكتاب وسنتدن مؤخردر. ماهيةً كتاب وسنتك فوقنده اولمق شويله دورسون هيچ بر وجهله آنلره معادل بيله اولاماز وبونى هيچ كيمسه ادعا ايده‌من.

كتاب ايله سنت، شارعك نصوصيدر. اصل احكام شريعت آنلرله قائمدر. اجماع ايسه بر حكم شرعيى اكلامق خصوصنده علماى اسلامك اتفاقيدر. علماى اسلام هيچ بروقتده نصوص قاطعه خلافنه عقد اتفاق ايتمز وايده‌من. بوسببه مبنيدركه اجماعك دليل قطعى اولديغنى قبول ايتمكله برابر نصوص قاطعه‌يه

تقدیم ایتمیان و بالعکس نصوص قاطعه‌یی اجماعه تقدیم ایلیان علماده واردر . حتی محقق شهیر (ابن تیمیه) «معارج الاصول» نده (سلفك مسلکی بودر) دییور .

برمسئله‌نك حکمنی اکلامق ایچون کتاب وسنته مراجعت ایدلدکده بعضاً ایکی آیت ویاایکی حدیث آره‌سنده تعارض بولندیغی کوریلور. بوتعارض حقیقی اولمایوب ظاهریدر . وبزم فهممزه نظراًدر . حقیقتده یا بری ناسخ، دیکری منسوخدر . ویاخود برندن قصد اولنان معنا، دیکرندن مقصود اولان معنانك غیریدر . بویله بر حال قارشوسنده یاپیله‌جق شیئی ممکن اولدیغی قدر بینلرینی جمع وتألیف ایده‌رك هر ایکیسیله‌ده عمل ایتمکه چالیشمقدر . ممکن اولمادیغی صورتده تاریخاً مؤخر اولانی ، مقدم اولانی نسخ ایتمش دیمك اوله‌جغندن مؤخریله عمل اولنور .

شاید تاریخلری معلوم دکلسه او وقت دلائل و قرائن سائره یاردیمیله بری دیکرینه ترجیح ایدیلور بعضاًده متعارض اولان اوایکی آیت ویاایکی حدیثك بری عام ، دیکری خاص اولور . بو صورتده نظر اولنور . یا تاریخ نزول وورودلری معلوم ویامجهولدر تاریخلری معلوم‌ایسه اوچ صورتدن خالی دکلدر.

برنجی صورت: تاریخلری متحد اولمقدر. بوصورتده خاص عامی تخصیص ایدر . بناءًعلیه عامدن خاصك ماعداسی مراد ایدلمش دیمك اولور . بوحالده هر ایکیسیله‌ده عمل اولنور . خاصك حکمی کندی افرادی حقنده ، عامك حکمی‌ده آنلردن خارج قالان افراد سائره حقنده جاری اولور .

ایکنجی صورت : خاصك تاریخی ، عامك تاریخندن مؤخر اولمقدر . بو صورتده‌ده عینی حکم جاریدر . شوقدر وارکه اصطلاح حنفیه‌ده خاصك بونوع تخصیصنه (نسخ) اطلاق اولنور. فقهای حنفیه اولکی تخصیص ایله بو ایکنجی نوع تخصیص آره‌سنده بعض فرقلر بولورلرکه بحث مخصوصنده ایضاح اولنه‌جقدر .

اوچنجی صورت : خاصك تاریخی مقدم وعامك تاریخی مؤخر اولمقدر.

بو صورتده عام خاصی نسخ ایتمش اوله جغندن آرتق خاص ایله عمل جائز اولماز. یعنی خاص ایله اصلا عمل اولنماز. اگر عام ایله خاصك تاریخلری مجهول ایسه، بو تقدیرده بری مقدم دیگرینی مؤخر فرض ایتمك بلا مرجح ترجیح اولاجغی جهتله بالضروره تاریخا اتحاد مقارنه حمل اولنور. بناءً علیه آنفاً ذکر اولنان برنجی صورت وجهله معامله اولنور.

بو دیدکلریمز نصوص شرعیه‌نك ثبوت ودلالت اعتباریله درجه‌لری مساوی اولدیغی تقدیر وصورتده در. اما ثبوت ویا دلالت جهتیله درجه‌لری مساوی دگلسه بو تقدیرده بروجه آتی حل مشکل ایدیلور. شویله که:

اول امرده ثبوت یعنی‌ده نصوصك شارعدن ورودی جهتی، ایکنجی درجه‌ده دلالت جهتی نظر اعتباره آلنور. بناءً علیه ثبوتلری متفاوت اولدیغی صورتده ثبوتی اقوا اولان ترجیح اولنور. دلالتجه قطعیته اعتبار اولماز. شو حالده ثبوتی قطعی اولان آیات قرآنیه واحادیث متواتره ثبوتی ظنی اولان خبر احد اوزرینه تقدیم ایدیلور. ولوکه ثبوتی قطعی اولانك دلالتی ظنی وبالعکس ثبوت ظنی اولانك دلالتی قطعی اولسون. زیرا شارعدن منقول اولان بر دلیل سمعی‌نك هرشیدن اول طرف شارعدن صدوری محقق اولمق ایجاب ایدر. بر کره بر دلیل شرعی‌نك اساسی یعنی ثبوتی قطعی ومتحقق اولمایجه دلالتی نه قدر قطعی اولورسه اولسون ثبوتی قطعی اولانه ترجیح ایدیلهمز چونکه آنك دلالتنده‌کی قطعیت آنی شبهه‌لی وضعیف بر دلیل اولمقدن چیقارماز بوندن طولاییدرکه کتاب، ظاهری خبر واحدله اولان سنتك، نص صریحی اوزرینه تقدیم اولنور. مثلا (حتی تنکح زوجاً غیره) آیت جلیله‌سی قادینك ناکحه اولمسنده یعنی ولیسنك اذننه موقوف اولمقسزین قادینك بالذات عقد نکاح ایلمسنك صحتنده ظاهردر. (لا نکاح الا بولی) حدیث شریفی ایسه، بر قادینك صحت نکاحنده اذن ولی‌نك شرط اولمسی خصوصنده نص صریحدر، فقط خبر واحددر. بو وجهله عندالحنفیه کتاب ظاهرینه یعنی آیت مشارالیهایه تقدیم اولنمایه صالح دگلدر. آنك ایچون مذهب حنفی‌ده مذکور آیت ترجیح ایدیله‌رك آنکله عمل اولنمشدر ذکر اولنان حدیثله عمل اولنمامشدر.

لکن نصوص متعارضه‌نك ثبوتلری درجةً مساوی اولوبده دلالتلری

متفاوت اولورسه بو تقدیرده دلالتی قطعی اولان ، دلالتی ظنی اولانه ترجیح اولنور . الحاصل یوقاریده (مجتهد به) بحثنده بیان اولندیغی اوزره نصوص شرعیه درت نوعدر .

١ — قطعی الثبوت ، قطعی الدلاله

٢ — قطعی الثبوت ، ظنی الدلاله

٣ — ظنی الثبوت ، قطعی الدلاله

٤ — ظنی الثبوت ، ظنی الدلاله

بونلر آره سنده تعارض وقوعنده برنجیسی ایکنجیسنه، ایکنجیسی اوچنجیسنه، اوچنجیسی دردنجیسنه ترجیح اولنور. دائما کرك ثبوت وکرك دلالت جهتنده قوت، سبب رجحان طوتیلور. هرایکی جهتده مساوات حصولنده، دلائل وقرائن سائره یه مراجعتله بری دیکرینه تقدیم ایدیلور. هیچ بر وجهله برینی دیکرینه تقدیم وترجیح قابل اولمازسه آرتق هرایکیسی ده حکمدن ساقط اولور وهیچ بریله ده عمل اولنماز. (الدلیلان اذا تعارضا ولم یکن العمل بهما او باحد هما تساقط...) چونکه بو صورتده هر ایکیسیله عمل متعذر اولدیغی کبی یالکز بریسیله عمل دخی متعذردر. زیرا بریله عمل دیکریله عملدن اولی اولمادیغندن لاعلی التعین هر هانکی بریله عمل ایتمك، ترجیح بلا مرجح دیمك اولورکه تجویز اولنه ماز.

بر حادثه حقنده، موجود ایکی نص شرعی ، وجه مشروح اوزره حسب التعارض تساقط ایدنجه آرتق او حادثه نك حکمنی استخراجده دیکر بر دلیله مراجعت اولنور . شو حالده اکر او ایکی نص متعارض کتاب ایسه سنته ، سنت ایسه عدل وحق، عرف وعادت ، رفع وجرح ، مصلحت عامه، احتیاج ناس کبی اساسات شرعیه یه ، قیاسه وآثار صحابه یه مراجعت اولنور .

ذکر اولنان اساسات شرعیه وقواعد اصلیهٔ فقهیه دن بریله قیاس تعارض ایتدکده او قاعدهٔ اساسیهٔ فقهیه قیاسه تقدیم وترجیح اولنور . اساسات مذکوره فقه حنفی ده (استحسان) ، فقه مالکی ده (مصلحت مرسله) عنوانی آلتنده مندرجدر.

قیاس ایله آثار صحابه تعارض ایتدکده فقهانك بر قسمی عندنده قیاس ،

دیگر بر قسمی عندنده آثار صحابه ترجیح اولنور آثارصحابه‌یه عرف فقهاده (قول صحابی) و(مذهب صحابی) اطلاق اولنور. بونلرك تفصيلاتی مباحث مخصوصه‌سنده کله‌جکدر.

تعارض بعضاً باشقه باشقه اصللره نظراً بربرینه مباین ایکی قیاس آره‌سنده‌ده واقع اولور. بوصورتده طالب حکم اولان ذات قلبنك شهادتنه یعنی وجداننك حکمنه مراجعتله بو ایکی قیاسدن برینی دیکرینه ترجیح ایدر. یعنی وجدانی هانکیسیله عمل ایدلمسنی امر ایدرسه آنکله عمل ایلر.

بو اساس یعنی شهادت قلبه وحکم وجدانه مراجعت کیفیتی اصول حنفیه‌یه کوره‌در. دیکر علمای اصول عندنده ایسه بررأیه کوره مجتهد او ایکی قیاسدن هیچ بریله عمل ایتمیوب توقف ایدر. دیکر بر رأیه کوره‌ده علی‌الاطلاق مجتهد مخیر اولوب هانکیسیله عملی آرزو ایدرسه آنکله عمل ایلر. (دع مایریبك الی مالا یریبك) وَ(استفت نفسك وان افتاك المفتون) حدیث صحیحلرینك مضمون عالیلری شهادت قلب اساسنك شرع وشریعته اوفق اولدیغنه مشاهدعادلدر.

بیانه حاجت یوقدرکه بو حکم قیاسلر آره‌سنده قوتجه مساوات تامه بولندیغی صورتده جاریدر. اما آشاغیده (ترجیح) بحثنده تفصیل ایدیله‌جك اسبابدن برینك وجودینه بناءً ایکی قیاس متعارضدن بری دیکرندن قوتلی اولورسه بو صورتده آنکله عمل اولنور. اکا نسبتله ضعیف اولان قیاسه التفات اولنماز. مثلا: علتی صراحةً منصوص اولان قیاسی، علتی غیرمنصوص اولوب عقلاً استنباط اولنان قیاسه تقدیم وترجیح اولنور. کذلك اثری قوی اولان قیاس خفی، اثری ضعیف اولان قیاس سائره‌یه تقدیم اولنور. مثاللری بحث مخصوصنده ایراد و ایضاح اولنه‌جقدر. بعض مسائل واردرکه مسائل غیر قیاسیه‌دن اولدقلری جهتله حقلرنده قیاس جاری اولماز. چونکه ماهیتلری اقتضاسنجه حکملری رأی وقیاس ایله ادراك قابل اوله‌ماز. عدد رکعات، اشکال عبادات، مقدار مجازات، صور عقوبات، مدت حیض، مدت حمل کبی.

بو مثللو مسئله صرف تقدیری وصرف فطری اولدقلری جهتله بونلرك حکملرینی قیاس طریقیله استخراج طوغری اولماز. حقلرنده نص ویا اجماع موجودسه فبها، موجود اولمادیغی ویاتعارض سببیله حکمدن ساقط اولدقلری صورتده یاپیله‌جق معامله آنفاً ذکراولنان اساسات شرعیه وقواعد اصلیه‌یی تطبیق ایتمکدر. قواعد مذکوره‌دن برینی تطبیقده قابل اولمازسه او حالده (نفس اصلی) قاعده‌سی تطبیق اولنور. یعنی شرع شریفك ورودندن مقدم موجود اولان حال اصلی – که برائت اصلیه واباحهٔ اصلیه‌در – ابقا و تقریر اولنور. بوکا (استصحاب) دینور که صدرالشریعه (تقریر اصل) اطلاق ایدییور.

ایشته طریق واصول اجتهاد بوندن عبارتدر. گرچه بوبابده سویله‌نه‌جك دها بعض سوزلر وارایسه‌ده، بونلر مباحث مخصوصه‌سنده وازجمله (ترجیح) بحثنده برتفصیل ایضاح اولنه‌جغندن بوراده بوقدرله اکتفا اولندی. ذاتاً علم اصول فقیه، اصول اجتهاده متعلق قواعدی تبیینه مخصوص برعلم اولدیغی جهتله بونلرك جمله‌سی مباحث آتیه‌ده آیری آیری بیان وتدقیق اولنه‌جقدر.

طبقات مجتهدين وفقها

زمانمزده غربده اولدیغی کبی وقتیله شرقده دخی علمای اسلام ، تنویر حقیقت مقصدیله طریق تنقیدی کشاد وتأسیس ایده‌رك، کندیلرندن اول کلان فقیه ، محدث ، بالجمله علمایی طبقات ودرجات مختلفه‌یه تقسیم ایتمشلردر .

(انزلو الناس منازلهم) حدیث شریفی موجبنجه ، هرعالمی حائز اولدیغی رتبهٔ اقتدار ایله متناسب بر موقع علمی‌یه اقعاد ایلمشلردر . بو اصول هرعلم وفن اربابی ایچون وبالخاصه حقائق شرعیه‌یی حقیله اکلامق ایستیانلر ایچون پك نافع براصولدر . مسلك فقهی‌یه سالك ، احکام شرعیه وفقهیه‌یی بیلمك ایستیان ، بوذوات هرشیدن‌اول فقهانك طبقاتنی ومطالعه ایتدیکی آثار فقهیه مؤلفلرینك موقع‌فقهیلرینی وهانکی طبقه‌ده داخل‌بولندقلرینی بیلملیدرکه مسلکنده وطریق تحصیلنده بصیرت اوزره بولنه‌بیلمش اولسون .

ایشته بوملاحظه‌یه مبنیدرکه بز بوراده (اجتهاد) بحثنك تتمه‌سی اولمق‌اوزره (طبقات فقها)یه دائر بعض معلومات اعطا ایتمك ایسته‌یورز .

اول امرده شو جهتی بیان ایده‌یم که صدر اسلامده ، یعنی دور اصحاب وتابعینده علمای‌اسلام (فقها) نامی آلتنده طبقات مختلفه‌یه انقسام ایتمه‌مشدی. حتی او وقتلر (فقها) تعبیری زبانزد بیله دکلدی . مذاهب اربعهٔ فقهیه دخی هنوز تأسس ایتمه‌مشدی . او جهتله عصر اولده بیوك وکوچوك هرعالم کندی علمیله عامل‌اولور وهیچ‌بری دیکرینی تقلید ایتمزدی. حکم‌شرعیسنی‌بیلمدکاری برحادثه تحقق ایدرسه بربرلریله استشاره ایدرلر . واو حادثه حقنده بر حدیث وارد اولوب اولمادیغنی یکدیکرندن سؤال ایلرلردی . بر حدیث نقل وروایت ایدلدیکی تقدیرده کندی اکلایشلرینه کوره اوحدیث‌شریف مقتضاسنجه عامل اولورلر . حدیث روایت ایدلمدیکی صورتده کندی رأی واجتهادلرینه تابع بولنورلردی. رأیلرینه توافق ایدرسه اتفاق، تخالف‌ایدرسه اختلاف‌ایدرلردی.

خلقك ذکی وآزچوق تحصیل کورمش منور قسمی ، علمانك قول مجردلریله دکل دلیللریله عامل اولورلردی. ذاتاً علمای کرام بلادلیل سوز سویله‌مزلردی.

بر مسئله‌نك حکم شرعیسنی بیان ایتدکاری زمان دلیل شرعیسنی ده اتیان ایلرلر ایدی . حدیث ایسه مسندیله و عنعنه‌سیله نقل وروایت ایلرلر ، رأی وقیاس ایسه وجه وعلتنی بیان ایدرلردی .

چونکه هرکس بیلوردی که شارعدن باشقه هیچ برکیمسه‌نك شریعت نام وحسابنه رأی مجردیله حکم وضعنه صلاحیتی یوقدر. بونك ایچوندرکه اووقتلر عالم، جاهل هیچ برفرد کندیسنی دیکر برذاتك (ولوکه اك بیوك مجتهداولسون) اجتهاداتیله مقید قیلمازدی . بو کون بر مسئله‌نك حکمنی بر عالمدن استفتا ایدرلرسه ، یارین بردیکر مسئله‌نك حکمنی باشقه بر عالمدن استفتا ایدرلردی . وویریلان فتوی قناعت بخش اولورسه اونکله عامل اولورلر . اولمازسه قناعت حاصل ایدنجه‌یه قدر دیکرلرندن استفتا ایلرلردی . بوجهتله عالم اولسون، جاهل اولسون هیچ برکیمسه فقهای اصحاب وتابعیندن بویوك برمجتهده نسبت اولنمازدی. مثلا بر کیمسه‌نك اعاظم اصحابدن حضرت عمرالفاروقه ویا عبدالله ابن مسعوده نسبت فقهیه‌سی بولندیغنی افاده مقصدیله (فلان ذات عمریدر ویا مسعودیدر) دینلمدیکی کبی اکابر تابعیندن (سعید بن مسیب) ، ویا (ابراهیم نخعی) یه منسوبیتنی کوسترمك ایچون‌ده (فلان سعیدیدر ویا ابراهیمی‌در) دنیلمزدی. مذاهب اربعهٔ فقهیه تأسس ایتمه‌مشدی . کیمسه‌نك کیمسه‌یه نسبت فقهیه‌لری یوقدی. فقط دور تابعین اواخرنده یاواش یاواش اصول ومسالك اجتهاد تأسس ایتمکه وفقه بر درس مخصوص صورتنده تدریس ایدلمکه باشلاندی وصوکره‌ده دور مجتهدین حلول ایدنجه آرتق مسالك اجتهاد تماماً تأسس فقه‌ده برعلم وفن شکلنده دیکر علومدن تمیز ایلدی .

اهل عراقك امامی (امام ابوحنیفه) ، اهل حجازك امامی (امام مالك) اهل مصرك امامی (امام شافعی) کبی بیوك مجتهدلر، بتون موجودیتلرینی صرف ایده‌رك آیات واحادیثی، آثار اصحاب وتابعینی استقرا وتدقیق وکندیلرندن اول

جوابلری ویرلمش ، ویرلمامش مسائل فقهیه‌یی ترتیب و تنسیق ایله حکملرینی ومأخذلرینی تثبیت ایتدیلر . وبوصورتله کرك اصول فقهه وکرك فروع فقهه متعلق اساسانی بالتمهید اصول وفروعیله، قواعد وضوابطیله، کلیات وجزئیاتیله آز چوق بربرندن فرقلی برر مؤسسهٔ فقهیه وجوده کتیردیلر .

ایشته بو وجهله تأسس ایدن مؤسسات فقهیه‌نك هر برینه ، مسلك فقهی معناسنه (مذهب) مؤسسنه‌ده کندیسنه تابع اولانلرك متبوع وپیشواسی اولدیغی ایچون (امام) تسمیه اولندی .

ایشته اسلامده مذاهب فقهیه بو صورتله صوکره‌دن یعنی ایکنجی عصر هجریده ظهور ایتدی . مؤسس عالی قدرلرینك نام فقاهت اتساملری‌ده اطرافه یاییلدی، آرتق هر طرفدن بیکلرجه اصحاب تحصیل فوج فوج آنلرك بولندقلری محللره قدر شد رحل ایده‌رك کندیلرندن تفیض وتفقه ایتدیلر . مملکتلرینه عودتلرنده آنلردن اخذ ایتدکلری افکار فقهیه‌یی کرك تألیف وکرك تدریس صورتیله نشر وتعمیم ایله‌دیلر . بونك نتیجه‌سی اولمق اوزره فقه ایله اشتغال ایدن علمای اسلام متعدد ومختلف زمره‌لره آیرلدی . وهر زمره کندی امامنه نسبت اولندی . تأسیس ایدیلان مذهبلره مؤسسلرینك نامنه اضافتله (مذهب حنفی) ،(مذهب شافعی)، (مذهب مالکی) (مذهب حنبلی) دنیلدیکی کبی بو مذهبلره سالك اولان زمره‌لره‌ده (حنفیه) ، (مالکیه) ، (شافعیه) ، (حنبلیه) ؛ فردلر ایچون‌ده (حنفی)، (مالکی) ، (شافعی)، (حنبلی) دنیلدی.

دور مجتهدین‌ده بروجه معروض برمذهب مخصوص فقهی تأسیسنه موفق اولان بیوك مجتهدلر بالکنز درت امامدن یعنی (امام ابوحنیفه)، (امام مالك)، (امام شافعی) ، (امام حنبل) حضراتندن عبارت دکلدر. (ابن ابی لیلی)، (ابن شبرمه)، (سفیان ثوری) ، (حسن بن صالح) (عبدالرحمن اوزاعی)، (عمر وبن حارث) ، (لیث بن سعد مصری) ، (عبدالله ابن ابو جعفر)، (اسحق ابن راحصویه) ، (ابو عبید قاسم بن سلام) ، (ابو ثور بغدادی)، (داود ظاهری) ، (ابن حریر طبری) ، (ابن خزیمه) ، (ابن نصر

مروزی)، (ابن منذر نیسابوری) کبی آنلره معارض وغیر معارض، معاصر وغیر معاصر دها پك چوق مجتهدلر واردرکه هر بری کندینه مخصوص بر مذهب فقهی صاحبیدر .

شو قدرکه بونلرك بعضیلرینك مذهبلری شخصلرینه منحصر قالمش ، بعضیلرینك ده مذهبلری بر مدت دوام ایدوب بالآخره منقرض اولمشدر. بو جهتله دتیوز سنهٔ هجریه سندن صوکره سالف الذکر دورت بیوك امامك مذهبلری تفرد وتعمم ایدەرك زمانمزه قدر جاری اوله کلمشدر. کرچه دها صوکرەلری، هیچ بر امامه تابع اولمایان مستقل مجتهدلر ظهور ایتمشدر. لکن بونلر بللی باشلی مضبوط واساسلی بر مذهب فقهی تأسیسنه موفق اولەمامشلردر!.

الحاصل مذاهب فقهیه بو صورتله ظهور ایله تأسس ایتدکدن صوکره فقها وجه مشروح اوزره قسم قسم آیریلەرق هربر قسم بر مذهبه سالك اولمش وبالطبع بونلر اقتدار فقهیجه عینی سویەده اولمادقلرندن هر مذهبده مختلف طبقاتدن بر چوق فقها نشأت ایتمشدرکه بو مقدمەدن صوکره شمدی اونلری علی وجه الاختصار تعریف وتوضیح ایدەلم .

اول امرده شوراسنی عرض ایدەیم‌که (طبقات فقها) حقنده فقهانك سوزلری بربرینی طوتمیور . حنفیلر باشقه درلو ، شافعیلر باشقه درلو تقسیم ایدییورلر . بز هر ایکی طرفك تقسیماتنی بیان ایدەجکز .

حنفیلرك تقسیمی

مشاهیر علمای عثمانیەدن شیخ الاسلام اسمد (ابن کمال) مرحومدن منقول اولوب آندن صوکره کلان علمای حنفیه عندنده مشهور اولان تقسیمه کوره، فقها (مجتهد فی الشرع) ، (مجتهد فی المذهب) ، (مجتهد فی المسئله) ، (اصحاب تخریج) ، (اصحاب ترجیح) ، (اصحاب تمییز) ، (مقلد صرف)ناملریله یدی طبقەیه منقسمدر .

١ ــ مجتهد فى الشرع

مجتهد فى الشرع دیيه نه فروعده ونه اصولده باشقه بر مجتهدى اصلا تقليد ايتميان مجتهده دينور .

ائمه اربعه يعنى (امام ابو حنيفه) ، (امام مالك)، (امام شافعى) ، (امام احمد حنبلى) وبونلرك امثالى كبى كه بونلر قواعد اصولى تمهيد واحكام فروعى ادلهٔ شرعيه‌دن استنباط ايده‌رك اصول فقه‌ده يعنى طريق اجتهادده مستقل بر مسلك، فروع فقه‌ده معين بر مذهب تأسيس ايله‌مشلردر .

٢ ــ مجتهد فى المذهب

مجتهد فى المذهب : طوغريدن طوغرى‌يه ادلهٔ شرعيه‌يه مراجعتله اجتهاده واستنباط احكام اهليتنى حائز اولمقله برابر طريق اجتهادده صاحب مذهبك تمهيد وتقدير ايتديكى اصول وقواعد اوزرينه حركت ايدن تعبير ديكرله امر اجتهادده آنك اثرينه اقتفا ايدن ، مسلكنه سالك اولان مجتهددر . امام حنيفه حضرتلرينك خواص تلاميذانندن (امام ابى يوسف) ، (امام محمد بن حسن شيبانى) ، (امام زفر ابن هذيل) ، (امام حسن بن زياد) وامثالى كبى . بونلر هر نه قدر بعض احكام فروعده استادلرينه مخالف بولنورلر ايسه‌ده ، قواعد واصول اجتهادده اكا تبعيت ايدرلر . وايشته بو تبعيتله امام مالك ، امام شافعى كبى مسلك اجتهادده معارض اولانلردن آيريلورلر .

٣ ــ مجتهد فى المسئله

مجتهد فى المسئله : ديبه احكامى مذهبده موجود اولميان مسائلده اجتهاده مقتدر اولان فقهايه دينور . مشايخ حنفيه‌دن (خصاف) (طحاوى) ، (ابو-

الحسن الكرخی) ، (شمس الائمة الحلوانی) ، (شمس الائمة السرخیسی) ، (فخرالاسلام بزدوی) ، (قاضی خان) (خلاصة الفتاوی - صاحبی طاهر احمد افتخارالدین بخاری -) و(ذخیره ، محیط برهانی) صاحبی برهان‌الدین محمود بخاری) ، بونك پدری (صدر سعید تاج‌الدین احمد ابن عبدالعزیز بن مازه) وبونك برادری (صدر شهید حسام‌الدین عمر بن عبدالعزیز بن مازه) وبونلرك پدرلری (صدر کبیر برهان الکبیر برهان الائمه) لقبلریله ملقب (شیخ عبدالعزیز بن مازه) کبی .

بونلر نه اصولده، نه ده فروعده صاحب مذهبه اصلا مخالفته مقتدر دکللردر، یالکز حقلرنده صاحب مذهبدن هیچ بر روایت بولنمیان حادثات جدیده‌ده آنك بسط وتمهید ایلدیکی اصول وقواعد اوزره استنباط احکامه یعنی اجتهاده مقتدرلردر .

٤ — اصحاب تخریج

اصحاب تخریج : ملکهٔ تخریجه مالك اولان فقهادر . بونلر اصلا اجتهاد اقتدارینی حائز اولمیان مقلدیندندر . شو قدر وارکه بونلر ، اصول وقواعد مذهبیه ، احکام سائرهٔ فقهیه‌یی بونلرك دلیل ومأخذلرینی محیط اولدقلرندن صاحب مذهبدن ویا مذهبده مجتهد اولان ذاتك اصحابندن منقول اولوبده وجوه عدیده‌یه احتمالی بولنان بر قول مجملی تفصیله ایکی جهته محتمل اولان بر حکم مبهمی توضیحه ومذهبده موجود اولمیان مسائل جدیده احکامنی اصول وقواعد مذهبیه‌دن تخریجه مقتدرلردر. (جصاص ابوبکر رازی) وبونك تلمیذی (فقیه ابو عبدالله جرجانی) کبی (تخریج) تعبیرینك مدلول فقهیسی و(اجتهاد ایله فرقی وبونك اسباب موقعه‌سی) حقنده اساغی‌ده آیروجه ایضاحات ویریله‌جکدر .

اصحاب ترجیح

«اصحاب ترجیح» دلیللرینه نظراً مذهبده موجود اقوال وروایات متخالفه‌دن برینی دیکرلرینه تفضیل وترجیه اقتدارلری بولنان متفقهیندر. بونلرده بالاده‌کی (اصحاب تخریج) کبی دلیلده نظرده ومذهبده مناظره‌یه اهلدرلر. فقط اونلر قدر ملکهٔ تخریجه مالك اولمدقلری ایچون اونلرك دوننده‌درلر. بوطبقه رجالی احکام مذهبیه‌یی حفظ وایقان، مأخذ و دلیللرینی تدقیق وایقان ایتمش اولدقلری جهتله برمسئله حققنده صاحب مذهبدن ویاآنك اصحابندن مختلف روایات نقل ایدلمش ویاخود اصحاب تخریجك تخریجاتی بربرینه مباین بولنمش اولورسه دلیللرینه نظراً ایکیدن برینی تصحیح، خلقك عرف و عادات وزمانك احتیاجاتنه بناءً آنلردن برینی دیکرینه ترجیح ایدرلر. بوکا اهلیت وصلاحیتلری واردر.

بونلر اشبو ترجیح وتصحیح خصوصلرنده (بو اقوال مختلفه ایچنده روایةً اصلح ویا صحیح، اصلح اولان بودر)، (بوقول روایةً اوضحدر)، (قیاسه اوفق اولان بودر) ویاخود (ناسه اوفق اولان بودر) کبی برتعبیر استعمالنی اصول وعادت اتخاذ ایتمشلردر. ابن کمال واکا توفیقاً دیکر بعض علما (مختصر قدوری) نامیله معروف اولان (متن وجیز) مؤلفی (ابو الحسن قدوری) ایله مشهور (هدایه) صاحبی شیخ الاسلام (برهان الدین مرغینانی)یی بعضلرینده ذکر اولنان هدایه شرحی (فتح القدیر) واصولدن (تحریر) صاحبی محقق شهیر (کمال الدین ابن همام)ی اصحاب ترجیحدن عد ایدیورلرسه‌ده بعض محقق بواوچ فقیهك رتبهٔ اجتهادی احراز ایده‌رك «مجتهد فی المسئله» طبقه‌سنه ارتقا ایتمش اولدقلرینی سویله‌یورلرکه آثار محققانه‌لری بوایکنجی تلقینك واهادوغری اولدیغنه شهادت ایتمکده‌در.

٦ – اصحاب تمیز

«اصحاب تمیز» دینیه بروجه بالا «ترجیح» ه اقتدارلری اولمیوب یالکز ظاهر مذهب و ظاهر روایات ایله روایات نادره‌یی تفریقه و مذهبده موجود

قول قوى ايله قول ضعيف بيني تميزه مقتدر اولان مقلدين متفقهيندندر . بونلرك دلائل مذهبيه‌يى تدقيق وتتبع خصوصنده نقصانلرى بولنديغى كبى تفصيل دلائل وتبيين مسائل خصوصنده‌ده اصحاب ترجيح قدر نفوذنظره مالك اولمدقلرندن اقوال مختلفه‌دن برينى ديكرينه ترجيحه، اهليت وكفايتى حائز دكلدرلر. آنجق امهات كتب مذهبيه‌يى تتبع ومذهبده موجود روايات واقوال متخالفه‌يى حفظ واتقان ايتمش اولدقلرندن مؤلفات مذهبيه‌ده كيمك رأى وفكرى اولديغنى تصريح ايدلمه‌ين اقوال متباينه‌دن هانكيلرينك روايات ظاهره ويانادره‌دن اولدقلرينى وهانكيلرينك تخريجات جمله‌سندن بولندقلرينى فرق وتميز ايدرلر .

بوندن آكلاشيليوركه اصحاب تميزده اصحاب ترجيح كبى احكام مذهبيه‌يى حفظ واتقان ايلمشلردر. لكن يادلائل مذهبيه‌يى استطراده وياخود دلائلك روحنه غوامضنه انفاذنظرده اصحاب ترجيح درجه‌سنده دكلدرلر. بوجهتله بونلر بوخصوصده آنلرك دوننده اولوب « دليلده نظر »، مأخذ اولمق ايچون مقتضى شرائطى بتمامها جامع دكلدردر . بناءً عليه اصحاب تميز ، اصحاب ترجيحه نسبتله دها قويو مقلددرلر . هم دليلده هم ده حكمده مقلدلردر. كرچه اصحاب ترجيح‌ده مقلدين صنفندندرلر . لكن بالكز دليلده مقلددرلر حكمده مقلد دكلدرلر . ابن كمال وپير وانى، متأخرين حنفيه عندنده (فنون اربعه) ناميله معروف اولان (كنز)، (مختار) ، (وقايه) ، (مجمع) مؤلفلرى ـ صيره‌سيله ـ (ابو البركات حافظ الدين نسفى)، (ابوالفضل مجدالدين موصلى) مشهور صدرالشريعه‌نك بويوك بدرى (تاج الشريعه محمود بخارى محبوبى) و (مظفرالدين ابن الساعاتى) يى اشبو اصحاب تميز طبقه‌سندن عد ايدييورلر .

حالبوكه بو افاضلك دردى ، خصوصاً حافظ الدين نسفى ايله ابن الساعاتى كرك علم اصولده وكرك علم فروعده فحول محققيندندر . بو جهتله بونلرى دليل ونظره اهل اولمايان مقلديندن عدايتمك بر آز انصافسزلق اولور. بونلر هيچ دكلسه (اصحاب ترجيح) دن معدوددرلر . بعض علما ايسه مشار اليه (حافظ الدين نسفى) يى مجتهد فى المذهب طبقه‌سى رجالندن عد ايدييور . فقط

بونلرك « مجتهد فی المذهب » تعبیرندن مقصدلری « اصل تخریج » یعنی اصحاب تخریج دیمکدر . نته‌کیم بو یولده ایضاح اولنه‌جقدر .

واقعا بر علمده مهارت دیکر علمده مهارتی استلزام ایتمز. بو جهتله بر کیمسه علم اصولده اختصاص تام و مهارت کامله صاحبی اولوب ده علم فروعده او درجه اختصاص و مهارت صاحبی اولمایه‌بیلیر. نته‌کیم علم اصولده حد کماله واصل اولان برچوق علما علم فروعده راجل همده پك راجلدرلر . اوت آما ؛ بونلر اونلردن دکلدرلر .

بونلر هم علم اصولده و هم علم فروعده وسعت معلومات و نفوذ نظر اصحابندندرلر. اوجهتله بونلری (اصحاب تخریج)دن دکل، هیچ اولمازسه (اصحاب ترجیح)دن عد ایتمك اونلرك حقائق اصول واحوال شانلرینه دها موافق اولور .

٧ — مقلد محض

« مقلد محض » عنوانندن ده آکلاشیله‌جغی وجهله فقهده اك قویو اولان مقلددر . بو طبقه آرتق طبقات فقهانك اك دون طبقه‌سیدر . بو طبقه‌یه داخل اولانلر نه ترجیحه نه ده تمییزه مقتدر اولامایانلردر . بونلر حقیقتده (فقها) عنوان مبجلی آلتنه داخل اولمغه لایق دکللردر. اك بیوك مزیتلری، بیکلرجه احکام مذهبیه‌یی حفظ ایتمكدن وراطب ، یابس بر چوق مسائلی اثرلرینه درج ایلمکدن عبارتدر .

بو صورتله بونلر حافظه‌لرنده ویا اثرلرنده پك چوق مسائلی جمع ایتمشلردر. لکن اونلری دلائل حقیقیه‌سیله تدقیق واتقان ایتمه‌مشلردر بو جهتله بونلر ، (رب حامل فقه غیر فقیه) حدیث صحیح شریفی منطوقنجه فقیه دکل، حامل فقه وحافظ مسائلدرلر . آنك ایچون بونلرك وجوده کتیردکلری آثار فقهیه هیچ بر قیمت علمیه‌یی حائز دکلدر . چونکه بو آثارك محتوی اولدیغی مسائل دلائلندن مجرد هپ قوری نقلدن عبارتدر. مسئله‌لرك قائللرینی بیله ذکر ایتمزلر

(قیل .. قیل) دییوب کچرلر . احتمالکه قائللرینی کندیلریده بیلمزلر . اویله کورمشلر ویا استادلرندن اویله ایشتمشلردر .

ایشته بو کون مرجع خاص وعام اولان (در مختار) ایله آنك حاشیه‌لری اولوب مؤلفنك کنیه‌سی ایله یاد ایدیلن یعنی (ابن عابدین) دیمکله معروف بولنان (رد المختار) بو قبیل آثاردندر . کرچه بونلرده وبونلره مماثل آثار فقهیه‌ده آز چوق تعلیلات فقهیه‌یه تصادف اولونور. فقط بو تعلیلاتك اکثریسی دلائل حقیقیه اولمایوب تعلیل بعدالوقوع قبیلندندر . وقریباً ایضاح اولنه‌جغی اوزره اهل تخریج طرفندن درمیان اولنان تعلیلات قطعیه‌دن ، دها دوغریسی تعلیلات جدیه‌دن عبارتدرکه صاحب مذهبك خاطرندن بیله کچمه‌مشدر دینلسه یالان سویله‌نیلمش اولماز . احکام فقهیه‌نك دلائل حقیقیه‌سی نصوص وادلهٔ شرعیه وآنلردن استخراج اولنان اساسات فقهیه‌در . بو طبقه رجالی اللرینه کچن آثار علمیه‌ده نه کوریرلرسه ، صحیحنی، غیر صحیحندن تمییز ایتمه‌یه‌رك آنی اخذ وقبول ایتدکلری جهتله ابن کمال مرحوم بونلری (حاطب اللیل)ه تشبیه ایدییور. «وجه شبه» یعنی وجه تشبیه‌ده «صاغلامی چوروکدن فرق ایتمه‌مك» خصوصیدر . کیجه‌نك قرا کلغنده اودون طوپلایان بر کیمسه اَلنه کچن او. دونلرك صاغلامنی چوروکندن تفریق وتمییز ایده‌میه‌جکندن بو مناسبتله اشبو یدنجی طبقه‌ده داخل بولنان علما (حاطب اللیل) یعنی کیجه اودونجیسنه تشبیه اولنمشدر .

ذاتاً ، اسکی اولان عرب ، ینه بو مناسبت تشبیه وبو وجه تشبیه ایله لساننه راطب یابس نه کلورسه آنی سویله‌ین ذاته (حاطب اللیل) اطلاق ایدرلردی. الحاصل بونلر نقل‌جی‌درلر. مذهبده مصرح اولمایان بر حادثه‌نك حکمنی کندی باشلرینه اصول وقواعد مذهبیه‌دن تخریج ایده‌میه‌جکلری کبی مختلف اقوال موجوده‌دن برینی دیکرینه ترجیح وحتی قویسنی ضعیفندن تمییز دخی ایده‌مزلر .

آنك ایچون بونلر بالاده بیان اولنان اصحاب ترجیح وتمییز طرفندن هانکی

قوت ترجیح ویا تصحیح اولنمش ایسه آنکله حکم واتفانه ونقل صحیحنی ارائه‌یه مجبوردرلر . بلا نقل کندی رأیلریله حکم ویا ایقاذ ایدرلر ، ویاخود ارائه ایتدکاری نقل معتبر ومعروف برکتابدن مأخوذ اولمایوب محتنی ومؤلفك موثوقیتی غیر معلوم بر کتابدن اخذ ایدلمش اولور ایسه او حکم او فتوی معتبر اولماز. مکرکه ویریلان حکم ویا فتوی ، شرائطنی جامع اولارق صحیحاً عرف وعادته ویا مصلحت عامه‌یه مبنی اوله . اولوقت معتبر اولور . (٨٠٠) تاریخ هجریسندن صوکره مکه علمای حنفیه‌سنك اکثریسی اشبو (مقلد محض) طبقه‌سندندر . نتکم سالف الذکر (در مختار) صاحبی (علاءالدین حصلفی) کبی بعض اصحاب انصاف بوحقیقتی کندی حقلرنده قبول واعتراف ایتمشلردر.

(در مختارك مقدمه‌سی نهایتنه باق..) ایشته متأخرین حنفیه‌نك تقسیمنه کوره (طبقات فقها) بروجه مشروح یدی طبقه‌دن عبارتدر. کلهلم شافعیلرك تقسیمنه :

شافعیلرك تقسیمی

امام نووی ، جلال سیوطی وابن حجر مکی کبی متأخرین شافعیه ، فقهایی (مجتهد مستقل) ، (مجتهد منتسب) ، (مجتهد فی المذهب) و(مجتهد فی الفتوی) نامیله درت طبقه‌یه تقسیم ایدییور . یوقاریده اجتهادك شرائطنی بیان صیره‌سنده کورمشدككه اصولیون (مجتهد)ی (مجتهد مطلق) و(مجتهد مقید) اولمق اوزره ایکی قسمه آییریورلردی .

ایشته شافعیلر ، مجتهد مطلقی (مجتهد مستقل) و (مجتهد منتسب)ناملریله ایکی‌یه ، مجتهد مقیدی (مجتهد فی المذهب) و (مجتهد فی الفتوی) عنوانلریله کذلك ایکی‌یه تفریق ایده‌رك علی الاطلاق (مجتهد) ی درت صنفه تقسیم ایتمش اولیورلر .

زیرده‌کی ایضاحاتدن آکلاشیله‌جنی اوزره فقهای شافعیه علمای حنفیه‌نك «مجتهد فی الشرع» تسمیه ایتدکاری مجتهده «مجتهد مستقل» و «مجتهد فی المذهب»

دیدکلری مجتهده (مجتهد منتسب) تسمیه ایدییورلر. (مجتهد فی المذهب) تعبیری ایسه حنفیلرك (مجتهد فی المسئله) و «اصحاب تخریج» بینلرینی تفریق ایتدکلری ایکی صنف فقهانك مجموعنه اطلاق ایدییورلر. وبو صورتله ایکی صنف فقهایی برصنف عد ایدییورلر.

(مجتهد فی الفتوی) دییه‌ده اصطلاحات حنفیه‌ده بروجه‌بالا «اصحاب ترجیح» اطلاق اولنان فقهایه دییورلر. یوقاریده «اصحاب تمییز» و «مقلد محض» نام‌لریله ذکر اولنان صوك ایکی صنف مقلدین فقهایه کلنجه... بونلری، شافعیلر «فقها» نام مبجلی آلتنده ذکره لایق کورمیورلر.

شوقیصه افاده وشو مقایسه ایله علماء نقطهٔ نظرندن (مجتهد مستقل)، (مجتهدمنتسب)، (مجتهد فی المذهب) و(مجتهد فی الفتوی) تعبیرلریله قصداولنان فقهانك کیملر اولدقلری آکلاشیلمش ایسه‌ده اشتباه اولنماغه محل قالمامق ایچون بونلر حقنده برآز دها معلومات اعطاسی مناسب کورولمشدر.

١ — مجتهد مستقل

(مجتهد مستقل) جمیع مسائل شرعیه‌ده اجتهاد مطلق اقتدارینه مالك اولمقله برابر طریق اجتهادده کندینه مخصوص مستقل برمسلك صاحبی اولان الکبیوك مجتهددر. فقه حنفی، فقه مالکی، فقه شافعی وفقه حنبلی مؤسسلری، ائمهٔ امامیه کبی نه فروعده، نه ده اصولده هیچ برمجتهده تابع اولمایوب هر بری فروعده معین برمذهب واصولده مستقل بر مسلك صاحبی در.

٢ — مجتهد منتسب

(مجتهد منتسب) جمیع مسائل شرعیه‌ده اجتهاد مطلق اقتدارینی حائزاولدیغی حالده طریق اجتهادده بر مجتهد مستقلك مسلکنه سالك اولان مجتهددر. شو تعریفدن آکلاشیلورکه (مجتهد منتسب) دنیلن مجتهدده مجتهد مستقل کبی اص

اجتهادده قدرت کامله‌یه مالك ، عموم مسائل شرعیه‌ده هیچ بر مجتهدی مقلد اولمایوب صرف کندی رأی واجتهادیله عاملدر . بو نقطهٔ نظردن مجتهد مستقل ایله آرالرنده فرق یوقدر؛ بوده اونك کبی مجتهد مطلقدر . شوقدرکه (مجتهد منتسب)، طریق اجتهادده کندندن اول کلان برمجتهد مستقلك اصول اجتهادینی دیکر مجتهد مستقللرك اصول اجتهادلرینه ترجیح ایده‌رك آنك سالك ومسلکنه سالك اولمشدر . ایشته بوایکی نوع مجتهد آره‌سنده‌کی فرق آنجق بو نقطهٔ نظردن ؛ بومقامده انتسابك معناسی‌ده بوندن عبارتدر. انتسابك بر درجه‌یی، اجتهاد مطلقه منافی دکلدر، زیرابونوع صورت انتساب برمجتهدی اجتهادمطلق مرتبهٔ عالیه‌سندن تنزیل ایله مجتهد مقید اعدادینه ادخال ایتمش اولماز . برمجتهد بعض مسائل شرعیه‌ده بالذات اجتهاده مقتدر اولمازسه ودیکر برمجتهدك اجتهاداتنه تابع اولور ایسه اول وقت مجتهد مطلقلقدن چیقمش اولور .

مجتهدمنتسب ایسه هیچ برمسئلهٔ شرعیه‌ده اجتهاددن عاجزدکلدر، چونکه بوده مجتهد مستقل کبی کندی تتبع واستقراسیله دلائل شرعیه‌یی سچمك واونك کبی دلیلده تصرف ایتمك اقتدارینه مالکدر . بونك ایچوندرکه (مجتهد منتسب) مسلك اجتهادده سالك اولدیغی مجتهد مستقله بعضاً موافقت ، بعضاً‌ده مخالفت ایلمشدر. موافقت ایتدیکی یرلرده‌ده آنی تقلیدایتمش اولمسندن دکل اجتهادلرینك‌ده بربرینه توافق ایتمسندن ونتیجهٔ رأیلرك برلشمه‌سندن طولایی موافقت ایلمشدر . نته‌کیم اساتذهٔ فقهای شافعیه‌دن (شیخ قفال صغیر ابوبکر مروزی) [١]، (شیخ ابو اسحاق شیرازی) و (قاضی حسین) دیمکله معروف (شیخ ابو علی مروروزی) ، (بز امام شافعی‌نك مقلدی دکلز ، رأیمز آنك رأینه توافق ایلمشدر) دیمشلردر .

---

[١] فقهای شافعیه زماننده (قفال) لقبیله ملقب ایکی بیوك فقیه واردی‌که حسب التصادف ایکیسنك کنیه‌سی «ابو بکر » در. برنجی سالف الذکر (قفال صغیر مروزی) درکه خراسانك « مرو » بلده‌سی اهالیسندندر. خراسان فقهای شافعیه‌سنك شیخی و استاذی‌در. دیکری ترکستانلی‌در و« کرشاش » قصبه‌سی اهالیسندندر. « قفال چلنکیر دیمکدر » ایکیسی‌ده کنجلکارنده چلنکیرلك صنعتیله اشتغال ایتدکاری ایچون کندیلرینه

قاعده .— بر مجتهد منتسبك صاحب مذهبه مخالفی موافقتندن زیاده اولورسه ـ فقهای شافعیه‌جه اتخاذ اولنان اصوله كوره ـ او مجتهد منتسبك تفرداتی یعنی كندینه مخصوص اجتهادات واختیاراتی ، مذهب شافعی‌ده مابه‌العمل وجه عد ایدیلمیوب مذهبدن خارج طوتیلور . بناءً علیه كتب مذهبیه‌ده آنلردن بحث اولنماز. مثلا اصولدن (جمیع الجوامع) صاحبی (ابن السبكی)نك «طبقات كبری» سنده (درت محمدلر) نامیله ذكر اولنان (امام المفسرین ابن جریر طبری)، (ابن خزیمهٔ نیشابوری) ، (ابن منذر نیشابوری) ، (ابن نصر مروزی) فی الاصل مذهب شافعی منتسبلرندن اولدقلری حالده اجتهادات واقعه‌لرنده امام شافعی‌یه مخالفتلری، موافقتلرندن چوق اولدیغی ایچون بونلرك اصول وقواعد مذهبیه‌یه مخالف اجتهادات وتخریجاتی وجوه مذهبدن معدود اولمادیغی كبی قواعد مذهبیه‌یه مخالفت وموافقتی معلوم اولمیان اختیارات وتخریجاتی دخی وجوه واقوال مذهبیه‌دن معدود اولماز . آنك ایچون كتب شافعیه‌ده بونلرك اقوالندن بحث اولنماز [٢] بو اصول، مذهب مالكی‌ده دخی جاریدر.

(قفال) دینلمشدر. ایكنجیسنه «قفال كبیر كرشاشی» دینلوركه فقه‌ده ، حدیثده ، اصول ولغتده امامدر. اك زیاده شهرتی اصول فقه‌ده‌در. اصول كتابلرنده مطلق اوله‌رق (قفال) دینلنجه اشبو (كبیر كرشاشی) مراد اولنور. قفال كرشاشی فقهای شافعیه‌نك اك بیوكلرندن اولان وحتی بعضلرینه كوره امام شافعی‌نك تلمیذ ممتازی (امام مزنی) اوزرینه بیله تقدیم ایدیلان ائمهٔ اصولدن مشهور (ابن سریج) ك تلامیذندندر. وامام اهل سنت (ابو حسن الاشعری) نك یاراننددر . سالف الذكر (ابن جریر طبری) دنده حدیث اخذ وروایت ایلمشدر .

(قفال صغیر مروزی) نك فقه‌ده شهرتی دها زیاده‌در. آنك ایچون فقه شافعی كتابلرنده (قفال) لقبی مطلق ذكر اولنورسه اشبو قفال صغیر مراد اولنور .

[٢] بالاده اسملری كچن درت محمدك درد‌ی‌ده فی الاصل مذهب شافعی منتسبلرندن اولدقلری حالده بالآخره امام شافعی‌یه اولان نسبتلرینی قطع ایده‌رك «مجتهد مستقل» طبقه‌سنه داخل اولمشلردر. درد‌ی‌ده فقه وحدیثده امامدر. (ابن جریر طبری) فضله اوله‌رق علم تفسیر وتاریخده دخی امامدر. و فقه (جریریه) مذهبنك مؤسسی‌در . تفسیری ایله تاریخ كبیری الیوم مطبوع وپك مقبردر. (ابن خزیمه) ده فقه‌ده خزیمه

حق دهلوی‌نك (الفاف) نامنده‌کی رساله‌سنده واقع بیاننه کوره مذهب مالکی منتسبلرندن على الاطلاق (اجتهاد مطلق منتسب) رتبه‌سنی احرازایدن هرهانکی بر مجتهدك تفرداتی واختیارات مطلقه‌سی مذهب مالکی‌ده وجه عد اولنماز . ائمهٔ حدیثدن (کتاب ... الاستیعاب) صاحبی (ابوعبدالبرالاندلسی) وکذالك ائمهٔ حدیثدن وعینی زمانده اصولیوندن (احکام القرآن) مؤلفی (قاضی ابن العربی ابو بکر اندلسی) کبی بو ایکی ذات فاضل ونادرالامثال فقهای مالکیه‌دن معدد اولمغله برابر (مجتهد مطلق منتسب) طلبه‌سندن بولندقلری ایچون ، بونلرك وامثالنك تفردات واقعه‌لری مذهب مالکی‌ده وجوه مذهبیه‌دن عد اولنمامشدر . لکن مذهب شافعی ومالکی‌ده جاری اولان بو اصول ، مذهب حنفیده جاری دکلدر . ائمهٔ حنفیه‌دن امام (ابی یوسف) وامام (محمد شیبانی) استادلری امام اعظم ابوحنیفه حضرتلرینه مذهبك تلثانده دخی بعض اصول وقواعد فقهیه‌ده مخالفتده بولنمش اولدقلری حالده ینه اونلرك امام ابو حنیفه‌یه مخالف اجتهادلری ، مذهب حنفیده وجوه واقوال مذهبیه‌دن عد اولنمش وبناءً علیه مذهب حنفیدن خارج طوتیلمامشدر . سببی بو ایکی امام همامك حد ذاتنده مذهب حنفیده حق تأسیسی حائز اولماریدر . آنك ایچوندرکه محقق (دهلوی) نك « الفاف » ده دیدیکی کبی (مذهب حنفی نفس الامرده اوچ مذهبدن مرکبدر . مذهب ابو حنیفه، مذهب ابی یوسف، مذهب محمد) اوچنك‌ده مذهبلری امام محمدك کتابلرنده توحید وتدوین اولنمشدر . بوسببله مشارالیه امام محمد حضرتلرینه (محرر مذهب حنفی) اطلاق اولنور .

ایشته بو حقیقته بناءً امام ابو حنفه‌یه (امام اول) ، امام ابو یوسفه (امام ثانی) ، امام محمده (امام ثالث) واوچنه بردن (ائمهٔ ثلثه) ؛ اول ایله

مذهبنك صاحبی‌در. فقط بو ایکی مذهب پك آز دوام ایدوب صوکره منقرض اولمشدر. (ابن منذرك) بتون اقوال مجتهدینی جامع ایکی بیوك کتابی واردرکه برینك اسمی (الاشراف) دیکرینك اسمی (المبسوط) در. ایکیسی‌ده فقها عندنده موثوق و پك معتبردر .

ثانی‌یه (شیخین)، ثانی ایله ثالثه (امامین) اول ایله ثالثه (طرفین) اطلاق اولنور وکتب حنفیه‌ده امام اعظمك سوزلری قدر ابو یوسف و محمدك سوزلرندن‌ده بحث اولنور. حتی چوق کره بونلرك رأیلری استادلری ابو حنیفه‌نك رأینه ترجیح بیله اولنور. قضاه اوله‌رق امام ابی یوسف اوزون مدت منصب قضاده بولنه‌رق تجربه‌لرله تکمل ایتمش اولدیغندن (احکام قضا) یه یعنی (اصول محاکمه)یه تعلق ایدن مسائلده آنك رأیی دیکرلرینك اقوالنه تقدیم وترجیح اولنمق بعض فقهای حنفیه‌جه اصول اتخاذ اولنمشدر .

٣ — مجتهد فی‌المذهب

(مجتهد فی‌المذهب)، مذهب داخلنده اجتهاد ایدن، اجتهادات وتخریجاتده اکثریا مذهب خارجنه چیقمایان مخرج دیمکدر . (تخریج) و(مخرج)ك معنالری قریباً ایضاح اولنه‌جقدر. بو طبقه‌نك رجالی اکثریتله صاحب مذهبه مخالفت ایتمزلر اجتهادلرینی مذهبده احکامی مصرح اولمایان حادثات جدیده‌یه حصر وتخصیص ایدرلر . حتی بو کبی مسائلده اکثریا اجتهادی ترکایله تخریج طریقنه سلوك ایدرلر . بعضاً اجتهاد ایتدکلری وصاحب مذهبه مخالفت ایلدکلری واقع اولورسه‌ده بك آزدر ، محدود مسائله منحصردر. ایشته بونلرده بروجه معروض مذهبك تقیید جهتی غالب اولدیغندن بونلرك صاحب مذهبك اقوالنه صراحةً مخالف وقواعد مذهبیه‌سنه منافی‌اولمیان اجتهادات وتخریجاتی، مذهب شافعی ومالکیده دخی وجوه مذهبدن معدوددر . بوجهتله بونلره (مجتهد فی‌المذهب) و (مخرج) ویاخود (اهل تخریج) دینلدیکی کبی (اصحاب وجوه) دخی دینیلور .

٤ — مجتهد فی‌الفتوی

(مجتهد فی‌الفتوی) حنفیلرك (اصحاب ترجیح) دیدکلری فقیهدرکه منسوب اولدیغی‌مذهبده برمسئله حقنده یکدیکرینه ضداقوال‌مختلفه بولنورسه، دلیللرینه

وقواعد مذهبیه‌یه نظراً آنلردن برینی دیکرینه بالترجیح آنکله فتوی ویرمکه اهلدر. بوکا (متبحر فی المذهب) دخی اطلاق اولنور. بوطبقه‌رجالی طوغریدن طوغری‌یه ادلهٔ شرعیه‌یه مراجعتله استنباط احکام صورتیله قدرت اجتهادیه ویاقواعد مذهبیه‌دن تخریج احکام ملکه‌سنه مالك دكلردر. آنك ایچون (مجتهد فی‌المذهب) طبقه‌سنك دوننده‌درلر. مع‌هذا بونلرده منسوب اولدقلری مذهبده متبحراولوب بالجمله احکام‌مذهبیه‌یی ادله‌سیله برلکده حفظ واتقان ایتمش (اکتساب تیقن) ایلمش اولدقلری جهتله اونلر كبی دلیلده نظره و مذهبده مناظره‌یه اهلیت وکفایتی حائزدرلر. بوکا بناءً مذهبده موجود اقوال مختلفه‌دن برینی ترجیحه واونکله اعطای فتوایه اهلدرلر.

بوراده دلیلدن مقصد علی‌الاطلاق دلیل شرعی دكلدر. دلیل حاصلدر. یعنی صاحب مذهب ویادیکر اعاظم فقهای مذهب طرفندن بالتتبع استخراج واستحصال اولنان دلیلدر. ایشته بونلر بوصورتله مذهبده حاصل وموجود اولان دلائلده نظره ومناظره‌یه مقتدردرلر. چونکه مذهبده موجود بالعموم دلائلی حفظ واتقان وصاحب مذهبك صور استدلالنی ایقان ایتمشلردر. فقط بونکله برابر کندی باشلرینه استحصال واستخراج دلائله اهل دكلردر. چونکه فقهك روایت جهتنده راجلدرلر، طوغریدن طوغری‌یه نصوص وادلهٔ شرعیه‌یی تتبع واستقرا خصوصنده پك ناقصدرلر. آنکچوندرکه بونلر، یالکز کندی امامرینك دلیللرینه واقفدرلر. دیکر اصحاب‌مذاهب وائمهٔ فقهك دلیللرینه واقف دكلردر.

ایشته‌فقهای شافعیه‌جه (طبقات فقها) شو ذکر ایدیلان درت طبقه‌دن عبارتدر. آنلرك دوننده بولنان و متأخرین حنفیه عندنده (اصحاب تمیز) و (مقلد محض) دینیلان علمای فقه شافعیلره کوره (فقها)دن معدود دكلدر.

بومقامده سویلنه‌جك بعض‌سوزلرومناقشه ایدیله‌جك بعض‌جهتلر وارسه‌ده پك اوقدر لزوم‌واهمیتی‌حائز اولمدیغندن تطویل مقالدن احترازاً آنلرك ایرادندن صرفنظر اولنمشدر. یالکز بوراده بیلنمسی لازم‌اولان برجهت واردرکه اوده

اجتهاد ایله تخریج آره‌سنده‌کی فرقدر . چونکه لسان فقهاده مستعجل اولان (تخریج) کلمه‌سی اجتهاد معناسنه اولمایوب باشقه معناده مصطلح اولدیغندن بونك معنای اصطلاحیسنی بیلمك واجتهادایلیانلری تفریق ایلمك لازمدر. بوجهتله بز بورامه اولاً تخریجك ماهیت اصطلاحیه‌سنه صو کره‌ده فقهانك بوکا نه‌دن لزوم کوردیکندن بحث ایده‌جکز .

«مدخل» دن

تخريج

عرف فقهاده (اجتهاد) كلمه‌سنك يانده برده (تخريج) كلمه‌سى واردر . بونلرده باشقه باشقه معنالرده مستعملدر. بوايكى كلمه اصطلاحده استخراج احكام معناسنده برله‌شورلرسه‌ده او احكامى نصوص شارعدن ويااقوال فقهادن استخراج ايلمك معنالرنده بربرلرندن آيريلورلر .

اجتهاد يوقاريده تعريف ايدلمشدى كه نصوص شارعدن وادلهٔ سائرهٔ شرعيه‌دن استخراج احكام ايلمك ديمكدر. اجتهادك معناى حقيقيسى بودر، عندالاطلاق ذهنه تبادر ايدن معناسى ده بودر .

لغتده على‌الاطلاق چيقارمق معناسنه اولان (تخريج) ايسه اصطلاح فقهاده اقوال فقهادن وبتخصيص صاحب مذهبك نصوص وقواعد مذهبيه‌سندن استخراج احكام ايلمك ديمكدر. اجتهاد ايدنه (مجتهد) دينيلديكى كبى، تخريج ايدنه‌ده (ميمك ضمى ورانك كسر وتشديديله) « مخرج » دينور . شو تعريفاتدن اكلاشيلوركه مجتهدك مطمح نظرى نصوص شرعيه‌در . مخرجك مطمح نظرى نصوص وقواعد مذهبيه‌در . مجتهد « بنم اكلاديغمه كوره فلان مسئله‌ده حكم شرعى بودر » دير .

مجتهد ، شارعك نصوصنه واونصوصك مبنى‌اولديغى علل واسباب‌شرعيه‌يه واقف اولديغندن شريعتده منصوص اولميان مسائل احكامنى آنلردن استنباط ايدر . مخرج منسوب اولديغى صاحب مذهبك اقوال وقواعد فقهيه‌سنه مطلع بولنديغندن مذهبده مصرح اولميان حادثات احكامنى آنلردن استخراج ايلر .

قاعدۀ تخریج

قاعدۀ تخریجه کلنجه: اجتهادده اصول وقاعده نه ایسه تخریجدهده اودر. یعنی بر مجتهد نصوص شرعیهدن نه صورتله استنباط احکام ایدرسه بر مخرج نصوص وقواعد مذهبیهدن او صورتله استخراج احکام ایلهر آرادهکی فرق نصوص شرعیه یرینه نصوص مذهبیهیی یعنی صاحب مذهبك اقوال وقواعد فقهیهسنی اقامه ایلمکدن عبارتدر. شوحالده مخرج برمسئلهنك حکم مذهبیسنی استخراج وتعیین خصوصنده طبقی بر مجتهد کبی حرکت ایدهرك اولاً حکمی صاحب مذهبك اقوال صریحهسنده تحری ایدر. مصرح بولورسه اونکله فتواسنی ویرر، بولامازسه بو صورتده تصریحات واقوال موجودهنك دلالت واشاراتنه وقواعد مذهبیهنك درجۀ شمول وعمومنه عطف دقت ایدر. حکم مطلوبی بونلردن چیقارابیلورسه فقها، چیقارهمدیغی تقدیرده قیاس طریقنه سلوك ایله مقیس علیهك حکمنی مقیسده اتیان واظهار ایدر. یعنی نظیری نظره واشباهی اشباهه حمل والحاق ایلر.

بعضاً مذهبده ایکی قول، ایکی اصل واساس بولنورکه بونلرله بر قیاس منطقی ترتیب ایدیلهجك اولسه حکم مطلوبی انتاج ایدر. بو صورتدهده مخرج او وجهایله حرکت ایدهرك آگاه اولورکه مخرج مطلوب اولان حکمی صاحب مذهبك افعالندن استخراج ایدر.

خلاصه: مخرج صاحب مذهبك بالعموم اصول قواعدینی افکار واحتساساتِ فقهیهسنی ویا مأخذلرینی محیط اولوب کلی وجزئی؛ اصلی وفرعی بتون احکام مذهبیهیی حفظ واتقان وعادتا هضم ایتمش وبو صورتله اشبو تخریج خصوصنده بیوك بر رسوخ وملکهیه مالك بولنمش اولدیغندن مذهبده غیر موجود بر مسئلهنك ـ صاحب مذهبه کوره ـ حکمی کندیسندن سؤال اولندقده اصول وقاعدۀ آنفهیه توفیقاً حکم مسئولی بیان وبناءً علیه صاحب

مذهبه کوره او مسئله‌نك حکمی ایشته بودر » جوابنی آتیان ایلر . بوندن باشقه صاحب مذهبك اقوالی میانده موجود اولوب وجوه ومعانیٔ مختلفه‌یه احتمالی بولنان مجمل ومبهم قولی تفصیل ایله تعیین ، مطلق اولان بر قولدن حکم مقید ، بالعکس مقید اولان برقولدن حکم مطلق متصور اولدیغنی تبیین ایلر . احکام مذهبیه‌یه دلالتلری خفی اولان هر هانکی دلائلی‌ده توضیح ایله وجه دلالتلرینی تقریر ایلر .

ایشته اصول وقاعدهٔ تخریج بوندن عبارتدرکه بر مجتهدك امر اجتهاده تطبیق ایلدیکی اصول وقاعده‌ده بو شکلده‌در . اونك ایچون (تخریج) ایله (اجتهاد) آره‌سنده شکلاً مشابهت تامه واردر. وتخریجده بر نوع اجتهاددر. بوندن طولاییدرکه فقهای شافعین ایله (تقریر) صاحبی (ابن امیر حاج حلبی) و(سلیم الثبوت) صاحبی (ابن عبدالشکور هندی) و(ولی الله دهلوی) کبی محققین حنفیه‌نك بیانلرینه نظراً (ابن کمال)دن اول کلن فقهای حنفیه‌نك اصطلاحانده اهل تخریجه (مجتهد فی‌المذهب) اطلاق اولنور . مشارالیه ابن کمالك (مجتهد فی‌المذهب) ایله اصحاب تخریجی (مجتهد فی‌المذهب) طبقه‌سندن آییرمسی علمی وتحقیقه مستند اولمقدن زیاده عندی بر شیئه بکزه‌یور . آندن صوکرا کانلرك‌ده بلاتحقیق آنی تقلید ایتدکاری آکلاشیلیور . بو تحقیقدن شو نتیجه چیقیورکه (اجتهاد) کلمه‌سی لسان فقهاده ایکی معناده قوللانیلیر . بری معنای اخص دیکری معنای اعمدر . معنای اخص اصولیون عندنده مصطلح ومعتبر اولان معنادرکه نصوص شارعدن استنباط احکام ایلمك دیمکدر. اجتهادك اصل معناسی‌ده بودر بو معناجه اجتهاد (اجتهاد فی‌الشرع) دیمکدر . معنای اعمی؛ کرك نصوص شارعدن اولسون وکرك اقوال فقهادن اولسون علی‌الاطلاق استخراج ایله احکام ایلمك دیمکدر. بو معناجه اجتهاد (اجتهاد فی الشرع) ایله (اجتهاد فی المذهب)، یعنی تخریجه شاملدر .

بیانه‌ده حاجت یوقدرکه معنای اخصه کوره اجتهاد ایله تخریج آره‌سنده « نسب اربعهٔ منطقیه »دن (مباینت) واردر . بناءً برین معنای اصلی اعتباریله

تخریجه اجتهاد دینه‌میه‌جکی کبی مخرجه‌ده مجتهد دینه‌مز . معنای اعمنه کوره ایسه اجتهاد ایله تخریج آره‌سنده نسب مذکوره‌دن «عموم وخصوص مطلق» واردر . اجتهاد اعمدر . تخریج اخص‌در . بناءً برین معنای اعمی اعتباریله «هر (تخریج) اجتهاد» اطلاقی صحیح اوله‌جغی کبی (مخرج) ه دخی مجتهد اطلاقی صحیح اولور . چونکه تخریج اجتهادك، مخرج‌ده مجتهدك معنای اعمنده داخل بولوندیغندن بو اعتبارله (هر تخریج اجتهاددر .) (هر مخرج مجتهددر .) قضیه‌لرنده‌کی حکملر منطقاً صحیح اولور . «هر قویون حیواندر» قضیه‌سی صحیح اولدیغی کبی . اما بونلرك کلیت اوزره عکسلری صحیح اولماز . یعنی «هر اجتهاد تخریجدر .» وه «هر مجتهد مخرجدر .» سوزلری طوغرو اولماز . (هر حیوان قویوندر .) سوزینك طوغرو اولمادیغی کبی .

ایشته اجتهادی (بذل المجهود لنیل المقصود) یعنی «حکم مقصوده وصول ایچون بذل مجهوددر» دیه تعریف ایدنلر اجتهادك بالاده بیان اولنان معنای اعمنی قصد ایتمشلردر . بعض کتب حنفیه‌ده محرر اولدیغی اوزره (امام محمدك «مبسوط» نامنده‌کی کتابنی حفظ واتقان ایدن مجتهد اولور) دینه‌نلرده (مجتهد) لفظندن مخرج ومجتهد فی المذهب معناسی مراد ایلمشلردر . الحاصل تخریج بروجه مشروح بر نوع اجتهاد دیمك اولمقله برابر ماهیتنه نظراً حقیقتده صاحب مذهبی تقلیددن باشقه بر شی دکلدر . بو جهتله مخرجلر مجتهد فی المذهبلر نفس الامرده منسوب اولدقلری مذهب صاحبنك مقلدیدرلر .

اسباب تخريج

شمدى ايضاحات ايله (تخريج)ك نه ديمك اولديغى و(اجتهاد) ايله فرقى تماماً آكلاشيلدى. فقط عجبا بوكا نه لزوم واردى؟ اجتهاد طريقى آچيق دورور كن وشريعت اسلاميه‌ده‌ده اصل اولان اجتهاد ايكن فقها نه‌دن دولايى آنى ترك ايله تخريج طريقنى التزام ايلمشلردر؟ خصوصيله ايضاحات سالفه‌دن آكلاشيلديغنه كوره تخريج، صاحب مذهبك اقوالى شارعك نصوص مقامنه اقامه ايتمك ديمكدركه پك غريبدر. بو عادتا شريعت ايچنده شريعت ديمك دكلميدر؟ فقهاى اسلاف كرامك سلوك ايتدكلرى بو طريق ناهمواره سوق ايدن اسباب نه‌در؟ بونلرك سببى بر دكل متعددر. مسئله‌نك اهميت فوق العاده‌سنه مبنى اسباب مذكوره‌يى بروجه آتى ايضاح وتفصيل ايتمك ايجاب ايدييور.

١ — اولاً عجزدر. طوغريدن طوغرى‌يه نصوص شرعيه‌دن استنباط احكام صورتيله اجتهاده عدم اقتداردر. اسلاف كرام وفقهاى عظام، جميع مسائل شرعيه‌ده اجتهاده مقتدر اولدقلرى ايچون آنلر بالجمله احكام شرعيه‌يى كندى اجتهادلريله طوغريدن طوغرى‌يه نصوص شرعيه‌دن استنباط ايدرلردى. فقط صوكره كلن فقها زمانك بعد وتأثيريله او وسعتده اجتهاد اقتدارينه مالك اوله‌مدقلرندن بونلرده، اجتهاده مقتدر اولمادقلرى حادثات جديده‌ده بالضرور تخريج طريقنه سلوك ايله‌مشلردر.

ثانياً: اجتهادك قابل تجزى اولماديغى فكريدر. يوقاريده سويله‌مشدككه بعض فقها (اجتهاد)ك تجزى قبول ايتميه‌جكنه ذاهب اولمشلردر. ايشته بو ذهاب اونلرى بالعموم مسائلده اجتهادى ترك ايله طريق تخريجه سوق ايتمشدر.

یعنی بو فکره ذاهب اولانلر اجتهاده مقتدر اولدقلری مسائلده دخی طریق اجتهادی ترك ایله جمیع مسائلده تقلید وتخریج طریقنی التزام ایتمشلردر. حالبوکه بوفکرك طوغری اولمادیغی بحث مخصوصنده ادله‌سیله بیان اولنمشدی .

ثالثاً : امام غزالی‌نك (احیاء العلوم)نده وصلوی‌نك (حجة البالغه)سنده بیان اولندیغی وجهله منصب قضا و افتا کبی مناصب علمیه‌ده فقها آره‌سنده حاصل اولان رقابت ومزاحمه‌در .

اوائل اسلامده علمانك کافه‌سی زهد وتقوی ایله متصف آخرت آداملری اولدقلرندن دنیا وارلغنه اصلا التفات ایتمزلردی . فاضلك کبی بر وظیفهٔ رسمیه قبول ایدرلرسه مجرد عبادت و بر فریضهٔ دیانت اولدیغی ایچون قبول ایدرلردی. صوکره‌لری مدنیت اسلامیه ترقی ایده‌رك هر طرفده ثروت و معموریت تزاید ایدنجه علمانك فقه ایله اشتغال ایدن قسمنده حسب البشریه حب جاه وریاست ومیل احتشام حسلری اویاندی وکیده‌رك احتراص درجه‌سنه واردی . امام غزالینك دیدیکی کبی اسکیدن امرا بر وظیفهٔ رسمیه‌یی قبول ایتدیره‌بیلمك ویا مسائل شرعیه‌یی اوکرنمك ایچون علمانك آیاغنه کیده‌رکن بالآخره علما امرانك آرقه‌سندن قوشمغه باشلادیلر . مطلوب ایکن طالب اولدیلر . بونك نتیجه‌سی اولمق اوزره‌ده آره‌لرنده شدید بر حس حسد وبویوك بر رقابت پیدا اولدی . آرتق بربرلرینی چکه‌مز اولدیلر . بو سببله بری بر حادثه‌ده کندی اجتهادی ایله بر حکم ویا فتوایی جرح وابطاله قیام ایدر . ویریلان حکم ویا فتوی امام ابو حنیفه وشافعی کبی معروف بر مذهب صاحبی بیوك بر امامك قول صریحنه ویا قاعدهٔ مقرره‌سنه استناد ایتدیرلمدکجه سوزك آرقه‌سی کسیلمز، اعتراضات واجوبه متقابلاً تسلسل ایدر کیدردی . ایشته تشویش اذهاندن باشقه فائده‌سی اولمیان وحقیقتی تنویردن زیاده افکاری تغلیط ایلیان بوکبی مناقشاته محل براقامق ایچون اکثر فقها سوزی کسدیروب آتمق مجبوریتنی حس ایتدکلرندن اجتهادی ترك ایله تقلید وتخریج طریقنی التزام ایتدیلر .

رابعاً : حکامك جور وظلمیدر . اوائلده قضات و حکامك کافه‌سی مجتهد

ایدی. اهلیت اجتهادی حائز اولمایانلره منصب قضا تفویض اولنمازدی . نته‌کیم مذاهب اربعه‌یه کوره‌ده قاضیلکده اصل اولان مجتهد اولمقدر . بونکله برابر او وقتلر حکاملک جمله‌سیده صلابت دینیه ومتانت اخلاقیه ایله متصف ایدی . دین اسلامک بالجمله معالیاتی قلبلرنده یر ایتمش وبتون فضائل اسلامیه روحلرینه ایشله‌مش ایدی. عفت استقامت واحقاق حق واجرای معدلت اوزمانک قاضیلری ایچون براص طبیعی وجبلی حکمنده ایدی. حق یولنده لروم لائمدن اصلا حذر ایتمزلردی. احقاق حق وابطال باطل خصوصنده هیچ برخاطر وکوکل طانیمازلر، حقسز ومجرم اولان طرف بابالری واولادلری دخی اولسه علیهنه اعطای حکمده قطعیاً تردد ایله‌مزلر ایدی . یگانه امللری رضای باری‌یی تحصیل ایدی . والله قورقوسی قلبلرنده اوقدر یر طوتمش ایدی‌که هیچ بر قوت آنلری اجرای عدالتدن منع ایده‌مزدی . بو جهتله امر اجتهاد ، اونلر ایچون بر نوع زاد وسعادت ایدی .

ایشته بواسبابه مبنی خواص وعوام بتون افرادامت اوحاکملرک ویردکاری حکمه پك بیوك حرمت واعتماد ایدرلردی .

الك بیوك حکمدارلر بیله علیهلرینه صادر اولان برحکمه مخالفت ایتمزلردی. نته‌کیم دولت عباسیه‌نك الك عظمتلی وسطوتلی برحکمدار عالیشانی اولان خلیفه (هارون الرشید) بر دعواده کندیسنی حقلی بیلدیکی ودفع دعوی ضمننده بینه دخی اقامه ایلدیکی حالده بینه‌سی قاضی طرفندن قبول ایدیلمه‌یرك علیهنه اصدار اولنان حکمه مطاوعت ایتمشدی . ایتمشدی اما ، قاضی قوجه امام (ابو یوسف) ایدی. فقط صوکره‌لری اخلاق اسلامیه بوزولمغه یوز طوتدی. اسکی صفوت وعلویتی محافظه ایده‌مدی. ابتدالری امرا ومأمورین حکومت اوزرنده تأثیرنی کوسترن بوفساد اخلاق، یاواش یاواش صنف حکامه‌ده سرایت ایتدی. آرتق حکام وقضات وظیفه‌لرینك قدسیتنی اونوته‌رق منهاج عدل وحقدن اعراض ایله طریق ظلم واعتسافه صاپدیلر . وبناءً علیه اخلاقسز ، مرتکب بر حاکم ایچون سوء استعماله پك مساعد اولان امر اجتهادی کندی منفعت خسیسه

واغراض ودینه‌لرینه آلت اتخاذ ایتدیلر .

بو احوال قارشوسنده آرتق زمانه قاضیلرندن خلقك امنیتی منسلب اولدی وبوسیله مذاهب اربعه‌دن برینه مستند اولمیان حکملره اعتماد قالمادی . نهایت حکومتلر حکامی منسوب اولدقلری مذهب فقهی‌یه توفیقاً اعطای حکمه مأمور وبوصورتله اجتهاد شخصیلرینی ترکه مجبور قیلدیلر .

خامساً : (الفاف) ده بیان اولندیغی اوزره اصحاب خیر طرفندن وقف وتأسیس اولنان مدارس وسائره کبی مدارس علمیه وخیریه‌ده‌کی جهتلر مذاهب اربعه‌دن برینه منسوب اولان ارباب علم وتحصیله تخصیص ایدلمکه باشلاندیغندن بو کیفیتده اکثریسی اصحاب احتیاجدن اولان علما و طلبهٔ علومی مذاهب مذکوره‌دن بریله تقییده مجبور قیلمشدر .

ایشته بو اسباب وعواملك تأثیریله‌درکه طوغریدن طوغری‌یه شریعته ایصال ایدن ویگانه طریق علم ومعرفت اولان (شاهراه اجتهاد واستدلال)، متأخرین فقها طرفندن ترك ایدیله‌رك طولاییسیله شریعته ایصال ایدن وفقط بر چوق حقائق شرعیه‌نك انکشافی تامنه حائل اولان طریق (تخریج وتقلید) التزام اولندی. وبوصورتله (دور مجتهدین) ختام بولوب (دور مخرجین ومقلدین) حلول ایتدی . آرتق مذاهب اربعه‌یه منسوب اکثر فقها ، اجتهاد ذاتیلرینی ترك ایله منسوب اولدقلری مذهبده ممارسه وامر تخریجده ملکه اکتسابنه صرف مقدرت ایتدیلر . اوللری بیوك مجتهدلره (فقیه) دنیلورکن بو (دور مخرجین) ده تخریج خصوصنده ابراز مهارت ایدنلره‌ده (فقیه) دنیلدی . حتی (فقیه ابو جعفر هندوانی)، (فقیه ابو اللیث سمرقندی) و (فقیه ابو عبدالله جرجانی) کبی بعض بیوك مخرجلره بو (فقیه) وصف جلیلی عادتا لقب اولدی .

شورا‌سی‌ده عرض ایده‌یم‌که (تخریج) یاالکز (مجتهد فی المذهب) طبقه‌سنده بولنان فقهایه مخصوص بر کیفیت دکلدر . فقهای حنفیه‌دن اسملری یوقاریده کچن (حصاف)[١] ، (طحاوی) (ابو الحسن الکرخی) وفقهای شافعیه‌دن

[١] جصاف پابوشجی دیمکدر . مشار الیه حصاف پوصنعتده ماهر وآنکله کچینور

(امام الحرمين ابو المعالى) ، بونك تلميذ ممتازى مشهور (امام غزالى) كبى (اجتهاد مطلق منتسب) اقتدارنى حائز اولان برقسم فحول فقها دخى بعض مسائلده تخريج طريقنه سلوك ايتمشلردر . [٢]

اولدیغى ايچون كنديسنه جصاف دينلمشدر. دهات فقهادندر اصول وفروعده استاددر. شمس الائمة الحلوانى مشاراليه حقنده (حصاف بيوك ذاتدر علوم شرعيه كنديسنه اقتداء صحيحدر) ديمشدر . تاريخ وفاتى (٢٦١) هجريه‌در .

[٢] سالف الذكر (طحاوى) مصرليدر. امام شافعينك تلميذ مشهورى امام (مزنى)نك همشيره زاده سيدر . ابتداءً فقه شافعى يى مشاراليه دايسندن اخذ ايتمش ، صوكره فقه حنفى يى ترجيح ايدەرك حنفى اولمشدر - طحاوى فقهده اولديغى كبى حديثده‌ده امامدر. كرك فقهده كركسه حديثده تأليفات معتبره سى واردر . فقه وحديثه دائر تأليف ايلمش اولديغى (شرح معانى الآثار)ى بويولده تأليف ايديلان آثارك الك كزيده‌لرندندر. تاريخ وفاتى (٣٢١) هجريه‌در .

(كرخى) كرك اصولده كركسه فروعده پك مشهور برذات جليل القدردر . فقه حنفى يه پك بيوك خدمتى سبق ايتمشدر. هرايكى علمده امامدر . ابن اثير (تاريخ كامل) نام اثرنده (كرخى اعتقادده معتزلة المذهبدر) ديبور . فقط ابن اثيرك بوسوزى محتاج تدقيقدر . كرخى (٣٤٠) هجريه‌ده وفات ايتمشدر .

امام الحرمين ايله امام غزالى اوروپاليلرجه پك معروف اولان اعاظم علماى اسلاميه‌دندرلر. هرايكيسنك شهرتى واقتدارلرى دنيايى ، آفاقى طوتمشدر. ايكيسنك‌ده علوم مختلفه‌ده پك فياض اثرلرى واردر. امام الحرمين (٤٧٨) هجريه‌ده وامام غزاليده (٥٠٥) هجرى تاريخنده ارتحال دار بقا ايلمشلردر .

لاحقه

طبقات مسائل

فقهای حنفیه ، فقهایی بروجه مشروح طبقات مختلفه‌یه تقسیم ایتدکاری کبی فقه حنفی‌یی تشکیل ایدن مسائل فرعیه‌یی دخی (ظاهر مذهب)، (نوادر)، (واقعات) ناملریله اوچ طبقه‌یه تقسیم ایلمشلردرکه بروجه آتی ایضاحی فائده‌دن خالی کورولمامشدر .

۱ — ظاهر مذهب

(ظاهر مذهب) دیه ائمهٔ حنفیه‌دن امام محمد حضرتلرینك (المبسوط) (الجامع الصغیر) ، (الجامع الکبیر) ، (الزیادات) ، (السیر الصغیر) ، (السیر الکبیر) ناملریله معروف آلتی کتابنده مندرج بولنان مسائله‌دینور. اشبو ظاهر مذهبه (ظاهر روایات) و(مسائل اصولیون) دخی اطلاق اولنور. بوقاری‌ده بالمناسبه سویلمشدك امام محمد حضرتلرتلری بو اثرلرنده یالکنز کندی اقوال فقهیه‌سنی دکل ایکی استاد محترمی اولان امام اعظم ابوحنیفه وامام ابی‌یوسف حضراتنك افکار فقهیه‌لرینی دخی ذکر وتحریر ایلمشدر. ایشته بو اوچ امامك بو آلتی کتابنده محرر اقوال فقهیه‌لرینه ظاهر مذهب دنیلمشدر .

امام ابو حنیفه‌نك خواص شاکردانندن امام (زفر) وامام (حسن بن زیاد)ك افکار فقهیه‌لری دخی مذهب حنفی‌یه ملحق ایسه‌ده (ظاهر مذهب) (وظاهر روایت) تعبیرلرینك مدلوللرنده غالب وشائع اولان مشارالیهم ائمهٔ

ثلثه‌نك اقوال مذكوره‌لريدر ذكر اولنان آلتی كتابده مسطور مسائله (ظاهر مذهب) و (ظاهر روايت) تسميه‌سنك وجهنه كلنجه :

بونك وجه تسميه‌سی بوكتابلرك معتمد وموثوق الكلام برجماعت فاضله‌نك روايات موثوقه‌سيله مؤلف عاليقدری امام محمد حضرتلرندن تواتر درجه‌سنده منقول اولمسيدر . بونلره (مسائل اصول) ديلمه‌سنك سببی‌ده بو آلتی كتابك مذهب حنفی‌نك تملری ، اصللری بولنمسيدر . ايشته فقه حنفی‌ده عمده واصل اولان امهات كتب بو آلتی كتاب مستطابدر. فقه حنفی بونلردن اخذ وروايات اولنمش وبونلر اوزرينه بنا قيلنمشدر .

سادات حنفيه‌دن واصحاب وجوه‌دن (حاكم شهيد مروزی)نك [*] (كافی) نامنده‌كی اثر كزيني دخی فقه حنفيده اصلدر وبين الفقها نقل مذهب خصو-صنده عمده‌در . چونكه مشاراليه بو اثرنده امام محمدك سالف الذكر آلتی كتابنده مندرج مسائلك كافه‌سنی جمع وتحرير ايلمش وايچنه نه كنديسنك نه‌ده باشقه‌سنك رأی وفكرينی قاريشديرمامشدر . آنك ايچون (كافی) امام محمدك كتابلری مقامنه قائم اولمش وبناءً عليه محتوی اولديغی مسائل فقهيه ؛ مذهب حنفی‌ده مسائل اصولدن معدود بولنمشدر . مشاراليه حاكم شهيدك (منتقی) نامنده ديكر بر اثری دها واردركه بوده فقه حنفی‌ده اصل وعمده‌در . شو قدر واركه (منتقی) ظاهر مذهب مسائلنی محتوی اولمقله برابر بعض (نوادر) مسائلنی دخی حاويدر. بو جهتله رتبةً (كافی)نك دوننده طوتيلمشدر . امام محمد حضرتلری الك اول (مبسوط)ی تأليف ايلمش اولديغندن (مبسوط)ه اصل دخی اطلاق اولنور .

---

[*] مشاراليه حاكم شهيد مروزی خراسانلی‌در . بخاراده قاضی ايكن خراسان اميری طرفندن وزيراعظم نصب وتعيين ايدلمشدر . هم فقيه هم محدث بيوك بر ذاتدر. (كتاب الانساب) صاحبی (سمعانی) مشاراليهك حافظه‌سنده (آلتمش بيك حديث) محفوظ بولنديغنی سويليور. (٣٤٤ - هجری) تاريخنده عصيان ايدن عساكر طرفندن نمازينی قيلمقده ايكن شهيد ايدلمشدر . سببی‌ده تاريخ عثمانی‌ده امثالنه پك چوق تصادف اولنان (علوفه) مسئله‌سيدر .

مبسوطك نسخه‌لری بعض فرقلرله متعدددر . اك مشهور ومعتبری (ابو سلیمان جوزجانی)نك استادی مشارالیه امام محمددن استنساخ وروایت ایتدیکی نسخه‌در .

مبسوط بوقاریده اسملری کچن (شیخ‌الاسلام خواهر زاده) ، (شمس‌الائمة الحلوانی) ، (شیخ‌الاسلام سبیجابی) ، (فخرالاسلام بزدوی) وبرادری (صدرالاسلام بزدوی) کبی بر چوق اساتذۀ حنفیه طرفندن شرح ایدلمشدر. بو شرحلرك جمله‌سی سالف‌العرض (مبسوط)ك عباره‌سیله مختلط اولدیغندن بونلر شارحلرك نام‌لرینه اضافتله (مبسوط خواهر زاده)، (مبسوط حلوانی)، (مبسوط سبیجابی) ، (مبسوط بزدوی) دیه ذکر وتمییز اولنورلر .

برده بر مبسوط سرخسی واردرکه ائمۀ اصولدن مشهور (شمس‌الائمة سرخسی)نك اثر برگزیده‌سیدر. وصوك زمانده مصرالقاهره‌ده طبع ایدلمشدر. فقط بوسالف الذکر (مبسوط)ك شرحی دکلدر، آنفاً ذکر اولنان (کافی)نك شرحی‌در . بو جهتله (مبسوط سرخس)ی مذکور شرحلر میانسنه ادخال ایتمه‌ملی‌در .

مذاهب‌سائره فقهاسی طرفندن (مبسوط) نامیله کتابلر تألیف اولنمشدر. مشایخ شافعیه‌دن (ابو عاصم عبادی)نك وفقهای مالکیه‌دن تونسلی (ابن عرفه)نك مبسوطلری بو جمله‌دندر .

بوقاریده مجتهدمستقللر میاننده ذکری سبق ایدن (ابن منذر نیشابوری)ده بتون بیوك مجتهدلرك اقوال فقهیه‌سنی جامع اولمق اوزره (مبسوط) نامیله فیاض بر اثر جلیل تألیف ایلمشدرکه کندیسندن صوکره کلان علی‌العموم فقهانك مأخذ ومرجعی اولمشدر .

ابن همام (فتح القدیر) ، فقه حنفی‌یه دائر بعض مسائلی منذرك ذکر اولنان (مبسوطندن) نقل ایدر . وفقهای حنفیه‌دن زیاده مشارالیه ابن منذره اعتمادی اولدیغنی صراحةً ذکر ایلر .

الحاصل مذهب حنفی‌ده اصل اولان اشبو (ظاهر مذهب) مسائلی

اولدیغندن مسائل مذکوره‌نك حکمی ، اول امرده اونلرله عمل وافتاً اولنمق واونلره مخالف بولنان اقوال وروایات سائره‌یه التفات اولنمامقده‌در .

مع هذا مشایخ حنفیه طرفندن عرف وتعاملك ومصالح عامه‌نك ایجاباتندن اولمق اوزره امام زوفر ، امام حسن بن زیاد کبی دیکر ائمهٔ حنفیه‌نك اشبو مذهبه مخالف اولان اقوال وروایاتیله دخی فتوی ویرلدیکی واردر .

٢ — نوادر

(نوادر) دیبه ذکر اولنان اصول وامهات فقهیه‌نك ـ سالف الذکر التی کتابك غیریسنده ینه ائمۀ ثلاثۀ حنفیه‌دن یعنی امام ابوحنیفه، امام ابی یوسف، امام محمددن مروی اولان مسائله دینور. بو مسائلده امام محمدك (کیانیات) (هارونیات)، (جرجانیات)، (رقیات) کبی دیکر کتابلرنده، یاخود امام حسن بن زیادك (مجرد) اسمیله موسوم کتابنده ویاخود امام ابی یوسفك (امالی)ـسنده مذکور بولنان مسائلدندر.

بو کتابلرك مندرجاتنه (نوادر) و(غیر ظاهر الروایه) دنیلمه‌سنك سببی بونلرك امام محمدك سالف الذکر آلتی کتابی کبی روایات ظاهره وقطعیه ایله منقول وثابت اولمسیدر.

اولکیلر تواتراً منقولدر، بریکیلرك نقل وروایتلری ایسه حد تواتر وشهرته بالغ اولمامشدر.

(امالی) املانك جمعیدر. بوراده (نوطلر) دیمکدرکه اثنای تدریسده امام ابی یوسفك تقریر آتی محتوی اولمق اوزره طلبه‌سی طرفندن طوتیلان نوطلردن عبارتدر. اصول تدریسده اسلافك عادتی بو ایدی.

عصام، حسام، هشام، ابن رستم، ابن سماعه، داود بن رشید، معلی بن منصور کبی امامك یعنی امام ابی یوسف ایله امام محمدك طلبه‌سی طرفندن وقوعبولان روایات منفرده ومتفرقه دخی غیر ظاهرالروایه مسائلدن وروایات نادره‌دندر. آنك ایچون بونلرك روایاتنه وظاهر مذهبه مخالف تقریرات وتحریراتنه (نوادر) اطلاق اولنور. وبناءً علیه (نوادر عصام)، (نوادر هشام)، (نوادر رستم) ..... الخ دنیلور.

بونلرك ظاهر مذهبه مخالف اولان نوادریله عمل وافتا اولنماز. مکرکه احتیاج عصره ویا عرف وعادت مملکته بناءً مشایخ حنفیه طرفندن بعضیلری ظاهر مذهب مسائلنه ترجیح ایدلمش اوله.

٣ — واقعات

(واقعات) دینیه‌ده، حکملری فی‌الاصل مذهبده مصرح اولمایوب بالآخره فقهای حنفیه طرفندن اجتهاد ویا تخریج طریقیله استخراج وافتا اولنان مسائله دینور . واقعاته (فتاوی) و(نوازل) دخی اطلاق اولنور .

بو قسم مسائلك بعضیلری عموم مشایخ حنفیه عندنده مقبول ومتفق علیه‌در ؛ بعضیلری‌ده مختلف فیه‌در. اصولاً مفتی ومتفق‌علیه اولانلریله فتوی ویرر وویرمکه مجبوردر . مختلف فیه اولانلرینی ایسه تدقیق وتظائریله مقایسه ایدر .

هانکیسنی اصوله وقواعد مذهبیه‌یه ویا احتیاج ناسه دها موافق بولورایسه آنکله افتا ایدر . اشبو (واقعات) ی جامع اولمق اوزره الك اول تألیف ایدیلان کتاب ؛ فقیه ابواللیث سمرقندی‌نك (نوازل) نامیله معروف اولان کتابیدر .

مشارالیه بوکتابنده (فقیه ابوجعفر هندوانی) ، (ابوالقاسم صفار بلخی) ، (محمد بن سلام ابونصر بلخی)، (محمد بن سلمه ابو عبدالله بلخی) ، (نصیر بن یحیی بلخی) ، (محمد بن مقاتل رازی) کبی کندی مشایخی ومشایخنك مشایخی طرفندن اجتهاد ویا تخریجاً ویریلان فتوالرله کندی اختیارات وفتاواسنی جمع وتحریر ایلمشدر. مشارالیه‌دن صوکره بعض فقهای حنفیه دخی مسائل واقعاتی جامع اثرلر وجوده کتیرمشلردرکه (ابو العباس ناطفی)نك (مجموع النوازلی) بو جمله‌دندر .

بونلردن صوکره بعض متأخرین بواوچ نوع مسائلی یعنی (ظاهرمذهب)، (نوادر)، (واقعات)ی اثرلرنده جمع ایتمشلردر. بونلرك بعضلری مسائل مذکوره‌یی بربرینه قاریشدیرمش ، هانکیلرینك ظاهر مذهب وهانکیلرینك نوادر ویا واقعات مسائلی اولدیغنی بیان ایلمه‌مشدر . (فتاوای قاضی خان) وَ (خلاصة

الفتاوی)ده اولدیغی کبی. بعضلریده بو اوچ نوع مسائلی تفریق ایدەرك آیری آیری تثبیت وتحریر ایلمشلردر . مشارالیه صدر شهیدك طلبەسندن (رضی الدین سرخسی) نك (محیط) نامندەکی کتابنده اولدیغی کبی . ینه او عصرده فقه حنفی‌یه دائر (محیط) نامیله ایکی بیوك کتاب تألیف ایدلمشدرکه ایکیسنك مؤلفلری مشار الیه صدر شهیدك تلمیذلریدر . بری ذکر اولنان (رضی الدین سرخسی)نك محیطی دیکری صدرشهیدك هم تلمیذی همده یکنی اولان (برهان الدین صغیر محمود بخاری)نك (محیطی)در. بوایکی محیطی بربرندن تفریق وتمیز ایچون اولکیسنه (محیط سرخسی) ویا (محیط رضوی) ، ایکنجیسنه (محیط برهانی) دینور . مشار الیه برهان الدینك (ذخیرۀ برهانیه) نامیله مشهور دیکر براثری واردرکه پك معتبردر و (محیط برهانی) نك مختصریدر .

افادات سالفەدن مستبان اولمشدرکه کتب حنفیەده منظور مسائلك جملەسی صاحب مذهب امام ابو حنیفه حضرتلرینك رأی واجتهادی دکلدر . برقسمی آنك اجتهاداتی برقسمی‌ده امام ابی یوسف ایله امام محمدك اجتهاداتی ، دیکر برقسمی‌ده امام‌زفر وامام‌حسن بن زیاد کبی دیکر ائمەنك اجتهاداتیدر ، دردنجی برقسمی‌ده صوکرەدن کلان فقهای حنفیەنك اجتهادات وتخریجاتیدر .

بوجهتله مذهب حنفی‌یه سالك اولان ذاتك خصوصاً مفتی‌نك بودرت نوع مسائل فقهیەیی تفریق وتمیز ایتمسی لازمدر. تا که کیمك قولیله عامل اولدیغنی ویافتوی ویردیکنی لایقیله بیلمش اولسون . عکسی تقدیرده کیمه اتباع وکیمك قولیله عمل ایتدیکنی بیلمەمش اولورکه جهالت ایچنده جهالتدر . زیرا اساساً تقلید برنوع جهالتدر . کیمی تقلید ایتدیکنی بیلمەمك‌ده باشقه بر جهالتدر .

تقليد

تقليدك تعريفى - اصول دينده تقليد جائز دكلدر - فروع دينده تقليد جائزميدر، دكيلميدر ؟ - افتا وقضا - معين بر مذهبى التزام واجبميدر ؟ مذهب ايله حديث تعارض ايتدكده هانكيسى ترجيح اولونور ؟ - بر مذهبدن ديكرينه انتقال - تلفيق مذاهب - مذاهب اربعه‌دن غيرى مذهب ايله عمل جائز دكيلميدر ؟

بحث سابقده فقهانك و كتب حنفيه‌ده موجود مسائل فقهيه‌نك درجات وطبقاتندن بحث اولونمش ايدى . بورادده (تقليد)دن وآكا متفرع اولوب بالاده اشارت اولنان مسائل مهمه‌دن بحث ايده‌جكز. زمانمزده بوبحثك محتوياتى بيلنمديكى ايچون مملكتمزده حقسز وپك معناسز بر تعصب مذهبى حسى حكمران اولمش وصرف جهلدن تولد ايدن بوحس، بوكونه كلنجه‌يه‌قدر دولتجه مذاهب مختلفهٔ فقهيه‌دن اقتباس احكام ايله احتياج عصره موافق بر قانون مدنى تنظيمنه مانع بولونمشدر . بونك ايچوندركه زمانمزده بو بحثك محتوى اولديغى مسائلك بيلنمسنه پك شديد احتياج واردر. بوحقايق فقهيه حقيله بيلنه‌جك اولورايسه اوحقسز تعصبك نه‌قدر واهى اولديغى تبين ايدر .

— ١ —

تقليدك تعريفى

(تقليد) ، بو كلمه كردانلق معناسنه اولان (قلاده) دن مأخوذدر. لغتده بركيمسه‌يه كردانلق طاقمق ديمكدر. « تقليد سيف » و « تقليد قضا » تعبيرلرى

بو معنادن آلنمشدر . اصولیون اصطلاحنده (تقلید) ، « دلیلنی بیلمکسزین باشقه‌سنك رأییله عامل اولمق » دیمکدرکه اجتهادك ضد تامیدر . برمجتهدك رأییله عامل اولان ذات ، عملندن تولد ایده‌جك مسئولیت اخرویه‌یی اومجتهدك بوینه کچیرمش ، دیمك اوله‌جغندن آنك بوعملنه (تقلید) وکندیسنه‌ده (مقلد) اطلاق اولونمشدر .

(رأی) قول ایله‌ده ، فعل ایله‌ده تظاهر ایده‌جکندن برکیمسه‌نك اقوالیله عامل اولانه « مقلد » دینلدیکی کبی ، افعالنه توفیق حرکت ایدنه‌ده « مقلد » دینیر . تعریفده‌کی (دلیلنی بیلمکسزین) قیدی ، قید احترازیدر ، دلیلی بیلرك رأی ایله عملی تعریفدن چیقارمق ایچون کتیرلمشدر . چونکه برکیمسه ، دیکرینك دلیلنی بیله‌رك رأییله عامل اولورایسه ، اوکیمسه‌نك بوعملنه اصولیون اصطلاحنده تقلید اطلاق اولونماز .

واقعا بوده برنوع تقلیددر ، برکیمسه تقلیدجیلکدن تماماً قورتلمش اولمق ایچون سوزینی قبول ایتدیکی ورأییله عامل اولدیغی ذاتك یالکز دلیلنی بیلمك کافی دکلدر . او دلیلی اطرافیله تدقیق ایتمك ، اودلیلی جرح ایده‌جك باشقه بر دلیل معارض بولونوب بولونمادیغنی ، بولوندیغی صورتده آندن دها قوتلی اولوب اولمادیغنی تحقیق ایلمك لازمدر . بوایسه اوبابده وارد وموجود اولان دلائلك کافه‌سنی تتبع و مقایسه ایله حاصل اولور . بحث سابقده‌کی تفصیلاتدن آکلاشیلدیغی اوزره کندیلرینه (فقیه) اطلاق اولنان و حتی مذهبده متبحر عد ایدیلن نیجه عالملر واردرکه صاحب مذهبك دلائلنی تفصیلاً تقریره مقتدر اولدقلری حالده ، ینه آنلره مجتهد دینیوب مقلد اطلاق اولونور . حقیقتده‌ده مقلددرلر . چونکه بوکبیلر ، دیکر ائمهٔ فقهه‌نك دلائلنی کندی اماملرینك دلائلیله مقایسه و محاکمه ایتمه‌مشلردر . اکثریسنك سائر اصحاب مذاهبك دلائلندن خبرلری بیله یوقدر .

خلاصه ، هرهانکی برمسئله‌ده تقلیددن تماماً قورتوله بیلمك ایچون ، او مسئله حقنده موجود بوتون دلائلی تدقیق ومقایسه ایدوب نتیجه‌ده حاصل اولان

قناعته کوره حرکت ایتمك ایجاب ایدرکه اجتهاددر. بویله یاپلدقجه دائرهٔ تقلیددن خارجه چیقلمش اولماز. بناءً علیه ماهیت حقیقیه‌سی اعتباریله (تقلید) ایکی نوعدر. بری حکمده تقلیددر، دیکری، دلیلده تقلیددر. حکمده تقلید بلادلیل باشقه‌سنك رأی و فکرینی قبول ایتمکدر. دلیلده تقلید، بلاتدقیق باشقه‌سنك دلیلنی قبول ایتمکدر.

لکن بو جهت بویله اولمقله اصولیون، دلیلده تقلیده (تقلید) نامنی ویرمیورلر. (او، دلیله اتباعدر. حکمی رأی مجرددن دکل، دلیلدن اخذ ایتمکدر، تقلید محض دکلدر. آرتق اوکا تقلید دینمز.) دییورلر. وبوصورتله دلیله اتباعی، تقلید ایله اجتهاد آراسنده برمرتبه وبرحد اوسط عد ایدییورلر. چونکه اصولیونك مقصدلری، جوازی مختلف فیه اولان تقلیدی بیان وتعریفدر. یوقسه علی الاطلاق «تقلید»ك ماهیت حقیقیه‌سنی تعریف وایضاح دکلدر. بوجهتله بو بحثده هرنره‌ده (تقلید) کلمه‌سی مطلق اوله‌رق ذکر ایدیلیرسه، اوندن (بلادلیل باشقه‌سنك رأییله عامل اولمق) معناسنه اولان تقلید محض مقصود اولدیغی درخاطر ایدلملیدر. زیرا دلیلده تقلیدك جوازنده اختلاف یوقدر. اختلاف آنجق تقلید محضك جوازنده‌در. ابن قیمك (اعلام الموقعین)نده تفصیلاً بیاننه ودیکر محققین علمادن نقلنه کوره علماء، دلیلده تقلیده (اتباع) تسمیه ایدییورلر. «اتباع»ه اجتهاد نامنی ویرنلر بیله واردر. مسائل آتیه‌ده التباسه محل قالمامق ایچون بو نقطه‌یه دقت ایتمك وبونی خاطردن چیقارمامق لازمدر.

— ٢ —

اصول دینده تقلید جائز دکلدر

بیانه حاجت یوقدرکه احکام دینیه ایله مکلف اولان انسانلر، اول امرده اواحکامی بیلملیدرلرکه شارعك امر ونهیی دائره‌سنده وظیفهٔ دینیه‌لرینی حسن ایفا ایده‌بیلسینلر. احکام دینیه‌یی بیلمك ایسه، او احکامی بیلدیرن نصوص

دينيه وادلهٔ مخصوصه‌يى بيلمكله حاصل اولور. تقليده كلنجه: بو اساساً اسباب علمدن وطرق معرفتدن دكلدر. هر شيئك كنديسنه مخصوص بر طريق معرفتى واردر. احكام عقليه وفنيه‌ده طريق معرفت ادلهٔ عقليه، فنيه وتجربيه اولديغى كبى، احكام نقليه وشرعيه‌ده طريق معرفتده ادلهٔ نقليه وشرعيه‌در.

مجتهدلر، بويوك عالملر واضع شريعت اولمدقلرى ايچون آنلرك اقوالى، نصوص دينيه وحجت شرعيه دكلدر. نه قدر بويوك عالم اولور ايسه اولسون بر مجتهد وبر مفتى، احكام دينيه‌يى كندى آكلايشنه كوره بيان ايدن ذات ديمكدر. بيانات واقعه‌سنده استناد ايتديكى دلائل بيلنمدكجه، بعض اعراض فاسده‌يه مبنى قصداً يالان سويله‌مسى احتمال داخلنده اولديغى كبى، نه قدر متقى وحسن نيت صاحبى اولور ايسه اولسون، معصوم وخطادن مصون اولمديغى جهتله خطا ايتمسى‌ده پك محتملدر. آنك قول مجرديله عامل اولان مقلد ايسه، بو جهتلرى فرق وتمييز ايده‌ميه‌جكندن آلدانمش واحكام دينيه اقتضاسندن غفلتله حد ذاتنده شرعاً جائز اولمايان افعالى ارتكاب ايتمش اوله بيلير. نته‌كيم بو حال مع التأسف اوته‌دنبرى واقع اوله كلمشدر.

ازجمله تربه‌لرده، قبرلرده اولولردن استغاثه وامثالى افعال بو قبيلدندر. افعال مذكوره توحيد اساسنه وبناءً عليه اسلاميتك روحنه منافى اولديغندن بالجمله بويوك مجتهدلرك اتفاقيله وبرچوق نصوص قاطعهٔ دينيه ايله صورت قطعيه‌ده ممنوع وحتى كفر درجه‌سنده (شرك)دن معدود اولديغى حالده، ينه زمانمزده پك چوق ساده دلان امت طرفندن حسب الجهاله ارتكاب ايدلمكده‌دركه يكانه سببى، جهلدن باشقه برشى اولمايان تقليددر. [١]

---

[١] وقتيله شريعتى مقاصد خفيه ومنافع شخصيه‌لرينه آلت اتخاذ ايدن ارباب مفسدت طرفندن بر چوق يالان حديثلر اويديرلديغى صره‌ده، برده ايشلريكزده متحير وعاجز قالديغكز زمان اصحاب قبوردن استعانه ايديكز.» مفهومنده (اذا تحيرتم فى الامور فاستعينوا من اصحاب القبور) حديثى اويديرلمش. خلقك جهلندن استفاده مقصديله اويديرلمش اولديغنده اصلا شك وشبهه بولونمايان بو حديث، ابن تيميه‌نك (الفرقان)نده وابن قيمك (اغاثة اللهفان)نده ومحقق بركوى‌نك (زيارة القبور) رساله‌سنده بيان

بونك ايچوندركه دين اسلامده علم وعرفان پك زياده ممدوح ، جهل وتقليدده او نسبتده مذموم ومقدوحدر . (هل يستوى الذين يعلمون والذين لايعلمون) و(انما يخشى الله من عباده العلماء) و(فبشر عبادى الذين يستمعون القول فيتبعون احسنه) كبى بر چوق آيات قرآنيه ، علم وتحقيق واصحاب علم وعرفانى مدح وتحسين ايديور . (واعرض عن الجاهلين) و(انا وجدنا آباءنا على امة وانا على آثارهم مقتدون) و(قالوا وجدنا آباءنا لها عابدين قال لقد كنتم انتم وآباؤكم فى ضلال مبين) و (قالوا ربنا انا اطعنا سادتنا وكبراءنا فاضلونا السبيلا) كبى ديكر بر چوق آيات جليله‌ده اصحاب جهل وتقليدى ذم وتقبيح ايله‌يور .

فضله اوله‌رق (قل هاتوا برهانكم ان كنتم صادقين) ، (فاعتبروا ياا اولى الابصار)، (اتبعوا ما انزل اليكم من ربكم ولاتتبعوا من دونه اولياء) ، (ولا تقف ماليس لك به علم) كبى متعدد آيات منيفه و(طلب العلم فريضة على كل

اولوندیغى اوزره اهل حديثك اتفاقيله باالاندر ، حضرت پيغمبره افتراى محضدر .

دين اسلام كبى احكام جليله‌سى صرف حقايق اشيا اوزرينه مؤسس اولان بر دين عالى ، بو كبى خرافات واباطيلدن پك ويك جرق متعاليدر. اسلاميت ، شرك ويا شائبهٔ شركه بولونان وبالنتيجه شركه مؤدى اولان بو وبوكبى احوال وفعالى كوكندن قوپاروب آتمق ، انسانلرى بو مثللى ضلالت اعتقاديه‌لردن قورتارمق ايچون نازل اولمشدر. بونك ايچوندركه ايچلرنده كيملر بولونورايسه بولونسون ولوكه انبياى عظام حضراتى بولونسون، على العموم قبرلردن استعانه، اولولردن استغاثه كيفيتى دين اسلامده شدتله منع اولونمشدر. حضرت رسالتپناه افندمزك اك بويوك دعالرندن برى‌ده « يارب، بنم قبرمى طاپيلير بوت يابمه » مفهومنده اولان (اللهم لاتجعل قبرى وثناً يعبد) دعاسى ايدى .

تأسف اولونوركه علامه لكى نفسندن باشقه هيچ بر كيمسه‌يه ويرمك ايسته‌مين ابن كمال مرحوم بو پك باهر ويك قطعى حقيقت اسلاميه‌دن غفلت ايده‌رك ، يوقاريده ذكر اولونان حديث كاذبى حديث صحيح ظنيله قرق بر حديثى جامع اولمق اوزره تأليف ايتمش اولديغى بررساله‌سنه درج ايتمش ومضمون باطلى ينه آنك كبى باطلى ينه آنك كبى باطل بر طاقم ماصالرله تأييد وترويجه قيام ايله‌مشدر . « سندى باطل اولور باطل اولان دعوانك » . ايشته بوده صرف اثر تقليددر .

مسلم) كبی بك چوق احاديث شريفه، اقامهٔ برهانی ونظر واستدلال واعتباری، شرع منزله متابعتی وتحصيل علم ومعرفتی امر ايديور. وشرع منزله مخالف اقوال وافعاله ومعلوم اولمايان شيلره اتباعی نهی ايليور .

ايشته بو نصوص قاطعه يه بناءً دركه اصول دينده ، يعنی احكام اعتقاديه ده نظر واستدلال ايله ، عقلی ويا نقلی دلائل مخصوصه سنه مراجعتله تحصيل علم واجب، تقليد حرامدر . مذاهب مختلفه يه منسوب علمانك اكثريت عظيمه سی بونده متفقدر . حتی اهل سنتدن (اشعريه) فرقه سنك رئيسی امام ابوالحسن الاشعری ايله بعض پيروانی و بر قسم معتزله علماسی ، دها ايلری يه كيده رك مقلدك ايمانی صحيح دكلدر ديمشلردر .

لكن بو فكر دوغری دكلدر. زيرا بو فكره كوره بوتون مقلدينی تكفير ايتمك لازم كلير . حالبوكه رسالتپناه افندمز ، بو كبيلرك ايمانلرينی قبول ايدر ودليللرينی سؤال ايتمزدی . آنك ايچون اكثر علمای اهل سنت عندنده مقلدك ايمانی صحيحدر. وبناءً عليه مقلد مؤمندر وصحت ايمانده مقلد ايله مستدل آراسنده بر فرق يوقدر. شو قدر واركه مقلد ، تقليد ايله اكتفا ايدوب نظر واستدلال طريقنی ترك ايتديكندن دولايی آثم وكناهكاردر .

خلاصه « اصول دينده مطلوب اولان علمدر » . علم ايسه آنجق نظر واستدلال ايله ، علمی توليد ايدن اسباب ودلائله ، طرق معرفته توسل ايله حاصل اولور . (مايتوقف عليه الواجب فهو واجب) قاعده سنه بناءً برشی واجب اولدقده آنك موقوف عليهی اولان شی دخی واجب اوله جغندن ، اصول دينده علم ومعرفت مطلوب وواجب اولونجه، آنك يكانه طريق تحصيلی بولونان نظر واستدلال دخی بالضروره مطلوب وواجب وبناءً عليه تقليد حرام اولور . چونكه آنفاً بيان اولونديغی اوزره تقليد ، اسباب علم وطرق معرفتدن معدود دكلدر . جمهور علمای اسلام بو بابده متفقدر .

مع هذا رؤسای معتزله دن مشهور (عنبری) ايله بعض علمای اهل سنت، اصول دينده تقليدك جوازينه ذاهب اولمشلردر . بونلر ديورلركه (اصول

دیشده مطلوب اولان علمدن مقصد واقعه مطابق اعتقاد جازمدر . بو برهان ایله حاصل اوله جغی کبی بلابرهان دخی حاصل اولور . اعتقاد جازم، ولو تقلید طریقیله اولسون ، برکره حاصل اولونجه مطلوب حاصل اولمش دیمکدر . آرتق نظر واستدلاله وبرهان اقامه‌سنه حاجت قالماز) .

امام غزالی‌ده (احیاء العلوم) نده بو صورتله بیان مطالعه ایتدکدن صکره (کلمتین شهادتیڭ معنالرینی بیله‌رك اعتقاد جازم ایله ایراد ایدن برکیمسه ، او دقیقه‌ده عهده‌سنه مترتب فریضهٔ ایمانی ادا ایتمش اولور . آنی متعاقب وفات ایده‌جك اولورسه جناب حقه مطیع وغیر عاصی اوله‌رق وفات ایتمش اولور. نظر واستدلال ، آنجق اعتقاد جازم اززرینه عارض اولان احوال سببیله واجب اولور . ایمانی تزلزله اوغراتان عوارضك عروضی ایسه هر شخص حقنده ضروری دکلدر. اعتقاد جازمك اوکبی عوارضدن خالی وسالم بولونمسی هر وقت جائز ومتصوردر .) دییور .

فقط طرفینك بوبابده‌کی مطالعاتی تدقیق ایدیله‌جك اولورایسه کورولورکه بو اختلاف ، حقیقی اولمیوب ظاهریدر ونزاع لفظی قبیلندندر . چونکه جمهورك « نظر واستدلال » تعبیرندن مقصدلری ، طریق عامه اوزره نظر واستدلالدر ، یعنی هر شخصك کندینه کوره قناعت قلبیه حاصل ایده‌جك استدلالیدر. مثلا محیر عقول اولان شو مکونات بدیعه‌یی کوروبده آنك کور بر تصادفك اثری اولمیوب مطلقا برصانع حقیقیسی بولوندیغنه استدلال ایلمك کبی . عنبری ایله همفکرلرینك نظر واستدلالدن مقصدلری ایسه، علم کلامده بیانی اولونان طریق متکلمین اوزره ایراد دلائلدرکه جمهوره کوره بو صورتله استدلال واجب دکلدر . ابن همامك (تحریر)ـه دیدیکی کبی عاقل هیچ بر مؤمن تصور اولوناماز که هر کون کوزونك اوکنده تحدث ایدن بیکلرجه حادثاتدن، آنلرك موجد ومؤثر حقیقیسی اولان جناب فیاض مطلقك وجودینه استدلال ایتمش اولماسین . مقلد ظن اولونان امی واك جاهل برکیمسه‌یه بیله مراجعت اولوندقده کورولورکه او، جناب حقك وجودینه وصفات مقدسه‌سنه

ایمان خصوصنده مقلد دکلدر . بالعکس مستدلدر ، کندینه کوره متعدد دلائله مالکدر .

استطراد

آشاغیده (حسن وقبح) بحثنده ایضاح اولونه‌جغی اوزره مع‌التأسف فرق اسلامیه آراسنه صوقولان و(اسماعیلیه) ، (باطنیه) ، (تعلیمیه) کبی مختلفناملرله یاد اولونان بر فرقه واردرکه بونلر اسلام کسوه‌سنه بورونه‌رك ، دین اسلامی تا اساسندن ییقمق ایچون هر درلو مفسدتی ایقاعدن چکنمه‌مشلردر. بونلر بو مقصد خائنانه‌لرینه وصول ایچون اول امرده (امر دینده تقلیدك وجوبنی ونظر واستدلالك ، تفکر وتأملك وحتی تحصیل علومك حرمتنی) اساس اتخاذ ایتمشلردر . بونی برنجی اساس اوله‌رق وضع ایتدکدن صوکره ، ایکنجی اساس اولمق اوزره « قرآن کریمك معنای ظاهرندن باشقه معنای باطنی بولوندیغنی » ادعا ایتمشلر ، بو ایکنجی اساسی‌ده وضع ایتدکدن صوکره آرتق آیات قرآنیه‌یی ایستدکاری وجه ایله ودرلو درلو اراجیف وترهات ایله تأویل ایده‌رك احکام اسلامیه‌نك بوتون بوتون ضد تامی اولان باطیلی تأسیسنه قیام ایله‌مشلر ، مثلا عدالت یرینه ظلمی وناموسی یرینه فحشی اقامه ایتمشلردر . بونلره کوره دنیاده جائز اولمایان برشی یوقدر. اك شنیع مظالم بیله جائزدر. حتی قتل عباد وتخریب بلادده جائزدر. ولوکه اولادیته ویا والده‌سنه اولسون زنا ولواطه دخی جائزدر . خلاصه هرشی ، حلالدر، مباحدر. فرض، واجب یوقدر .

ایشته بوقیزلباشلر، خلقك جهالتندن استفاده مقصدیله جهلی تعمیم وتثبیت ایتمك جهتنی دوشونمشلر وبونك ایچون (امر دینده عقل ایله، نظر واستدلال ایله حق وحقیقته وصول ممکن اولاماز. معرفت حقك طریقی، آنجق دوغریدن دوغری‌یه وبلاواسطه جناب حقدن اقتباس فیض واخذ علوم ایدن (امام)ك

كنديسندن تعلم ايدن (حجت) واسطه‌سيله تعليمندن وخلقك بو حجتى تعليمندن عبارتدر .) ديه‌رك على الاطلاق دينده تقليدك وجوبى واستدلال واجتهادك حرمتى اساس سقيمنى وضع ايتمشلردر .

بونلر سياسى وخفى مقصد تعقيب ايدن غلات روافضدندر . سوزلرى ، ادعالرى جهلى وصميميتدن عاريدر . ايچلرنده بروقتلر امت اسلاميه‌نك اشنه بلا كسيلن مشهور (حسن صباح) كبى علوم متنوعه‌ده ماهر ، جين فكرلى ذاتلر واردر . مقصدلرى دين اسلامى ابطال وخلقى اضلالدر . يوقسه بونلر كندى دعوالرينك بطلاننى بيلمز دكللردر . خلقك جهالتندن بالاستفاده قصداً وبيله‌رك او يولده ادعالرده بولونيورلر . آنكچون بونلره قارشى نه قدر قطعى ومنطقى دلائل سرد اولونورسه اولونسون ، اصلا تأثيرى كورلميه‌جكى پك طبيعيدر .

امام غزالى ، بونلرله نه‌قدر اوغراشمشدى قولاً وقلماً مجاهدات دينيه‌ده بولونمشدى . كرچه بونلرك (حجت)ى اولان سالف الذكر (حسن صباح)ه غلبه ايتديكندن دولايى (حجة الاسلام) عنوان مفخرتيله تلقيب اولونمشدى . فقط ينه اونلر كندى دعوالرندن اصلا وازكچمه‌مشلر وبالعكس دها زياده كرمى ويرمشلردى . اكر بونلر سفسطه ومكابره‌يى ترك ايله طريق انصافه كله‌جك ، حقى تسليم ايده‌جك اولسه‌لر ، اولوقت اونلرله اوقدر اوغراشمغه حاجت قالماز . ينه كنديلرينك اك بيوك امامرى اولان وحتى الوهيت مرتبه‌سنه قدر اصعاد ايديلن خليفهٔ رابع امام (على) كرم الله وجهه حضرتلرينك برسوزينى درخاطر ايتديرمك كفايت ايدر . او سوزده « سن رجال ايله حقى بيله‌مزسك . اولا حقى بيل كه اهل حقك كيم اولديغنى بيلمش اوله‌سك » مفهومنده اولان (لاتعرف الحق بالرجال اعرف الحق تعرف اهله) كلام عارفانه‌ليدر .

اويله دكلميدر يا؟ حقى بيلمه‌ين بركيمسه اهل حقك كيم اولديغنى نه‌ايله وناصل بيله‌جك ؟ هركس كنديسنك اهل حق اولديغنى ادعا ايده‌بيلير . قول مجرده اعتماد ايديله‌جك اولورايسه ، بربرينه مباين ادعاده بولونانلرك جمله‌سنه اهل حق ديمك لازم كلير . ايچلرندن بريسنه اهل حق ، ديكرلرينه اهل باطل ديمك ايسه

ترجیح بلامرجح اولورکه هر ایکی صورتك بطلانی بدیهیدر . مدعیلرك ظاهر حاللرینی میزان اعتبار اتخاذ ایتمك‌ده هیچ دوغری اولاماز . بو پك تهلکه‌لی صافدرونلق اولور. چونکه قلبنده گیزلی مقصد طاشییان ارباب مفسدت، دائما ساخته خصال ایله بوکبی ساده‌دللکدن استفاده ایده گلمشلردر . تاریخ اسلامده کندیلرینه « مرشد اعظم » سوسنی ویرن نیجه شیخلرك بالاخره کلاهی تاجه ، پوستی، تخته تحویل ایتدکاری کورلمشدر. رهبرتصور اولونان برچوق اشخاصك مؤخراً رهزن ظهورایتمش یالکز بزده دکل ، هرملنده وهرزمانده واقع اولان شئون بشریه‌دندر .

بو حقیقته مبنیدرکه اهل حق ایله اهل باطل بیننی تمییز ایده‌بیلمك ایچون، اول امرده حق وحقیقتك بیلنمه‌سی ضروریدر . برکره حقك نه‌دن عبارت اولدیغی بیلینیرسه ؛ آرتق آنکله اهل حقك‌ده کیملر اولدیغی کندیلکندن تعین ایدر . چونکه بوتقدیرده الده غایت قطعی وپك حساس برمیزان وار دیمکدر. آرتق بومیزان‌ایله انسانلرك ماهیت حقیقیه‌لری پك قولای وپك صحیح برصورتده تعیین اولونور .

حقك نه ایله بیلینه‌جکی مسئله‌سنه کلنجه : دیرزکه حقه وصول ، آنجق آکا موصل اولان یولدن کیتمکله قابل حصولدر. اویولده عقل ونقلك متحداً بیان ایتدکاری یولدرکه علم وعرفان یولیدر . بوده تجربه ، تدقیق وتتبع ، استقرا ، مشاهده ، عقلی و نقلی دلیله اطلاعدن عبارتدر . خصوصیله احکام اعتقادیه قضایای عقلیه‌دن ، یعنی عقل ایله بیلینه‌جك مسائلدن اولدیغی جهتله اعتقادیاتده حاکم عقلدر. بونك ایچوندرکه علمای کلام « عقل ایله نقل تعارض ایتدکده عقل اول ، نقل آنکله مؤولدر » قاعده‌سنی وضع ایتمشلردر .

تعلیمیه فرقه‌سی ، (امر دینده عقل ایله حقه وصول ممکن اولاماز .) دییه‌رك عقلی بالکلیه اعتباردن اسقاط ایتمك ایسته‌یورلرسه‌ده ، بو برسفسطه ومکابره‌دن عبارتدر. بوقسه اونلرده قلباً تصدیق ایدرلرکه عقلك بیوك حجت الهیه‌در . بوده ینه امام (علی) حضرتلرینك رسالتپناه افندمزدن نقل وروایت

ایتدیکی برحدیث شریف ایله ثابتدر . اوحدیثده « حق نرده بولونور ایسه سنده اونکله برابر اوراده بولون ، آندن آیرلمه . وسکا شبهه ویرن ، حق اولمدیغی حالده حقه بکزه‌ین برشیئك حقیقتنی کندی عقلکله تمییز ایت . زیرا جناب حقك سنك اوزرینه اولان حجت بالغه‌سی ـ که عقلدر ـ سنده ودیعهٔ الهیه‌در ، آنك برکات وفیوضاتی‌ده نزدکده موجوددر » مألنده اولان (کن مع‌الحق حیث کان ومیز ما اشتبه علیك بعقلك . فان حجة‌الله علیك ودیعة فیك وبرکاته عندك .. « رواه الدیلمی عن علی مرفوعا . تمییز الطیب ») حدیثیدر.

کرك امور دنیویه وکرك امور دینیه‌ده نیك و بدی ، حق و باطلی تمییز خصوصنده عقلك برحجت بالغهٔ صمدانیه اولدیغنه دائر وارد اولان نص شرعی، یالکز بو حدیثدن عبارت دکلدر. دها بك چوق آیات قرآنیه واحادیث نبویه شرفوارد اولمشدر . بزم بوراده یالکز بوحدیثی ذکر ایدیشمز،مجرد تعلیمیه فرقه‌سی الزام ایچوندر . چونکه بوحدیث اونلرك، سوزلرینی نص الٓهی کبی تلقی ایتدکلری حضرت امام (علی)نك روایت ایتدیکی حدیثلردندر .

تقلیده گلنجه: بو، برکیمسه‌نك نه‌یه مستند اولدیغنی بیلمه‌ین قول مجردینه اتباعدن عبارت اولدیغندن مجهول اوزرینه حرکتدر . چونکه مقلده گوره او سوزك صدق وکذبی، حق اولوب اولمادیغی معلوم دکلدر. آنکچون تقلید طریق علم ومعرفت دکلدر. بناءً علیه مطالب علمیه‌ده تقلیدك یری یوقدر . قرآن کریم [قل هاتوا برهانکم ان کنتم صادقین] آیتیله اثبات مدعی ایچون برهان اقامه اولنمسی لزومنی بیان ایدییور . [ولا تقف ما لیس لك به علم] آیتیله‌ده حقیقتی مجهول اولان شیئه اقتفایی منع ایله‌یور .

چشم چون بینا شود خضرست هر نقش قدم
رهبر بینا چه جویی، دیدهٔ بینا طلب

- ٣ -

فروع دينده تقليد جائزميدر دكلميدر ؟

بو مسئلەده اجتهاده اقتدارى اولانلرله اولمايانلرى تفريق ايتمك اقتضا ايديور . امر دينده اجتهادك . وجوبى وتقليدك حرمتى حقنده وارد اولان و برقسمى مسئلهٔ سابقەده ذكر اولنان نصوص شرعيه ، مطلق و عام اولوب فروع دينه دخى شامل اولديغندن ، جمهور فقهايه كوره احكام اعتقاديەده اولديغى كبى احكام فرعيەده دخى بر مجتهد ايچون ديكر بر مجتهدى تقليد حرام، اجتهاد واجبدر. مكركه بر مسئلەنك حكمنى استنباط تدقيق وتتبعه محتاج اولوبده وقتك عدم مساعدەسى كبى بر سببله اجتهاد متعذر اوله، اولوقت حسب الضروره تقليد جائز اولور. « مواقع ضرورت قواعد عموميەدن مستثنادر. »

فقهده مستقل مذهب صاحبى بويوك مجتهدلردن مشهور امام (سفيان ثورى) و(اسحق بن راهويه) كبى بعض علما، جمهوره مخالفتله « بر مجتهد ايچون بعد الاجتهاد ديكر بر مجتهدى تقليد جائز دكلسەده، قبل الاجتهاد جائزدر. » ديمشلردر. بونلر اثبات مدعى ايچون ديبورلركه : [ذكر اولونان نصوص شرعيه ومطالعات سالفه احكام اعتقاديه ايله حقنده نصوص قاطعه وارد اولان احكام فرعيهٔ قطعيه حقندەدر. فقط بحث آنلرده دكل، احكام فرعيهٔ ظنيه يعنى مسائل اجتهاديه حقندەدر. ظنياتده ايسه مطلوب اولان ظندر. آنكچون شرع شريف، احكام فرعيەده ظنى علم مقامنه اقامه ايلەمشدر. ظن اجتهاد واستدلال ايله حاصل اوله جنى كبى، بر مجتهدى تقليد ايلەده حاصل اولور . بو جهتله بر حادثهٔ فقهيەده بر مجتهد، هنوز اجتهاد ايتمزدن اول ديكر بر مجتهدى تقليد ايدر ايسه مطلوب حصوله كلمش اولور.]

بو فكر مجروح وپك ياكلشدر. بركره مبحوث عنه نصوص شرعيەنك احكام اعتقاديه ايله احكام فرعيهٔ قطعيەيه مخصوص ومنحصر اولديغى مسلم

دكلدر. بو تخصيصه دلالت ايده جك الده بر دليل يوقدر. ثانياً كرچه مسائل اجتهاديه‌ده مطلوب اولان ظندر ، وشرع شريف احكام اجتهاديه‌ده ظنى علم مقامنه اقامه ايله‌مشدر. لكن بو اجتهادك ماهيتندن متولد بر كيفيت ضروريه‌در. چونكه مسائل اجتهاديه‌ده اجتهاد ، ادلهٔ قطعيه‌يه مستند اولمديغى ايچون بالضروره ظندن باشقه بر شى افاده ايتمز . بونكله برابر مطلوب اولان ظن ، مجتهدك كندى اجتهادندن متولد ظندر . يوقسه باشقه‌سنك اجتهادندن تولد ايدن ظن دكلدر . زيرا احكام اجتهاديه‌ده ظنك علم مقامنه اقامه اولونمه‌سى. اوكبى مسائلده علم تحصيلى قابل اوله‌مامسندندر . شو حالده علم مقامنه قائم اولان ظن، ممكن اولديغى قدر علمه قريب اولان ظن اقوادر . ظن ضعيف دكلدر.

بيانه حاجت يوقدركه بركيمسه‌نك كندى ظنيله باشقه‌سنك ظنى آراسنده بويوك برفرق واردر . [المرء ويطمئن بظنه] فحواسنجه كيشى كندى ظنيله مطمئن اولور . وهركسك كندى آكلايشى ، كندنجه ديكرينك آكلايشنه راجح بولونور . بو جهتله بر مجتهدك كندى اجتهادندن متولد ظن ، كنديته كوره ديكر بر مجتهدك اجتهادندن متولد ظندن البته اقوادر . وبرده مسائل اجتهاديه‌ده مطلوب اولان ظن، على الاطلاق ظندن عبارت اولسه‌يدى، بر مجتهدك بعد الاجتهاد كندى نتيجهٔ اجتهادينى ترك ايله آكا مخالف اجتهادده بولونمش اولان ديكر بر مجتهدى تقليد ايتمه‌سى دخى جائز اولور ايدى . حالبوكه بو ، بالاتفاق جائز دكلدر . ايشته بو ملاحظاته بناءً جمهور فقهايه كوره ايستر بعد الاجتهاد اولسون، ايستر قبل الاجتهاد اولسون على الاطلاق بر مجتهد ايچون ديكر بر مجتهدى تقليد جائز دكلدر. هر مجتهدك كندى اجتهاديله عامل اولمه‌سى واجبدر .

اجتهاده مقتدر اولمايانلره كلنجه: آرتق بونلر ايچون تقليد ضروريدر. مادامكه اجتهاده اقتدارلرى يوقدر، او حالده تقليددن باشقه توسل ايديله جك بر طريق‌ده يوقدر. واقعا اجتهادك وجوبى وتقليدك حرمتى حقنده وارد اولان سالف الذكر نصوص شرعيه‌نك ظاهر اطلاق وعمومنه نظراً احكام اصليه‌ده اولديغى كبى

احکام فرعیه‌ده دخی اجتهاده مقتدر وغیر مقتدر علی‌العموم افراد امت ایچون تقلیدك جائز اولمیوب حرام اولدیغی ظن اولونور . فقط ظاهرده مطلق وعام اولان او نصوص شرعیه ــ (وماجعل علیکم فی الدین من حرج) کبی امر دینده حرج و مشقتك مرتفع اولدیغنه دال اولان دیگر نصوص شرعیه‌نك دلالتیله ــ حقیقتده احکام فرعیه‌یه متعلق اجتهادك وجوبنی افاده خصوصنده مجتهدلرله مقید وآنلره خاصدر . اجتهاده مقتدر اولمایانلر نصوص مذکوره‌نك دائرهٔ شمولندن خارجدرلر .

احکام فرعیه‌ده اجتهاد ، احکام اصلیهٔ اعتقادیه‌ده اجتهاده بکزه‌مز. احکام اعتقادیه معدود ، دلائلی‌ده عقلی ومحدوددر . او جهتله احکام اعتقادیه‌ده هر عاقل اجتهاد واستقلاله قولایلقله مقتدر اوله‌بیلیر . حالبوکه احکام فرعیه بویله دکلدر . بیکلرجه مسائلی محتویدر ، دلائلی‌ده شرعی وغیرمحدوددر. بوجهتله فروع دینده اجتهاد هرکسك کاری دکلدر . بو جهت نظر اعتباره آلنمیه‌رق اهلیت اجتهادی حائزاولمایان نه‌قدر افراد مسلمین وارسه جمله‌سی اجتهاده سوق ایدیله‌جك اولسه ، اوزرلرینه پك بویوك کلفت و مشقت تحمیل ایدلمش اولور. امر معیشتك ، زراعت وصناعتك وسائر ایشلرك تعطیلی لازم کلیر . بونکله برابر ینه هرکس ایچون اجتهاده اهلیت مادةً ممکن اولماز. ایشته بوملاحظه‌یه مبنی تقلید ، حد ذاتنده مذموم اولمقله برابر اجتهاده مقتدر اولمایانلر ایچون ضروری کورولمشدر .

فقط فقهك قواعد اصلیه‌سندن اولدیغی اوزره، ضرورتلر کندی مقدارلریله تقدیر اولونمق لازمه‌دن بولوندیغندن ، عوام ایچون واجب اولان تقلید محض، اجتهاده مقتدراولمامقله برابر تقلید ایتدیکی مجتهدك دلیلنی آکلایه‌جق قدرا کتساب معلومات ایدن علمای قاصرین ایچون واجب دکلدر. چونکه عوام‌ایچون تقلید محض ضروری ایسه‌ده علمای قاصرین ایچون اویله بر ضرورت یوقدر . مادامکه علما ایچون تابع اولدقلری مجتهدك دلائلنی اکلامق ممکندر، اوحالده اونلر ایچون ضروری اولان شی تقلیدك یوقاریده بیان اولنان برنجی نوعیدر . یعنی دلیلده تقلیددر ، کوری کورینه حکمده تقلید دکلدر . بناءً علیه علمای قاصرین

ایچون منسوب اولدقلری مذهب صاحبنك مستندالیهی اولان دلائله مطلع اولمق واجبدر ، تقلید محض جائز دکلدر . مکرکه زمانمزده اکثر مسائل فقهیه‌ده اولدیغی کبی اصحاب مذاهبك دلائلنه اطلاع ؛ متعذر ویا متعسر اوله . اولوقت علما ایچون دخی تقلید محض جائز اولور . » مشقت تیسیری جلب ایدر . »

ایشته بومسئله‌ده فقه بودر ، یعنی قواعد فقهیه‌نك مقتضاسی بودر . بوندن دولاییدرکه اصولیونك برقسمی (برمجتهدك صحت اجتهادی ، مستندالیهی اولان دلیلی ایله تبین ایتمدکجه علمای قاصرین ایچون او مجتهدی تقلید جائز اولماز) دیمشلردر. ابن قیمك (اعلام الموقعین) ی ، شعرانینك (میزان) ی ، دهلوی‌نك (حجة الله البالغه) سی وشوکانی‌نك (ارشاد الفحول) ی مطالعه ایدیلیرسه کورولورکه متقدمین فقهانك اکثریسی بو فکرده‌در. امام مالك حضرتلری (بن بشرم . بعضاً خطا وبعضاً اصابت ایده‌رم . بو جهتله بنم رأی واجتهادمی تدقیق ایدیکز . کتابه ویا سنته موافق بولورسه‌کز قبول ایدیکز ، بولمازسه‌کز رد ایدیکز .) دیمشدر . امام احمد حنبلی حضرتلری‌ده (نه بنی ، نه مالکی ، نه نخعی واوزاعی‌یی ، نه‌ده باشقه بر ذاتی تقلید ایتمیکز . احکام شرعیه‌یی منبعندن اخذ ایدیکز .) دیمشدر. امام شافعی‌نك تلمیذ خاصی امام (مزنی) ده ، (مختصر مزنی) نامیله معروف اولان کتابنك مقدمه‌سنده استاذی امام شافعی حضرتلرینك ، کندیسنی تقلیددن طلبه‌سنی منع ایتمش اولدیغنی خاصةً اعلام واخطار ایله‌مشدر .

مع‌هذا متأخرین علمای اصولك بر قسمی‌ده ، بو فکرك خلافنه ذاهب اوله‌رق علی‌الاطلاق تقلیدك لزومنده علمای قاصرینی عوامه الحاق ایله‌مشلردر. بونلر (مادامکه علمای قاصرین اجتهاددن عاجزدرلر ، عوام حکمنده‌درلر . بناءً علیه مجتهدك دلیلنی بیلمکه لزوم یوقدر ، اونلر ایچون‌ده علی‌الاطلاق تقلید واجبدر .) دیيورلر . وبو ادعالرینك صحتنه (فاسألوا اهل الذکر ان کنتم لاتعلمون = بیلمیورسه‌کز اهل علمه سؤال ایدیکز .) آیت جلیله‌سیله احتجاج ایدیيورلر . دیيورلرکه (بیلمینلرك بیلمدکلرینی بیلنلردن صوروب

اوكرنمه‌لری ، بو آيت جليله ايله امر اولونيور. امر ايسه وجوب افاده ايدر. اجتهاده مقتدر اولمايان علماده بيلمينلر زمره‌سنده داخلدرلر . او حالده اونلر اوزرينه‌ده بيلمدكلری احكام فرعيه‌يی اهل علم اولان مجتهده سؤال ايتمك واجب اولور . بو ايسه آنی تقليددن باشقه برشی دكلدر .)

بوكا بروجه آتی ايكی صورتله جواب ويرلمشدر . اولا ــ امام غزالی‌نك (مستصفی)ده ديديكی كبی « بيلميورسه‌كز اهل علمه سؤال ايديكز » ديمك ، بيلمك ايچون سؤال ايديكز ديمكدر. بيلمك ايچون سؤالده ايسه يالكز حكمی صورمق كافی دكلدر . او حكمك يعنی ويريلن جوابك دليلی ، نه‌يه مستند اولديغی‌ده صوروب اوكرنمك اقتضا ايدر . بوجهت بيلنمزسه سؤالدن مقصود اولان علم حاصل ايدلمش اولماز . زيرا بلا دليل جواب ، سائل حقنده قول مجرددن عبارت اولديغندن علم افاده ايتمز. اينجه اينجه ظن افاده ايدر. حالبوكه بو آيت جليله ايله مأمور به اولان سؤالدن مقصد بيلنمه‌ين بر شيئه علم حاصل ايتمكدر . خصوصيله بونظم كريم ، كنديسنده علم مطلوب اولان اعتقادياتدن بر مسئله حقنده ، يعنی انبيای عظام حضراتنك رجالدن بولوندقلری حقنده شرفوارد اولمشدر . خصوص سبب عموم حكمه ، يعنی آيتك سبب نزولنده‌كی خصوصيت حكمنك عموميتنه منافی اولماسه بيله بوراده خصوص سبب ، سؤال‌مذكوردن تحصيل علم‌مقصوداولديغنه باشقه‌جه برقرينه تشكيل‌ايتمكده‌در. نته‌كيم بو آيتك آلت طرفنده‌كی (بالبينات والزبر) قيدی‌ده ، بو ملاحظه‌يی مؤيددر .

ثانياً ــ أوت ، بو آيت منيفه بيلمينلرك جمله‌سنه وبيلمدكلری شيلرك كافه‌سنه شامل وعلماء قاصرينده بيلمينلر زمره‌سنده داخلدر . بو جهت مسلمدر . فقط علمانك بيلمدكلری حكملرك دليللری ده بيلمدكلری شيلر جمله‌سندندر. شوحالده اونلر اوزرينه يالكز حكملری دكل، اوحكملرك مستند اليهی اولان دليللری‌ده سؤال ايتمك واجب اولور .

شو ايكی جوابدن آكلاشيليركه آيت مشار اليها ايله علمای قاصرين حقنده

تقليد محضك وجوبی شويله دورسون، جوازی بيله ثابت اولماز. بالعكس كتاب وسنة، بينات شرعيه‌يه اطلاع واتباعك لزومی ثابت اولور . بناءً عليه بو آيت كريمه ، علمای قاصرين ايچون دخی تقليد محضك وجوبنده ذاهب اولانلرك لهلرينه دكل، عليهلرينه دليلدر.. بوجهتله بونلرك بوآيت ايله استدلاللری هيچ بروجه ايله صحيح دكلدر .

تحقيقات سالفه‌دن شو نتيجه حاصل اولويوركه (فروع دينده تقليد جائزميدر، دكليدر ؟) مسئله‌سنده اهل اسلام ، اوچ صنفه منقسمدر . وهر صنف حقنده حكم باشقه‌در . برنجی صنف مجتهدلر ، ايكنجی صنف اجتهاده مقتدر اولمايان عالملر، اوچنجی صنف‌ده جاهللردر. مجتهدلر ايچون تقليد جائز اولمايوب اجتهاد واجبدر. اهليت اجتهادی جائز اولمايان عالملر ايچون تقليد محض جائز اوليوب تابع اولديغی مجتهدك دليلنه اطلاع واجبدر . مكركه دليله اطلاع متعذر ويا متعسر اوله. اولوقت تقليد محض جائز اولور . جاهللره كلنجه : آرتق آنلر ايچون تقليد محض ضروری وبناءً عليه واجبدر .

— ٤ —

افتا وقضا

(افتا) فی الاصل بر مشكلی حل و ايضاح معناسنه‌در لسان عرفده بر مسئله‌نك حكم شرعيسنی اوكرنمك ايچون واقع اولان سؤاله جواب ويرمك معناسنده استعمال اولونوركه حكم شرعی‌يی بيان واخبار ديمك اولور . سؤال ايدنه (مستفتی)، جواب ويرنه (مفتی) وويريلن جوابه‌ده (فتوی) دنير. فانك ضميله (فتيـا) ده فتوی ديمكدر . (فتوی) نك جمعی و اوك فتح و كسريله (فتاوی) در .

اصطلاح اصوليونده مفتی، مجتهد ديمكدر. نا صل كه (فقيه) لفظی نك‌ده مجتهد

مرادفی اولدیغی یوقاریده ذکر اولونمشدی. دیمک که مفتی، مجتهد وفقیه لفظلری، اصولیون عندنده الفاظ مترادفه قیلنمشدر. زمانمز مفتیلرینه (مفتی) اطلاقی، اصولیونه کوره اطلاق مجازیدر . شو حالده بر عالم ، حقیقی مفتی اوله بیلمک ایچون شرائط اجتهادی نفسنده جمع ایتمش اولمق شرطدر .

ایشته اصل « فتوی » دیه ، بویله شرائط اجتهادی جامع وبناءً علیه اجتهاد اقتدارینی حائز بر مفتی طرفندن ، عن اجتهاد ویریلن «فتوی»یه دنیر. زمانمز مفتیلری مجتهد اولمدقلرندن بونلر ، حقیقتده مفتی اولمیوب (ناقل)درلر . ویردکلری فتوالر ، منسوب اولدقلری مذهب صاحبنك ویا آندن صوکره کلن فقهای مذهبك اقوال وفتاواسنی نقل وحکایه دن عبارتدر. مع هذا بوکیلر حقنده « مفتی » ونقللری حقنده «فتوی» تعبیرلری، خیلی زماندنبری تعبیرات رسمیه دن اولمش و آرتق حقیقت عرفیه حکمنی اکتساب ایلەمشدر .

خلاصه، فتوی اوچ نوعدر. برنجیسی عن اجتهاد ویریلن فتوی، ایکنجیسی تخریج طریقیله ویریلن فتوی، اوچنجیسی ده بر مجتهدك کلامنی نقل و حکایه دن عبارت اولان فتوادر . عن اجتهاد فتوی ویره بیلمك ایچون کفایت اجتهادی حائز اولمق شرطی اولدیغی کبی ، تخریج طریقیله فتوی ویره بیلمك ایچونده شبهه سز تخریج اقتدارینه مالك اولمق شرطدر . یوقاریده « طبقات فقها » بحثنده تفصیلاً ایضاح اولوندیغی اوزره (تخریج) بر مذهبده مصرح اولمایان برمسئله نك حکمنی، او مذهبك احکام مصرحه وقواعد مقرره سندن استخراج ایلەمك دیمکدر .

شو حالده بر کیمسه « تخریج »ه مقتدر اوله بیلمك ایچون برکره منسوب اولدیغی صاحب مذهبك اقوال وقواعد فقهیه سنه مأخذلری ودلیللریله برابر واقف اولمق، صوکره ده دلیلده نظره ومذهبده مناظره یه اهل بولونمق وبونکله برابر احوال وعادات ناسی ، احتیاج ومصلحت عصری بیلمك لازمدر .
ایشته بو شرائطی جامع اولان بر مفتی ایچون ، سالك اولدیغی مذهبده موجود اولمایان بر مسئله حقنده صاحب مذهب نام وحسابنه « تخریج » طریقیله فتوی

ویرمك جائز اولور . فقط مفتی بو شرائطی جامع دکل ایسه جائز اولماز .

بر مجتهدك کلامنی نقل وحکایه طریقیله ویریلن فتوایه کلنجه : (هدایه) شرحی (فتح القدیر)ده بیان اولندیغی اوزره [۱] بویله بر فتوی معتبر وواجب الامتثال اوله‌بیلمك ایچون، هانکی مجتهدك کلامی نقل ایدلمش ایسه او مجتهدك اسمی ذکر اولونمق ومعروف ومتداول بر کتاب معتبردن مأخوذ بولونمق لابددر. چونکه او مجتهدك اسمی ذکر ایدلمیه‌جك اولور ایسه او کلامك قائلی کیم اولدیغی بیلنه‌مز . او بیلینمینجه‌ده مستفتی کیمی وهانکی مجتهدی تقلید ایتدیکنی بیله‌مز . فتوانی ویرن ذاته کلنجه: او ، حقیقتده او فتوانك صاحبی دکلدرکه اونك معلوم اولمه‌سی اصل مفتینك معلوم اولمه‌سی دیمك اولسون . او آراده‌واسطهٔ نقلدن‌عبارتدر. اصل مفتی اولان مجتهدك کلامنی مستفتی‌یه نقل ایدن بر واسطه‌در. بوجهتله اوفتوانك مفتیٔ حقیقیسی مستفتیجه بیلنمك ایچون آنك اسمی ذکر اولونمق لازمدر . اولونمدیغی صورتده جهل جهل اوستنه، تقلید تقلید اوستنه اولور. لکن زمانمزده بو اصوله رعایت ایدلدیکی یوقدر .

بوراسی بویله اولدیغی کبی فتوانك مأخذی اولان کتاب ده ، معروف وبین‌العلما متداول اولمایان بر کتاب اولور ایسه ، مندرجاتنك صحتنه اعتماد

[۱] فالمحقق ابن‌الهمام فی (فتح القدیر) فی شرح «کتاب القضا» واعلم ان ما ذکر فی القاضی ذکر فی المفتی فلایفتی الا المجتهد وقد استقر رأی الاصولیین علی ان المفتی هو المجتهد واما غیر المجتهد ممن حفظ اقوال المجتهد فلیس بمفت . والواجب علیه اذا سئل ان یذکر قول المجتهد کابی حنیفة علی جهة الحکایة . فعرف ان ما یکون فی زماننا من فتوی الموجودین لیس بفتوی بل هو نقل کلام المفتی لیأخذ به المستفتی . وطریق نقله کذلك عن المجتهد احد امرین اما ان یکون له فیه سند الیه او یأخذه من کتاب معروف تداولته الایدی نحو کتب محمد بن الحسن ونحوها من التصانیف المشهورة للمجتهدین لانه بمنزلة الخبر المتواتر عنهم او المشهور هکذا ذکر الرازی . فعلی هذا لو وجدنا بعض نسخ النوادر فی زماننا لایحل عزو مافیها الی محمد ولا الی ابی یوسف لانها لم تشتهر فی عصرنا فی دیارنا ولم تتداول. نعم اذا وجد النقل عن النوادر مثلا فی کتاب مشهور معروف کالهدایة والمبسوط کان ذلك تعویلا علی ذلك الکتاب . انتهی مافی (فتح القدیر) .

ایدیله‌مز. یالان اولمق احتمالی اولدیغی کبی محرف، ناقص ویازائد اولمق احتمالی‌ده واردر . آنکچون اویله غیر معروف وغیر متداول بر کتابدن مأخوذ اولان فتوایه اعتماد جائز اولماز . مکرکه اوفتوی ، بردلیل صحیحه مستند واودلیل‌ده کتاب مذکورده مندرج اوله . ابن همام ، (فتح‌القدیر)ده (متقدمین حنفیه‌دن (هشام)ك ویا (ابن‌رستم)ك (نوادر)ی کبی یالکز اسماً معلوم اولوب جسماً غیرمعروف وغیرمتداول اولان برکتابت ، اله کچه‌جك اولسه اونده مندرج بر مسئله‌یی امام ابو یوسفه ویا امام محمده عزو واسناد حلال اولماز .) دییور . مع هذا ینه ابن همامك دیدیکی کبی (هدایه) و (مبسوط) مثللی معروف بر کتاب متداولده اویله غیر معروف کتابدن بر نقل بولونور ایسه ، اولوقت او نقل معتبر اولور. لکن بیانه حاجت یوقدرکه بوصورتده اعتبار واعتماد اوکتاب معروفه‌در، یوقسه نقل مذکوره دکلدر .

وقتیله اسلاف کرام، روایت وتدریس ایتدکلری مسائل وکتب فقهیه‌یی ، عادتا حدیث روایت ایدر کبی صاحب مذهبه ویا مؤلف کتابه منتهی اولونجه‌یه قدر ، خلفدن سلفه اسناد طریقیله نقل وروایت ایدرلرمش . بوسلسلهٔ اسناده (سند) اطلاق اولونور . ایشته برمجتهدك کلامنی نقل وحکایه طریقیله ویریلن فتوی، بویله بر (سند)ه مستند اولورایسه، راویلری ثقه‌دن یعنی عادل‌وموثوق الکلام ذواتدن اولدقلری صورتده معتبر اولور . عکسی تقدیرده معتبر اولماز. فقط زمانمزده بوطریق مسدوددر . چونکه بیك بوقدر سنه صوکره بوطریقه توسل متعذر ویا متعسردر . آنکچون الیوم ویرلمکده اولان فتوالر ، هپ کتب فقهیه‌دن مأخوذدر .

استفتا اولنان مسئله حقنده مجتهدلرك اقوال مختلفه‌سی بولوندیغی صورتده، اکر مفتی دلیلده نظره اهل اولمق حسبیله ترجیحه مقتدر ایسه ، او اقوالدن برینی ترجیح ایدر . ترجیحه مقتدر دکل ایسه بوتقدیرده او اقوال مختلفه‌نك جمله‌سنی مستفتی‌یه نقل وحکایه‌یه مجبور دکلدر . یالکز بر دانه‌سنی نقل وحکایه ایلسه کفایت ایدر . چونکه مقلد دیلدیکی مجتهدی تقلید ایتمك حقنی حائزدر

بناءً علیه مفتی ، اقوال مختلفه‌دن برینی ذکر ایدر ، مستفتی‌ده آنکله عامل اولورسه مقصود حصوله کلمش اولور . فقط مفتی اقوال مذکوره‌نك جمله‌سنی نقل ایدر ایسه – که بعض فقهـا نقل ایتمك لازمدر دیمشـلر – بو صورتده (استفت نفسك و ان افتاك المفتون) حدیث شریفی مقتضاسنجه مستفتی ایچون اولی اولان وجداننه مراجعت ایتمك و بناءً علیه وجدانی آنلردن هانکیسنی تصویب ایدرسـه آنی اختیار ایله‌مکدر . مستفتی باشقه باشقه مفتیلره مراجعتله یکدیکرینه مباین باشقه باشقه فتوالر آلدیغی صورتده دخی حکم ینه بویله‌در . معهذا مستفتی وجداننك میل وتصویب ایتمدیکی قولی اختیار ایده‌جك اولورسه، ابن همامك (فتح القدیر)ده بیاننه نظراً جائز اولور . چونکه مستفتی اوزرینه واجب اولان شیء علی الاطلاق بر مجتهدی تقلیددر . بوده اواقوالدن هرهانکی بری اختیار ایدلمکله ایفا ایدلمش اولور. اومجتهد ایستر اصابت ایتسین، ایستر خطا ایتسین مسـاویدر ، زیرا مقلد ، مجتهدك اصابت وخطـاسنی تدقیق ایله مکلف دکلدر ، عاجزدر . مسـئولیت تماماً مجتهده راجعدر . حالبوکه اوده مسـئول دکلدر . چونکه شرائطنی جامع وتقصیردن خالی اجتهاد تام ، مسئولیته مانعدر. مجتهد اصابتله مکلف دکلدر . مسائل اجتهادیه ، امور ظنیه‌دندر. ظنیاتده ایسه مجتهدك مکلفیتی حکم شرعیه تحصیل ظن ایچون بوتون وسع وقدرتنی صرف ایتمکدن عبارتدرکه اوبونی یاپمشدر. اصابت آنك وسعی خارجنده‌در. بوجهتله مجتهد بعضاً اصـابت ، بعضاً‌ده خطا ایدر . وهر ایکی صورتده وظیفه‌سنی تماماً ایفا ایتمش اولدیغی ایچون مأجور اولور . [١]

---

[١] شو سوبله‌دکلرمز ، بر مجتهدك کلامنی نقل وحکایه‌دن عبارت اولان (افتا) حقنده‌در . ولنظریات اصـولیه‌دندر . تطبیقاتده بو اصول جاری دکلدر . هر مذهبك کندینه کوره بر اصولی واردر . مذهب حنفیجه متخذ اصوله کوره مفتی ، اولا امام اعظم حضرتلرینـك قولیله فتوی ویرر . چونکه اصل صاحب مذهب اودر . آنك ایچون مذهب حنفیده اصل اولان مشارالیهك قولیدر . بناءً علیه بر مسئله‌ده مشارالیهك رأیی موجود اولدقجه آندن عدول اولونماز. مکرکه مفتی، دلیلده نظره اهل وبناءً علیه ترجیحه مقتدر اولسه . اولوقت دلیلی . اقوی اولانك قولنی ترجیح ایدر. شاید استفتا

*
* *

(افتا) ایله (قضا) آراسنده‌کی فرقه کلنجه : بونلر آراسنده‌کی فرق بر دکل ، متعدددر. کرچه هرایکیسی‌ده برجنسدندرلر، نتیجه اعتباریله ایکیسی‌ده بر حادثه‌نك حکم شرعیسنی بیاندن عبارتدر . لکن کرك ماهیت نوعیه‌لری و کرك اوزرلرینه ترتب ایدن احکام اعتباریله بینلرنده متعدد فرقلر واردر . باشلیجه‌لری شونلردر :

١ — افتا ، حکم شرعی‌یی ساده‌جه بیان واخباردر . قضا ایسه حکم شرعی‌یی بیان ایله برابر الزامدر . بوجهتله افتاده الزام یوقدر ، قضاده الزام واجبار واردر .

٢ — افتا ، ولایت نوعندن دکلدر . مفتینك افراد اوزرنده حق ولایتی یوقدر . حالبوکه قضا، ولایت نوعندندر. قاضینك افراد اوزرنده حق ولایتی واردر بوجهتله مستفتی‌فتوایی قبوله جبر اولونمدیغی حالده، محکوم علیه تصدیق اولونان حکم قاضی‌یی قبوله جبر اولونور.

٣ — بر مجتهد ایچون کندی رأی واجتهادی خلافنه اوله‌رق، دیکر بر مجتهددن‌صادر اولان فتوی ایله عمل ایتمك جائز اولماز. حالبوکه اومجتهد ایچون ولوکه‌کندی اجتهادی خلافنه اولسون، علیهنه صادر اولان حکم قاضی‌یه اتباع ایتمك واجب اولور . چونکه قاضی ولایت عامه‌یی حائزدر، حکمی بو ولایته مستنددر، الزامدر. بناءً علیه قاضینك امضا وتصدیق‌اولونان حکمنه اطاعت، بلا استثنا هرکس اوزرینه واجب اولور .

اولونان مسئله‌ده امام مشارالیهك رأیی معلوم دکل‌ایسه اولوقت مفتی ، امام ابو یوسفك، صوکره امام محمدك ، دها صوکره امام زفر ویا حسن بن زیادك قولیله فتوی ویرر . فقط بو ترتیب صوکره کلن مشایخ حنفیه‌جه ائمهٔ مشارالیهمدن برینك قولی دیکرلرینك اقوالنه ترجیح ایدلمدیکی صورتده‌در .

اما مشایخ حنفیه، اولجه مشارالیهمدن برینك‌قولی ومثلا امام‌محمدك رأیی دیکرلرینك وحتی امام اعظمك قوله ترجیح وآنکله افتا ایله‌مشلر ایسه ، او قول مذهبجه مختار ومفتی به اولمش دیمکدر . آرتق مفتی او قول مختار ایله فتوی ویرر . قائلنك کیم اولدیغنی آراشدیرماز .

٤ — حق قضا، اساساً خلیفه‌یه وذات حضرت پادشاهی‌یه عائد اولوب آنك طرفندن تفویض اولونمدقجه هیچ برکیمسه حق قضایی حائز اولاماز. آنکچون قاضی ذات حضرت پادشاهینك وکیلیدر، آنك نامنه وآکا وکالة اعطای حکم ایدر. بوجهتله خلیفه طرفندن کندیسنه تفویض قضا اولونمایان بر ذات، هرکیم اولور ایسه اولسون، ولوکه اك بویوك مجتهد اولسون کندیلکندن قاضی اوله‌رق اعطای حکم ایده‌مز. حالبوکه افتا بویله دکلدر. افتا علم واقتدارك بخش ایتدیکی برصلاحیت علمیه‌در. بوسببله حق افتا، رسمی مفتیلره مخصوص و منحصر دکلدر. کفایت علمیه‌یی حائز اولان هرعالم مفتی اولابیلیر، یعنی کندیلکندن فتوی ویره‌بیلیر. طرف حکومتدن تفویضه وابسته دکلدر.

٥ — قاضی طرف سلطانیدن اجرای محاکمه‌یه وحکمه وکیل اولدیغی ایچون، قضا زمان ومکان ایله وبعض خصوصاتك استثناسیله تقیید وتخصص ایدر. مثلا معین برزمان ویا مکانده حکمه مأمور اولان برحاکم، آنجق اول زمان ومکانده حکم ایده‌بیلیر. اما اول زمان ویا مکان خارجنده دیکر برزمان ویا محلده حکم ایده‌مز. بونك ایچوندرکه برقضا حاکمی دیکر برقضاده حاکملك ایده‌مز. کذلك برمجتهدك رأییله عمل اولونمق اوزره امر سلطانی صادر اولسه حاکم اومجتهدك رأیینه منافی دیکر برمجتهدك رأییله حکم ایده‌مز، ایدرسه نافذ اولماز. (مجلهٔ احکام عدلیه‌نك (۱۸۰۰) و (۱۸۰۱) نجی ماده‌لرینه باق)

حالبوکه افتا بویله دکلدر. مفتی ذات حضرت پادشاهینك وکیلی اولمدیغی ایچون، امر افتا هیچ برصورتله تقییداته تابع طوتولاماز. اوتماماً حریت علمیه‌یی حائزدر. بناءً علیه مفتی هرزمانده، هرمکانده وهرمسئله‌ده کندی بیلدیکی کبی فتوی ویرر. هیچ برقید آلتنه کیرمز وهیچ برکیمسه‌نك رأیینه تابع اولماز. مکرکه مقلد اوله. بوتقدیرده‌ده یوقاریده بیان ایدلدیکی وجه ایله حرکت ایدر.

٦ — مفتی دیانتله فتوی ویرر، قاضی ایسه ظاهر ایله حکم ایدر. یعنی مفتی ایشك جهت وجدانیه‌سنی، مستفتی ایله جناب حق آراسنده‌کی حکم شرعی‌یی بیان ایلر. حالبوکه قاضی بوجهتی، ایشك ایچ یوزینی نظر اعتباره

آلیوب ظاهر اوزرینه بناءً حکم ایدر. مثلا بر کیمسه دیکرندن بر مقدار پاره استقراض وفقط مؤخراً تأدیه ایتدیکنی اقرار وبیانله ذمتنك بری اولوب اولمدیغنی استفتا ایتدکده مفتی ذمتنك برائتیله افتا ایدر. حالبوکه اوذات حضور حاکمده اویولده اقرار وادعاده بولونه‌جق اولسه حاکم آنك برائتیله حکم ایتمز. بالعکس تأدیهٔ دینه اقامهٔ بینه ایده‌مزسه، آنی اقراریله الزام و اداء دینه اجبار ایلر. ولوکه اوکیمسه حقیقتده اداء دین ایتمش اولسون. حاکم بوجهتی دوشونمز. (الحاکم یحکم بالظاهر والله یتولی السرائر) نحواسنجه حاکم حکمنی ظاهره بنا ایدر، سرائری ایسه آنجق جناب حق تولی ایلر. [١]

٧ — افتاده ارککلرله قادینلرك فرقی یوقدر. بناءً علیه ایستر عباداته، مناکحات ومعاملاته دائر اولسون، ایستر عقوباته متعلق اولسون علی العموم مسائل شرعیه‌ده کفایت علمیه‌یی حائز اولان قادینلر دخی مفتی اولابیلورلر. بوجهتله فقهای حنفیه‌یه کوره قادینلر دخی قاضی اولابیلورلر. لکن عقوباته متعلق دعاوی‌ده قاضی اولامازلر. یعنی قادینلر جزا حاکمی اولامازلر. اوجهتله مفتیلك خصوصنده ارککلرله قادینلر آراسنده هیچ بر فرق بولنمدیغی حالده، قاضیلك خصوصنده بوصورتله بر فرق واردر.

---

[*] معین بر سببی بیان اولونمایان ملك مطلق دعوالرنده، هرنه صورتده اولور ایسه اولسون ولوکه شهادت زوردن نشأت ایتمش بولونسون، حاکمك ظاهره مبنی وحقیقته منافی اولان حکمی، قضاءً یعنی ظاهراً نافذ اولورسه‌ده، دیانةً یعنی باطناً ووجداناً نافذ اولماز. مثلا بر کیمسه دیکرینك مالی، اشترا واتهاب کبی معین بر سبب بیان ایتمکسزین کندیسنك اولدیغنی ادعا وبو ادعاسنی شهادت زور ایله اثبات ایده‌رك بر حکم استحصال ایده‌جك اولسه. اومال او کیمسه‌یه دیانةً حلال اولماز. بوتون ائمهٔ مجتهدین بو مسئله‌ده متفقدر.

فقط عقود وفسوخده شهادت زوره بناءً واقع اولان حکم، قضاءً وظاهراً نافذ اولورسه‌ده دیانةً وباطناً نافذ اولورمی اولمازمی؟ بومسئله‌ده امام اعظم حضرتلری جمهور فقهایه مخالفت ایتمشدر. جمهوره کوره ملك مطلق دعوالرنده اولدیغی کبی ظاهراً نافذ اولورسه‌ده باطناً نافذ اولماز. امام ابو یوسف ومحمد حضراتی‌ده بو فکرده‌در. لکن امام اعظمه کوره هم ظاهراً وهم باطناً نافذ اولور. مشارالیه «عقود وفسوخده قضا، انشاء عقد حکمنده‌در» دیبور.

— ق —

معین برمذهبی التزام واجبمیدر ؟

بوقاریده (طبقات فقها) بحثنك مقدمه‌سنده تفصیلاً بیان وایضاح ایتمشدك كه اوائل اسلامده وحتی دور مجتهدینده عالم اولسون، جاهل اولسون هیچ بر فرد، كندیسنی دیگر برذاتك ـ ولو كه اوذات اك بویوك مجتهد اولسون اجتهاداتیله مقید قیلمازدی. اجتهاده مقتدر اولانلر اجتهاد ایدرلر، مقتدر اولمایانلرده تصادف ایتدكلری مجتهددن استفتا ایلرلردی. برمسئله‌نك حكمنی برذاتدن استفتا ایدرلرسه، دیگر بر مسئله‌نك حكمنی‌ده دیگر بر ذاتدن استفتا ایدرلردی. وویریلن فتوی قناعت‌بخش اولورسه آنكله عامل اولورلر، قناعت‌بخش اولمازسه قناعت حاصل ایدنجه‌یه قدر دیگرلرندن استفتا ایلرلردی. بو حال شایع وفقها حضورنده جاری اولدیغی حالده فقها طرفندن رد وانكار اولنمازدی.

بالعكس اسلاف كرام حضراتی، خلقی كوری كورینه تقلیدچیلكدن منع ایله تدقیق وتتبعه، نظر وتأمله سوق ایدرلردی. امام اعظم ابوحنیفه نعمان بن ثابت حضرتلری، بر حادثه حقنده فتوی ویرنجه (بو نعمان بن ثابتك رأییدر، واستنباطنه مقتدر اولا بیلدیكمز آرانك اك ایبیسی‌ده بودر. كیم كه بوندن دها كوزل برفكر درمیان ایدرایسه، صوابه اولی اولان اوفكردر.) بویورمشدر. امام مالك حضرتلری‌ده (هیچ بر كیمسه یوقدركه آنك هركلامی واجب الامتثال اولسون. بو، آنجق معصوم و خطادن مصون اولان جناب رسالتمأب افندمزه خاص برخصلت جلیله و كیفیت استثنائیه‌در. آندن باشقه هركیم اولور ایسه اولسون، آنك بعض كلامی شایان اخذ وقبول ایسه بعض كلامی‌ده مردوددر.) دیمشدر. [۱] دیگر ائمهٔ فقهده بو یولده ایراد كلام ایله‌مشلردر.

---

[۱] فی (الیواقیت والجواهر) للشعرانی روی عن ابی حنیفة انه كان اذا افتی یقول: هذا رأی النعمان بن ثابت (یعنی نفسه) وهوا حسن ماقدر ناعلیه. فمن جاء با

خلاصه ، مذاهب فقهیه تقرر ومتعصبلری ظهور ایتمزدن اول ، زمانمزده اولدیغی کبی اهل اسلام معین برمذهبی التزام ایتمزلردی . فقهاده خلقی بویوله سوق ایتمه‌مشلردی . چونکه بوبابده نه‌عقلی ، نه‌ده نقلی بردلیل یوقدر . بناءً علیه اجتهاده مقتدر اولمایانلر ایچون معین برمذهبی التزام واجب دکلدر. التزام اولونورسـه جائز اولور ، لکن واجب دکلدر . واجب اولان ، علی الاطلاق برمجتهدی تقلیددر . بوجهتله بعض مسـائلده برمجتهدی ، دیکر بعض مسائلده دیکر برمجتهدی تقلید جائز اولور . بوخصوصده برمانع شرعی یوقدر .

ایشته بو مسـئله‌ده جمهور فقهـانك رأیی بودر . فقط ولی‌الله دهلوی‌نك (عقد الجید فی احکام الاجتهاد و التقلید) رساله‌سنده اکابر فقهای شافعیه‌دن (عزالدین ابن عبدالسـلام) دن نقلاً دیدیکی کبی معلوم اولان مذاهب اربعهٔ فقهیه تقرر ومتعصبلری ظهور ایتدکدن صـوکره متأخرین فقهادن برشرذمهٔ قلیله ، اصحاب عجز وتقلید ایچـون مذاهب فقهیه‌دن معین بر مذهبی التزامك وجوبنه ذاهب اولمشلردر . لکن بوذهاب ، بردلیل صحیحه مستند اولمدیغندن جمهورفقهاطرفندن قبول ایدلمیوب رد ایدلمشدر. بومسئله آشاغیده (برمذهبدن دیکر مذهبه انتقال) مسئله‌سنك ایضاح حکمی اثناسنده بر قات دها توضیح اولونه‌جقدر .

مسئله‌یه نهایت ویرمزدن اول شوراسنی عرض ایده‌یم‌که کرك بو مسئله‌ده وکرك مسائل آتیـه‌ده موضوع بحث اولان مقلددن مقصد ، احکام فقهیه‌یی آکلایه‌جق قدر تحصـیل کورمش اولان اصحـاب فکر و اذعاندر ، عـوام ناس دکلدر . چونکه عوام وعوام حکمنده اولانلر احکام مذهبیه‌یی بیلمکدن عاجز وزمانلرنده وکندی مملکتلرنده موجود علمانك اقوالنه تابعدرلر. بونك ایچوندرکه فقها «عوام‌ایچون مذهب یوقدر،عوامك‌مذهبی مفتی‌نك فتواسیدر.» دیمشلردر .

حسن منه فهو اولی بالصواب .

قال الامام مالك : ما من احد الا ومأخوذ من كلامه ومردود منه الا رسول الله صلی الله علیه وسلم .

— ٦ —

مذهب ایله حدیث تعارض ایتدکده
هانکیسی ترجیح اولونور ؟

مسئله ، بوشکلده ومطلق بر صورتده وضع ایدیله جك اولور ایسه ، بوکا بلاتردد « البته حدیث ترجیح اولونور » جوابی ویریلیر . عکس تقدیرده ده صاحب مذهبی، درجه‌سنه اصعاد ایتمك وحتی صاحب شریعت حضرت رسالتپناه افندمز اوزرینه تقدیم ایله‌مك لازم کلیرکه قطعیاً جائز دکلدر . بو الك بویوك ضلالت اعتقادیه اولور . صاحب مذهب‌ده بزم کبی افراد امتدن بر فرددر . اوده بزم کبی، بزده اونك کبی شریعته مربوط و (اتبعوا ماانزل الیکم من ربکم و لاتتبعوا من دونه اولیاء) آیت جلیله‌سیله جمله‌مز شرع منزله اتباع ایله مأمورز .

یوقاریده ، فصل اولده بالمناسبه سویله‌مشدك که دین اسلامده حضرت رسالتپناه افندمزدن باشقه بر پیغمبر وبر شارع یوقدر. کذلك دین اسلامده — قانونك مذهبنده اولدیغی کبی — تشریع احکامده یعنی وضع شریعت خصوصنده نیابت اصولی جاری دکلدر. مجتهدلر، مذهب مؤسسی امامر، شارع اولمدقلری کبی وضع شریعتده حضرت شارع طرفندن وکالت مخصوصه‌یی‌ده حائز دکلردر. بناءً علیه نه‌قدر بویوك مجتهد وامام اولور ایسه اولسون ، هیچ بری معصوم ولایخطی دکلدر. وهیچ برینك نصه وشریعته مخالف رأیی شایان قبول اولاماز.

بزم صاحب مذهبه اتباع ایدیشیمز عجزمزدن، دوغریدن دوغری‌یه کتاب و سنته مراجعتله بالذات استنباط احکامه مقتدر اولامدیغمزدندر . یوقسه اونده برقدسیت، بر ولایت دینیه ونیابت تشریعیه تصور واعتقاد ایتدیکمزدن دولایی دکلدر.

بو اعتقاد ایله برمجتهدی تقلید ایتمك واونك مذهبی خلافنه نصوص شرعیه ظاهر اولسه بیله ینه اونك مذهبی خارجنه چیقمامه‌یی تصمیم ایله‌مك، برچوق نصوص قرآنیه ایله واز جمله آنفاً ذکر اولونان آیت کریمه‌نك فقرهٔ ثانیه‌سی اولان (ولا تتبعوا من دونه اولیاء) نظم جلیلی ایله قطعیاً ممنوع وحرامدر ، صراط مستقیم اسلامدن خروجدر .

قاتولیکلر ایله برقسم پروتستانلر، کندی رؤسای روحانیه‌لرینه بویولده اعتقاد ایله اتباع ایده‌رك ، آنلرك تحلیل ایتدکارینی حلال وتحریم ایله‌دکارینی حرام اعتقاد ایتدکاری ایچون ، قرآن کریم (اتخذوا احبارهم و رهبانهم ارباباً من دون‌الله = یهود ونصاری رؤسای روحانیه‌لرینی (الله)دن باشقه ارباب وآلهه اتخاذ ایتدیلر) آیت جلیله‌سیله آنلری ، بویولده حرکتلرندن دولایی رؤسای روحانیه‌لرینی کندیلرینه رب وآله اتخاذ ایتمش اولدقلرینی بیان ایله ذم وتقبیح ایدییور .

اك معتبر تفسیرلرده و (سنن ترمذی)ده بیان اولوندیغی اوزره حضرت رسول اکرم « صلی‌الله علیه وسلم »، بوآیت منیفه‌نك تفسیری ضمننده (یهود ونصاری رؤسای روحانیه‌لرینه عبادت ایتمه‌مشلردی . فقط رؤسای روحانیه‌لری آنلره برشیئی تحلیل ایدنجه حلال وتحریم ایدنجه حرام اعتقاد ایله‌مشلردی) بویورمشلر وبو بیانات سنیه‌لریله بو کیفیتك احبار ورهبانی (رب واله) اتخاذ ایتمك دیمك اولدیغنی تفهیم ایله‌مشلردر . [١]

مسئله بونقطهٔ نظردن تدقیق‌ایدیلنجه بالاده ایراد اولونان (مذهبله حدیث تعارض ایتدکده هانکیسی ترجیح اولونور؟) سؤالنك جوابی، کندیلکندن تظاهر ایدر . یعنی بوقاریده سویله‌دیکمز کبی « البته حدیث ترجیح اولونور »

[١] فی (سنن الترمذی) فی باب (تفسیر آیة سورة التوبة) عن عدی بن حاتم قال اتیت النبی صلی‌الله علیه وسلم وفی عنقی صلیب من ذهب فقال النبی یا عدی اطرح عنك هذا الوثن . وسمعته یقرأ فی (سورة براءة) (اتخذوا احبارهم ورهبانهم اربابا من دون الله) قال صلی‌الله علیه‌وسلم (اما انهم لم‌یکونوا یعبدونهم ولکنهم کانوا اذا احلوالهم‌شیئا استحلوه واذا حرموا علیهم شیئا حرموه) .

دیمك اقتضا ایدر . بونده تردده محل یوقدر. بوتون ائمهٔ فقه بوجوابده متحد السانددر . امام شافعی (اذا صح الحدیث فهو مذهبی = برحدیثك صحتی تحقق ایدنجه اوحدیث مضمونی بنم مذهبمدر) دیمشدر . دیکر بر روایتده (بنم کلامه مخالف برحدیث صحیح سزه بالغ اولور ایسه او حدیثه اتباع ایدیکز ، بنم سوزیمی دیواره چارپیکز .) دیمشدر .

باشده استادلری امام اعظم حضرتلری اولدیغی حالده ائمهٔ حنفیه‌ده (لایحل لاحد ان یفتی (وفی روایة ان یقول) بقولنا مالم یعلم من این قلنا = بزم نره‌دن آلوب سویله‌دیکمزی بیلمدکجه هیچ برکیمسه ایچون بزم قولمزله فتوی ویرمك (برروایتده بزم قولمزله قائل وعامل اولمق) حلال اولماز) دیمشلردر . امام مالك (بن بشرم ، بعضاً خطا وبعضاً اصابت ایدرم . بوجهتله بنم رأیمی تدقیق ایدیکز ، کتابه وسنته موافق بولورسه‌کز قبول ایدیکز ، بولمازسه‌کز رد ایدیکز .) دیدیکی، امام احمدك‌ده (نه بنی، نه مالکی، نه‌ده نخعی واوزاعی‌یی، ونه‌ده باشقه‌سنی تقلید ایدیکز . احکام شرعیه‌یی اونلرك آلدقلری یردن آلیکز) دیمش اولدیغی یوقاریده ذکر اولونمشدی .

ایشته بو مسئله‌ده اصل اولان بودر . یعنی مذهب ایله حدیثك تعارضی حالنده اصل اولان ، حدیث ایله عمل اولونمه‌سی لزومیدر . بواساس وبولزوم بروجه معروض نصوص قاطعهٔ شرعیه واجماع ائمه ایله ثابت بر قضیهٔ محکمه ایکن ، متأخریندن بعض علمانك بونك عکسنی ادعا ایتمسی ، هله « خادمی » مرحومك (مجامع الحقائق) نامنده‌کی اثرنده مطلق اوله‌رق (اقوال فقهانصوصه مرجحدر) دیمه‌سی، وبونی فقهای حنفیه عندنده برقول مختارمش کبی کوسترمه‌سی اصلا دوغری دکلدر ، نقصان تحقیقدن متولد قول سخیفدر . دهلوی‌نك (عقدالجید) رساله‌سنه و (هدایه) ایله (بدایع) ك کتاب الصومنده « افطار محتجم اوزرینه کفارت لازم کلوب کلیه‌جکی » مسئله‌سنه مراجعت ایدیلیرسه مدعامزك صدقی تبین ایدر . [١]

[١] قال فی (الهدایه) قول الرسول لاینزل عن قول المفتی . وقال فی (البدایع) فی تلك المسئلة یعنی فی مسئلة افطار المحتجم : ظاهر الحدیث واجب العمل به فی الاصل ...

اوت ، « اقوال فقها نصوصه مرجحدر . » سوزی ، نصوصك معناسنی آكلامقدن عاجز عوام حقندهدر . » دینیله‌جك اولورایسه ، اولوقت دوغری اولور. نته‌كیم امام ابویوسفدن اقوال فقهانك ظواهر احادیثه ترجیح اولونمسی لزومنه دائر منقول اولان روایتده ، عوام حقندهدر . بوجهت ذكر اولونان (هدایه) ایله (بدایع)ده مصرحدر. چونكه عوام نصوص شرعیه واحادیث نبویه‌نك معنالرینی ، تأویللرینی، روایت ایدیلن حدیثك درجهٔ صحتنی، منسوخ اولوب اولمدیغنی بیله‌مز. احتمال‌كه اوحدیث، حدذاتنده حدیث صحیح دكلدر. كاذب وموضوعدر . یاخود ظاهر معناسنی مقصود دكلدر ، مؤولدر ، بلكه‌ده منسوخدر . عوام ایله عوام حكمنده اولانلر بونلری بیله‌میه‌جكلری جهتله اونلراوزرینه واجب اولان، موثوق‌الكلام‌وشایان‌اعتماد برمفتی‌نك‌فتواسیله عملدر.

فقط بحث عوام حقنده دكلدر . اونلر دائرهٔ بحثدن خارجدرلر . بوراده موضوع بحث اولان مقلدن مقصد ، اجتهاده مقتدر اولمامقله برابر قواعد اصوله ومعانئ نصوصه ، اسباب وعلل شرعیه‌یه كسب وقوف ایده‌جك قدر تحصیل كورن اصحاب علم واذعاندر . على‌العموم مذهب مباحثنده (مقلد) تعبیر مطلقندن مقصود اولان ، دائما بوكبی اصحاب علم وعرفاندر . چونكه برمذهبه انتساب آنجق بونلر طرفندن اولورسه صحیح اولور . زیرا بر مذهبه انتساب اومذهبك احكامنی بیلمكله اولور. عوام انتساب ایتمك ایستدیكی مذهبك احكامنی بیله‌مزكه انتسابی صحیح اولسون. بوملاحظه‌یه مبنیدركه فقها « عوامك مذهبی یوقدر ، عوامك دلیلی‌ده ، مذهبی‌ده مفتی‌نك فتواسیدر . » دیمشلردر . مفتی هرهانكی مذهبه منتسب اولور ایسه اولسون ، عوام حقنده مساویدر . [۱]

الحاصل، انوارعلم‌ومعرفتله فكرینی تنویر ایده‌رك نصوص‌شرعیه واحادیث نبویه‌نك حقیقی ومجازی معنالرینی وتأویلات صحیحه‌سنی بیلن ، ذكی ومتفكر

[۱] قال فى البحر لان العامى يجب عليه تقليد العالم اذا كان يعتمد على فتواه . ثم قال وقد علم من هذا ان مذهب العامى فتوى مفتيه من غير تقييد بمذهب ولهذا قال فى‌الفتح الحكم فى حق العامى فتوى مفتيه (رد المحتار فى‌مسئلة افطار المحتجم) العامي منسوب الى‌العامة وهم‌الجهال .

برذاتی، اصحاب جهل وعمی درکه‌سنه تنزیل ایله حضرت شارعك کلامنه قارشی اقوال فقها ایله مقید قیلمق، شعورسز، کور برتقلیده سوق ایتمك دیمکدرکه عقلاً ده، شرعاً ده تجویز اولوناماز. بناءً علیه بوکبی اصحاب علم وعرفان عندنده منسوب اولدیغی مذهبك حکم مجردینه مخالف برحدیثك صحتی تحقق ایتدکده، عهده‌لرینه ترتب ایدن وظیفه، (اتبعوا ماانزل الیکم من ربکم الخ) امر جلیلنه امتثالاً مذهبنی ترك ایله او حدیثه اتباعدر. بر حدیثك صحتی، (بخاری) و (مسلم) کبی معتبر ومتداول کتب احادیثده موجود اولمسی وائمهٔ حدیثك تصحیح و تحسینی ایله تحقق ایده‌جکی کبی، منسوخ اولمدیغی ده کذلك ائمهٔ حدیثك تحقیق وتصریحی وتخصیص برمجتهد مستقلك اوحدیثله احتجاجی ایله تحقق ایدر.

اوچ بش سطر اول موضوع بحث اولان مسئله‌یی تصویر وتحریر ایدرکن «مذهبك حکم مجردینه مخالف بر حدیثك صحتی تحقق ایتدکده» دیدك، مذهبك حکمنی «مجرد» قیدیله تقیید ایله‌دك. چونکه مخالف اولان حدیث، مذهبك حکم مجردینه دکل ده (حکم مدلل)نه مخالف اولورسه، اولوقت مسئله ده کیشیر. زیرا برنجی صورتده مقلد، صاحب مذهبك کلامیله صاحب شریعتك کلامی آراسنده قالمش اولویور. آنکچون صاحب شریعتك کلامنی ترجیح ایله آکا اتباع ایتمك لازمدر دیدك. ایکنجی مسئله‌ده ایسه مقلد، بویله بر وضعیتده بولونمیور. بلکه صاحب شریعتك یکدیکرینه معارض ایکی کلامی، ایکی دلیل شرعی قارشیسنده بولونیور دیمکدرکه بوایکی مسئله آراسنده فرق عظیم واردر. موضوع بحث اولان برنجی مسئله‌در، ایکنجی مسئله دکلدر.

ایکنجی مسئله حقنده مقلد ایچون نه یولده حرکت ایدلمسی لازم کله‌جکی بحثنه کلنجه: بونده مقلدك درجه‌سنه باقیلیر. مقلد یا دلیلده نظره اهلدر ویا دکلدر. مقلد اکر دلیلده نظر ومحاکمه‌یه اهل ایسه دلائلدن برینی دیکرینه ترجیح اقتدارینی حائز دیمکدر. یوقاریده «طبقات فقها» بحثنده مرور

ایتمشدی‌که بو انتدارده بولونان مقلده حنفیلر (اهل ترجیح)، شافعیلر (مجتهد فی الفتوی) اطلاق ایدییورلر . او حالده بو کبیلره لایق اولان ، بالحا که او ایکی دلیلدن هانکیسی دها قوتلی بولورسه آنی ترجیح ایله‌مکدر. یوق اگر مقلد دلیلده نظره اهل دکلسه ، بو صورتده کندی امامنك دلیلنی التزام ایدر ، یعنی منسوب اولدیغی مذهبك حکمیله عامل اولور . زیرا بو تقدیرده مقلد حقنده منسوب اولدیغی مذهبی ترکه بر موجب شرعی یوقدر . فضله اوله‌رق مقلده کوره ، کندی امامنك دلیلی ، آنك التزامیله دها قوتلی دیمکدر . مکرکه ایکنجی دلیل ایله دیگر بر مجتهد مستقل استدلال ایتمش اولسون اولوقت دلیللر آراسنده مساوات حاصل اولمش اولور . بوصورتده مقلد مخیر اولور . بو بر مذهبدن دیگرینه انتقال مسئله‌سیدرکه بحث آتیده‌ده بو مسئله‌یی ایضاح ایده‌جکز .

ایشته بومسئله‌لرك تحقیقی بوندن‌عبارتدر. فقط خیلی زماندنبری بومسئله‌لر، نظریات‌ساحه‌سنده قالمشلر، تطبیقاتده ایسه هرمذهب مقلدینی کندی مذهبلرینه مخالف اولان دلیل نه قدر قوتلی اولور ایسه اولسون ، ینه کندی مذهبلرندن آیرلمامشلردر . بو خصوصده الك زیاده ایلری کیدن مقلدین حنفیه‌در . بونلر (مذهب حنفی‌یه مخالف اولان آیات واحادیث ، نسخه ویا تأویله ، تخصیصه ویا ترجیحه حمل اولونور. یوقسه فقهای حنفیه‌نك اطلاعنه بالغ اولمادیغنه حمل اولونماز .) دیه‌رك هر هانکی برمسئله‌ده مذهبدن آیرلمه‌یی تجویز ایتمه‌مشلر ، وبوکبی چوجقلره‌یاقیشیر تأویلات ساده دلانه‌یله (قول فقها نصوصه مرجحدر) دیمشلردر ... (کل حزب بما لدیهم فرحون) .

کل بما عنده مستبشر فرح
یری السعادة فیما قال واعتقدا

— ٧ —

بر مذهبدن دیکر مذهبه انتقال

مباحث متقدمه‌ده سرد وایضاح اولونان دلائل ومطالعاتدن‌ده آکلاشیله‌جغی اوزره، هنوز هیچ بر مذهبی التزام ایتمه‌مش اولان بر مقلد ایچون، مثلا بو کون اهتدا ایدن بر مهتدی ایچون جمیع مسائل فقهیه‌ده مطرداً معین بر مذهبی التزام واجب اولمادیغی کبی، اولجه معین برمذهبی التزام ایدن بر مقلد ایچون‌ده او مذهبده ثبات واستمرار واجب دکلدر. برنجیسی دیلرسه مذاهب موجوده‌دن برینی بالتعیین التزام ایدر؛ دیلرسه هیچ برینی التزام ایتمیوب بعض مسائلده بر مذهبك، دیکر بعض مسائلده دیکر برمذهبك احکامیله عامل اولور.

بونك کبی ایکنجیسی‌ده ایسترسه التزام ایتمش اولدیغی مذهبده ثبات ایدوب هیچ بر مسئله‌ده آنك خارجنه چیقماز، ایسترسه التزامندن رجوع وبناءً علیه بعض مسائلده او مذهبی ترك ایله دیکر مذهبه انتقال وآنك احکامیله عمل ایلر. هر ایکی مقلد ایچون هر ایکی صورتده جائزدر. هیچ بری واجب دکلدر. چونکه بو بابده (فاسألوا اهل الذکر إن کنتم لا تعلمون) آیت جلیله‌سیله وجوبی تحقق ایدن شیء علی الاطلاق برمجتهدی تقلیددر. او مجتهد ایستر اولجه بر مسئله‌ده تقلید ایدلمش اولان مجتهد اولسون، ایستر باشقه مجتهد اولسون مساویدر. زیرا آیت مشار الیهانك بو خصوصده‌کی حکمی مطلقدر. شو حالده تقلید ایدیله‌جك مجتهدك دائما عین مجتهد اولماسنك وجوبنه ذاهب اولمق، آیتك اطلاقنی تقیید دیمك اولور که جائز دکلدر. چونکه قاعدهٔ اصولیه‌جه بر نص شرعی‌نك اطلاقنی تقییدی، او نصك حکمنی قسماً نسخدر. بو ایسه آنجق او نص شرعی درجه‌سنده دیکر بر نص شرعی ایله اولابیلیر. اویله بر نص شرعی بولونمدقجه جائز اولماز. بو بابده‌ده اویله بر نص شرعی وارد اولمامشدر.

بوقاریده دفعات ایله سویله‌مشدك که مذاهب فقهیه‌نك تقررندن اول اهالی،

معین بر مذهب ایله مقید اولمازلردی . بر مسئله‌نك حكم شرعیسنی اوكرنمك ایسته‌دكلری زمان ، هانكی مجتهد وفقیهه تصادف ایدرلرسه اوكا سؤال ایدرلردی. بو كون برمجتهددن استفتا ایدرلرسه ، یارین‌ده دیكر بر مجتهددن استفتا ایدرلردی . بو كیفیت بین‌الناس شایع ومتكرر اولدیغی حالده نه فقهای اصحاب وتابعین، نه‌ده دها صوكره كلن مجتهدین طرفندن ردوانكار اولونمامشدی. (كذا فی‌التحریر)

فقط مذاهب اربعه‌نك تقررندن صوكره فقهادن بر زمرهٔ قایله ، بونی تجویز ایتمیوب اصحاب تقلید ایچون تقرر ایدن مذاهبدن برینی التزام ایله آنده استمرار لازمدر دیمشلردركه امام (غزالی) بونلردندر . لكن بو فكر بر دلیل شرعی‌یه مستند اولمادیغی ایچون جمهور فقها عندنده نظر قبول اولمامشدر.

بونلر اولا معین بر مذهبی التزام ایتمش اولان مقلد حقنده (مادامكه بر مذهبی التزام ایتمشدر ، آرتق آنده ثبات واستمرار لازم اولمشدر . چونكه بر شیئی التزام اول شیئك لزوم ووجوبنی استلزام ایدر . آنك ایچوندركه « كیشی التزامیله الزام اولونور » دینیر .) دییورلر . ثانیاً كرك برمذهبی التزام ایتمش اولسون وكرك اولماسون هر ایكی نوع مقلدلره شامل اولمق اوزره (اصحاب تقلید ، معین بر مذهبله تقیید ایدلمیه‌جك اولورلرسه ، حسب‌البشریه كندی قلرنده اهون اولان احكامی تتبعه قیام وبو صورتله هر مذهبك نفسه ملایم دوشن رخص وتخفیفاتی اختیار والتزام ایدرلر . بو ایسه تشهیدز ، مقتضای شهوته اتباعدر. وبالنتیجه مذاهب فقهیه‌یی ملعبه اتخاذ ایتمك دیمكدركه تجویز اولونه‌ماز .) دییورلر .

حالبوكه مطلق درمیان ایدلدیكی صورتده بو ایكی نوع مطالعه‌نك هر ایكیسی‌ده دوغری اولماز . نته‌كیم بورادهٔ دوغری اولمادیغی كبی . فی‌الحقیقه برشیئی التزام اول شیئك لزومنی استلزام ایدر ، بناءً علیه بر كیمسه بر شیئی تعهد والتزام ایدنجه اول شیئی ایفا ایتمك لازم كلیر . لكن بو ، مطلق وهر یرده دكلدر . بلكه تعهدات متقابله‌یی متضمن عقود وفسوخده ، حقوق

ومعاملات ناسه متعلق مسائلده‌در . بوده بر حق اخلال وآخری اضرار ایتمه‌مك ایچوندر . بوکبی مسائل خارجنده و بر حقه مقابل اولمایان یرلرده التزام مجرد لزوم ووجوبی استلزام ایتمز . چونکه بویله یرلرده شارع ، التزام مجردی ملزم قیلمامشدر . بوندن دولاییدرکه (متبرع تبرعه جبر اولونماز) دینیر ، وعوض مقابلنده اولمایان هبه‌دن رجوع صحیح اولور .

خصوصیله (ابن همام)ك (فتح القدیر)ده دیدیکی کبی بر مقلدك ایلریده واقع اوله‌جق مسائل وحادثاتده ، وقوعندن اول معین برمذهبی التزام ایتمه‌سی حقیقتده التزام دکلدر ؛ التزامی وعد ویا تعلیقدر . التزام حقیقی آنجق بر حادثهٔ معینه‌نك حکمنی طلب حالنده ، یعنی بر فعل مخصوصی اجرا اثناسنده تحقق ایدر . الحاصل شارع التزام مجردی یالکز بریرده ملزم یعنی موجب الزام قیلمشدرکه اوده عبادت نوعندن اولان (نذر)در . اونك خارجنده باشقه بریرده ملزم قیلمامشدر . (کذا فی التقریر شرح التحریر) . ایشته بوحقیقت شرعیه‌یه بناءً درکه بورده (کشی التزامیله الزام اولونور) قاعده‌سنه تمسك دوغری دکلدر .

ایکنجی مطالعه‌یه ، یعنی هرمذهبك نفسه ملایم اولان احکام مخففه‌سنی تتبع والتزام ایتمك مسئله‌سنه کلنجه : بومسئله‌ده نظردقته آلینماسی لازم کلن ایکی جهت وار . بری هرمذهبك احکام مخففه‌سنی نفس تتبع واختیار ، دیکری مذاهب فقهیه‌یی ملعبه اتخاذ ایتمك غرضیله استحقاردر . بونلر باشقه باشقه شیلردر ، بربرینه قارشدیرمیوب بینلرینی تفریق ایتمك اقتضا ایدر . چونکه ایکنجیسی برنجیسنك لازم غیر مفارقی دکلدر . بناءً علیه ایکنجیسنك عدم جوازندن برنجیسنك‌ده عدم جوازی لازم کلمز . بو لازم کلمدیکی کبی برنجیسنك جائز اولماسندن ایکنجیسنك‌ده جائز اولماسی اقتضا ایتمز . شوحالده مذاهب فقهیه‌یی قصداً ملعبه اتخاذ ایتمك صورتیله استحقار مذموم اولدیغی ایچون جائز اولمامقله برابر ، بو مقصدله اولمیه‌رق هر مذهبك احکام مخففه‌سنی تتبع واختیار جائز اولابیلیر .

چونكه مذاهب فقهيه‌يي استحقار ايتمكسزين مجرد يسر وسهولتي التزام مقصديله هر مذهبك احكام مخففه‌سني اخذ واختيار مذموم دكلدر. زيرا (بخاري شريف)ك «كتاب الادب»نده محرر اولديغي اوزره رسول الله افندمز حضرتلري هر نه وقت ايكي شي بيننده مخير قيلنمش اولسه، آنلرك الك قولايني اختيار ايدر وامتي حقنده يسر وتخفيفي سوردي. اصحاب كرامه، اطرافه كوندرديكي ولات وقضاتده خلقه قولايلق كوسترمه‌لريني، تنفيري موجب تصعيباتدن اجتناب ايتمه‌لريني توصيه بيوروردي. بوندن و (يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر) و (يريد الله ان يخفف عنكم) آيت جليله‌لريله (خير دينكم ايسره) و (بعثت بالحنيفية السمحة) حديث شريفلري كبي بو بابده وارد اولان برچوق نصوص شرعيه‌نك دلالتلرندن آكلاشيليركه احكام شرعيه‌يي تزييف واستحقار غرضيله اولمايوب مجرد يسر وسهولتي التزام مقصديله، هر مذهبك احكام مخففه‌سني اخذ واختيار جائزدر، مذموم وممنوع دكلدر.

ويردم (اختلاف امتي رحمة واسعة) حديث مشهوري منطوقنجه اختلاف فقهانك رحمت الهيه اولماسي، هر مذهبك احكام مخففه‌سيله عملك جوازينه منوطدر. عكس تقديرده اختلاف واقع رحمت دكل، نقمت اولور. كرچه بو حديث، معتبرات احاديثده موجود دكلدر، وحتي بعض ائمة حديث بونك صحتني انكار ايله موضوع اولديغنه قائل اولمشدر. لكن السنهٔ فقهاده مشهور و كتب فقهيه‌ده مسطوردر. حديث مذكورك صحتي تسليم ايدلميه‌جك اولسه بيله اختلاف فقهانك مشروعيتنه ديه‌جك يوقدريا؟ شو حالده مادامكه اختلاف فقها مشروعدر. آنك نتيجه‌سي اولان اقوال مختلفهٔ فقها ايله عمل دخي مشروعدر. مشروع اولماسه ايدي شارع آني بزه بيلديروردي. حالبوكه بيلديرمه‌مش، سكوت ايتمشدر. هم ده معرض حاجتده سكوت ايتمشدر. بوده (وسكت عن اشياء رحمةً بكم لا عن نسيان فلا تبحثوا عنها) حديث نبوي مفهومنجه اونوتديغندن دولايي دكل، بلكه محضا لطف و رحمتندن دولايي سكوت ايتمشدر. ديمك كه مشروعدر. (وما كان ربك نسيا)

بویوك محقق (ابن همام) ، اثر بر گزیده‌سی (فتح القدیر) ده قاضی ومفتی‌نك آداب وشرائطنی بیان ایتدیکی صره‌ده بعض فقها « برمذهبدن دیکر مذهبه انتقال ایدن ذات آثمدر ومستوجب تعزیردر » دیدکلرینی بیان ایتدکدن، واسنبو انتقالك حقیقتی آنجق تقلید وعمل اولونان برمسئله‌ خاصه‌نك حکمنده تحقق ایده‌بیله‌جکنی وچونکه بر مقلدك ایلریده واقع اوله‌جق مسائل حقنده اجمالاً « بن بوتون مسائلده امام ابوحنیفه‌یی تقلید وآنك اقوالیله عمل ایتمکی التزام ایتدم . » دیه‌سی ، حقیقةً تقلید دیمك اولمیوب بلکه تقلیدی تعلیق ویا وعددن عبارت اولدیغنی درمیان ایلدکدن صوکرا دییورکه : « بر مذهبدن دیکر برمذهبه انتقال ایدن ذات آثمدر ، تعزیری مستوجبدر » کبی سوزلر ، مجرد تخفیفات مذاهبی تتبعدن خلقی منع ایچون درمیان ایدلمش الزامات فقهادن عبارتدر .

حالبوکه بن ، هرمسئله‌ده هانکی مجتهدك قولی اخف ایسه مقلدك آنی اخذ واختیار ایتمه‌سنی منع ایده‌جك نقلی ویا عقلی بردلیل بیلمیورم . بونی بیلمدیکم کبی بر انسانك ، اجتهادی شرعاً تجویز اولونان بر مجتهدك قول اخفنه اتباعنی شرع شریفك ذم وتقبیح ایتدیکنی ده بیلمیورم . جناب پیغمبر علیه الصلاة والسلام افندمز ، امتندن شدت و تضییقی رفع ایدن ، آنلر اوزرینه تخفیف اولونان احکامی سوردی .) (« فتح القدیر » ك ادب القاضی بحثنك اوائلنه باق) .

اوت ، هر مذهبك نفسه ملایم واخف اولان احکامنی اختیار مقصدیله بر مذهبدن دیکرمذهبه انتقال حق غیری اخلال ایدر ایسه ، اولوقت جائز اولماز . فقط بونده ده حقیقتده جائز اولمایان نفس انتقال دکلدر ، بلکه حق اخلال وغیری اضرار کیفیتیدر . چونکه (لاضرر ولاضرار) حدیث شریفی مفادنجه اسلامیتده ضرر ومقابله بالضرر یوقدر یعنی ممنوعدر . لکن بحث بونده دکلدر ، بو بحثدن خارجدر . بوراده موضوع بحث اولان مسئله ، غیره ایراث ضرر ایتمه‌مك شرطیله هرمذهبك احکام مخففه‌سیله عملدرکه بروجه مشروح بوکا برمانع شرعی یوقدر .

ایشته شو تحقیقات ومحاکماتدن مستبان اولدیغی اوزره هنوز معین بر مذهبی التزام ایتمین بر مقلد ایچون بعض مسائلده بر مذهبك احکامیله ، دیگر بعض مسائلده دیگر مذهبك احکامیله عمل جائز اولدیغی کبی ؛ معین بر مذهبی التزام ایدن مقلد ایچون ده قسماً ویا تماماً او مذهبی ترك ایله دیگر مذهبه انتقال جائزدر. ولوکه بو، رخص مذاهبی تتبع مقصدیله اولسون. بونده بر محذور شرعی یوقدر. اکثر فقهانك رأیی بودر . مگرکه بو ، غیری اضرار ویا مذاهب فقهیه‌یی استحقار مقصدیله یاپلمش اولسون . اولوقت جائز اولماز .

بوندن یالکز بر مسئله مستثنادرکه اوده، معین بر حادثه‌ده بر مجتهدك مذهبیله عمل اولوندقدن صوکره عمل سابقدن رجوع ایله عین حادثه‌ده دیگر بر مذهبك حکمی التزام وآنکله عمله قیام اولونماسیدر. ایشته بو مسئله جائز دکلدر. هم ده (مختصر المنتهی) و (تحریر) ده بیان اولندیغنه کوره بالاتفاق جائز دکلدر : مثلا برکیمسه بر بالغه‌یی مذهب حنفی اوزره ولیسنك اذنی آلمقسزین نکاح ایتدکدن صوکره ، دونوبده مذهب شافعی اوزره ولیسنك اذنی استحصال ایده‌رك بتکرار عقد نکاحه قیام ایتمه‌سی جائز اولماز. چونکه عقد اول مشروع وصحیح اوله‌رق منعقد ونافذ اولمشدر . بعضیلری (عین حادثه‌ده مذهب اولدن رجوع جائز اولمادیغی کبی ، او حادثه جنسندن دیگر حادثه‌لرده دخی آندن رجوع جائز اولماز. مثلا یوقاریکی مثالده ذکر اولوندیغی وجهله بر بالغه حقنده بر کره مذهب حنفی اوزره عقد نکاح اولوندقدن صوکره دونوبده مذهب شافعی اوزره یکیدن عقد نکاح اولونماسی جائز اولمادیغی کبی، آنك وفاتی سببیله اوکیمسه دیگر بر بالغه ایله ازدواج ایتمك ایسته‌دکده دخی کذلك مذهب شافعی اوزره نکاح ایدلمه‌سی جائز اولماز) دیمشلرسه‌ده دوغری دکلدر . چونکه بو عدم جوازی مشعر بر دلیل یوقدر .

مسائل وافادات مسروده‌نك جمله‌سی ، ائمهٔ مذاهبك دلائلنه مطلع اولمایان ویا نصوص شرعیه‌نك معنالرینی آکلامایان مقلدلر حقنده‌در. ائمهٔ مذاهبك دلائلنه

كسب وقوف ايدن ونصوص شرعيه‌نك معنالرينى ووجه دلالتلرينى فهم وتقديره مقتدر اولان علمای قاصرين حقنده دكلدر . علمايه لايق وبلكه ده واجب اولان ، هانكى امام و مجتهدك دليلنه واقف اولمش وياخود هانكيسنك دليلى دها قوتلى بولمش ايسه آنك قولنه اتباع ايتمكدر. چونكه اصحاب علم ومعرفت ايچون بو صورتله حركت، ادراك واذعانه ومقتضای حكم وقرآنه دها موافق اولور. قرآن كريم (فبشر عبادى الذين يستمعون القول فيتبعون احسنه اولئك الذين هداهم الله واولئك هم اولو الالباب) آيت منيفه‌سيله، شعورسزاوله‌رق كوركورينه بر كيمسه‌يى تقليد ايتميوب ايشيتدكلرى اقوال مختلفه‌يى تدقيق و محاكمه ايله ، آنلرك الك كوزلنه اتباع ايدنلرى مدح وتقدير ، وآنجق اونلرك مظهر هدايت وارباب درايت اولدقلرينى تبيين ومكافات الهيه ايله تبشير ايديور. بيانه حاجت يوقدركه احكام فقهيه‌ده اقوال فقهانك الك كوزلى ، دلائل واساسات شرعيه‌يه حكمت تشريع ومقاصد شارعه الك زياده توافق ايدنيدر . [١]

رسالتپناه افندمزده ، (كن مع الحق حيث كان وميز مااشتبه عليك بعقلك فان حجة الله عليك وديعة فيك وبركاته عندك ... اخرجه الديلمى) حديث شريفى ايله، عقلك حجت الهيه ووديعهٔ صمدانيه اولديغنى وبناءً عليه امور مشتبهه وحقايق ملتبسه‌نك عقل ايله فرق وتميز ايدلمه‌سى لازم كله‌جكنى پك بليغ بر صورتده تبليغ وتبيين بويورييور . بوقاريده اجتهاده مقتدر اولميان علمای قاصرين ايچون تقليد محض جائز اولميوب تابع اولدقلرى مجتهدك دليلنه اطلاع و اتباع لازم اولديغى تفصيلاً ايضاح و اثبات ايدلمش اولديغندن، تكراره دوشمه‌مك ايچون بو زاده علما حقنده بوقدرله اكتفا اولونمشدر .

---

[١] احكام القرآنه باق.

— ۸ —

تلفيق

تلفيق ، لغتده برقماش پارچه‌سنی دیگرینه ضم ایده‌رك دیكمك معناسنه‌در . بطريق المجاز هرهانكی ایكی شیئی جمع ایتمك معناسنده دخی استعمال اولونور . اصطلاح فقهیده ایكی ویا زیاده مذهبك برینه ضد و مباین حكملرینی معین بر ایشده ، بر حادثهٔ فقهیه‌ده جمع ایتمك وبو وجهله اوحكملردن مركب بر صورت مسئله وجوده كتیرمكدر . مثلا مذهب حنفیده سن بلوغه واصل اولان برقادین ایله عقد نكاحك صحتنده ولیسنك اذن ورضاسی بولونمق شرط دكلدر ، دیكر مذهبلرده شرطدر . مذهب مالكیده حین عقدده شاهدلرك علم وحضوری شرط دكلدر ، دیكر مذهبلرده شرطدر . مذهب شافعیه‌ده مهر تسمیه‌سی شرط دكلدر ، مذهب مالكیده شرطدر . ایشته ازدواج امرنده بولونان برارككك ایله برقادین بو اوچ مذهبك كندی ایشلرینه كان حكملرینی اخذ واختیار ایده‌رك بلا اذن ولی ، بلاشهود وبلا مهر عقد نكاح ایده‌جك اولسه‌لر ، بو اوچ مذهبك یكدیكرینه مباین اولان حكملرینی نكاح فعلنده جمع ایتمش اولورلركه تعریفی صددنده بولوندیغمز (تلفيق) بوندن عبارتدر .

یوقاریده مذاهب اسلامیه‌یی استخفاف واستحقار ایتمه‌مك شرطیله هرمذهبك اهون ونفسه ملایم اولان احكامنی اخذ واختیار جائزدر دیمشدك . عجبا ذكر اولنان (تلفیق)ده جائزمیدر؟ (در مختار) صاحبی علی الاطلاق «حكم ملفق بالاجماع باطلدر . » دییور . شارحی (ابن عابدین) ده بو اطلاقه قارشی اختیار سكوت ایدییور . حالبوكه بزم تدقیقاتمزه كوره مسئله مطلق دكلدر ، محتاج تفصیلدر .

سؤال مذكوره یعنی « تلفیق جائزمیدر ، دكلمیدر ؟ » سؤالنه حقیله جواب ویرمش اولمق ایچون تلفیقی ایكی‌یه تفریق ایتمك وهر برینك حكمنی آیری آیری بیان ایلهمك اقتضا ایدییور .

شويله كه : يا تلفيقدن اجماعه مخالف بر صورت حصوله كلير ، ياخود كلمز .
اكر تلفيقدن اجماعه مخالف بر صورت حصوله كلمش اولور ايسه ، اشبو تلفيق
جائز اولميوب باطل اولور . بالاده ذكر اولونان نكاح صورتنده اولديغي كبي .
چونكه بلا اذن ولي ، بلاشهود وبلا مهر نكاح ، بر كره سالف الذكر اوچ
مذهبك اوچنه كوره‌ده جائز دكلدر . زيرا يوقاريده قيد و اشارت اولونديغي
اوزره بلااذن ولي نكاح ، مذهب حنفي‌يه كوره صحيح ايسه‌ده مذهب مالكي
وشافعي‌يه كوره صحيح دكلدر . بلاشهود نكاح‌ده مذهب مالكي‌يه كوره صحيح
ايسه‌ده ، مذهب حنفي وشافعي‌يه كوره صحيح دكلدر . بلامهر نكاح ، مذهب
شافعي وحنفي‌يه كوره صحيحدر ، اما مذهب مالكي‌يه كوره صحيح دكلدر .
بناءً عليه ذكر اولونان صورت نكاح ، باشقه باشقه نقطه نظردن بو اوچ مذهبك
اوچنده‌ده صحيح دكلدر . بونكله برابر بو صورت نكاحك جواز وصحتنه باشقه
بر مجتهدده ذاهب اولمامشدر . ديمك كه اجماعه مخالفدر . ايشته بونك ايچون
تلفيقك بو نوعي جائز دكلدر ، باطلدر . وبونده اجماع ادعاسي صحيحدر .

اما وقوع بولان تلفيق ايله اجماعه مخالف بر صورت حصوله كلمامش ايسه ،
بو تقديرده تلفيقك جائز اولوب اولميه‌جغي مختلف فيهدر . مثلا مذهب مالكيده
آبدست صحيح ومعتبر اولمق ايچون اعضاى مغسوله‌يي دلك ايتمك شرطدر .
مذهب شافعيده ايسه شرط دكلدر . مذهب شافعيده ولو بلاشهوة اولسون بر
قادينك ال ايله طوتمقله آبدست بوزولور . مذهب مالكيده ايسه بوزولماز .
شو حالده بر كيمسه بو ايكي مذهبي تقليد ايده‌رك ، يعني بو ايكي مذهبك بربرينه
ضد اولان شو ايكي حكمني تلفيق ايليه‌رك ، بلادلك آبدست آلدقدن وبلاشهوة
بر قادينك الني طوتدقدن صوكره نماز قيلسه ، بو نماز هر ايكي مذهبه كوره
صحيح اولماز . چونكه بو تقديرده هر ايكي مذهبه كوره آبدستسز نماز قيلمش
ديمكدر .

مع هذا بو نماز ، مذهب حنفي‌يه كوره صحيحدر . زيرا مذهب حنفيده اعضاى
مغسوله‌يي دلك ايتمك آبدستك شرائط صحتندن اولمادیغي كبي ، مجرد بر قادينك

ال ایله طوتمقله‌ده آبدست بوزولماز. دیمك كه بوتلفیقدن حصوله كلن صورت، اجماعه مخالف دكلدر. چونكه اونماز، ایكی مذهبه كوره صحیح اولمادیغی حالده، اوچنجی برمذهبه كوره صحیح اولویور. ایشته بوندندولایی اصولیون، بونوع تلفیقك جوازنده اختلاف ایتمشلردر. (تحریر) شرحی (تقریر) ده بیان اولوندیغی اوزره محققین فقهای مالكیه‌دن (قرافی) ایله آنك فكرینه اشتراك ایدنلر بونوع تلفیقك‌ده عدم جوازینه، اعاظم فقهای شافعیه‌دن (امام بن دقیق العید) ایله (شیخ عزالدین بن عبدالسلام) كبی بعض فحول محققین‌ده بالعكس جوازینه ذاهب اولمشلردر.

سالف الذكر آبدست مسئله‌سنده اگر اوذات مذهب حنفی‌یی تقلید ایتمش اولسه‌یدی، شبهه‌سز اونماز صحیح اولوردی. لكن مذهب حنفی‌یی تقلید والتزام ایتمیوب مذهب مالكی ایله مذهب شافعی‌یی تلفیقاً تقلید ایله‌مش، بوتقدیرده هرایكی مذهبه كوره آبدستسز نماز قیلمش دیمك اولدیغندن، مسئله‌یه بونقطهٔ نظردن باقیلنجه (قرافی)نك فكری عقله دها ملایم كورونور.

بو جهت بویله اولمقله برابر، متأخرین حنفیه آراسنده پك درین برنظرله هرمسئله‌یی اینجه‌دن اینجه‌یه تحلیل وتدقیق ایله تمیز و تفرد ایتمش اولان مدقق شهیر (ابن همام)ك (تحریر)ده «قرافی» نك فكرینی بیان ایدرایكن، بكنمدیكینه دال اولان طرز افاده‌سنه وهر مذهبك احكام مخففه‌سنه اتباعك جوازینی صورت مطلقه‌ده بیان ایدیشنه نظراً مشارالیهك، «ابن دقیق العید» ایله «ابن عبدالسلام»ك فكرلرینه اشتراك ایتدیكی آكلاشیلیور. بونلر، یوقاریده كچن نصوص شرعیه مقتضاسنجه «مادامكه شارع، اصحاب تقلید ایچون برمذهبدن دیكرینه انتقاله وهرمذهبك احكام مخففه‌سنی اخذ واختیاره مساعده ایتمش، ومحضا سهولتی موجب اولمق ایچون احكام فرعیه‌نك اكثریسنده التزام سكوت ومسامحه ایله‌مشدر، بونك نتیجهٔ لازمه‌سی اولمق اوزره اجماعه مخالف دوشمین (تلفیق)لك‌ده جوازی تبین ایتمشدر. آرتق بوكا منافی دیكر مطالعاتك حكمی یوقدر.» دیمك ایسته‌یورلر.

ایشته (تلفیق)ك ماهیت حقیقیه واحکام مترتبه‌سی بوندن عبارتدر. تکرار ایده‌لم: تلفیق، برمسئله‌ده وبرفعل مخصوصده بر برینه مناقض اولان ایکی ویا زیاده مذهبك احکام متباینه‌سی جمع ایتمکدر. یوقسه حقایق شرعیه‌دن بی‌خبر بعض اصحاب جهل وتعصبك زعم ایتدکلری کبی تلفیق، باشقه باشقه ایکی ویا زیاده مسائلدن برنده بر مذهبی، دیگرنده دیگر مذهبی اختیار والتزام ایتمك دیمك دکلدر. نه اصولیوندن، نه ده فقهادن هیچ برعالم بوکا تلفیق دیمه‌مشدر. یوقاریده دلائلیله بیان ایتمشدك که جمهور فقها بونك جوازنده متفقدر. حالبوکه تلفیقك برنجی نوعی بالاتفاق جائز دکلدر. آنکچون بوکبی مسائل مشتبه‌یی ایجه تدقیق ایده‌رك تفریق ایتمك، آراده‌کی التباسی رفع وازاله ایله‌مك لازمدر.

بعضیلری، (تلفیق)ك یالکز اسمنی ایشیدوب ویا برآز بسیطاده شویله‌جه کوروب ماهیت حقیقیه‌سنی فرق وتمییز ایتمدکلری ایچون، حکومتجه تنظیمنه لزوم کورولن بر لایحهٔ قانونیه‌نك باشقه باشقه ماده‌لرنده باشقه باشقه مذهبلرك حکملری اختیار ایدلمش اولدیغنی کورونجه، بونی تلفیق ظن ایده‌رك جائز اولمادیغنی ادعا وبوصورتله حکومتی مشکل بر موقعه القا ایدیورلرکه خطای فاحشدر.

سوزمزه نهایت ویرمزدن اول شو مهم جهتی‌ده قید وبیان ایده‌یم‌که کرك بوبحثده وکرك بحث سابقده سویله‌دکلرمزك کافی‌می، دولتجه برقانون تدوین ایدلمدیکی، هرکسك بر مذهبك احکامیله عمل ایدلمه‌سی حقنده امر ولی‌الامر صدور ایتمدیکی تقدیرده‌در. اما بعضی ایشلر حقنده (مجله) کبی برقانون تدوین ایدلمه‌مش اولورسه، تعبیر دیگرله (ولایت عامه)یی حائز اولان ولی‌الامر (خلیفه، پادشاه) طرفندن او یولده بر امر واراده صدور ایتمش بولونور ایسه، آرتق او ایشلرده قانون خارجنه چیقمق، او امر واراده‌یی طانیمامق جائز اولماز. چونکه بحث مخصوصنده تفصیلاً ایضاح اولونمشدی که امور جائزه‌ده اولی‌الامره اطاعت واجبدر (یوقاریده مرور ایدن «خلیفه‌یه اطاعتك وجوبی ووضع قوانین خصوصنده‌کی درجهٔ صلاحیتی» بحثلرینه باق)

— ٩ —

مذاهب اربعه‌دن غیری برمذهب ایله عمل جائزمیدر ؟

بوفاریده کرك فصل اونده وکرك (طبقات فقها) بحثنده بیان ایتمشدك که دور اصحابدن اعتباراً دور مجتهدینك نهایتنه قدر مرور ایدن اسلاف زماننده عالم اسلامده پك چوق بویوك مجتهدلر ظهور ایتمشدی. واولوقتلر نه‌قدر مجتهد وارسه فقهیه‌ده اوقدر مذهب واردی . چونکه بوراده (مذهب)دن مقصد ، شرعاً منصوص اولمایان بر مسئلهٔ فقهیه‌ده بر مجتهدك بالاجتهاد ذاهب اولدیغی فکردر . فقط نه‌فقهای اصحاب وتابعینك، نه‌ده دها صوکره کلن اکثرمجتهدینك افکار فقهیه‌لری نه کندیلری طرفندن ، نه باشقه‌لری طرفندن اویله مذاهب اربعه کبی یعنی مذهب حنفی ، مالکی ، شافعی وحنبلی کبی اصول و فروعیله ، کلیات وجزئیاتیله ضبط و تدوین ایدلمه‌مشدی .

ضبط‌وتدوین ایدلمش وحتی برمدت اتباعی آراسنده دوام ایتمش اولانلری‌ده، بالآخره اتباعنك انقراضیله کلیاً منقرض اولمش و بر یوزنده کتابلری بیله قالمامشدر . درت‌یوز تاریخندنبری عالم اسلامده مضبوط ومدون اوله‌رق جاری اوله کلن مذاهب فقهیه ، ذکر اولونان درت مذهبدن عبارتدر . بوکون کرك اصحاب وتابعینك وکرك دیکر مجتهدینك افکار فقهیه‌لرینه ، بودرت مذهبدن برینه متعلق اولمق اوزره تألیف ایدلمش اولان مطولات فقهیه‌ده، یاخود (تفسیر طبری) کبی درایت وروایت جهتلرینی جامع اولان بویوك تفسیرلرده، ویاخود حدیث کتابلرنده وشرحلرنده تصادف ایدیلیور واقماوقتیله (طحاوی)، (طبری) و (ابن منذر نیسابوری) کبی بوتون علوم شرعیه‌ده وبالجمله مذاهب فقهیه‌ده متبحر اعاظم فقها طرفندن بویوك بر همتله مشاهیر مجتهدینك اقوالنی جامع پك قیمتلی آثار بر کزیده وجوده کتیرلمشدر . حتی مشار الیه (ابن

منذر) ك (الاشراف) و (المبسوط) نامليه بو بولده تأليف ايتديكى ايكى كزيده اثر كبيرى، بروقتلر پك زياده رغبته مظهر اوله‌رق ايادئ فقهاده تداول ايتمش و (ابن همام) كبى مدقق برفقيهه ، (فتح القدير)ده نقل اقوال خصوصنده مهم وپك معتمد مأخذ اولمشدر .

فقط نه‌قدر تأسف ايدلسه ينه آزدركه صوكره‌لرى بوفياض آثارك جمله‌نك همان جمله‌سى ، قدر وقيمت بيلمين نااهللر اللرنده قاله‌رق مؤلف محترملرى كبى ضايع اولوب كيتمشدر. بوكون المزده مشاراليه (ابوجعفر طبرى) نك (اقوال فقها) سى ايله فلاسفهٔ اسلاميه‌دن مشهور (ابن رشد) ك (بداية المجتهد) ى بولونيورسه‌ده برنجيسى پك ناقص، ايكنجيسى‌ده پك مختصر اولديغندن مطلوب اولان خدمتى ايفايه كافى دكلدرلر. مع‌هذا ينه تشكر اولونوركه بونلر، ناصلسه اخلافه انتقال ايده‌بيلمشلردر. غريبدركه « طبرى » نك (اقوال فقها) سى اخيراً برآلمان مستشرقنك همتيله مصرده طبع ايدلمشدر . لكن اقسام سائره‌سى بولونه‌مديغندن تك ناقص اوله‌رق طبع ايدلمشدر. (رحمة الامه) و(ميزان شعرانى) كبى اليوم موجود ومتداول اولان كتابلر ايسه ، بالكز ذكر اولونان مذاهب اربعه مسائلنى جامع اولوب ديكر مجتهدينك اقوالى جامع دكللردر .

صدد خارجنده كبى كورونن شو مقدمه‌يى بو صورتله بسط وتمهيد ايتدكدن صوكره، اصل بحثمزك موضوعنى تشكيل ايدن (مذاهب اربعه‌دن باشقه برمذهب ايله عمل جائزميدر ، دكلميدر ؟) مسئله‌سنى تدقيق ايده‌لم . چونكه حقايق ثابته، اورته‌يه بويله بر مسئله چيقمه‌سنه باعث اولمش وبعض فقهايى مذاهب اربعه خارجنده قالان برمذهبله عامل اولمه‌نك عدم جوازى فكرينه سوق ايتمشدر .

اول امرده شورايى عرض ايده‌يم كه مباحث متقدمه‌ده اجرا اولونان تحقيقاتدن پك واضح وپك قطعى بر صورتده مستبان اولديغى اوزره ، اصحاب تقليد ايچون هرهانكى بر مجتهدى تقليد جائزدر . بو خصوصده هيچ بر مجتهدك حق امتيازى يوقدر . بويله بر ادعاده بولونان بر مجتهدده ظهور ايتمه‌مشدر . بوجهت بويله اولمقله برابر پك بديهيدركه برمسئله‌ده بر مجتهدى تقليد ايده‌بيلمك،

آنك فكريله عامل اولمق ايچون مرشيدن اول او مجتهدك او مسئله حقنده كى فكرينى بيلمك لازمدر. فكرى معلوم اولمايان برمجتهدى تقليد تصور اولونه ماز. برمجتهدك برمسئله حقنده كى فكرينى بيلمك ايسه آنجق ايكى طريقك بريله حاصل اولابيلير. بونك اوچنجى بر طريقى يوقدر. برى موثوق ومعتمد بر كتابده مشهور داولمق، ديكرى روايات متسلسله ومتصله ايله اومجتهددن منقول بولونمقدر. بيك بوقدر سنه اول كلوب كيتمش اولان بر مجتهدك اقوال فقهيه سنى، اوبله آغزدن آغزه روايات متسلسله ايله ضبط ايتمك عقلاً ممكن اولسه ده عادةً ممتنع اولديغندن، زمانمزده افكار مجتهدينه وقوف، آنجق برنجى طريق ايله حاصل اولا بيلير.

بونده ده نظر دقته آلنه جق برنقطه واردركه پك مهمدر. اوده هر كتابده كورولن روايانه قاپيلمامقدر. چونكه اويله كتابلر كورولويوركه مؤلفلرى، هر ايشتدكلرى شيلرى بلاتدقيق اونلره درج ايتمشلردر. حتى شايان تأسفدركه متصوفه دن شيخ اسماعيل حقى افندى مرحومك (روح البيان) ى كبى بعض تفسيرلر، عقل ومنطقك اصلا قبول ايتميه جكى خرافات ايله مشحوندر. انسان بونلرى كورونجه حيرتلر ايچنده قاليور وعالم اسلامك اسباب تدنيسندن برى ده بو اولديغنه بلاتردد حكم ايديور. آنكچون عموماً اسلافه وخصوصاً اصحاب وتابعينه عائد اقوال وافكاره سالف الذكر (تفسير طبرى) ومعتبرات فقهيه كبى بويوك برفقيه ويك مدقق برعالم طرفندن تأليف ايدلمش، موثوق وهروجه ايله شايان اعتماد بر كتابده كورولمدكجه اعتماد ايتمه مليدر.

ايشته بواسبابه بناءً دركه اساس اعتباريله هرهانكى برمجتهدى تقليدك جوازينه قائل اولان فقهـا، اقوالى نقل صحيح ايله ثابت ويا معتبر وبين العلما مشهور ومتداول بر كتـابده موجود اولمايان مجتهدينى تقليد جائز دكلدر ديمشلردر. فقط بعضيلرى دها ايلرى يه كيده رك (مذهبلرى اصول وفروعيله، تقييدات وتخصيصاتيله مهذب اوله رق مضبوط ومدون اولمديغى ايچون، اعيان صحابه يى تقليد جائز دكلدر.) ديبورلر. حتى افاخم فقهاى شافعيه دن (امام الحرمين)،

بو مسئله‌ده یعنی اصحابی تقلیدك عدم جوازنده عموم محققین فقهانك اجماع واتفاقی منعقد اولدیغنی نقل وادعا ایدییور . ائمهٔ حدیثدن وفحول متأخرین شافعیه‌دن (ابن صلاح)ده عین سببدن دولایی ائمهٔ اربعه‌دن یعنی امام اعظم ابو حنیفه ، امام مالك ، امام شافعی وامام احمد حنبلی‌دن ماعدا بر مجتهدی تقلید ایتمه‌یی ، واتباعنك انقراضی وکتابلرینك فقدانی حسبیله متروك وغیر منتشر اولان مذاهب فقهیه ایله عمل ایلمه‌یی تجویز ایتمه‌مش ، بر قسم فقهاده آنك بو فکرینه اشتراك ایله‌مشدر . (ابن همامك (تحریر)نده و (منهاج بیضاوی) شرحی (اسنوی)ده بو صورتله محرردر .)

فقط بو فکر ، بر قسم محققین طرفندن قبول ایدلمه‌مشدر که دوغریسی ده بودر . چونکه مباحث متقدمه‌دن ده آکلاشلدیغی اوزره بعض مسائلده بر مجتهدی تقلیدك جوازی ایچون ، بوتون مسائل حقنده او مجتهدك مذهبی مدون بولونماسی شرط دکلدر . مع هذا بونلرك بو ماده‌کی (عدم جواز)دن مقصدلری حرمت وممنوعیت شرعیه دکل ، ممنوعیت عقلیه‌در . یعنی تقلید ایچون مادةً عدم امکاندر . دیمك ایسته‌یورلر وحتی صراحةً سویله‌یورلر که « مطلق تقییدی ، عمومی تخصیصی ، مجملی تفصیلی ، شروطی تعیین ایدلمین وبو صورتله مذهبی مضبوط ومدون اولمایان بر مجتهدك حقیقت مذهبی نقل واثبات متعذر وبناءً علیه آکا کسب وقوف ایتمك غیر ممکن اولدیغندن ، او مجتهدی تقلید امتناع عقلی ایله ممتنعدر . »

بوندن آکلاشیلیر که بو بحثده فقها آراسنده حد ذاتنده اختلاف یوقدر . بوتون فقها ، اساس اعتباریله هر هانکی بر مجتهدی تقلیدك جوازنده متفقدر . حتی (ابن همام)ك تلمیذ خاصی محقق شهیر (ابن امیر الحاج) استاذینك اثر کزیدی اولان (تحریر) شرحنده ، اصولیون مالکیه‌دن (قرافی) دن نقلاً بالاهتدا اسلامیتله مشرف اولان بر ذات ایچون دیله‌دیکی مجتهدی تقلید ایتمه‌نك جوازنده عموم فقهانك اجماعی منعقد اولدیغنی بیان ، وبر کیمسه‌نك بر مسئله‌ده اصحابدن بر ذاتك ، مثلا ابوبکر ویا عمرك قولیله عمل ایتدکدن صوکره دیکر بر مسئله‌ده ینه اصحابدن دیکر بر ذاتك ، مثلا ابو هریره ویا معاذ بن جبلك

فتواسیله عمل ایتمه‌سنك جوازنده بالجمله اصحاب كرامك اتفاق واجماع ایتدكلرینی درمیان ، وبو ایکی اجماعك خلافنی ادعا ایدن ذاتك ادعاسنی مدللاً بیان واثبات ایتمه‌سی لازم كله‌جكنی اثبات ایدییور .

خلاصه ، سادات شافعیه‌دن اسمی یوقاریده کچن امام (عزالدین بن عبدالسلام)ك دیدیکی کبی ، مذاهب اربعه‌دن غیری بر مذهبله عملك جوازنده فقها آراسنده ظاهراً اختلاف وار کبی کورونورسه‌ده ، حقیقتده یوقدر . اختلاف آنجق مذهبی مضبوط ومدون اولمایان ویا اولوب‌ده صوكره‌دن منقرض اولان بر مجتهدی تقلید ، ممکن اولوب اولمادیغنده‌در . بعضیلری مادةً ممکن دکلدر دیمشلر . حالبوکه بر مسئله‌ده بر مجتهدك قولیله عمل ایده‌بیلمك ایچون عقلاً ومادةً لازم وشرط اولان شی ، یالکز او مجتهدك او مسئله حقنده‌كی فکرینی بیلمکدر . بوقسه بوتون مسائل حقنده‌كی اقوال وافکارینی بیلمك لازم دکلدر . زیرا اونك بر مسئله حقنده‌كی فکرینی بیلمك ، دیكر مسائل حقنده‌كی افکارینی بیلمکه متوقف دکلدر .

آنك ایچون بر مجتهدك بر مسئله حقنده‌كی فکرینی بیلمك ممکندر ، ولوکه او مجتهدك مذهبی مهذب ومدون اولماسون . بوده نقل صحیح ایله منقول اولمق ویا شایان اعتماد بر کتابده محرر بولونمق صورتلرندن بریله حاصل اولور . وبو صورتده آنی تقلید ممکن وجائز اولور . اصحاب حقنده‌ده بویله‌در . آنلرك‌ده اقوالنه بو صورتلردن بریله کسب وقوف ایتمك ممکندر . خصوصیله آنلرك اقوالی معتبرات احادیثده منقول ومذکوردر . بناءً علیه اعیان صحابه‌یی‌ده تقلید ممکن وجائزدر . حتی مشارالیه (عزالدین بن عبدالسلام) دها ایلری‌یه کیده‌رك ، (اكر احكام فقهیه‌دن بر حكم حقنده بعض صحابه‌نك رأی وقولی صحیحاً ثابت اولور ایسه ، آنکله عمل لازم اولور . آ كا یالکز دلیلندن داها واضح بر دلیل ایله مخالفت اولونه‌بیلیر . باشقه صورتله مخالفت جائز اولماز .] دییور . بونك‌ده سببی ، اصحابدن بولونمق حسبیله او فکری جناب رسالتمآب افندمزدن ایشتمش ویا افعال وحرکاتندن استدلال ایله‌مش اولماسی احتمال قویسیدر [(تحریر) شرحی (تقریر)ه باق] .

تقلیده متعلق مباحث متقدمه‌یی تلخیص

(تقلید) حقنده‌کی مباحث متقدمه‌یی، اهمیته بناءً پك زیاده تفصیل وتطویل ایتدیکمزدن سهولت ضبطی تأمین ایچون، مباحث مذکوره‌نك محتوی اولدیغی مسائلی، بروجه آتی برر برر وخلاصةً ترقیم وتحریر صورتیله تلخیصه لزوم کورولمشدر:

۱ مسئله. — اصول دینده، یعنی احکام اعتقادیه‌ده تقلید جائز دکلدر. زیرا اعتقادیاتده مطلوب اولان علمدر تقلید ایسه طریق علم ومعرفت دکلدر. برچوق نصوص قاطعهٔ قرآنیه، اصول دینده نظر واستدلالی مدح وتحسین، تقلیدی ذم وتقبیح ایله‌مشدر. آنك ایچون علمای اسلامك اکثریت عظیمه‌سی اعتقادیاتده تقلیدك حرام اولدیغنده اتفاق ایتمشلر، وحتی (اهل سنت)دن «اشعریه» فرقه‌سنك امام ورئیسی (ابوالحسن الاشعری) ایله بعض اتباعی وبر قسم (معتزله) علماسی «مقلدك ایمانی صحیح دکلدر.» دیمشلردر.

۲ مسئله. — فروع دینده، احکام عملیه‌ده بر مجتهدك دیکر مجتهدی تقلید ایتمه‌سی جائز دکلدر. چونکه اصول دینده اولدیغی کبی فروع دینده دخی اصل اولان، استدلال واجتهاددر. تقلید ایسه آندن بدلدر وعجزدن متولد بر کیفیتدر. اصل ممکن ایکن بدله کیدیله‌میه‌جکندن مجتهدلر ایچون، اجتهادی ترك ایله تقلیدی التزام ایتمك جائز اولاماز.

اجتهاده مقتدر اولمایانلره کلنجه: بونلر ایکی قسمدر. بری نصوص

شرعیه‌نك مغالرینی آ کلایان عالملر ، دیکری جاهللردر . تقلید ، عجزدن یعنی اجتهاده عدم اقتداردن متولد بر ضرورت اولدیغندن ، هر ایکی قسم ایچون‌ده تقلید ضروریدر . شو قدر وارکه عالملر ایچون ضروری اولان تقلید ، تقلید محض اولمایوب دلیلده تقلیددر. بناءً علیه عالملر ایچون تقلید محض ، یعنی قول مجرده اتباع جائز اولمایوب تابع اولدقلری مجتهدك دلیلنه اطلاع واجبدر . مکرکه دلیله اطلاع متعذر ویا متعسر اوله. اولوقت تقلید محض کسب ضرورت ایدر . نته‌کیم جاهللر ایچون تقلید محض ضروری وبناءً علیه واجبدر .

٣ مسئله . — (افتا) ، واقع اولان سؤال واستفتایه جواباً حکم شرعی‌یی بیاندر. سؤال واستفتا ایدنه (مستفتی، جواب ویرەنه یعنی حکم شرعی‌یی بیان ایدەنه (مفتی) ، ویریلن جوابه‌ده (فتوی) دینیر. فتوی اوچ نوعدر. برنجیسی عین اجتهادویریلن فتوی، ایکنجیسی تخریج طریقیله‌ویریلن فتوی، اوچنجیسی‌ده بر مجتهد ویا مخرجك کلامنی نقل وحکایه‌دن عبارت اولان فتوادر. زمانمزده ویریلن فتوالر، هپ اوچنجی نوعدندر. آنك ایچون زمانمز مفتیلری حقیقتده مفتی دکللردر، کندیلرندن اول ویرلمش اولان فتوالرك ناقل وحکایه‌جیسیدرلر.

عین اجتهاد فتوی ویره‌بیلمك ایچون اجتهاد اقتدارینه مالك اولمق شرط اولدیغی کبی تخریج طریقیله فتوی ویره‌بیلمك ایچون‌ده شبهه‌سز تخریجه مقتدر بولونمق شرطدر . بونك ایچون‌ده اولاً — منسوب اولدیغی صاحب مذهبك اصول وفروعنه مأخذلری ودلیللری ایله برابر واقف اولمق، ثانیاً .— دلیلده نظره ومذهبده مناظره‌یه مقتدر بولونمق، ثالثاً — احوال وعادات ناسی، احتیاج ومصلحت عصری بیلمك لازمدر . ایشته بر مفتی ، بوشرائطی جامع اولورسه تابع اولدیغی مذهبده حکمی مصرح اولمیان برمسئله حقنده ، صاحب مذهب نام وحسابنه (تخریج) طریقیله فتوی ویره‌بیلور. فقط بوشرائطی جامع اولماز ایسه ویره‌مز. ویررسه مقبول ومعتبر اولماز. نقل وحکایه طریقیله ویریلن فتوایه گلنجه : بویله بر فتوی معتبر اولمق ایچون‌ده ، او فتوی هانکی مجتهدك کلام وفتواسی ایسه او مجتهدك اسمی ذکر اولونمق ومعروف ومتداول بر کتاب معتبردن ماخوذ بولونمق مقتضیدر .

مسئله ٤ — اجتهاده مقتدر اولمايان مقلدلر ايچون معين برمذهبی ، يعنی هر مسئله‌ده عين مذهبی التزام واجب دكلدر ، جائزدر . بو جائز اولديغی كبی بعض مسائلده بر مذهبله ، ديكر بعض مسائلده ديكر مذهبله عمل ايتمك دخی جائزدر . بونده برمحذور شرعی يوقدر . مقلد اوزرينــه واجب اولان شیء لاعلی‌التعيين برمجتهدی تقليددر. هر هانكی مجتهدی تقليد ايدرسه مطلوب حاصل اولور . ايستر اومجتهد دها اول تقليد ايدلمش اولان مجتهد اولسون، ايستر باشقه برمجتهد اولسون مساويدر . جمهور فقها بومسئله‌ده متفقدر .

فقط بو حكم ، اولجه معين بر مذهبی التزام ايتمه‌مش اولانلر حقنده‌در . لكن عجبا ، بر كيمسه مقدما مذهب حنفی ومذهب شافعی كبی معين بر مذهبه انتساب وهر مسئله‌ده آنك احكاميله عمل ايتمه‌يی نيت والتزام ايتمش اولورسه ، آرتق بوالتزامنده ثبات ودوام ايتمك وبناءً عليه هرمسئله‌ده اومذهب احكاميله عامل اولمق لازم وواجب اولورمی ؟ يوقسه بعض مسائلده آنی تركله ديكر بر مذهبه انتقال وبونك احكاميله عمل ايتمك جائز اولورمی؟ بوبرمسئلهٔ مخصوصه اوله‌رق آشاغيده آيريجه بيان اولونه‌جقدر .

مسئله ٥ — بر مسئله‌ده التزام اولونان مذهبله بر حديث صحيح تعارض ايدنجه مقلد ايچون يابيله‌جق شی نه‌در ؟ حديثی هيچ نظر اعتباره آلميه‌رق، مذهبله‌می عمل ايتمك ، يوقسه مذهبی تركله اوحديثك مضمونيله‌می عمل ايتمك لازمدر ؟ شمدی يوقاريده بيان اولونان مسئله‌دن‌ده آكلاشيلديغی اوزره مسلمانلر معين برمذهبله مكلف دكلدرلر . اونلر اونلرك مكلف اولدقلری شیء، آنجق شريعته اتباعدر، شريعت ايسه آيات قرآنيه واحاديث صحيحه‌نك ناطق اولديغی احكامدن عبارتدر . بر مسلمانك بر مذهبله عامل اولماسی ، دوغريدن دوغری‌يه آيات واحاديثك معنالرينی آكلايه‌ماديغندن دولاييدر، عجزندن متولد برامر ضروريدر.

شو حالده بر مقلد، اكر احاديث شريفه‌نك معنالرينی آكلايه‌ميه‌جق درجه‌ده جاهل ايسه ، شبهه‌سز اومقلد ايچون مذهبله عمل ايتمك ، دها دوغريسی شايان

وثوق واعتماد برمفتینك فتواسیله عامل اولمق لازمدر. چونكه مادامكه حدیثك معناسنی آكلامیور ، اوحالده اونك نظرنده اوحدیث یوق دیمكدر . بوكبیلر ایچون مذهب دخی یوقدر . بونلرك مذهبی مفتینك فتواسندن عبارتدر. فقط برمقلد، حدیثلرك معنالرینی وتضمن ایتدكلری حكملرك علل واسبابنی آكلایه‌جق درجه‌ده تحصیل كورمش ایسه ، آرتق بو نوع مقلدلر ایچون شارعك كلامی اولان اوحدیثی اصلا نظراعتباره آلمامق جائز اولماز. بناءً علیه بوكبیلر حقنده مذهبی براقه‌رق حدیثله عامل اولمق لازم كلیر .

ایشته بعض فقهاء حنفیه‌نك « قول فقها نصوصه مرجحدر » سوزی ، برنجی نوع مقلدلر حقنده‌در. ایكنجی نوع مقلدلر حقنده دكلدر. بعضیلری، ایكنجی نوع مقلدلرك ده حدیثلرك ناسخلریله منسوخلرینی تفریق وتمییز ایده‌میه‌جكلرندن بحث ایله ، اونلر اوزرینه‌ده حدیث ایله عمل ایتمیوب مذهبله عمل ایتمك لازم كله‌جكنی بیان وبوبابده امام ابویوسفدن برروایت بولوندیغنی درمیان ایدیورلر . فقط امام ابو یوسف زماننده دوغری اولان بوسوز ، زمانمزده دوغری دكلدر . چونكه مشارالیه حضرتلری او سوزی سویلدكلری زمان ، هنوز علم حدیث تدوین اولونمامشدی . حالبوكه اوندن صوكره علم حدیث، اصول وفروعیله تدوین ایدلمش وائمۀ حدیث طرفندن پك چوق حدیث كتابلری تألیف اولونمش ، اوزرلرینه‌ده متعدد شرحلر یازلمشدر .

واقعا پك چوق حدیث كتابلری یازلمش اولمقله برابر ، ینه حدیثلرك ناسخلرینی منسوخلرندن فرق وتمییز ایتمك مشكلدر، فقط مسئله بونده دكلدر. مسئله ، برایش وبر مسئله حقنده مذهبله تعارض ایدن بر ویا برقاچ حدیثك منسوخ اولوب اولمدیغنی بیلمكدركه بوزمانمزده پك اوقدر كوچ برشی دكلدر. باخصوص او حدیث ایله باشقه برمجتهد احتجاج ایتمش اولور ایسه ... آرتق بو صورتده اوحدیثك منسوخ اولمادیغنده شبهه قالماز . چونكه شرائطنی جامع بر مجتهد كامل ، منسوخ برحدیثله استدلال ایتمز. حقیقتده ایتمش اولسه بیله ایتمز فرض اولونور . چونكه بوحدیثك قارشیسنده آكا معارض باشقه برآیت ویا

حدیث یوقدر . بو تقدیرده بو حدیثه اتباعاً بو مجتهدك قوليله عمل ایتمك لازم اولور . مکرکه التزام ایدلمش اولان مذهب صاحبیده باشقه برحدیثله استدلال ایلەمش اولسون . بو صورتده ایکی حدیث تعارض ایتمش دیمك اولاجغندن لایق اولان ، هانکی حدیث دها قوتلی ایسه آنکله عمل ایتمکدر .

مسئله ٦ — برمذهبدن دیکرمذهبه انتقال جائزمیدر، دکلیدر؟ دردنجی مسئلەده ذکر اولوندیغی اوزره مقدما هیچ برمذهبی التزام ایتمەمش اولان بر مقلد ایچون بوتون مسائلده معین برمذهبی التزام واجب اولمایوب بعض مسائلده برمذهبك، دیکر بعض مسائلده دیکرمذهبك احکامیله عامل اولمق جائز اولدیغی کبی ؛ اولجه معین برمذهبی التزام ایتمش اولان بر مقلد ایچونده ، کرك جمیع مسائلده وکرك بعض مسائلده او مذهبی ترك ایله دیکر بر مذهبه انتقال جائز اولور . خصوصیله آنفاً بیان اولوندیغی وجه ایله ایکنجی مذهب دها واضح ودها قوتلی دلائل شرعیه ایله مؤید بولونورایسه .. یوندن برمسئله مستثنادرکه اوده ، بر مسئلهٔ خاصەده وبرفعل معینده بر مذهبك حکمیله عامل اولدقدن صوکره ، آندن رجوع وآنی نقض ایله عین‌فعلی دیکر مذهبك حکمنه توفیقاً ایفایه قیام ایتمکدر .

بو ، برمجتهدك برحادثهٔ معینەده عن اجتهاد برحکم ویرمەسنه بکزر. آرتق اومجتهد اجتهادینك تبدلی حسبیله اوحکمی نقض ایدەمیەجکی کبی ، او مقلدده اوعملی نقض ایدەمز . فقط ناصلکه اومجتهد ایچون اوحادثه جنسندن ایکنجی برحادثەده اولکی اجتهادینه مناقض اولان ایکنجی اجتهادیله حکم ایتمك جائز اولورایسه، مقلدایچونده اوفعل‌جنسندن دیکر برفعلده باشقه برمذهبك حکمیله عامل اولمق جائز اولور . مثلا برحنفی ، مذهب حنفی‌یه توفیقاً آبدست آلەرق بو کونکی اوکله نمازینی قیلدقدن صوکره ، آندن رجوع ایله مذهب شافعی‌یه توفیقاً یکیدن آبدست آلەرق تکرار اونمازی ادا ویاقضایه محل یوقدر. اونماز مشروع و صحیح اولەرق ادا ایدلمشدر ، تکراری زائددر . لکن او حنفی

یارینکی اوکله نمازینی قیله‌جغی زمان ، مذهب شافعی‌یه توفیقاً آبدست آله‌رق قیله‌جق اولسه جائز اولور .

بروجه بالا بعض مسائلده برمذهبك ، بعض مسائلده دیکر بر مذهبك ، دیکر بعض مسائلده‌ده اوچنجی ودردنجی برمذهبك احکامیله عمل ایتمك جائز اولونجه، بونك نتیجه‌سی اوله‌رق « رخص مذاهب » ایله یعنی هرمذهبك اهون ونفسه ملایم اولان احکام مخففه‌سیله عمل ایتمك دخی جائز اولور. برقسم فقها بونك عدم جوازینه ذاهب اولمشلر ایسه‌ده ، (ابن همام)ك دیدیکی کبی وبر دلیل شرعی‌یه مستند اولمایوب، مجرد انضباط وانتظامی تأمین مقصدیله فقهانك بوقبیل‌مسائلده درمیان ایتدکاری الزامات سیاسیه‌دن عبارتدر. بونك ایچوندرکه دیکر برقسم محققین فقها ، اشبو رخص مذاهبی تتبع واختیارك شرعاً جائز اوله‌جغنی و چونکه (بعثت بالحنیفیة السمحة) حدیث شریفی منطوقنجه جناب شارعك احکام عملیه‌ده مسامحه‌یی التزام ایدر و امتی اوزرینه تخفیف اولونان احکامی سور اولدیغنی بیان ایتمشلردر .

بعضیلری‌ده ، مذاهب مختلفه‌نك رخص وتخفیفاتنی التقاط واختیاری‌اساس اعتباریله تجویز ایتمکله برابر ، بو جوازی (تلفیق) ه مؤدی اولمامقله تقیید ایتمشلردر. بو قید وشرطی ایلك اول درمیان‌ایدن، متأخرین مالکیه‌دن (محصول) شارحی (قرافی)در . آندن صوکره کلن برقسم متفقهین‌ده اونك بو فکرینه اشتراك ایله‌مشلردر . لکن لدی‌التدقیق بومسئله‌ده تلفیقی ایکی قسمه تفریق‌ایتمك اقتضا ایدیور‌که بروجه‌آتی تلخیص اولونور .

مسئله ۷ — تلفیق‌که اصطلاحده برمسئله‌ده وبرماده‌ٔ معینه‌ده ایکی‌ویازیاده مذهبك یکدیکرینه مباین اولان احکامنی جمع ایتمکدر ، بوندن اکر اجماعه مخالف برصورت حصوله کلیر ایسه جائز اولماز . مثلا نکاحده مذهب حنفی ، مالکی وشافعی‌یی جمع ایله بلاولی ، بلامهر وبلاشهود عقد نکاح اولونسه، اشبو نکاح ذکر اولونان اوچ مذهبك هربرینه کوره جائز اولمادیغی کبی ، دیکر مجتهدلردن‌ده بوصورت نکاحی تجویزایدن برمجتهد بولونمادیغندن بوصورتله عقد

نكاح ، اجماعه مخالف وبناءً عليه غير جائزدر .

اما تلفيقدن حصوله كلن صورت اجماعه مخالف اولمايوبده مجتهدلر آراسنده او صورتی تجويز ايدن بر مجتهد بولونور ايسه ، بونده اختلاف اولنمشدر . مشار اليه (قرافی) و بير وانی كبی برقسم متأخرين فقهـا بو نوع تلفيقكده عدم جوازينه ذاهب اولمشلر ايسه‌ده ، اكابر محققين شـافعيه‌دن (ابن دقيق العيد) و (عزالدين بن عبدالسلام) كبی بعض بويوك فقيهلرده بونك جوازينه قائل اولمشـلردر . محققين حنفيه‌دن (ابن همام)ك (تحرير) ده‌كی طرز تحريرينه نظراً آنكده ، مشار اليهما « ابن دقيق » ايله « ابن عبدالسلام » ك فكرلرينه اشتراك ايتديكی آ كلاشيليور .

مسئله ٨ — بيـانه حاجت يوقدركه بر مسئله‌ده بر مجتهدك فكريله عامل اولابيلمك ايچون ، هرشيدن اول اومجتهدك اومسئله حقنده‌كی فكرينی بيلمك لازمدر . فكری معلوم اولمايان بر مجتهدی تقليد متصور دكلدر . بعضيلری ، «برمجتهدی تقليد صحيح اولمق ايچون اومجتهدك اصول وفروعيله مضبوط ومدون برمذهبی موجود وزمانمزده منتشر اولمق لازمدر . عكس تقديرده او مجتهدك افكار فقهيه‌سنه صورت صحيحه‌ده كسب وقوف ايديله‌مز . زمانمزده مذهبلری اووجه ايله مدون ومنتشر اولان مجتهدلر ايسه امام ابو حنيفه ، مالك ، شافعی واحمد حنبلی حضراتندن عبارتدر. بناءً عليه زمانمزده اشبو ائمهٔ اربعه‌دن غيری مجتهدلری تقليد ومذاهب متروكه ايله عمل جائز اولماز . » دييورلر .

لكن بر مسئله‌ده بر مجتهدك رأيی بيلمك وآنكله عمل ايتمك ايچون ، او مجتهدك بوتون مسائل حقنده اوصورتله مدون برمذهبی بولونمق شرط اولمديغندن بوفكر دوغری دكلدر . يتركه اومجتهدك فكری معروف وهروجه ايله وثوق واعتماده شايان بركتابده ذكر وتثبيت ايدلمش اولسون. برمجتهدك بويله معروف ومعتبر بر كتابده اسميله برابر مذكور اولان قولی ايله عمل ، هرحالده (ابن عابدين) وامثالی كتب فقهيه‌ده قائلی مذكور و معلوم اولمايان (قيل) قولی ايله عملدن اولادر .

بعض ملاحظات

(تقليد) بحثنك بدايتدن نهايتنه قدر ذكر وتحقيق اولونان شو حقايق شرعيه‌نك همان جمله‌سی ، نظريات ساحه‌سنده قالوب عصرلردن بری تطبيقاتده اصلا نظر اعتباره آلنمامشدر . تطبيقاتده فقها كويا اطراد و انتظام فقهی‌یی محافظه مقصديله اك كوچوك واك فرعی برمسئله‌ده بيله منسوب اولدقلری مذهبدن آيرلمامشلردر . حتی سالف الذكر امام (عزالدين بن عبدالسلام)ك ديديكی كبی ، شايان تعجبدركه بونلر بعض مسائلده مخالفلرك دها قوتلی وپك جلی دليللرينه مطلع اولدقلری حالده ، ينه كندی مذهبلرندن آيرلميه‌رق كندی امامليرينك بالنسبه ضعيف اولان دليلنی برطاقم تأويلات بعيده ايله تأويله واماملرينك خاطرندن بيله كچمه‌ين بعض مطالعات جدليه ايله تقويه‌يه چالشمشلردر .

بو غريب حالت روحيه بوقدرله قالمامش ، ياواش ياواش پك چيركين وجاهلرانه بيله ياقشميه‌جق برتعصب مذهبی حسنی اويانديره‌رق ارباب مذاهب آراسنده قتال عمومی‌يه بيله باعث اولمشدر . وقتيله بغدادده مختلف مذاهب منسوبينی آراسنده دفعاتله تحدث ايدن مقاتلاتك سائقی ، هپ بوتعصب مذهبيدر. زواللی امام (ابوجعفر طبری) ، مذهب حنبلی موسسی امام (احمد بن حنبل)حقنده احتياطسزلق ايده‌رك ناصلسه آغزندن برسوز قاچيرمش ، (او محدثدر ، فقيه دكلدر .) ديمش اولديغی ايچون حنبليلر طرفندن انواع حقارته معروض قالوب خانه‌سندن ديشاری‌يه چيقاماز اولمشدی. حتی وفاتنده جنازه‌سی حنبليلرك تعرضنه دوچار ايدلمه‌مك ايچون خانه‌سی درونده دفن ايدلمشدی . [١]

---

[١] قال المحقق الكبير عمدة الفقهاء الشافعية الشيخ (عزالدين بن عبدالسلام) : « ومن العجب العجيب ان الفقهاء المقلدين يقف احدهم على ضعف مأخذ امامه لضعفه مدفعا وهو مع ذلك يقلده فيه ويترك من شهد الكتاب والسنة والاقيسة الصحيحة لمذهبهم جمداً على تقليد امامه بل يتحيل لدفع ظاهر الكتاب والسنة و يتأولها بالتأويلات البعيدة الباطلة نضالاً عن مقلده . » وقال ايضاً رحمه الله : « لم يزل الناس يسألون من اتفق من العلماء من غير تقييد المذهب ولا انكار على احد من السائلين الى ان ظهرت هذه المذاهب و متعصبوها من المقلدين فان احدهم يتبع امامه مع بعد مذهبه عن الادلة مقلدا له فيما قال كأنه نبي ارسل وهذا نأى عن الحق وبعد عن الصواب لايرضى به احد من اولى الالباب» .

ایشته بوذهنیت، بوتون عالم اسلامی استیلا ایتمش وزمانمزه قدر حکمران اولا کلمشدر. دولت علیه‌نك قانون مدنیسی دیمك اولان (مجله احکام عدلیه)نك بوکونکی نقصانی‌ده، بوندن نشأت ایتمشدر. اکر (١٢٨٤) بیك ایکی یوز سکسان دورت تاریخنده تشکل ایتمش اولان (مجله جمعیتی)، تعصب مذهبی‌یی ترك ایله مختلف مذاهب فقهیه‌دن زمانك احتیاجاتنه اوفق اولان احکامی اقتباس طریقنی تعقیب ایتمش اولسه‌یدی، بوکونکی مجله‌دن من کل الوجوه دها مکمل برقانون وجوده کتیرمش اولوردی. حالبوکه مع الاسف جمعیت مذکوره، بویولی تعقیب ایتمه‌مش وصرف سوق تعصبله هرمسئله‌ده فقه حنفینك فروعندن آیرلامامش اولدیغندن زمانمزه شویله دورسون، کندی زماننك بیله احتیاجنی تطمین ایده‌جك بر قانون وجوده کتیره‌مه‌مشدر. بونك ایچوندرکه بوکون (مجله) نك برچوق جهتدن تعدیلنه احتیاج شدید حس ایدلمکده‌در. نه‌کیم بعض جهتلری یوقاریده بالمناسبه ذکر اولونمشدی.

مع هذا تشکر اولونورکه مملکتمزده بوکونه قدر هردرلو انکشاف علمی وتکامل فقهی‌یه مانع اولان بو ذهنیت، صوك زمانلرده قسماً زائل اولمغه باشلامش وبناءً علیه علمای حاضره‌نك برقسم منوری طرفندن قوانین دولتك امر تنظیمنده مختلف مذاهب فقهیه‌دن اقتباس احکامه لزوم قطعی بولوندیغی تقدیر ایدلمکده بولونمشدر.

یوقاریده (خلیفه‌نك وضع قوانین خصوصنده درجهٔ صلاحیتی) بحثنده شو سوزلری سویله‌مشدك: (دولتی عوام ناس منزله‌سنه تنزیل ایتمه‌ملیدر. افرادك برمذهب معینی التزام ایتمه‌سنده بروجوب شرعی ویالزوم سیاسی تصور اولونه‌بیلیر. فقط حکمت تشریعیه ومقاصد شارع نظراً دولت حقنده اویله بر وجوب وبویله برلزوم تصور اولوناماز. حالبوکه بحث آتیده ایضاح اولونه‌جغی اوزره افرادك بیله معین برمذهب فقهی‌یی التزام ایتمه‌سی شرعاً واجب دکلدر.

وقال الامام (ابو شامة) ینبغی لمن اشتغل بالفقه ان لایقتصر علی مذهب امام ویعتقد فی کل مسئلة صحة ماکان اقرب الی دلالة الکتاب والسنة المحکمة وذلك سهل علیه اذا کان اتقن معظم العلوم ویجتنب التعصب .. [کذا فی (عقدالجید) للدهلوی]

نته کیم مذهب موجوده‌نك ظهورندن اول ، افراد زمانمزده اولدیغی کبی معین بر مذهبه سالك دکللردی .

افراد حقنده ثابت اولمایان شو وجوب ، حکومت حقنده ناصل تصور اولونه‌بیلیر؟ حکومت ایشی افراد ایشی دکلدر. افراد کندی خصوصی ایشلرنده معین بر مذهبی کندیلرینه دستور العمل اتخاذ ایده‌بیلیرلر وشخصلرینه منحصر قالیر . ذات حضرت پادشاهی‌ده شخص همایونلرینه عائد اولان خصوصاتده بوصورتله حرکتده مختاردر. لکن امور دولتی تدویرده حال وزمانك ایجاباتی، ملتك وهر صنف خلقك احتیاجاتی ، خلاصه دولت و ملتك ترقی وتعالیسی نه‌کبی شیلره متوقف ایسه ، آنلری کمال دقت وبصیرتله نظر اعتباره آلارق آکا کوره اتخاذ تدابیره شرعاً ووظیفةً مجبوردر .) شیمدی بو تقلید بحثنده ذکر اولونان مسائل وتحقیقاتی دقتله وانصاف ایله مطالعه ایدنلر ، بو سوزلرك نه‌قدر محق اولدیغنی تصدیق ایدرلر صانیرم .

اوت ، بیلیرم : مملکتمزده عالم کچینن بر طاقم جاهل و حقایق شرعیه‌دن کلیاً غافل اصحاب تعصب واردرکه تعصب اونلرك ایلیکلرینه ایشله‌مش وقلبلرینك اك درین کوشه‌لرینه قدر کوك صالمش اولدیغندن ، اونلر بزم بو سوزلرمزی تسلیم ایتمزلر . ذاتاً بزمده سوزلریمز اونلره دکل ، حس انصاف ایله متصف ونور عرفان ایله منور اولان اصحاب اذعانه‌در . اوکبیلر حقایق ثابته‌یی دلائل ایله دکل ، وقایع وزمان ایله تصدیق ایدرلر . لکن قورقارم‌که اونلر تقدیر وتصدیق ایدنجه‌یه‌قدر حکومت الجای ضرورتله آوروپا قانونلرینی بالترجمه تطبیقه مجبور اوله‌جقدر . نته‌کیم (تجارت) ، (جزا) و (اصول محاکمه) قانونلرینی اوصورتله یاپمشدر . ایشته اوزمان کوزلر آچیلاجق وبك آچی ندامتلر حس ایدیله‌جك اما ، ایش ایشدن کچمش بولونه‌جقدر .

ایشینك عاقبتی عاقله درپیش کرك
کار اولمده کشی عاقبت اندیش کرك [۱]

---

[*] اخطار — بوندن صوکره اراده فورمه‌لری کلور.

فهرست جزء اول